

172617

**ALİ ŞİR NEVÂYÎ ETRAFINDA TEŞEKKÜL
ETMİŞ ÖZBEK VE TÜRKMEN RİVAYETLERİ**

Hazırlayan: Selma ERGİN

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Emin KALAY

132617

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANIZASYON MERKEZİ**

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, Türk Edebiyatı Bilim Dalı için öngördüğü DOKTORA TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

Edirne

Trakya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2003

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında
DOKTORA TEZİ olarak Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

Bilge Seyidoğlu

Üye : Prof. Dr. Süreyya BEYZADEOĞLU

Süreyya Beyzadeoğlu

Üye : Yrd. Doç. Dr. Emin KALAY (Danışman)

Emin Kalay

Üye : Yrd. Doç. Dr. Çağrı ÖZDARENDELİ

Çağrı Özdarıneli

Üye : Yrd. Doç. Dr. İbrahim SEZGİN

İbrahim Sezgin

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2003
Prof. Dr. Mualla ULUSAVAŞ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Mualla Ulusavaş

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv.Kodu:

**Tez yazarının
Soyadı:** ERGİN

Adı: Selma

Tezin Türkçe Adı: Ali Şir Nevâî Etrafında Teşekkül Etmiş Özbek ve Türkmen Rivayetleri

Tezin İngilizce Adı: Uzbek and Turkmen Narratives Which Came Into Exist Ali Shir Nawai

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Trakya üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bil.Enst.

Yılı: 2003

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

1-Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

2-Doktora: X

Sayfa Sayısı: X+323

3-Tıpta Uzmanlık

4-Sanatta Yeterlik

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd.Doç.Dr.

Adı: Emin

Soyadı: KALAY

Türkçe Anahtar Kelimeler

İngilizce Anahtar Kelimeler

1- Ali Şir Nevâî
2-Efsane
3-Rivayet
4-Masal
5-Metin

1-Ali Shir Nawai
2-Legend
3-Narrative
4-Fairy Tale
5-Text

Tarih: 10.11.2003

İmza:

ÖZET

“Ali Şir Nevâyî Etrafında Teşekkül Etmiş Özbek ve Türkmen Rivayetleri” isimli bu çalışmada Türk edebiyatının en müstesna şahsiyetlerinden biri olan Ali Şir Nevâyî etrafında teşekkül etmiş rivayetler değişik yönlerden incelemeye tabi tutulmuştur.

Tez, Giriş'ten sonra beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Nevâyî'nin tarihî kaynaklara göre hayatı, edebiyatımızdaki yeri ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde söz konusu anlatmalar, anlatım türü bakımından efsanelerin paralel bir kolu olduğunu düşündüğümüz rivayetler grubuna girdiği için öncelikle efsane-rivayet kavramları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Nevâyî'nin rivayetlere göre hayatı ve kişisel özelliklerine yer verilerek Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan rivayetlerin konularına göre tasnifi de yapılmıştır. Dördüncü Bölüm, rivayetlerin anlatım türü bakımından değerlendirilmesi ve rivayetlerde tespit ettiğimiz fıkra ve masal özelliği gösteren anlatmaların incelenmesinden oluşmaktadır. Beşinci Bölüm söz konusu incelememize kaynak teşkil eden Özbek ve Türkmen sahalarında anlatılan rivayetleri içermektedir. Sonuç bölümünde çalışmanın vardığı neticeler açıklanmıştır. Kaynakça kısmında ise çalışma esnasında faydalanılan eserlerin künyeleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ali Şir Nevâyî

Efsane

Rivayet

Fıkra

Masal

Metin

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SUMMARY

In this study, named “Uzbek and Turkmen Narratives Which Came Into Exist Ali Shir Nawai”, folk tellings, came into existence around Ali Shir Nawai who was one of the most distinguished characters of Turkish literature, was examined in different ways.

The thesis includes five chapter, except introduction. In the first chapter Nawai’s life was examined according to historical sources, his place in our literature and his works. In the second chapter, firstly it was dwelled on the legend-narrative concepts; because these tellings are placed narratives category that are branch of legend according to manner of telling. In the third chapter Nawai’s life and his character are examined in the view of narratives; also, the narratives were classified according to their subjects. The fourth chapter exists of the evaluation of narratives in the view of manner of telling, jokes, found of narrations and narrations having character of fairy tale. The fifth chapter includes the narratives, which were told in Uzbek and Turkmen domains and sources of our research.

In the conclusion results, obtained from the study, were explained.

Key Words

Ali Shir Nawai

Legend

Narrative

Joke

Fairy Tale

Text

ÖNSÖZ

Toplumlarda derin izler bırakan tarihî mühim vak'a ve kişiler, halkın hafızasından kolay kolay silinmezler. Halk bilimi araştırmacıları tarafından ortaya konmuş tespitlerden biri, bu tip vak'a ve kişilerin pek çok destana, efsaneye, rivayete ve hatta halk hikâyesine kaynak teşkil etmeleridir. Halkın tahayyülünde yeniden şekillenerek aslından uzaklaşan bu vak'a ve kişilerin halk arasında anlatılan şekillerinin, bir çeşit gerçeğe yakın uydurmalar olduğunu söyleyebiliriz.

İlgili oldukları olay ya da kişilerle bağlantılı olarak anlatılan bu ürünlerin gerek sahip oldukları olağanüstü unsurlara gerekse kimi tarihî gerçeklerle zaman ya da mekân bakımından uyumsuzluklarına rağmen halkın üzerinde inandırıcı bir etkisi vardır. Anlatanlar da dinleyenler de söz konusu anlatmadaki olayların gerçekten vuku bulduğuna inanırlar. Tarihî gerçeklere uygun olsun ya da olmasın önemli olan bu tür anlatmaların toplum üzerindeki etkisi ve fonksiyonudur. Fonksiyonel açıdan incelediğimizde halk, tahkiyevî türler sayesinde yüzyıllardan beri süregelen ve kabul görmüş kanaatlerini ve genel doğrularını âdeta kamu vicdanının süzgecinden geçmiş bir halde yeni nesillere aktarma işini yapmaktadır. Tarihî olay ya da kişiler hakkında anlatılan halk anlatmalarının halkın vicdanına ve genel tavrına göre yeniden şekillenmesi bu nedenledir.

Bu aşamada yeniden şekillenmenin boyutunun söz konusu halk anlatısına kaynaklık eden tarihî olay ya da şahsiyetin halkın gözündeki ehemmiyeti ile doğru orantılı olduğunu görmekteyiz. Özellikle toplumun sosyal hayatında müspet tesirleri olan siyasî, dinî ya da edebî kimliğe haiz kişilerin, gerçek hayatlarından ayrı olarak halkın tahayyülünde ikinci bir kişiliğe sahip olmaları bu sebeptir. Tarihî kişilikleri ile halkın teşekkül ettirdiği ikinci kişiliğin birbiriyle ne kadar mutabık olduğu ya da tarihî gerçeklere ne kadar uygun olduğu tarih biliminin konusudur.

Söz konusu çalışmamız sadece XV. yy. Türk edebiyatına değil günümüze de damgasını vurmuş, edebî kimliği kadar siyasî kişiliği ile de tanınan Ali Şir Nevâyî'nin etrafında teşekkül etmiş halk anlatmalarından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Çalışmada bizi en çok düşündüren kısım Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan bu anlatmaların tahkiyevî geleneğimiz içerisinde sayılan türlerden hangisine dahil etmemiz gerektiği idi. Çünkü daha sonra ilgili bölümde künyelerini

vereceğimiz bazı aktarım çalışmalarında mevzubahis anlatmalar için “destan” ve “rivayet” olmak üzere iki farklı kavram kullanılmıştır. Türkmen ve Özbek Türklerinden derlenmiş toplam 111 anlatmanın tarafımızdan önce Türkiye Türkçesine aktarımları yapıldıktan sonra yaptığımız incelemede bu anlatmaları dahil edebileceğimiz en uygun türün öncelikle “efsaneler” olduğunu gördük. Fakat efsanelerimiz üzerinde şimdiye kadar yapılmış gerek tanım gerekse tasnif çalışmalarında hangi tür anlatmaların efsane sayılmasının değişkenliği; tasnif çalışmalarının çoğunun kısmî bir bölgeyi içermesi dolayısıyla her iki konuda da belirleyici çizgilerin araştırmacıdan araştırmacıya değişmesi bizi sınırlarımız dışında yaşayan Türklerin de efsane araştırmalarına sevk etti. Orta Asya’da yapılmış söz konusu bölgeye ait efsane çalışmalarında efsane kavramının paralel bir kaç dal ile beraber incelendiğini gördük. Söz konusu çalışmalarda yaygın görüş olarak efsanenin “legende” ve “rivayet” olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiş olması ve rivayetler bahsinde tespit edilen hususların inceleme konumuz olan Nevâyî’ye bağlı halk anlatmalarıyla uyuşması kavram konusundaki tereddütlerimizi gidermiştir.

Rivayetler olarak ele aldığımız Nevâyî’ye bağlı anlatmalar üzerinde halkın gözündeki Nevâyî portresini çıkarma ve rivayetlerin anlatım türü olarak gösterdiği farklılıkları tespit etme amaçlı çalışmamızda elimizden gelenin en iyisini yapmaya çalıştık. Her çalışmada eksiklerin ve hataların bulunabileceğinin de bilincindeyiz.

Bir bilim dalı olarak Türkoloji sahasında çalışmanın ciddiyetini ve önemini merhum hocam Prof.Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU’ndan öğrendim. Türk dili ve edebiyatına gönlünü ve ömrünü veren; bu sahada çalışmayı şerefli bir borç addederek serhat şehrimizde de Türkoloji bayrağının dalgalanmasına vesile olan ve öğrencisi olma şerefine nail olduğum merhum hocamı rahmetle anıyorum.

Bu çalışmanın her aşamasında fikirlerini ve engin hoşgörüsünü eksik etmeyen, Türk halkbilimine karşı duyduğu sevgiye ve gösterdiği disipline her zaman hayran kaldığım değerli hocam Yrd.Doç.Dr. Emin KALAY’a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Selma ERGİN
Edirne, Eylül 2003

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: TARİHİ KAYNAKLARA GÖRE ALİ ŞİR NEVÂYİ.....	4
1.1. ALİ ŞİR NEVÂYİ'NİN TARİHİ KİŞİLİĞİ.....	4
2.1. ALİ ŞİR NEVÂYİ'NİN TÜRK EDEBİYATINDAKİ YERİ.....	12
3.1. ALİ ŞİR NEVÂYİ'NİN ESERLERİ.....	16
İKİNCİ BÖLÜM: EFSANE – RİVAYET KAVRAMLARI.....	18
2.1. EFSANE-RİVAYET NEDİR?.....	18
2.2. TÜRK EFSANELERİ ÜZERİNE ÜLKEMİZDE VE ORTA ASYA'DA YAPILMIŞ TASNİF ÇALIŞMALARI.....	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: RİVAYETLERE GÖRE ALİ ŞİR NEVÂYİ.....	37
3.1. RİVAYETLERE GÖRE ALİ ŞİR NEVÂYİ'NİN HAYATI.....	37
3.1.1. Doğumu	37
3.1.2. Çocukluğu.....	40
3.1.3. Hüseyin Baykara ile Tanışması.....	42
3.1.4. Vezir Olması	46
3.1.5. Vezirlikten Azledilmesi.....	48
3.1.6. Evlenmesi.....	48
3.1.7. Vefâtu	49
3.2. RİVAYETLERE GÖRE ALİ ŞİR NEVÂYİ'NİN KİŞİLİĞİ.....	50
3.2.1. Şairdir.....	50
3.2.2. Zekidir.....	51
3.2.3. Hazırcevaptır.....	52
3.2.4. Bilgedir.....	53
3.2.5. Aç gözlülüğe Tahammülü Yoktur.....	54
3.2.6. Cömerttir.....	54
3.2.7. Açık Sözlüdür ve Her zaman Doğru Söylemeden Yanadır.....	55
3.2.8. Verdiği Sözü Tutar.....	56

3.2.9. Sır Saklar	56
3.2.10. Soğukkanlı ve Mantıklıdır.....	56
3.2.11. Şakacı ve Hoşgörülüdür.....	56
3.2.12. Alın Terine Önem Verir.....	57
3.2.13. Adaletperverdir.....	57
3.2.14. Halktan Yanadır.....	58
3.2.15. Zor Durumların Üstesinden Kolaylıkla Gelir.....	60
3.2.16. Çok Yönlü Düşünür.....	60
3.2.17. Etrafındaki İnsanlara ve İşine Karşı Saygılıdır.....	60
3.2.18. Keramet Sahibidir.....	61
3.2.19. Tabiata Düşkündür.....	62
3.2.20. Sabırlıdır.....	62
3.2.21. Ressamdır.....	63
3.2.22. Musikîşinastır.....	63
3.3. ALİ ŞİR NEVÂYÎ'YE BAĞLI OLARAK ANLATILAN RİVAYETLERİN KONULARI.....	63
3.3.1. Nevâyî'nin Mahlas alması.....	63
3.3.2. Nevâyî'nin Şiir ve Şair Anlayışı.....	64
3.3.3. Babasının Nevâyî'ye Nasihatleri.....	65
3.3.4. Nevâyî'nin Dîn Anlayışı.....	65
3.3.5. Nevâyî'nin Aile Anlayışı.....	67
3.3.6. Kadınların Vefasızlığı.....	67
3.3.7. Nevâyî'ye Göre Kötü İnsanların Tarifi.....	68
3.3.8. Nevâyî'nin Olgun İnsan Anlayışı.....	69
3.3.9. Nevâyî'nin Hüseyin Baykara'nın Vezirleri ile İlişkisi.....	69
3.3.10. Nevâyî'nin Hükümdarlar Hakkındaki Düşünceleri.....	72
3.3.11. Nevâyî'nin Hekimliği.....	72
3.3.12. Nevâyî'nin Vasiyeti.....	72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: RİVAYETLERİN ANLATIM TÜRÜ BAKIMINDAN İNCELENMESİ.....73

4.1. FIKRA ÖZELLİĞİ GÖSTEREN RİVAYETLER.....	73
4.1.1. Fıkra Kavramı.....	73
4.1.2. Ali Şir Nevâyî'ye Bağlı Anlatılan ve Nasrettin Hoca ile Benzer Olan Fıkralar.....	76
4.1.3. Ali Şir Nevâyî ve Çağdaşları Etrafında Teşekkül Etmiş Fıkralar.....	80
4.2. MASAL ÖZELLİĞİ GÖSTEREN RİVAYETLER.....	85
4.2.1. Masal Kavramı.....	85
4.2.2. Ali Şir Nevâyî ve Hüseyin Baykara'ya Bağlı anlatılan Masalların İncelenmesi	

ve Epizotları.....	89
--------------------	----

BEŞİNCİ BÖLÜM: METİNLER.....101

5.1. ÖZBEK SAHASINDA ALİ ŞİR NEVÂYÎ'YE BAĞLI OLARAK ANLATILAN

RİVAYETLER...	101
Ali Şir İle Bülbül ⁰¹	101
Baş Ve Kılıç ⁰²	101
Bir Matla'nın Tarihi ⁰³	102
Dört Akıllı ⁰⁴	105
Nevâyî Geçti Sokaktan ⁰⁵	106
Akıllı Tüccar ⁰⁶	108
Ali Şir Nevâyî ve Onun Sevdiği Kız ⁰⁷	109
Tulpar Nesli ⁰⁸	110
En Güçlü Nimet ⁰⁹	111
Erksiz Şahtan Hüür Dilenci İyidir ¹⁰	112
Ali Şir Nevâyî ile Kadı Kalan ¹¹	113
Ali Şir ile Şeyh ¹²	114
Mir Ali Şir ile Hasta Adam ¹³	114
Mir Ali Şir'in Çizdiği Şekil ¹⁴	115
Mir Ali Şir ile Sultan Hüseyin ¹⁵	116
Ali Şir Nevâyî Kimi Sevmez ¹⁶	117
Nerede Sivrisinek Yok? ¹⁷	117
Haddini Aşarsan Mezarlığa Git ¹⁸	118
Ali Şir Nevâyî ile Ayakkabıcının Oğlu ¹⁹	119
Dünyada Ne Lezzetli? ²⁰	120
Ali Şir ile Çiftçi ²¹	121
Şerefli Görev ²²	122
Üç Kötü İnsanın Tarifi ²³	122
Dünyadaki En Güzel Kokuyu Getirin! ²⁴	123
Alıp Gelin! ²⁵	124
Atlar Ayağı ile Su İçiversin ²⁶	125
Baş ve Dil ²⁷	126
İyiden Bağ Kalır ²⁸	127
Ayağını Yorganına Göre Uzat ²⁹	128
At Niye Güldü? ³⁰	129
Bal Arıları ³¹	130
Doğru Cevap ³²	130
Ziyad Batır ³³	130
Tandır Kuramayan Ev Kurabilir mi? ³⁴	140

Allah Korusun ^{Ö 35}	142
Yurt Bekçisi ^{Ö 36}	143
Hazırcevap Şair ^{Ö 37}	146
Dilaram ile Kitabî Muamele ^{Ö 38}	147
Akıllı Ali Şir ^{Ö 39}	148
Ana Sütü ^{Ö 40}	151
Kızların Şakası ^{Ö 41}	153
Gazel Dili İle ^{Ö 42}	155
Nevâyî ile Binaî ^{Ö 43}	156
Sözün Nevası ^{Ö 44}	157
Bülbülün Nevası ^{Ö 45}	157
Gazel Yazmak da İş midir? ^{Ö 46}	157
Adalci ^{Ö 47}	163
Birini Kesersen Onunu Ek ^{Ö 48}	164
Hangi Bıçak Padişahın? ^{Ö 49}	165
Geyiğin ayağı Nerede Kulağı Nerede? ^{Ö 50}	167
Noktanın Kudreti ^{Ö 51}	168
Şairin Dizgincisi ^{Ö 52}	168
Adam İsen ^{Ö 53}	170

5.2. TÜRKMEN SAHASINDA ALİ ŞİR NEVÂYÎ'YE BAĞLI OLARAK ANLATILAN RİVAYETLER.....	173
5.2.1 Özbek Türkçesiyle Yazıya Geçmiş Türkmen Rivayetleri.....	173
Mir Ali'nin Babasının Gördüğü Kuyruklu Yıldız ^{T 1.1}	173
Mir Ali Sultan Hüseyin ^{T 2}	177
Mir Ali ile Tüccar ^{T 3.1}	191
Tüyü Yolunan Tavuk ^{T 4}	196
Taştan da Kalpak Dikmek Olur mu? ^{T 5}	200
Kim Önce Gördü? ^{T 6.1}	200
Gül ile Sultan Hüseyin ^{T 7.1}	207
Kim Haklı? ^{T 8.1}	215
Asıl Sahiplerine Dönen Paralar ^{T 9.1}	218
Sultan Hüseyin ile Akıllı Çoban ^{T 10}	220
5.2.2. Türkmen Rivayetleri.....	230
5.2.2.1. I. Bölüm.....	230
Yıldız Gören ^{T 1.2}	230
Mir Ali ile Sultan Hüseyin ^{T 11.1}	232
Ne İçin? ^{T 12.1}	236
Asumanın Ak Tavuğu ^{T 13.1}	238
Mir Ali ile Tüccar ^{T 3.2}	240

Padişah Öldüğünde ^{T14.1}	243
Pul Hatun ^{T15.1}	244
Benden de Yüz Altın ^{T16.1}	246
İradesiz Şah Olmaktansa İradeli Dilenci Olmak Yeğdir! ^{T17.1}	248
Saman Altından Su Yürüten ^{T18.1}	249
Biz Adam Değil miyiz? ^{T19.1}	252
Kısa Yorgan ^{T20.1}	252
Niçin Güliyor? ^{T21.1}	253
Kim Önce Gördü? ^{T6.2}	254
Gül ile Sultan Hüseyin ^{T7.2}	258
Kim Haklı? ^{T8.2}	264
Bu da Geçer ^{T22.1}	265
Nereye Harcıyorsun? ^{T9.2}	267
Ne Etmek Gerek? ^{T23.1}	269
5.2.2.2. II. Bölüm	271
Dört Dilâver ^{T1.3}	271
Mir Ali'nin Bulunması ^{T11.2}	272
İki Kızın Bulunuşu ^{T12.2}	274
Kavundan Hediye ^{T13.2}	275
Yakma Pişersin Kazma Düşersin ^{T3.3}	278
Mir Ali'nin Vezir Olması ^{T14.2}	280
Ayağını Daldan Kurtaran ^{T24}	281
Taş Köprü ve Pul Hatun ^{T15.2}	281
Peşmekten Haber ^{T25}	282
Kervandan Haber ^{T26}	283
Pir Aramak ^{T16.2}	284
İnsafa Gelesin ^{T27}	285
Bir Başa Bir Er ^{T17.2}	287
Garaguduk ^{T18.2}	287
Sinek, İnsan Olmayan Yerde Olmaz ^{T19.2}	289
Yorganına Göre Ayak Uzat ^{T20.2}	289
Gülüyor ^{T21.2}	290
Katmış Boğundan Su İçer ^{T28}	290
Bu Kadar Tavuğun Bir Horozu Olmaz mı? ^{T29}	291
Altın Kime Ait? ^{T6.3}	291
Gül ile Sultan Hüseyin ^{T7.3}	295
Gül ile Kara At Ölünce ^{T23.2}	299
Uzak Yerdeki Ateş Adamı Isıtırsa Çaydanlığı da Kaynatır ^{T8.3}	301
Mir Ali'nin Kuyuya Atlışı ^{T22.2}	302

Bu da Gecer ^{T 22.3}	303
Sultan Hüseyin'in Mir Ali'vi Kovması ^{T 30}	304
Yedi Yıl İt Olan Padişah ^{T 6.4}	306
Mir Ali'nin Muhtaclara Yardımı ^{T 9.3}	309
Mir Ali Şir'in Vasiyeti ^{T 31}	310
SONUC	312
KAYNAKLAR	314
EKLER	323
EK1: TÜRKMEN VE ÖZBEK RİVAYETLERİNİN BENZER VE EŞ METİNLERİNİN TABLOSU	323

GİRİŞ

XV. yy.'da Timur soyundan gelen Türk Sultanı Hüseyin Baykara zamanında Orta Asya'da gelişen Türk edebiyatının en büyük temsilcisi Emir Ali Şir Nevâyî'dir. Bu çalışmamızda Türk diline ve Türk edebiyatına çok kıymetli eserler veren bu büyük şahsiyeti bir kez daha anmak istedik.

Ali Şir Nevâyî'nin ömrü boyunca hizmet ettiği tek gayesi, millî edebiyatımızın temelini esaslı bir şekilde kurmaktır. Bu nedenle yaşadığı çağ olan XV. yy.'da, İran edebiyatının hakim olduğu bir dönemde, Türk edebiyatına “zû'l-lisâneyn” sıfatıyla “*Muhakemetü'l-Lugateyn*” gibi Türk dilinin ifade gücünü gösteren ve Fars diline göre üstün olduğunu iddia eden eserini yazmıştır. Bu eser Nevâyî'nin dil alanındaki millî şuurunu göstermektedir.

Aynı zamanda devrin Herat hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın en güvendiği devlet adamı olan Nevâyî'nin, son derece hareketli siyasî hayatına rağmen çeşitli konularda otuzdan fazla eser vermiş olması hatta kendi devrinin ünlü tarihçileri tarafından adına eserler tertiplenmesi, edebiyatımızda onun adına ayrılan mümtaz yerin ne kadar haklı olduğunu göstermektedir.

Nevâyî'nin eserleri üzerinde şimdiye kadar yapılmış - önemli bir kısmı akademik - bir çok çalışma mevcuttur. Bizim çalışmamız ise onun eserlerinden herhangi biri ile ilgili olmayıp, yaşadığı coğrafyadaki Türk dünyası insanının Nevâyî'nin hayatı ve çağdaşları etrafında tahayyül ve teşekkül ettirdiği rivayetler ve bu rivayetlerin incelenmesidir. Özellikle Özbek ve Türkmenler arasında halkın Nevâyî'ye dair telâkkilerini içeren rivayetlerin çokluğu ve âdeta halkın tahayyülünde tarihî kimliğinden sıyrılarak “halk rivayetlerinde özel bir tip” olarak karşımıza çıkması sebebiyle bu çalışmaya karar verdik.

Öncelikle Özbek ve Türkmen Türkleri'nden farklı zamanlarda derlenerek yazıya geçirilmiş bu rivayetler Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır. Özbekler arasında anlatılan 53 rivayet, Türkmenler arasında anlatılan 58 rivayet incelememize esas teşkil etmiştir. Bu çalışmamıza esas teşkil eden Özbek rivayetleri için Mamatkul Cörayev'in 1991 tarihinde Taşken'te yayımlanan “*El Dese Nevaiyni, Hazret Mir Alişer Nevaiy Hakida Rivayatlar*” adlı çalışmasından faydalanılmıştır.

Üç bölüm halinde tasnif ettiğimiz Türkmen rivayetleri için ise Cörayev'in mevzu bahis eserindeki " Ali Şir Nevâyî Hakkındaki Türkmen Rivayetleri" bölümünden faydalandığımız gibi, Berdi Kerbabayev'in Aşgabat-1948 tarihli "Mirali (Novayı)" adlı ve P. Agaliyev, – Ş. Batırov tarafından yine Aşgabat'ta 1941 de yayımlanan "Mirali ve Soltansöyün", adlı eserden faydalandık.

Türkiye Türkçesine aktarımlarından sonra tek tek fişlediğimiz Özbek ve Türkmen rivayetlerinin, hem kendi hem de birbirleri arasında karşılaştırmasını yaptık. Yaptığımız karşılaştırma sonucu numaralandırdığımız bu rivayetlerin eş ve benzer metinlerini tespit ettik.

Çalışmamızı "Giriş" hariç beş bölüm halinde düzenledik. "Giriş" kısmında, "Önsöz"de bahsedilen toplum hayatında mühim tesirleri olan olay ya da kişilerin, halk arasında anlatılagelen tahkiyeye dayalı türlerle olan –gerek kaynak teşkil etmeleri bakımından gerekse halkın bu tip vak'a ve şahsiyetlere yükledikleri misyonlar itibarıyla ifade edilmeleri bakımından- alâkaları münasebetiyle karar verilen bu çalışmanın planı üzerinde durulmuştur.

"Birinci Bölüm" de Ali Şir Nevâyî'nin tarihî kaynaklara göre hayatı, Türk edebiyatındaki yeri ve eserleri incelenmiştir. Bu bölüm, çalışmanın diğer bir bölümünde Nevâyî'nin rivayetlere göre hayatı incelenirken tarihî gerçeklerle nerede uyuşup nerede uyuşmadığını ortaya koyabilmek maksadıyla hazırlanmıştır.

Çalışmanın "İkinci Bölüm"ü, Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan halk anlatılarının türünü doğru tespit edebilmek gayesinden yola çıkılarak yapılmıştır. Tarihte gerçekten vuku bulduğuna inanılan olaylar ya da yaşadığı bilinen kişiler etrafında anlatılan fantastik ya da olağanüstü unsurlar içeren kısa hacimli anlatımlar için kullanılan tür adında şimdiye kadar yaygın temayülün "efsane" olması; tahkiyevî türler içerisinde de efsanelerin tanımı en zor olan halk anlatısı olmasından hareketle bu bölümde yaptığımız inceleme sonucu Nevâyî hakkındaki halk anlatımlarının efsaneye paralel bir tür olarak "rivayetler" grubuna girdiğini açıklamaya çalıştık.

"Üçüncü Bölüm" Ali Şir Nevâyî'nin Özbek ve Türkmen rivayetlerine göre doğumundan vefatına kadar hayatını ve kişiliğine has vasıflarını içermektedir. Yine aynı bölümde Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan bu rivayetler, konularına göre tasnif edilmiş ve her konu başlığı ilgili rivayet numaralarıyla beraber verilmiştir.

“Dördüncü Bölüm”de söz konusu rivayetler anlatım türü bakımından ayrı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Yaptığımız incelemede Nevâyî’ye bağlı olarak anlatılan bu rivayetlerden bir kısmının fıkra, bir kısmının da masal özelliği gösterdiğini tespit ettik. Fıkra özelliği gösteren rivayetler incelenirken öncelikle Türk edebiyatında “fıkra” kavramı üzerinde durulmuştur. Türün kompozisyon açısından değerlendirilmesi yapıldıktan sonra Nevâyî’ye bağlı olarak anlatılan fıkralar, “*Nasrettin Hoca Fıkralarıyla Benzer olan Fıkralar*” ve “*Nevâyî Ve Çağdaşları Etrafında Teşekkül Etmiş Fıkralar*” şeklinde iki alt bölüm halinde değerlendirilmiştir. Masal özelliği gösterdiğini tespit ettiğimiz rivayetler ise fıkra bahsindeki gibi öncelikle türün ana hatlarıyla belirlenmesi açısından “masal” üzerinde durulmuş daha sonra da masal metni olarak incelemeleri yapılmıştır. Bu bölümde tespit ettiğimiz Nevâyî’ye bağlı anlatılan 5 masalın epizotları ve şimdiye kadar masal üzerinde yapılmış tasnif çalışmalarına göre değerlendirilmesi mevcuttur.

Çalışmanın “Beşinci Bölüm”ü incelememize esas olarak aldığımız rivayetlerden oluşmaktadır. Bu bölümde rivayetler “Özbek Sahasında Ali Şir Nevâyî’ye Bağlı Olarak Anlatılan Rivayetler” ve Türkmen Sahasında Ali Şir Nevâyî’ye Bağlı Olarak Anlatılan Rivayetler” şeklinde iki ana başlık altında verilmiştir. Bu bölümde ayrıca incelememize esas olarak aldığımız Türkmen ve Özbek rivayetlerinin benzer ve eş metinlerinin tablosu da verilmiştir.

“Sonuç” bölümü ise çalışmanın diğer kısımlarında yapılan inceleme ve değerlendirmeler göz önüne alınarak varılan neticenin açıklandığı bölümdür. Sözlü anlatım geleneğimizin ürünlerinden biri olan rivayetlerin teşekkül şartları ve yayılım sahaları bu bölümde gözden geçirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın sonunda tez yazım ilke ve kurallarına uygun olarak çalışma esnasında faydalanılan kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik sırada verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: TARİHİ KAYNAKLARA GÖRE ALİ ŞİR NEVÂÎ

1.1. ALİ ŞİR NEVÂÎ'NİN TARİHİ KİŞİLİĞİ

Uygur Türkleri'nden olan Ali Şir Nevâyî 17 Ramazan 844 (9 şubat 1441) tarihinde Herat'ta dünyaya gelmiştir. Hondemir'e göre, ailesi doğrudan doğruya Timurîler sülalesine, özellikle de Mir Ali Şir ailesine süt kardeşliği vasıtasıyla bağlı bulunduğu Ömer Şeyh ahfadına pek yakındır¹. XVII. asır kaynaklarına dayanan Belin, Ali Şir'in babasının adı olarak Kıçkine Bahadur adını yahut lakabını kaydederken, Hondemir'in hikâyelerinden birinde Ali Şir'in babası Gıyaseddin Kıçkine adını taşımaktadır². Bu zat³, Timur'un torunlarının hizmetinde bulunmuş en sonra Babür Şah'ın sarayında da önemli bir mevkii sahibi olmuştur⁴. Ali Şir'in kendi ifadesine göre, ecdadı yedi batından beri Barlas emirleri, Timur ve oğullarının hizmetinde bulunmuştur⁵. Ali Şir'in annesinin dedesi Bû Said Çiçek'in de Hüseyin Baykara'nın dedesi Mirza Baykara'nın uluğ beyi (beylerbeyi) olduğu bilinmektedir.

Ali Şir'in babasının bilgin bir adam olduğu hatta hece vezniyle şiirler yazmış olduğu da söylenir. Dayılarından Mir Said, Kabulî mahlasıyla şiirler yazdığı gibi öbür dayısı Muhammet Ali de Garibî mahlasıyla Türkçe şiirler yazar,

¹ V. V. Barthold, (1937): "Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı I", çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülke*, nr.58, Ankara s.360. ; Nevâyî'nin 1469-1506 yılları arasında Herat'ta hüküm sürmüş olan Timurî sultanı Hüseyin Baykara ile süt kardeşliği hakkında Bkz. Maria E Subtelny, (1988): *Nevâî, Encyclopaedia of Asian*, C.3, New York, s.111-112

² Barthold, (1937: 360-361).

³ Tezkire-i Devletşah'ta Ali Şir'in babası için şu ifadeler kullanılmıştır: "Bu yüce emirin babası, dünyanın meşhur adamlarından ve Çağatay milletinin ileri gelenlerinden idi. Sultanü'l-a'zam Ebulkasım Babür zamanında memleketin ve devletin tedbir sahiplerinden itimad edilen parmakla gösterilen kimselerden bir Türk idi." Bkz. Devletşah, (1977); *Tezkire-i Devletşah*, Tercüman Yay. çev. Necati Lugal, C.IV, İstanbul, s.571; Devletşah'a göre, tahsilli bir Türk olan ve kendi oğluna her ne pahasına olursa olsun tahsil vermek gayretinde bulunan Ali Şir'in pederi, Babür'ün hizmetinde bulunmuştur. Onun verdiği malumata göre bu devlet ricali güya Babür'ün nezdinde hükümet reisliği yapmıştır ki bu keyfiyet hakikate pek az tevafuk etmektedir. Çünkü hakikaten böyle bir şey varit olmuş olsaydı muhakkak tarihçiler bunu kaydetmiş olurlardı. Mir Ali Şir'in kendi bildiğine bakılırsa babası, Babür'ün nezdinde bulunduğu zamanlarda ancak meşhur Şilik merkezi sayılan Sebzevar şehrinin mutavassıt bir hâkimi olmuştur. Belin'de bu malumat mevcut değildir. Bkz. Barthold, (1937:364)

⁴ Günay Kut, (1989): "Ali Şir Nevâyî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, s.449; P. Agaliyev – Ş. Baturov, (1941): *Mirali ve Soltansöyün*, Türkmenistan Dövlət İlimi-Dernev Dil ve Edebiyat İnstitutu, Aşgabat

⁵ Zeki Velidi Togan, (1978): "Ali Şir", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, C.1, s.349.

hattatlık ve musiki ile de meşgul olurdu. Böylece Nevâyî ailesinde şiir, ilim ve sanata karşı olan alâka bir an'ane haline gelmiştir⁶.

1447'de Şahruh'un ölümü üzerine çıkan karışıklıklar sebebiyle Kıçkine Bahadır, henüz altı yaşlarında⁷ bulunan küçük oğlu Ali Şir'i yanına alarak kalabalık bir kervan halkıyla Yezd üzerinden Irak'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Yolda Teft şehrine uğradıklarında kervan, Timur'un tarihçisi Şerefeddin Ali Yezdi'nin hankahı yanında konaklamış bu sayede de Ali Şir, bu ünlü tarihçi ile tanışma fırsatı bulmuştur⁸. Ali Şir, Timur'un bu meşhur müverrihini görerek ondan hayır dua almış olduğunu, gençliğine ait mühim bir hatıra olarak kaydetmiştir⁹.

1450'de Horasan'da vaziyet düzeline, Kıçkine Bahadır dönerek 1452'de Herat'ta hükümdarlığı elde eden Şahruh'un torunu Ebu'l-Kâsım Babur'un hizmetine girmiştir. O sıralarda Hüseyin Baykara da Ebu'l-Kâsım Babur'un maiyetinde idi. Bu hükümdar, Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevâyî'nin yetişmesinde bizzat gayret etmiştir¹⁰. Bu sıralarda Ali Şir'in babası Sebzevar vilayetine emir olarak atanmışsa da Nevâyî Herat'ta kalıp, Mirza Baykara'nın torunu, Emir Gıyaseddin Mansur'un oğlu Hüseyin Baykara ile eğitimine devam etmeyi tercih etmiştir.

Ebu'l-Kâsım, Ali Şir ile Hüseyin Baykara'nın öğrenimlerine çok yakın bir ilgi göstermiş, onlar da gördükleri teşvikle küçük yaşta şiirler yazmaya başlamışlardır¹¹.

Ekim 1456'da Ebu'l-Kâsım Babur, Meşhed'e giderken yanında Ali Şir ile Hüseyin Baykara'yı da almıştır. Fakat 22 mart 1457'de Ebu'l-Kâsım bu şehirde vefat edince, Baykara Merv'e gitmiş, Ali Şir ise devrin yüksek ilim merkezlerinden sayılan Meşhed'te bir müddet daha kalmıştır. Ebu'l-Kâsım'ın ölümünden kısa bir süre sonra Ali Şir'in babası da vefat edince, Ali Şir'i, Timur sülalesi emirlerinden Seyyid Hasan Erdeşir himayesi altına almıştır. Nevâyî'nin

⁶ Janos Eckmann, (1957): "Ali Şir Nevai", *Bilgi*, C.X, S.119, İstanbul, s. 4.

⁷ Ancak Barthold, Şerefeddin Ali Yezdi ile Nevâyî'nin görüşmesini dikkate alarak, Nevâyî'nin altı yaşından daha fazla olması gerektiğini ileri sürmektedir. Bkz. Barthold, (1937:362)

⁸ Barthold, (1937:362)

⁹ Togan, (1978:349)

¹⁰ Eckmann, (1957:4)

¹¹ Agah Sırrı Levend, (1965): *Ali Şir Nevai Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, C.I, Ankara, s.30.

Meşhed'te İmam Rıza Medresesi'nde tahsil görürken İranlı pek çok şair ve âlimle tanıştığı ve bunların arasında Kemal Türbeti ve Derviş Mansur'un da olduğu bilinmektedir.

Babasının vefatı üzerine bir süre sonra Herat'a dönen Ali Şir, Ebu'l-Kâsım'ın ölümünden sonra 1457'de Horasan'ı ele geçiren Ebu Said'e intisap etmiştir¹². Fakat Ebu Said, anlaşılan Hüseyin Baykara ile dostluğundan dolayı Ali Şir'e yüz vermemiş, hatta onu Herat'tan uzaklaştırmıştır¹³. Bilinen şudur ki Nevâyî bu tarihlerde Herat'ta kalamayacağını anlayarak Semerkant'a gitmiş ve orada Hâce Fazlu'llah Ebu'l-Leysi'nin hankahında iki yıl kalarak ondan ders almıştır¹⁴. Ali Şir Nevâyî, Semerkant'a gitmek mecburiyetinde kalmasının sebeplerini Hasan Erdeşir'e yazdığı bir manzum mektupta anlatmıştır¹⁵. Nevâyî, arkadaşı Hüseyin Baykara'nın 1469'da Herat'ta tahta geçmesine kadar Semerkant'ta kalmıştır.

Ebu Said Mirza'nın 1469'da Irak Seferi'ne çıkışını fırsat bilen Sultan Hüseyin Horasan'a yürüdü; babasının yokluğu sırasında Semerkant'ı idare eden Ahmet Mirza da bu haber üzerine ordusu ile Horasan'a gitmek zorunda kaldı. Ahmet Mirza'nın ordusunda Ali Şir de bulunuyordu. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Ebu Said'i öldürdüğü haberinin gelmesi üzerine Sultan Hüseyin Herat'ı alarak tahta çıktı ve arkadaşı Ali Şir'i de yanına çağırdı¹⁶. Hüseyin

¹² Hondemir'e [Hondemir, İslâm Ansiklopedisinde *Hândmîr* olarak geçmektedir Bkz. İsmail Aka, (1997): "Hândmîr", İA, TDV, C.XV, İstanbul, s.550] göre Mir Ali Şir, Herat'a Ebu Said'in yanına gitmiş, birkaç gün nezdinde kalmış lakin beklediği hürmeti göremeyince Semerkand'a gitmiştir. Babur'a göre ise, Mir Ali Şir, işlediği bir günah (cerime) dolayısı ile Ebu Said tarafından Semerkand'a sürülmüştür. Ali Şir'in kendisi ise Semerkand'a tahsil maksadıyla gittiğini söylemektedir. Halbuki bu zamanlarda Herat'tan Semerkand'a bu gaye ile gidilmiyordu. V. V. Barthold, (1938): "Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı III", çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülke*, nr.59, Ankara s.430; Berthels de *Nevâî* adlı eserinde, Semerkand Ulug Beg'ten sonra bilim merkezi olmaktan çıktığı için, Nevâî'nin okumak üzere Semerkand'a gitmiş olamayacağını yazar. Ayrıca, Ebu Said'in Nevâî'yi Meşhed'e sürdüğünü ve Nevâî'nin Hasan Erdeşir'e gönderdiği manzum mektubu burada yazdığını kaydeder. Bkz. Levend, (1965:32)

¹³ Eckmann, (1957:4).

¹⁴ Levend, (1965:32)

¹⁵ Nevâyî mektubunda şöyle anlatır: "Ben bir şairim, kendimi Nizami ve Firdevsi'den de kuvvetli görürüm, mümtaz bir şahsiyet olduğum halde, ben Herat'ta renc ü ezizetten başka bir şey görmüyorum. Herat'ta Semerkantlılar'ın hakimiyeti (yani Ebu Said'in) bayağılık ve yağmagerliğinin hakimiyeti demektir. Bunlar kara taştan kazıl altın çıkarmak ve kara mangır için hünermend adamların kefenlerini soyarak ile meşguldürler. Benim burada bugün oturup hasb-ı hâl edecek bir refikim yok, feragatle çalışmamı temin edecek bir maaş da bağlamadılar, hatta bir oda bile vermediler, o halde vatanı terk etmekten başka ne çare var. Diğer taraftan tahsile de ihtiyacım var". Bkz. Togan, (1978:350)

¹⁶ Levend'e göre; Baykara, o tarihlerde Semerkant'ta vali bulunan Ebu Said'in oğlu Sultan Ahmet Mirza'ya mektup yazarak Ali Şir'in gönderilmesini rica etmiştir. Sultan Ahmet Mirza'nın müsaadesi üzerine Semerkant'tan ayrılan Ali Şir, eski arkadaşı Baykara tarafından Herat'ta büyük bir sevgi ile karşılanmıştır. Bu karşılaşma 14 nisan 1469'daki şeker bayramına rastladığından, Nevâî tebrik için hazırladığı Hilâliye kasidesini arkadaşı olan genç hükümdara sunmuştur. Bkz.

Baykara'nın, Sultan Ahmet Mirza ile muhabereye girişerek Ali Şir'in gönderilmesini rica etmesi üzerine, bu rica kabul edilmiş ve Ali Şir izaz ve ikramla Herat'a gönderilmiştir¹⁷. Herat'ın alınışından bir ay kadar sonra buraya gelen Ali Şir, Sultan Hüseyin'e ünlü "Hilâliyye" kasidesini sundu¹⁸.

Baykara tarafından Herat'a geldikten sonra Nevâyî'ye verilen ilk devlet görevi (nişancılık) mühürdarlıktır. Bu görevdeyken Nevâyî'nin ilk büyük hizmeti, 1469'da Herat'ta vergiler yüzünden halk arasında çıkan bir ayaklanmayı, çok genişlemeden aldığı tedbirlerle önlemesi olmuştur. Nevâyî'nin asıl büyük fedakarlığı ise, 1470'te Şahruh'un torunlarından Mirza Yâdigâr Mehmet'in taht üzerinde hak iddia etmesi üzerine Baykara tarafından Mirza'ya karşı açılan seferde görülmektedir. Nevâyî, Mirza'nın kapandığı kaleye askerlerin girmeye cesaret edememesi üzerine, yanındaki iki askerle birlikte kaleye girmiş ve şehzadeyi bizzat yakalayarak Baykara'ya teslim etmiştir¹⁹. Bu olaylarla Baykara'ya ve devlete olan bağlılığını ispat eden Nevâyî, saltanatın direği (rüknü's-saltana) olarak addedilmiştir.

1472'de Seyyit Hasan Erdeşir'le birlikte emir beyi²⁰ (divân beyi) olan Nevâyî, mühürdarlığı şair Emir Şeyhim Süheylî'ye devretmiştir. Nevâyî'nin sultana olan yakınlığı ve devlet idaresinde sultandan sonra gelen ikinci kişi olduğu çok iyi bilindiği için, görevine başladığında mühürlenecek ilk ferman önce

Levend, (1965:34); Barthold'a göre ise: Sultan Hüseyin'in Herat'a girişi haberi tahakkuk edince, Mir Ali Şir, Ahmed Hacı Bey'den izin dileyerek derhal Herat'a gitti. Sam Mirza'nın burada verdiği malûmat hiç de itimada lâyık değildir. Ona göre güya Sultan Hüseyin, Mir Ali Şir'in kendi yanına bırakılması için Ahmed Hacı Bey nezdinde teşebbüste bulunmuş ve Ahmed Hacı Bey de güya bu rica üzerine Ali Şir'in Herat'a gitmesine müsaade etmiştir. Halbuki Ali Şir, Herat'a pek basit ve merasimden müstağni bir halde vasil olmuş ve ancak burada, hükümdarla arasındaki eski dostluğu temin etmekle nüfuz sahibi bir adam olmuştur. Bkz. Barthold, (1938:433)

¹⁷Togan, (1978:350)

¹⁸Kut, (1989:449)

¹⁹Levend, (1965:35); Kut, (1989:450); Togan, (1978:350-351); Eckmann, (1957:4)

²⁰Sultan Muhammed b. Emiri'ye göre o, "emir-i divân-ı mâl" tayin edilmişti. Sultan Hüseyin'in fermanına göre ise Ali Şir, "emir-i divân-ı buzurg-i emâret" yani "Tuvaçı divânının begi" tayin edilmişti. Tuvaçı divânı, o zaman ordunun ve Türk olan tebaanın idaresine bakan divân idi; buna *Türk divânı* da denilirdi. "Divân-ı mâl" ise, maliye ve Türk olmayan İranlı reaya işlerine bakan bir divân idi ki buna *sart divânı* da denilirdi. Bu divânları idare eden Türk beylerine *divân begi* adı verilirdi. Türk divânının kâtiplerine *bahşi* yahut *nuvîsendegân-i türk*, sart divânının kâtiplerine ise vezir yahut *nuvîsendegân-i tâcîk* denilirdi. Türk ve sart divânlarının her ikisine riyaset eden Türk beyi "*ulug beg*" tesmiye olunurdu. Ali Şir ise "ulug beg" değil, diğer bazı beyler gibi Divân-ı âlî (yani Türk divânı) azası ve "içki" (yani sultanın mukarrebî ve nedîmi) idi. Ali Şir'i, Sultan Hüseyin'in veziri saymak hata idi çünkü vezir tabiri o zaman ancak Türk beylerine tâbi olan acem kâtipler için kullanılırdı. Bkz. Togan, (1978:351)

kendisine getirilmiştir²¹. Oysaki töre gereğince fermanlardaki mühür, kabilelerin sırasına göre basılmaktaydı. Uygur kabilesine mensup Nevâyî'nin de bu sıraya göre, mührünü diğer beylerden sonra basması gerekirken, o, fermamı önce Seyyit Hasan Erdeşir'e göndermiş; Erdeşir'in mühürlemekten çekinmesi üzerine de mührünü en alta basarak büyük bir tevazu göstermiştir²². Bu usul daha sonra resmî bir gelenek haline gelmiştir.

Sultanın mukarrebî ve nedimi olan Ali Şir, sultandan sonra devletin en nüfuzlu şahsiyeti idi. Fakat Baykara'nın yanında sahip olduğu mevkîi ve nüfuza rağmen, resmi görevinden ayrılarak sadece sultanın nedimi olarak kalmak istiyordu²³. Bunun en önemli iki sebebinden biri, öncelikle maddeten devlet görevinden alacağı maaşa ihtiyacının olmaması²⁴; diğeri ise saray teşrifatı gereğince resmî tören ve divân toplantılarında kabile beylerinin mevcut bir sıraya göre oturmaları ve mühürlerini bu sıraya göre basmalarındır. Bu sıranın değiştirilmesi imkansız olduğundan, sultanın yanında diğer beylerden daha yüksek bir mevkîi işgal edebilmek için, Ali Şir'in görevinden feragat etmesinden başka çaresi kalmıyordu. Bu nedenle Nevâyî, nihayet 1490'da divân beyliğinden

²¹ Mirhond; padişahın daimî fikri kendi çocukluk dostunu en yüksek mansıplara yükseltmek olduğundan o da bilmukabele 876 şabanında Ali Şir'e emâreti kabul etmesini teklif eyledi, diyor. O zaman Ali Şir otuz iki yaşlarında idi. Bu teklifi kabul etmemek için bin bir mazeret buldu ve sultanı ikna etmek ümidiyle "Şimdi emir olmadığım halde her emirden ziyade tahtımıza yakınım. Halbuki bana emâreti bahşettiğinizde Arlatlar, Barlaslar ve diğerleri haklı olarak bana takdim etmek isteyeceklerdir. Padişahım benim kadrime artırmak isterken eksiltmiş olacaktır", dedi. Padişah bu müddeâları tasvip etmedi ve bir ferman ile sade Emir Muzaffereddin Barlas'ın Ali Şir'e hak takaddümü olacağını ilan ederek Ali Şir'i de "mansıb-ı emâret-i âli ve merâtib-i divân-ı âlâ" tevcih ile yeni mansıbının alametleri olan cübbe-i ulâ-dûzî ile külâh-ı nevrûzî gönderdi. Arzu-yı şâhânenin bu suretle tezâhüründen sonra herkes Ali Şir'in divân-ı hümâyûna arz edilecek vesikalara bütün vezirlerden evvel imza atacağını zannediyordu. Fakat müneccimlerin eşref saati tayin edip de ilk kağıdı imzalatmaya götürdükleri zaman emirin, altına başka bir imza atılamayacak kadar aşağı mühür bastığını görünce fevkalâde hayret etmişlerdi. Bu mahviyyet, umumun takdirini celbetmiş ve Ali Şir'in mühür bastığı yere şeref vermişti ki o andan sonra kimse başka yere imza atmak istemiyordu. Bkz. İsmail Hikmet, (1926): *Büyük Türk Şairi Mir Ali Şir Nevâyî, Emir Ali Şir Nevâyî'nin Hayatı ve Edebî Mevkîi*, Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti Neşriyatı, Bakü, s.13-14

²² Levend, (1965:35)

²³ Barthold'a göre, onun ehemmiyeti işgal ettiği mevkîi ile değil sultana karşı olan yakınlığı dolayısıyla takdir ve tayin edilmekte idi. Bundan dolayıdır ki o mümkün olduğu kadar süratle bu vazifeyi üzerinden atınaya çalışıyordu. Bkz. V. V. Barthold, (1938): "Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı IV", çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü*, nr.60, Ankara s.521

²⁴ Ali Şir (ecdadından kalma) büyük bir servete mâlik olmuş, resmî memuriyette bulunduğu zaman devletten maaş almamış, bilakis kendisi her sene devlete büyük bir meblağ vererek yardımında bulunmuştur. Ali Şir, Ebu Saîd zamanında kendisine maaş tayin edilmediğinden şikayet ediyor ve Semerkant'ta zaruret içinde kaldığını anlatıyorsa da bu, şüphesiz ancak servet ü sâmnâından uzak kalan bir zengininin şikayetidir. Bkz. Togan, (1978:352); Babür'e göre de Ali Şir Nevâyî, Mirza'dan (Hüseyn Baykara) maaş olarak hiçbir şey almazdı. Bilakis kendisi her sene Mirza'ya mülüm

istifa etmiş²⁵ ve bunu da “mühür sındırma” (mühür kırma) tabiri ile ifade etmiştir²⁶. Bundan sonra da “Mukarreb-i Hazret-i Sultan” sanıyla Hüseyin Baykara'nın nedimi olarak kalmıştır²⁷.

Ali Şir'in bu istifasından sonra devlet işlerindeki etkisi ve halk arasındaki itibarı eskisinden daha da fazla olmuştur. Baykara'nın, mühim kararlar gerektiren devlet işlerinde, en güvendiği bu yakın arkadaşının fikirlerine itibar ettiği bilinmektedir. Fakat, devlet işleriyle böylesine iç içe olması Ali Şir'i, çeşitli saray entrikaları, yolsuzluklar, haksız işler gibi tatsız durumlarla da karşı karşıya getirmiştir. Mağrur ve dürüst bir mizaca sahip olduğundan bu gibi adaletsiz işlere asla göz yummamış olmasından dolayı hayatı boyunca bir çok düşman edinmiştir.

Nevâyî 1490'da divân beyliği görevinden istifa etmeden çok önce, 1476'da, ömrü boyunca büyük hürmet ve sevgi gösterdiği dostu Camî'nin irşadıyla Nakşibendî tarikatına girmiştir. Bu hadisenin Nevâyî'nin eserlerindeki etkisi; hatta edebî çalışmalarının asıl bu tarihten sonra başladığı bilinmektedir. Edebî çalışmalarını aralıksız sürdürürken bir yandan da devlet işleriyle ilgilenen Ali Şir, 1476'da Baykara'nın, Ebu Sait'in oğlu Mirza Ebu Bekir'in ayaklanması üzerine Esterâbâd'a yürümesi üzerine Herat'ta naip olarak kalmıştır. 1483-1485 yılları arasında Nevâyî, 40'lı yaşlarını sürdürdüğü ve artık kendisi için olgunluk devresi sayılabilecek bu dönemde, *Hamse*'sini meydana getirmiştir. Bu arada devlet idaresinde karşılaştığı nahoş bir durum yüzünden Baykara tarafından 1487'de Herat'tan uzaklaştırılıp²⁸, Esterâbâd'a vali olarak tayin edilmiştir. 15 ay süren bu

miktarda hediye verirdi. Reşit Rahmeti Arat (1985): *Babürnâme*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 602, Ankara, s.265

²⁵ Nevâyî *Nevadirü 'ş-Şebab'* da görevden ayrılışını şu latife kıtasıyla anlatır:

*Çün manga lûtf itti Şeh divânda mühr
Bu idi ildin koyı mühr urmagum
Kim gurur-ı nefis-i serkeş men 'iga
Barçadın bolgay koyı olturmagum
Çün şikest-i nefis hâsıl bolmadı
Mundın oldı mührümi sındurmagum* Bkz. Levend, (1965:43)

²⁶ Togan, (1978:351)

²⁷ Levend, (1965:42)

²⁸ Mir Ali Şir ile Hasan Erdeşir'in aynı günde emirlik rütbesini almasından başka 1472 yılının haziranına kadar daha ehemmiyetli neticeler veren iki tayin daha vaki olmuştur: Evvelâ kendi yurdunda kadılık yapan Şehabettin İsmail oğlu Nizamü'l-mülk vezir olarak tayin edilmiş; saniyen de Şahrüh devrinin meşhur devlet ricalinden bulunan Gıyasettin Pir Havafi'nin oğlu Hoca Mecdettin Muhammet, Baykara tarafından sultan emirlerinin bizzat infazına memur edilen “*pervâne*” memuriyetine, bütün bu mevkii işgal edenlerin fevkinde olmak üzere tayin edilmiştir. Mecdettin, bütün işleri arza, kararları zapta ve sultanın mührü hizasına kendi mührünü vaza mecbur idi. Bundan dolayıdır ki hükümdarın naibi olarak sayılıyordu. Böylece, devlet idaresi başına öyle iki rical getirilmişti ki (Mir Ali Şir'in emirliği ve Mecdettin Muhammet'in naipliği)

görevi sırasında, Nevâyî, çevresine Esterâbâd'taki şair ve sanatkarları toplamış ve özel meclislerine orada da devam etmiştir²⁹.

1488'de Nevâyî, Sultan Hüseyin Baykara'dan aldığı bir mektup sebebiyle Herat'a gelmiş ve sultandan Esterâbâd valiliği görevinden affını istemiştir. Baykara tarafından bu isteği kabul edilen Nevâyî, bu tarihten itibaren Herat'ta kalmıştır. 1489'da babası gibi sevdiği, yakın dostu ve üstadı olan Hasan Erdeşir'in ölümü³⁰ ve Belh'te vali olarak görev yapan kardeşi Derviş Ali'nin isyanı, Nevâyî için çok üzücü olmuştur. 8 kasım 1492'de meşhur şair Camî'nin ölümü ise Ali Şir'i derinden etkileyen başka bir hadisedir. Nevâyî, Camî için kaleme aldığı bir terki-i bentten başka, *Hamsetü'l-Mütehayyirin* adlı eserini yazmış ve büyük dostuyla ilgili anılarını bu eserde toplamıştır³¹.

1497'de Sultan Hüseyin Baykara'nın, bazı taht kavgaları yüzünden oğlu Bedüzzaman ile arasının açılması ve bu anlaşmazlığın kanlı bir şekilde sonuçlanması, hem Baykara için hem de Nevâyî için son derece esef verici bir hadise olmuştur. Bu nedenle 1498'de Meşhed'e gitmiş ve bir süre sonra sultana yazdığı bir mektupla hacca gitmek istediğini bildirerek iznini rica etmişse de bu isteği yolların güvenli olmamasına istinaden geri çevrilmiştir³². Böylece hacca gidemeyen Nevâyî, 1499 yılının martında, oğlu Bedüzzaman ile savaş hazırlığı arifesindeyken anlaşılan Sultan Hüseyin Baykara Seraks'a gelmiş olduğundan, burada sultanla görüşmüş ve Herat'a geri dönmüştür. Nevâyî, çeşitli saray entrikaları ve taht mücadeleleriyle dolu bütün bu yıllar boyunca, meselelerin hallinin çoğunlukla ona düşmesine rağmen edebî çalışmalarına ara vermemiştir. Ömrünün son yıllarına doğru *Lisamü't-Tayr* (1498), *Muhakemetü'l-Lugateyn*

muahhar hadiseler bunların birbiriyle uyuşmadıklarını göstermektedir. Çünkü 1487 yılında Mecdettin'in ikinci defa tekrar devlet memuriyetine avdet etmesi için, Mir Ali Şir'in murvakkaten vazifesinden uzaklaşması icap ediyordu. Bkz. Barthold, (1938:522-523)

²⁹ "Mir Ali Şir, vaktiyle Herat'ta olduğu gibi Esterâbâd'da da büyük bir hürmete malik idi; her taraftan hediyeler ve selamlar alıyordu. Hatta ecnebî hükümdarlarından olan aynı Yakub beyden hediyeler almıştı. Mamafih sürgünlük hayatı ancak bir yıl devam etmiş ve 1488 yılında Emir Bedrettin'i Esterâbâd'a yerine vekil bırakarak Herat'a dönmüştür." Bkz. V. V. Barthold, (1938): "Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı V", çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü*, nr.61, Ankara s.45

³⁰ Nevâyî bu üzüntüsünü *Halât-ı Seyyid Hasan Erdeşir* adlı eserinde belirtmiştir. Bkz. Levend, (1965:42)

³¹ Levend, (1965:43)

³² Sultanın devlet işlerinde Ali Şir'in yardımına ihtiyacı o kadar büyüktü ki 1499'da, hacca gitmek için istediği izni nihayet bir ferman çıkararak vermek mecburiyetinde kalmışsa da, az sonra "daha sırası değil" diye o izinden "şimdilik istifade eylememesini" kendisinden rica etmiş ve Ali Şir de hacca gidememiştir. Bkz. Togan, (1978:351)

(1499), *Siracü'l-Müslimin* (1499), *Mahbubü'l-Kulub* (1500) gibi değerli eserlerini yazmış olması bunun ispatıdır.

Bu sıralarda sağlığı iyice bozulmuş olan Nevâyî, 31 aralık 1500'de Esterâbâd seferinden dönen Sultan Hüseyin Baykara'yı karşılamaya çıkmış ve el öptüğü sırada kalp krizi geçirerek yere yığılmıştır. Derhal sultan tarafından Herat'a götürülüp iyileşebilmesi için her türlü çareye baş vurulmuşsa da Nevâyî 3 ocak 1501'de, 60 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi, Kutsiye cami yanında hayattayken kendisinin yaptırdığı yere gömülmüştür.

Definden sonra Sultan Hüseyin, üç gün matem tutarak müteveffanın evinde kalmış; yedinci gün ise Herat'ın kuzeyindeki Havz-i Mahiyan'da Türk töresi gereğince "aş" (yuğ yemeği) vererek bu törene başkanlık etmiştir³³.

³³Merasim tasavvurun fevkinde kalabalıktı. Sultan için yedi basamaklı bir çadır kurulmuştu. Sonra iştirak edenlerin bir çoğu (tabiatıyla ileri gelenler) bu çadıra davet edilmiştir. Sultan bunlara okşayıcı bir hitabede bulunarak, bu umumî gaybe sabırla tahammül etmelerini tavsiye eylemiştir. Belin, sultanın bu hitabesini mutantan bir nutuk olarak kaydeder. Bkz. V. V. Barthold, (1938): "Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı VI", çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü*, nr.62, Ankara s.153; Bu merasim Herat tarihinde misli görülmeleyen bir hadise olmuştur. Prensler ve memleketin en büyük emirleri, Hondemir'in tabiriyle "alelâde çavuşlar gibi" ayak üzerinde bulunarak hizmet etmişler ve bu büyük insana karşı derin hürmetlerini göstermişlerdir. Bkz. Togan, (1978:352)

1.2. ALİ ŞİR NEVAYİ'NİN TÜRK EDEBİYATI'NDAKİ YERİ

Alî Şîr Beg yahut Amîr 'Alî Şîr (1441-1501), mahlası Nevâî (Navā'î, Navāyî) Timurîler zamanında Orta Asya'da inkişaf eden Türk (Çağatay) edebiyatının en büyük şahsiyetidir³⁴. XV. yüzyılda doğuda gelişmeye başlayan Türk dili ve edebiyatını en yüksek kata ulaştırmış, eserlerinin Türk kültür dünyasında uyandırdığı geniş yankı ve kendinden sonra gelen şairler üzerinde yaptığı sürekli etki ile Türk edebiyatı tarihinde en önemli yeri almaya hak kazanmıştır³⁵.

Orta Asya Türk dili ve edebiyatı üzerindeki büyük tesirinden dolayıdır ki Çağatayca'ya "Nevâyî dili" denmiştir. Klasik Çağatay edebiyatının teşekkülünde seçkin bir yeri olan Nevâyî'nin divân, tarih, mesnevî, tezkîre, dil ve aruz gibi çeşitli tür ve konularda otuzdan fazla eser vermiş olması, onun velud bir sanatkar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Eserleriyle Türk edebiyatına yaptığı büyük hizmetin yanı sıra Herat sarayında Emir unvanı ile Hüseyin Baykara'nın vezirliğini yaptığı dönemlerde medenî hayatın gelişmesinde büyük rol oynayacak hizmetlerde de bulunmuştur. 370 parça hayratının 90'ı kervansaray, mütebakisi köprü, mescit, medresedir³⁶. Millî tarih yönünden çok şey borçlu bulunduğumuz bu devrin medenî parlaklığı, imâr ve inşâ faaliyeti, edebî azameti, Baykara'nın himayesi ve onun çocukluk arkadaşı ve veziri Ali Şir sayesinde idrâk edilmişti. Avrupalı tarihçilerin "Türk Rönesansı" diye adlandırdıkları ve İran, Osmanlı ülkelerinde hayranlıkla temaşa edilen bu çağ cidden fevkalâde idi. Heri-Rûd ırmağının dokuz kanalı ile sulanan Herat, çiçek bahçeleri, parklar, saraylar, kütüphaneler, medreseler, hankâhlarla süslenmişti. Ali Şir'in İncil kanalı kenarında inşa ettirdiği mahallede onun sarayları, ihlâsiye ve şifahîye medreseleri ve bir tıp okulu bulunuyordu. Bütün bu faaliyetlerin mihrak noktasını siyasi nüfuzu, derin bilgisi, zarafeti, tevazu, ince zevk ve üstün zekasıyla Ali Şir Nevâyî teşkil etmektedir³⁷.

³⁴ Togan, (1978: 349)

³⁵ Levend, (1965:1)

³⁶ Ali Nihat Tarlan, (1942): "Ali Şir Nevâyî", Ali Şir Nevâyî'nin 500. Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Üniversite Konferans Salonunda İrad Olunan Hitabedir, İstanbul, s.7.

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, (1962): "Ali Şir Nevâî Devri Tarihine Bir Bakış", Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul s.23-24. (26.03.1961'de İst. Üniv. Konferans Salonunda Yapılan Anna Toplantısı Konuşmaları)

Yaşadığı dönemin dil ve edebiyatına; müzik ve resim sanatına yaptığı kültür hizmetleriyle halkın estetik ruhuna hitap ederken, mimarisine yaptığı hizmetlerle de sosyal hayatı zenginleştiren Nevâyî'nin halk tarafından çok sevilmesi, hafızalara âdeta bir "Nevâyî aşkı"nın kazanması kaçınılmazdır.

Nevâyî, bütün bu ilim ve sanat çalışmaları ile; şiire, resme, musiki ve mimariye hizmetleriyle aynı zamanda popüler bir şöhret kazanmış ve geniş bir halk kitlesi tarafından devamlı suretle sevilmişti. Devrinin ve çevresinin örnek adamı o idi. Yaşadığı müddetçe ve onu takip eden asırlar boyunca Nevâyî gibi şiir söylemek, onun gibi meclis adamı olmak, güzel konuşmak çevresindeki söz ve sanat adamlarının idealleri olmuştu. Nevâyî de kendisini seven, ilmini ve sanatını takdir eden muhitinden şüphesiz büyük kuvvet alıyordu. Bu heves ve idealle, yalnız büyük bir şair olarak çok sayıda şiir söylemekle kalmadı; aynı zamanda büyük âlim, büyük fikir adamı ve bilhassa samimi bir milliyetçi ve Türkçeci olarak, milletin diline, kültürüne köklü hizmette bulundu³⁸.

Yaşadığı dönemde Farsça'nın resmî dil olarak hüküm sürmesine rağmen, eserleriyle Türkçe'nin bir çok yönden Farsça'dan daha üstün olduğunu ortaya koymuş ve muasırı pek çok genç şair ve muharriri Türkçe yazmaya teşvik etmiştir. Yüzyıllar boyunca gelişmiş ve söz sanatında şöhretli adlar yaratmış bulunan, münakaşa götürmez bir otoriteye sahip ve taklit bakımından erişilmez bir numune teşkil eden İran edebiyatının hâkim olduğu devirde, büyük şair ve hâkim üstat Nevâyî, kendi millî edebiyatının temelini esaslı bir şekilde kurmayı ömrünün başlıca hizmeti telakki etmiş; bu muvaffakiyeti çağdaşları tarafından da tasdik edilmiştir³⁹.

Çok genç sayılabilecek yaşlarda şiire başlayan Nevâyî, içinde bulunduğu edebî muhitin tesiriyle ilk şiirlerini her ne kadar Farsça yazmış olsa da sinn-i şuura vasıl olunca Türkçe yazmaya başlamıştır. Farsça şiirlerinde Fânî mahlasını kullanan şaire "zü'l-lisâneyn" denmesi hem Farsça hem de Türkçe yazması sebebiyledir. Nevâyî'nin Emir Hüsrev Dehlevî, Hafız Şirazî ve Câmî gibi İran edebiyatının en büyük simâlarının teessüs ettirdiği edebî çevre içinde şiire başladığı göz önüne alındığında, şiirlerini Farsça yazmış olması çok da yadırganmaz. Çünkü o dönemde,

³⁸ Nihat Sami Banarlı, (1987): "Ali Şir Nevâî", *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, C.I, İstanbul, s.424.

³⁹ A. K. Borovkov, (1954): "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevâî", çev. Rasime Uygun, *TDAY-B*, Ankara, s.59.

klasik İnan edebiyatı kùltürüne hizmet eden şairlerin önemli bir kısmını Farsça yazan Türkler oluşturmaktaydı⁴⁰. Farsça şiir yazmanın bir âdet, gelenek hatta meziyet olduğu dönemde Türkçe'yi şiir gibi ince bir sanat dalında geliştirip, herkese tanıtarak Mâverâünnehir ve Horasan'da gelişmiş Farsça edebiyatla boy ölçüşebilecek bir hale getiren Ali Şir Nevâyî'nin, Türk diline yaptığı bu eşsiz hizmet onun hem millî dil Őuurundaki hem de sanattaki yüceliğini göstermektedir.

Türk dilini kuvvetli bir edebiyat dili mertebesine yükseltmek gayreti Nevâyî'nin kanaatine göre şahsî bir mesele olmadığı gibi saray muhitinin geçiici modası da olamazdı. "Halka halkın dili ile hitap etmeli" Nevâyî'nin asıl gayesi bu idi⁴¹. Hiç Şüphesiz, "halkla kendi ana dilinde konuşmayı" kendisine Őiar edinen Nevâyî'den önce de Türkçe yazarak üne kavuşmuş Şair ve muharrirler varsa da, o dönemdeki Türk dili ve edebiyatı için fazlaca ses getirememişlerdir. Fakat, bu kimselerin eserleri sayesinde o dönemde kullanılan Türkçe'nin edebî bir dil seviyesine yükseltildiği söylenebilir. Ancak, Farsça ile baş edebilecek ve millî bir edebiyat vücuda getirebilecek bir Türk dili ortaya koyamadıklarından, Türk dili ve edebiyatı lehine kayda değer bir gelişme olduğu söylenemez.

Fakat bütün bunlara rağmen, XV. asrın ilk yarısında kudretli Türk sanatkarları tarafından acem örneklerine göre işlenen Çağatayca'nın, Maveraünnehir, Harezm ve Horasan Türkleri için, klasik bir edebî dil haline geldiği ve bu dil ile oldukça zengin manzum bir edebiyat teşekkül ettiği görölüyor ki, bu dil ve edebiyat bu asrın son yarısında Nevâyî ve arkadaşları ile son tekamül derecesine eriřecektir⁴². Buna muvaffak olmak ve Türkçe'yi hakkettiği mertebeye çıkararak sadece klasik bir şiir dili olarak değer, nazım ve nesrin her türünü en iyi Şekilde ifade edebilen bir kùltür dili haline getirebilmek, çok iyi Türkçe bilgisi olan Nevâyî'ye nasip olmuştur.

Nevâyî bu isteğini gerçekleştirmiş, kendinden önce gelen Sekkâkî, Haydar, Atayî, Mukimî, Yakini, Emirî, Gedaî, Lutfi gibi Őairlerce kullanılan fakat yeteri

⁴⁰ Nevâyî döneminde Türk Şairlerin büyük bir kısmı eserlerini Farsça yazıyordu. Şaire göre bunun birinci sebebi Farsça yazmanın bir gelenek olması; ikinci sebebi ise Farsça'nın o dönemde çok işlenmiş bir dil olarak kullanımının kolay olmasıdır. Bu dilin karşısında işlenmeyen, şiir meclislerinde kullanılmayan ya da az kullanılan Türk dili, Şairlerin gözüne Şüphesiz kaba, şiir gibi ince bir sanat için uygun olmayan bir dil gibi görünüyordu. Bkz. İristay Kuçkartayev, (1995): "Ali Şir Nevâyî'nin Dil Dünyası", *Türk Dili*, S.522. Ankara, s.668

⁴¹ Borovkov, (1954:60).

⁴² Fuat Köprölü, (1978): "Çağatay Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.3, İstanbul, s.296.

derecede işlenmemiş olan Türk dilini işleyerek, onu kıvrak, daha canlı, olgun ve Orta Asya'da hakim edebî dil haline getirmiştir⁴³.

Nevâyî sadece Türkistan'da değil, yazmış olduğu manzum ve mensur eserleriyle Azerî ve Anadolu sahasında da tanınmıştır. Meşhur Azerî şair Fuzulî, Nevâyî'den çok fazla müteessir olan şairlerin başında gelir. Öyle ki, Fuzulî Azerî Türkçesi ile değil de Çağatay Türkçesi ile yazmış olsaydı Nevâyî'den ayırt etmemiz son derece güç olurdu. II.Bayezid zamanında şiirleri İstanbul'a gelen Nevâyî⁴⁴, XV. yy.dan itibaren Anadolu divân şairlerince tanınmış ve takdir edilmiştir. Şairin kazandığı bu takdirden dolayıdır ki Nedim ve Şeyh Galip'in Nevâyî'yi taklit ederek Çağatayca şiirler söyledikleri bilinmekle beraber⁴⁵, Üsküplü Ata, Aşkî, Lâmiî, Safî, İbn Kemal, Mesihî, Sevdayî, Ulvî, Azâdî, Zihnî gibi şairler tarafından nazireler yazıldığı da tespit edilmiştir. Nevâyî'ye Çağatayca nazireler yazmak modasının, Osmanlı ve Azerî şairleri arasında XIX. asra kadar devam ettiğini görüyoruz⁴⁶. Batı Türkleri arasında Nevâyî'nin etkisi Tanzimat'a kadar sürer. Nevâyî'den seçilmiş parçalar, en son Ziya Paşa'nın Harabat'ında yer alır⁴⁷.

Mecâlisün-Nefâis adlı eseriyle Türk edebiyatındaki ilk şairler tezkiresini yazan ve yine Türk edebiyatında ilk "Hamse" meydana getiren şair olarak tanıdığımız Ali Şir Nevâyî için tesir sahası bu kadar geniş bir başka şair yoktur denilebilir. Eserlerinin dünyanın farklı yerlerindeki kütüphanelerde çok sayıda nüshalarının bulunması, gerek batılı gerekse doğulu ilim adamlarınca hakkında

⁴³ Levend, (1965:195).

⁴⁴ Latifi "Tezkiretü's-Şuarâ" isimli eserinde Nevâyî'nin şiirlerini Anadolu'ya ilk getirenin Basirî olduğunu şöyle kaydetmektedir; "*Sultan Bayezid zamanında Hazret-i Şeyh Câmî ve Mevlana Nevâyî terbiye-nâmesiyle Rum'a gelmiş ve Nevâyî divânını evvel diyâr-ı Rum'a ol getirmiştir*". Bkz. Latifi, (1314): *Tezkiretü's-Şuarâ*, İstanbul, s.101

⁴⁵ Çağatayca şiirler yazan diğer Osmanlı şairleri; Selimî mahlaslı Sultan I.Selim, Mir Ali Şir-i Sâni lakaplı ve Kâtibî mahlaslı Seydî Ali Reis, Cemilî, Azmî, Hafız Acem, Şükrî, Nazmî, Niyâzî, Sâni, Salâhî. Bkz. Osman F. Sertkaya, (1970): "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri ", *TDED*, C.XVIII, İstanbul, s.134-35-36-37; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II", *TDED*, C. XIX, s.171-184. O. F. Sertkaya bu makalesinde bir çok edebiyat tarihinde muhafaza edilen "Ahmet Paşa'nın Ali Şir Nevâyî'ye Çağatay şivesinde söylenmiş nazireleri olduğu" kanaatini isabetli bulmayarak "*Ahmet Paşa Divanı'nda Nevâyî'ye nazire olarak Çağatay Türkçesi ile söylenmiş herhangi bir manzume yoktur; Ahmet Paşa, Nevâyî'nin şiirlerini okumuş ve onun şiirlerinde gördüğü mazmunları, görüşleri, konuları kendi şivesi ile ve Anadolu şiir geleneğine uygun bir tarzda yazmıştır ki bunlara nazire demek doğru değildir*" demektedir. Bkz. Sertkaya, (1970:133-34)

⁴⁶ Köprülü, (1978:305).

⁴⁷ Levend, (1965:252-255).

yapılmış çalışmaların çokluğu, Ali Şir Nevâyî'nin kültür ve edebiyat tarihimizde almış olduğu mümtaz yerin ne kadar haklı olduğunu bize göstermektedir.

1.3. ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN ESERLERİ

Ali Şir Nevâyî XV. yy. Türk edebiyatının en çok eser veren şair ve yazarlarından biridir. Türkçe ve Farsça olmak üzere tertip ettiği eserlerinin sayısı otuzdan fazladır. Sanatkârlığının yanı sıra devlet işleriyle meşgul olduğu bilinen Nevâyî'nin altmış yıllık hayatına çeşitli konularda vermiş olduğu bunca eseri sığdırabilmesi dehasının büyüklüğünün ispatıdır. Bu nedendir ki eserleri üzerinde şimdiye kadar yapılmış bir çok ilmi çalışma⁴⁸ mevcut olduğu gibi bu araştırmalar halen de devam etmektedir.

Ali Şir Nevâyî'nin şiirdeki kudretini gösteren en önemli eserleri "*Hazâyinü'l-Ma'âni*" adı altında toplanan dört Türkçe divanı ve *Hamse*'sidir. Şair 55.000 mısralık bu divanlarını hayatının sonuna doğru yeniden tanzim etmiş ve yaşamının devirlerine göre isimlendirmiştir; Garâibü's-Sıgâr (çocukluğunda yazdığı şiirleri), Nevâdirü'ş-Şebâb (gençliğinde yazdığı şiirleri), Bedâyiü'l-Vasat (orta yaşlılıkta yazdığı şiirleri) ve Fevâyidü'l-Kiber (ihtiyarlık zamanına ait şiirleri)⁴⁹. Nevâyî'nin Türkçe dört divanından hariç Fanî mahlasını kullandığı Farsça bir divânı vardır.

Nevâyî'nin şiir sanatındaki kudretini gösteren belki de en önemli eseri hiç şüphesiz *Hamse*'sidir. 1484'te tamladığı ve 64.000 mısradan müteşekkil *Hamse*'deki mesneviler sırasıyla; Hayretü'l-Ebrâr (ahlâk ve tasavvufa ait bahis ve hikâyeler), Ferhâd ü Şirin, Leyla ve Mecnun, Seb'a-i Seyyâre (Behrâm-ı Gur ve Dilârâm hikâyesi) ve Sedd-i İskenderî (Makedonyalı İskender hikâyesi)'dir⁵⁰.

⁴⁸ Ali Şir Nevâyî'nin eserleri üzerinde yurtiçi ve yurtdışında şimdiye kadar yapılmış çalışmaların ayrıntılı listesi için Bkz. Levend,(1965:258-294); Rıdvan Canım,(2002): "Türk Kültür Edebiyatında Ali Şir Nevâyî ve Türkiye'de Ali Şir Nevâyî Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl:9, S.19, s.137-146, Erzurum

⁴⁹ Nevâyî şiirlerini ilk kez Sultan Hüseyin Baykara zamanında toplamış ve tertiplemediği divana *Bedâyiü'l-Bidâye* adını vermiştir. Hutbe-i Devâvin adlı bir de dibâcesi bulunan bu divandan sonra yazdığı şiirlerini ise *Nevâdirü'n-Nihâye* adlı ikinci bir divanda toplamıştır. Bu divan Türkiye ve Avrupa kitaplıklarında mevcut olmayıp tek nüshası Özbekistan Fenler Akademisi'nin Birûnî Doğu Bilimleri Enstitüsü'ndedir. Bu iki divandan sonra yazdığı şiirler çoğalınca Baykara'nın da teşvikiyle Nevâyî bütün şiirlerine *Hazâyinü'l-Ma'âni* adını vererek bir araya toplamış ve dört divana bölmüştür. Bkz. Levend, (1965:52-61)

⁵⁰ Eckmann, (1957:5-6)

Nevâyî'nin diğerk manzum ve mensur eserlerini ihtiva ettikleri konulara göre tasnif edersek şöyle sıralanabilir:

Dinî ve tasavvufî eserleri: Mûnâcât (yazılış tarihi belli değildir), Çihil Hadis (1481-82), Nazmü'l-Cevâhir (1485), Nesâyimü'l-Mahabbe (1495-96), Lisanü't-Tayr (1498-99), Sirâcü'l-Müslimin (1499-1500).

Dil ve edebiyatla ilgili eserleri: Mecâlisü'n-Nefâis (1491-92), Risâle-i Muammâ (Farsça), Mizânü'l-Evzân (1492'den sonra), Muhakemetü'l-Lugateyn (1499).

Tarihler: Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ (1485'ten sonra), Târih-i Mülûk-ı Acem (1485'ten sonra), Zübdetü't-Tevârih,

Ahlâkla ilgili eserleri: Mahbubü'l-Kulub (1500-1501).

Anılar: Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşir (1490-91), Hamsetü'l-Mütehayyirin (1492'den sonra), Hâlât-ı Pehlevân Muhammed (1494-95'ten sonra).

Belgeler: Vakfiyye (Farsça ve Türkçe, 1481-82), Münşeât (Farsça ve Türkçe, 1491-92'den sonra)⁵¹.

⁵¹ Agah Sırrı Levend, (1968): *Ali Şir Nevâî, Divanlar İle Hamse Dışındaki Eserler*, C. IV., Ankara, s. VII-VIII)

İKİNCİ BÖLÜM: EFSANE-RİVAYET KAVRAMLARI

Halk anlatmaları olarak tanımladığımız “masal, fikra, efsane ve halk hikâyelerimiz” Türk folklorunun sözlü geleneğinde dilden dile anlatılarak yaşayan ve her yeni anlatıcının dilinde türlü zenginlikler kazanan folklor ürünlerimizdendir. Tahkiye geleneğimize dayanan bu ürünlerin, kültür tarihimizdeki ilk örneklerinin ne zaman yazıya geçirildiği hususunda elimizde kesin bilgiler mevcut değildir.

Bir bilim dalı olarak ele aldığımız halk edebiyatımızda terminolojinin oturması ve hangi terimlerin hangi anlamlarda kullanıldığının tespit edilmesi amacıyla, halk anlatmalarımız üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmaların ilk bölümlerinde genellikle tarif konusuna değinilmiştir. Özellikle masal, efsane ve halk hikâyelerimiz üzerine yapılmış çalışmaların söz konusu bölümlerinde, halk anlatmaları nelerdir; hangi anlatmalar hangi özelliklerinden dolayı masal, efsane, destan, fikra ya da halk hikâyesi olarak adlandırılırlar gibi temel soruların cevapları üzerinde durulmuştur. Biz de bu çalışmaların ışığında, tezimizi oluşturan Ali Şir Nevâyî hakkındaki halk anlatmalarına doğru bir tanım yapabilmek; efsane mi yoksa rivayet mi olduklarına karar verebilmek⁵² ve dolayısıyla konumuzla alakalı olduğu için özellikle efsane-rivayet kavramlarına değineceğiz. Bu bölümde kavram incelemesinin yanı sıra efsane-rivayetler üzerine yapılmış çalışmalara ve tasnif denemelerine de yer verilecektir.

2.1. EFSANE-RİVAYET NEDİR?

Efsane teriminin tarifindeki çeşitliliğe baktığımızda efsanenin, tanımı ve özelliklerinin belirtilmesi açısından en güç olan halk anlatısı olduğunu görmekteyiz. Terim, dilimize Farsça’dan girmiştir. Batı dillerinde Latince kökten

⁵² Ali Şir Nevâyî’ye bağlı olarak anlatılan halk anlatmaları üzerine yapılmış bir aktarım çalışmasında bu anlatmalar için “*Halk Destanları*” terimi kullanılmıştır. Bkz. Nergis Biray, (1998): “Türkmenler Arasında Ali Şir Nevâyî Hakkında Anlatılan Halk Destanları 1,2”, *Millî Folklor*, S.39-40, Ankara, s.57-76, 50-57. Bir başka çalışmada ise aynı anlatmalar için “*rivayet*” terimi tercih edilmiştir. Bkz. Fuzulî Bayat, (1995): “Ali Şir Nevâyî Hakkında Rivayetler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türkiye Türkçesine aktaran Enver Uzun, S.99-101, İstanbul, s.185-222, 159-188. Adı geçen her iki makale de sadece aktarmadan ibaret olup bu çalışmalarda söz konusu anlatmalar üzerine herhangi bir inceleme yapılmamıştır.

(legendus) gelen efsane kelimesi, İngilizce’de “legend”, Fransızca’da “légende”, Almanca’da “legende” (ayrıca sage), İtalyanca’da “leggenda”, İspanyolca’da “leyenda” olarak kullanılmaktadır⁵³. Aynı kelime için Yunanca “myte/mythos”, Arapça “ustûre, esâtir” ve Rusça “predaniya, skaz” terimleri mevcuttur. Türkiye Türkleri arasında “efsane, menkabe, esâtir ve mitoloji” terimleri yaygınlık kazanırken, Anadolu dışında yaşayan Türklerden Azerbaycan Türkleri arasında esâtir, mit, efsane; Türkmenler’de epsana, rovayat; Özbekler’de efsane, rivayat; Karakalpaklar’da epsane, legenda, anız, anız-engime; Kazaklar’da anız, anız-engime, epsane-hikâyet; Başkurtlar’da rivayat, legenda; Kırım Tatarları’nda efsane; Kazan Tatarları’nda rivayat, legenda, ekiyet, beyt; Altay Türkleri’nde kuuçın, kep-kuuçın, mif-kuuçın, legenda-kuuçın; Hakaslar’da kip-çoooh, legenda, çoooh-çaaah, az da olsa nımah; Tuva Türkleri’nde tool-çurgu çugaa, töögü çugaa, genel ad olarak toolçurgu bolgaş töögü çugaalar; Şorlar’da purungu çook, kep-çook, erbek; Karaçaylar’da ayıv, tavruh; Uygurlar’da rivayet, epsene; Yakutlar’da kepseen, sehen, kepsel, bıırgı sehen; Dolganlar’da çukçah; Tofalar’da uleger, Çuvaşlar’da halap, mif, legenda, az da olsa yumah; Kırgızlar’da ulamış, mif, ııakap, comok vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır⁵⁴.

Efsane için yapılmış olan batı kaynaklı tariflerden, en iyisi olarak kabul edileni Grimm kardeşlerin yaptığı tarifdir. Onlara göre efsane; gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir. Bu tarif üç ana unsuru ele almaktadır;

1- Efsane, anlatıcının tarihî zaman kavramı içinde uygundur. Şöyle ki:

a) Efsane, muayyen bir tarihi (gerçek veya hayalî) hadise ile birleştirmiştir.

b) Efsane, muayyen bir şahısla, yani, bir ad verilen tarihî (gerçek veya hayalî) bir şahsiyet ile birleştirmiştir.

2- Efsane, anlatanın coğrafi alan kavramına uygundur; yani, o, belirli bir yerle birleştirilmiştir.

3- Efsane hakikî bir hikâyedir. Gerçi o, tabiatüstü hadiselerle iş görür ama, anlatıcıları tarafından ona inanılır. Onu anlatanın ve dinleyeninin hakikî dünyasına mahsusmuş gibi itibar edilir. Bu hususu masalla mukayese edersek şöyle

⁵³ Saim Sakaoglu, (1980): *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, s.4

⁵⁴ Metin Ergun, (1997): *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, TDK Yayını, C.I, Ankara, s.1-2

diyebiliriz: Peri masalları da tabiatüstü hadiselerle iş görür, fakat anlatıcıları ona inanmazlar⁵⁵.

Efsanenin batı kaynaklarındaki diğer bir tarifi de Max Luthi'ye aittir. Onun tarifi ise: “Yeni bir kavram olan efsane (sage) aslında, gerçekte vukua gelmiş hadiseleri hikâye eder. Fakat o, gerçekten iki şekilde uzaklaştırılmaktadır. Ağızdan ağıza nakledilirken değişikliğe uğramasının yanında şairler tarafından edebî olarak işlenmeleri de başlıca değişme sebebi olmaktadır. Dar manada efsane, masallarda olduğu gibi, tabiatüstü bir hadisenin takdimidir, hikâye edilişidir. Asıl halk efsanesi ise alışılmamış, tuhaf ve ekseriyetle huzursuzluk meydana getiren şeylerden, şekillerden ve hadiselerden bahseder⁵⁶.

Batıda, XIX. asrın başlarından itibaren ilgi görmeye başlayan efsane üzerine, ilk ciddi çalışmalar⁵⁷ XX. yüzyılda yapılırken, ülkemizde de aynı asırda metin neşriyatı ve inceleme içeren çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların başında Saim Sakaoğlu'nun “Anadolu ve Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu”nu, Bilge Seyidoğlu'nun “Erzurum Efsaneleri”ni ve Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eserleri sayabiliriz. Ögel, pek çok efsane metninin ve destanın yer aldığı eserinde, efsane ve destan için şu tanımı yapmıştır: “Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan yani legende'dir⁵⁸.

Yukarıda adı geçen çalışmasında, Erzurum efsaneleri üzerine bir inceleme yapan Bilge Seyidoğlu, efsaneler için; “Temelinde inanç unsuru vardır. Efsaneyi anlatan onu dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar...

Efsaneler kısa anlatım türleridir. Bir veya birkaç motif ihtiva ederler. Bu özellikleri ile diğer anlatım türlerinden ve masallardan ayrılırlar...

Efsaneler tarihî devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay, tarihî veya dinî bir şahsiyet yahut belli bir yer olabilir. Tarihî devirler içinde teşekkül

⁵⁵ Saim Sakaoğlu, (1992): *Efsane Araştırmaları*, Selçuk Üniv. Yayınları, Konya, s.9 (Heda Jason, (1972): Concerning the Historical and the Local Legends and Their Relations, *Journal of American Folklore*, C.84, s.134'ten)

⁵⁶ Saim Sakaoğlu, (1980:5) (Max Luthi, (1962): *Märchen*, Stuttgart, s.6-7'den)

⁵⁷ Bu çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Sakaoğlu, (1980:10-16); Sakaoğlu, (1992: 14-24); Bilge Seyidoğlu, (1997): *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul, s.21-22

⁵⁸ Bahaeddin Ögel, (1989), *Türk Mitolojisi*, Ankara, s.V.

ettikleri için efsaneler mitlerden bu konuda ayrılırlar”⁵⁹, şeklinde açıklama yapmıştır.

Halk edebiyatımızın çeşitli konularında çalışmalar yapan Pertev Naili Boratav, efsaneler üzerinde de durmuş ve “Türk Efsaneleri” isimli makalesinde şunları yazmıştır: “Efsanenin en belirgin niteliği inanış konusu olmasıdır. Efsanenin anlattıkları, tabiatüstü şeyler olsa bile gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği ile efsane masaldan ayrılır, destan ve hikâyeye yaklaşıp. Sözlü anlatım geleneğinin bir türü olarak diğer bir özelliği de onun kısa, nesirle, üslup endişelerinden uzak, günlük olağan konuşma diliyle anlatılmış, özel kalıplaşmış sözler taşımayan bir anlatı olmasıdır...”

Tarihî bir olay, gerçekte olduğu gibi değil de inanıldığı gibi, istenildiği ya da hayal edildiği biçimde bozularak, yorumlanarak anlatıldığı andan itibaren bir efsane haline gelir”⁶⁰. Boratav bu makaleden hariç, efsane ile ilgili daha ayrıntılı görüşlerine “100 Soruda Türk Halk Edebiyatı” isimli eserinde yer vermiştir⁶¹.

Şükrü Elçin, başlangıcından günümüze kadar çeşitli Türk halk edebiyatı mahsulleri hakkında bilgi verdiği “Halk Edebiyatına Giriş” isimli eserinin “Anlatım Türleri” bölümünde efsane için; “İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren aynı coğrafya, muhit ve kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, âdet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar”, tarifini yapmıştır⁶².

Ali Öztürk ise efsaneyi şöyle tarif etmektedir; “Genellikle manevî olgunluğa ve inanca bağlı olarak yaşanan kişiliğin veya kavramların, olaylar içinde olağanüstü bir güçle sergilenmesidir”⁶³.

Saim Sakaoğlu “Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu” adlı eserinde, efsane hakkında Grimm kardeşler ve Max Luthi’ye ait tariflerden başka, Kenneth W.-Mary W. Clarke, Carl-Herman Tillhagen ve Robert A. Georges tariflerine de yer vererek ve aslında farklı şeyler söylemediklerini belirtmiş ve netice olarak efsanenin şu hususlarını tespit etmiştir;

⁵⁹ Seyidoğlu, (1997:13-14)

⁶⁰ Pertev Naili Boratav, (1974): “Türk Efsaneleri”, *Folklorla Doğru*, çev. İsmail Tuğrul Şavkay, S.35, İstanbul, s.12-20

⁶¹ Pertev Naili Boratav, (1978): *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, s.106-117

⁶² Şükrü Elçin, (1986): *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, s.314

⁶³ Ali Öztürk, (1986): *Türk Anonim Edebiyatı*, Erzurum, s.143

- a) Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar.
- b) Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
- c) Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.
- ç) Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatımadır⁶⁴.

Diyarbakır efsaneleri üzerine yaptığı derleme ve inceleme çalışmasında Muhsine Helimoğlu Yavuz da öncelikle efsane hakkında şimdiye kadar yapılmış mevcut tariflere yer vermiş ve bu tarif denemeleri ışığında şu tespitlerde bulunmuştur.

- 1- Efsaneler dilden dile anlatılabilmiş çok eski hikâyeler olup anonim halk edebiyatı ürünleridir.
- 2- Efsanelerin konuları bir kişiye, bir olaya veya bir yere dayandırılır.
- 3- Efsanelerde anlatanların bir ölçüde de olsa inandırıcılık özelliği vardır.
- 4- Efsanelerde çoğunlukla olağanüstülük ağır basar. Bu nedenle de bizi, bilinmeyen giz dolu bir aleme götürerek saygı ve ilgi uyandırır.
- 5- Efsaneler bir bakıma mitlerin modernleşmiş şekilleri olarak ifade edildikleri için kutsal öğeler de taşırlar
- 6- Efsaneler belirli bir şekilleri olmayan ve konuşma diliyle anlatılan kısa halk anlatımlarıdır.

Bu saptamalarından sonra Yavuz'un efsane ile ilgili kendisine ait tanımı şöyledir; "Kişi yer ve olayları konu alan, inandırıcılık özelliğine sahip çoğu zaman olağanüstülüklerle yer veren, belirli bir üsluba ve şekle bağlı olmayan, kaynaklarını genellikle geçmişin derinliklerinden alan, kısa, yalın, ağızdan ağıza aktarılan anonim halk anlatımlarıdır"⁶⁵.

Gerek batıda gerekse ülkemizde efsane üzerinde yapılmış çalışmaların yanı sıra Türkiye dışındaki Türklerin de bu konuda ayrıntılı incelemeleri mevcuttur⁶⁶. Daha önce de belirttiğimiz gibi batı dillerinde genel anlamda "legende" terimi ile karşılanan efsane kavramı için Türkiye Türkleri "efsane, menkabe, esâtir" terimlerini kullanırken, Türkiye dışındaki Türkler daha çok "epsane, rivayet, legende, anız, engime" terimlerini tercih etmektedir. Kavramın birden fazla

⁶⁴ Sakaoğlu, (1980:5-6)

⁶⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, (1993): *Diyarbakır Efsaneleri, Derleme-Araştırma-İnceleme*, Ankara, s 9-10

terimle ifade edilmesi kullanılış yerlerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Türkiye dışındaki Türklerin bu çalışmalarına baktığımızda özellikle efsane ve rivayet kavramlarının yer yer aynı manada terim, yer yer de farklı özellik gösteren iki ayrı terim olarak ele alındığını görmekteyiz.

Söz konusu çalışmalardan biri Azerbaycan-Türk efsaneleri üzerine bir doktora tezi hazırlayan Magbet M. Ahmedov'a aittir. Ahmedov çalışmasında efsaneyi şöyle açıklamıştır: "Edebî ıstılah olarak efsane bazen mit, rivayet, masal olarak verilmiştir. Bazen de hadis, aslı olmayan yalan hikâyeler, çocuklar için uydurulmuş kıssa ve rivayetler de efsane adı ile kaydedilmiştir. Şifahî halk edebiyatının hususî bir türü olarak efsane, bedîî şekli, kompozisyonu, konusu, üslûbu ve ifade tarzı itibariyle bir özellik teşkil eder"⁶⁷.

Yine Azerbaycan Türk efsaneleri üzerinde çalışarak teorik bir makale yayımlayan Tehmasip Ferzeliyev, rivayet ile efsanenin aynı şey olduğunu belirtir. Ferzeliyev'e göre efsaneler, tarihî ve toponomik hadiseleri nakleden anlatmalardır⁶⁸.

Türkmen efsaneleri üzerine bir doktora çalışması olan Amanmırad Baymıradov, efsaneleri "legenda" ve "rovayat" olarak ikiye ayırmıştır. Araştırmacıya göre legendaların kökleri mitlere dayanır. "Legendalar dış görünüşleri itibarı ile rivayetlere benzer. Fantastikî mazmunlu, dinî ahenkli, muhtevah konularla ilgilidirler. Tarihî şahıslar, toponomik adların ortaya çıkışları, insanların ve hayvanların türeyişleri, gök cisimleri, din adamları vb. konular hakkında fantastikî mazmunlu dinî hikâyeleri, anlatmaları legenda diye adlandırmak mümkündür. Rivayetlerin ise esasında tarihî bir olay, tarihî bir gerçek yatar. Bunun için onlarda geçmiş ile alâkalı olmuş veya olması muhtemel hadiseler görünür"⁶⁹.

Efsane hakkında Türkmen-Sovyet Ansiklopedisi'nde yapılmış olan tarif de dikkate şayandır. Adı geçen ansiklopedide efsanenin karşılığı olarak yapılmış tarif şöyledir: "Rivayetler, halk edebiyatının epik türlerinden biridir. Onlar, mazmunu yönünden belli oranda masallara yakındır. Rivayetlerde belli bir şahıs, çeşitli fantastik unsurlar, vak'alar hakkında söylenen hikâyeler, kerametli, kutsal olarak

⁶⁶ Türk dünyası efsaneleri üzerine yapılmış müstakil çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Ergun, (1997: 7-163)

⁶⁷ Ergun, (1997:7)

⁶⁸ Ergun, (1997:7)

anlatıcı ve dinleyicilerde oldukça inandırıcı bir etki bırakmaktadır. Halk rivayetlerinde, halkın hayatıyla ilgili hadiselerle tarihî hatıralar beyan edilir”⁷⁰.

Özbek efsaneleri üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, Özbek folklorcularının da efsaneleri genel olarak “rivayat” ve “efsane” olarak ikiye ayırdığını görmekteyiz. Bu konuda çok sayıda yayını olan Kamilcan İmamov’a göre efsane, “Hayalî kahramanlar veya tarihî hadiseler etrafında oluşmuş kısa hacimli hikâyelerdir. Efsaneler halk nesrinin en eski türlerinden biridir ve tarihî kökleri insanlığın en eski devirlerine kadar uzanmaktadır. İnsanların tabiat ve cemiyet hakkındaki düşünce ve görüşleri, real hadiseler, dünya ve insanın meydana gelmesi, ‘o dünya’ ve mitolojik düşünceler efsanelerin meydana gelmesinde kaynaklık vazifesi yapmışlardır. Netice olarak efsaneler, içtimaî ve iktisadî hayat, coğrafi yerlerin meydana gelmesi, şehir, köy, kale, saray ve benzeri yapıların kuruluşu ve yıkılışı ile ilgili hadiseler hakkında oluşur ve anlatılırlar”. Rivayetler için ise şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Gerçek hayatta, tarihte meydana gelmiş hadiseleri hikâyeye eder. Rivayetler, tarihî hakikati, realistik uydurmalar şeklinde hikâyeye eden halk nesrinin türlerinden biridir”⁷¹. Yine aynı araştırmacı bir başka eserinde rivayetler için; “Eskiden olmuş hadiseleri hayalî bir şey katmadan sadece normal hikâyeye etme, normal uydurmalar, esasında telkin edici hikâyelerdir”, derken efsaneler için de: “Muayyen tarihî vak’alar veya hayalî hadiseleri fantastik bir şekilde veren anlatımlardır” şeklinde açıklama yapmıştır⁷².

Kazak Türkleri arasında efsane karşılığı olarak “anız” terimiyle birlikte, “epsane-hikayat” terimlerinin de kullanıldığını belirtmiştik. “Kazak Halkının Avız Edebiyeti” isimli çalışmasında Melik Gabdullin efsaneler hakkında şunları yazmaktadır: “Efsanelerin (anız-engime) ilk şekilleri, tarihte yaşamış ve halk için çalışmış olan kahramanların maceralarının, hayatlarının hikâyeye edilmesi şeklinde doğmuştur. Halk tarafından sevilen bu tarihî kahramanların maceraları, halkın ağızında gitgide zamanla efsaneye dönüşmüş ve nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiştir”⁷³.

Kazan Tatarları’nın efsaneleri üzerine çalışan N. İbrahimov, efsaneleri iki gruba ayırarak tariflerini ve aralarındaki farkı şöyle belirtmiştir: “Eski inançlar,

⁶⁹ Ergun, (1997:8)

⁷⁰ Ergun, (1997:8)

⁷¹ Ergun, (1997:9)

⁷² Ergun, (1997:9)

dinle alâkalı kutsal ve ilahî karakterdeki anlatmalara ‘legenda’; hayal ve inançlarla karışmış olmakla birlikte temelinde gerçeklik olan tarihî karakterdeki epik eserlere ‘rivayat’ denir”⁷⁴. Yine Kazan Türkleri’nin efsaneleri üzerindeki en geniş yayınlardan birini hazırlayan Selim Gıyalecitdinov’a göre ise rivayet: “Yüzyıllardan beri nesilden nesile aktarılarak, söylenerek gelen hikâye, tarihtir. Büyük oranda tarih değildir; belki tarihî olaylara, tarihî şahısların hürmetine karşı halkın düşüncesi, ilgisi” olarak tarif edilmiştir⁷⁵.

Kazan Türkleri ile iç içe olan Başkurtlar’ın efsane çalışmalarına baktığımızda ise bu konuda en çok çalışan isim olarak Fenuze Nezirşina’yı görmekteyiz. Nezirşina, rivayetlerin muhakkak tarihî bir köke, tarihî bir olaya dayandığını belirtirken çoğunun az da olsa içtimaî öneme sahip olan bir olayın açıklaması olduğunu söyler. Ona göre rivayetlerin aslını teşkil eden tarihî olaylar, halk hafızasında değişmiştir hatta bir kısmı unutulup yok olmuştur. Legendaların ise gerçek tarihî olaylar üzerine kurulmuş olmalarının yanı sıra, rivayetlerden farkı fantastik, hayalî, olağanüstü unsurlara daha fazla sahip olmalarıdır. Başkurt folklorcularından Ahmet Süleymanov da halk anlatmalarından fantastik, olağanüstü karakter taşıyanlarına “legenda”; fantastik, hayalî ve uydurma bir karakter taşımayanlarına ise “rivayet” demektedir⁷⁶.

Kırgız folklor araştırmacıları ise efsaneleri mitlerle birlikte ele alıp incelemişlerdir. Kırgız efsaneleri üzerindeki en geniş yayınlardan birini hazırlayan Kalıbek Baycigitov’a göre ise legenda, nasihat etme karakterine sahip, fantastik ve dinî mazmunlu halk nesridir. Kırgız folklorunda efsane yerine kullanılan terimlerden biri olan “ulamış” için ise; “Ulamış, tarihte olmuş olaylar veya yaşamış şahıslar etrafında oluşan efsanelerdir”, demektedir⁷⁷.

Son olarak Uygur araştırmacıların efsane tariflerine bakacak olursak, bu araştırmacıların efsane türünü “rivayet” ve “efsane” olarak ikiye ayırdıklarını görmekteyiz. Uygur folklorcusu Mahinur Aliyeva: “Belli bir tarihî hadise veya şahıs hakkında oluşan hikâyelere halk anlayışında rivayet denir. Fantastik yönü ve gayr-i tabîi uydurmaları çok olan rivayetlere de halk efsane adını vermiştir” demektedir. Ona göre rivayetler, halkın çevreye, tarihe, gerçeğe ait

⁷³ Ergun, (1997:9-10)

⁷⁴ Ergun, (1997:11)

⁷⁵ Ergun, (1997:11)

⁷⁶ Ergun, (1997:12)

düşüncelerinden, anlayışından teşkil olunmuştur. Efsaneler ise dinî i'tikat, hurafe ve çeşitli sihirlerle ilgilidir⁷⁸.

Bizim sadece “efsane” olarak isimlendirdiğimiz tür için, İngilizce’de nitelik ve fonksiyonlarına göre değişik isimler mevcuttur. “Local legend” (mekana bağlı veya bölgesel efsaneler), “explanatory tale”, “ethiological tale” (sebeplere açıklayıcı ve neden-niçin sorularını cevaplandıran efsaneler), “ethimological tale” (kelimelerin ya da adların nasıl oluştuğunu anlatan efsaneler), “saint’s tale veya legend”, “mythological legend” gibi⁷⁹. Bizdeki çalışmalarda ise efsane kavramına paralel bir tür olarak İslâmî karakter taşıyan, din büyüklerimizin etrafında teşekkül etmiş hikâyeler için kullandığımız “menkabe”⁸⁰ terimini görmekteyiz. Oysa Türkiye dışındaki Türkler’in efsane konusunda verdiğimiz çalışmalarına baktığımızda bizde sadece “efsane” olarak kabul edilen kavramın iki ayrı fakat birbirine paralel tür olarak incelendiğini görmekteyiz. Yukarıda verdiğimiz Türkiye dışındaki Türklerin efsane tariflerinde “efsane” ve “rivayet”i aynı şey olarak kabul eden bir görüşün yanı sıra bu konudaki yaygın fikir olarak

⁷⁷ Ergun, (1997:12-13)

⁷⁸ Ergun, (1997: 13)

⁷⁹ Umay Günay, (1996): “Uygurca Oğuz Kağan Destanında Yer Alan Efsaneler”, *Türk Kültürü Araştırmaları* (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan), Yıl: XXXII/1-2, Ankara, s.172

⁸⁰ Arapça “*nekabe*” (isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak yahut haber vermek) kökünden türeyen “*menkabe*” ya da “*menâkıb*” tasavvuf tarihinde şûfilerin izhar ettikleri harikulâde olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler manasında tahminen IX.yy.dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Şu halde menkabelerin esasını kerametler teşkil etmektedir. Halkın muhayyilesinin hiçbir zaman kendine ulaşan bir dinin resmî çerçevesi ile yetinmediği ve bu sebeple de bir takım insanüstü kuvvetlere ve bunların ortaya koyduğu harikulâde olaylara inanma meylini olabildiğince koruduğu bir gerçektir. Gerek bu tabii meylin sevki gerekse Kur’an-ı Kerim’de geçen peygamberler, Hz. Muhammed ve çevresindekiler hakkında rivayet edilen harikulâde olaylar sebebiyle keramet telakkisi halk arasında çok çabuk ve kolay yayılmıştır. Arap toplumunda menkabelerin yayılmasında ve gelişmesinde Arapların eski devirlerine ait efsane ve mîllerin, Yahudi, Hristiyan kaynaklı menkabelerin etkisi olurken Türkler arasında da bu tip menkabelerin doğuşunun İslâmiyetle gelen tasavvufun etkisiyle olduğu muhakkaktır. Ancak Müslüman Türklerdeki evliya menkabelerinin kaynağını yalnızca İslâmî unsurlar olarak görmek pek doğru değildir. İslâm öncesi devirlerden kalma Türk geleneklerine dayanan an’anevî, Budist ve İrani olmak üzere üç ana tesiri de saymak gerekir. Evliya menkabeleri, edebî tür itibarıyla konusu harikulâde olaylara dayanan masal, efsane, destan ve menkabe gibi nevilerin sonuncusuna girerler ve diğerleri gibi menkabeler de olağanüstü olayları konu edinirler. Başlangıçta ferdidir fakat bir müddet sonra umurun malî olur ve maşerî bir kimlik kazanırlar. Evliya menkabelerinin konusu gerçek kişilerdir ve bu noktadan itibaren masal ve efsaneden ayrılır. Bu gerçek kişilerin yaşadıkları zaman ve mekan bellidir ve yarı mukaddes addedilirler. Bu suretle efsane ve destanlarla aralarındaki en esaslı fark açığa çıkmış olur. Belli başlı en önemli özellikleri: Kahramanlı gerçek ve mukaddes kişilerdir; Olayların belli yeri ve zamanı vardır, Sırf eğlenmek, bir eşyanın yahut tabiat olayının izahını yapmak için uydurulmuş değildir, gerçek olduklarına inanılır, yarı mukaddesler ve bir dogma gibi kendilerini kabul ettirirler, Konu edindikleri velî hayatta iken de öldükten sonra da meydana gelebilirler, Biçim olarak son derece kısa ve sade bir anlatım tarzına sahiptirler. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, (1983): *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*”, Ankara, s. 27-31

efsanelerin “legende” ve “rivayet” olarak ikiye ayrıldığı dikkatimizi çekmektedir. Bu tarifler ışığında efsane ve rivayetin iki farklı tür olarak birbirinden ayrıldığı noktaları şöyle sıralayabiliriz;

1- Efsanelerin tarihî kökleri insanlığın en eski devirlerine kadar uzanır ve içtimaî, iktisadî hayat, coğrafi yerlerin meydana gelmesi; şehir, köy, kale, saray ve benzeri yapıların kuruluşu, yıkılışı ile ilgili hadiseler etrafında teşekkül eder ve anlatılırlar. Rivayetler ise belli bir tarihî hadise ve genellikle şahıs hakkında oluşan hikayelerdir. Halkın belli bir şahıs ve halk hayatıyla ilgili çevreye ve gerçeğe ait düşüncelerinden anlayışından teşekkül ederler.

2- Efsaneler tarihî ve toponomik hadiseleri naklederken büyük oranda hayalî ve fantastik unsurlardan faydalanırlar. Rivayetler ise gerçek hayatta, tarihte meydana gelmiş ya da gelmesi muhtemel hadiseleri realistik uydurmalar şeklinde hikâye eden halk anlatmalarındır. Fantastik ve gayr-i tabii karakter göstermezler.

3- Efsanelerdeki kahramanlar hayalî ya da olağanüstü motiflerle donatılmış tarihî şahıslardır ve bu şahıslar etrafında cereyan eden hadiseler kimi zaman inançlarla, dinle alakalı, kutsal ve ilahî karakterdedir. Rivayetlerdeki kahramanların olağanüstü vasıfları yoktur ve bu kahramanlara bağlı olarak anlatılan hadiseler büyük oranda tarih değillerdir fakat halkın tarihî olaylara ve şahıslara hürmeten ilgisi ve düşüncesidir.

Yukarıda verdiğimiz tespitler neticesinde tez konumuz olan Ali Şir Nevâyî etrafında teşekkül etmiş olan halk anlatmalarına “efsane”den ziyade “rivayet” terimini uygun gördük. Nevâyî’nin günlük hayatına, etrafındaki insanlara ve bu insanlarla olan ilişkilerine, mizacına, duyuş ve düşünüş tarzına dair izleri taşıyan bu rivayetler büyük oranda XV. yy. Orta Asya halkının yaşadıkları coğrafyadaki bu en büyük simasına dair fikir ve telakkilerinden teşekkül etmiştir. Efsane yerine rivayet terimini kullanmaya sevk eden diğer tespitlerimiz, incelediğimiz rivayetlerin olağanüstü ya da fantastik herhangi bir unsur barındırmaması, işlenen konular bakımından tarihî gerçeklere yakın olması ve edebî açıdan sade bir üsluba sahip olmalarıdır.

2.2 TÜRK EFSANELERİ ÜZERİNE ÜLKEMİZDE VE ORTA ASYA'DA YAPILMIŞ TASNİF ÇALIŞMALARI

Terimle ilgili tarif bölümünde ülkemizde yapılmış efsane tanımlarında dış Türkler'in tariflerinde gördüğümüz kadar farklı kavramların incelenmemiş olduğunu görmekteyiz. Fakat bizde yapılmış efsane tasniflerinde, efsanelerimiz gerektiği gibi nitelik ve fonksiyonlarına göre sınıflandırılmıştır. Söz konusu tasniflerden ilki Pertev Naili Boratav'a aittir. Anadolu-Türk efsanelerinin tasnifi konusunda karşımıza çıkan ilk isim olan Boratav, tasnifine esas olarak uluslararası sınıflandırma olan ve International Society for Folk-Narrative Research'ın 1963'te Budapeşte'de kabul ettiği tasnifi almıştır. Fakat Boratav, Uluslararası Halk Anlatısı Araştırmaları Kurumunun efsaneler için tespit ettiği dört ana bölümden oluşan muvakkat sınıflandırmanın Türk efsanelerine uygun olmadığını belirterek⁸¹ Anadolu-Türk efsaneleri için şöyle uyarlamıştır:

I-Yaratılış efsaneleri;

Oluşum ve dönüşüm efsaneleri. Evrenin Sonunu (mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler.

II-Tarihlik efsaneler;

A) Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar,

B) İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy vb.) hakkında anlatılanlar,

C) Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.),

D) Tarihlik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler,

E) Milletler, hükümdar soyları,

F) Büyük afetler,

G) Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar,

H) Savaşlar, fetihler, yayılışlar,

I) Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar,

K) Başkaca tarihlik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, mürşitler vb.),

⁸¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Sakaoglu, (1992:20-21)

- L) Sevda maceraları ile ün salmış âşıklar; kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri,
 M) Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış “önemsiz” kişiler (örneğin: çoban, hizmetçi vb. üzerine anlatılanlar).

III- Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler;

- A) Alın yazısı,
 B) Ölüm ve ötesi,
 C) Tekin olmayan yerler,
 D) Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vb.) ile hayvanların “sahipleri” (koruyucuları),
 E) Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar,
 F) Şeytan,
 G) Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (Albastı gibi),
 H) Olağanüstü güçleri olan kişiler (büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi),
 I) “Mythique” nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılanlar.

IV- Dinlik efsaneler⁸².

Boratav’ın Türk efsaneleriyle ilgili diğer bir tasnifi de ilk olarak “Philologiae Turcicae Fundamenta” ’da sonra da “Folkloru Doğru” adlı dergide yayımlanmıştır. Boratav’ın yedi bölümden oluşan bu tasnifi şöyledir;

- a) Halk arasında ünlü kimseler üzerine anlatılan ve az çok olağanüstü nitelikler taşıyan bütün hikâyeler,
 b) Etiyolojik (sebepleri açıklayıcı) anlatılar,
 c) Hayalî (mitolojik) hayvanlar üzerine anlatılanlar,
 d) Bazı yerlerdeki cinler (ya da sahipler) ya da bazı hayvanların koruyucuları ile ilgili efsaneler,
 e) Büyücüler ve falcılar üzerine anlatılan hikâyeler,
 f) Evliyalar üzerine anlatılanlar,
 g) Aşk efsaneleri⁸³.

Pertev Naili Boratav’ın yine efsanelerimiz ile ilgili üçüncü tasnifi ise aşağıdaki gibidir;

⁸² Boratav, (1978:108-116)

⁸³ Boratav, (1974:12-20)

- 1- Evliyalar ve kerametleri,
- 2- Değişik bölgeler üzerine etiyolojik ve etimolojik efsaneler,
- 3- Aşk efsaneleri,
- 4- Masallara benzeyen efsanevî hikâyeler⁸⁴.

Efsanelerimizle ilgili olarak yapılmış ilk çalışmalardan saydığımız Saim Sakaoğlu'nun "Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu" adlı eserinde sadece "taş kesilme" motifiyle ilgili olanlar tasnif edildiği için; Bilge Seyidoğlu'nun da "Erzurum Efsaneleri" isimli çalışmasında verdiği efsane tasnifinin yalnızca "yerlerle" ilgili olanları kapsadığı için burada yalnızca isimlerini anıyoruz.

Efsanelerimizle ilgili bir başka tasnif "Diyarbakır Efsaneleri" üzerine çalışan Muhsine Helimoğlu Yavuz'a aittir. Toplam 251 efsane metnini inceleyen Yavuz'un tasnifi şöyledir;

I- Dinî Efsaneler

- a) Dinî ve tarihî kişiler üzerine söylenmiş efsaneler,
- b) Camiler, kiliseler (ibadet yerleri),
- c) Ziyaretler, mezarlar, türbeler,

II- Olağanüstü Kuvvetler ve Varlıklar Üzerine Efsaneler

- a) Şeytan,
- b) Cinler, periler, ejderhalar,
- c) Hastalık ve ölüm getiren varlıklar,

III- Hayvanlar Üzerine Efsaneler

IV-Tarihî Efsaneler

- a) Savaşlar, fetihler, istilâlar
- b) Hükümdar sülalelerinin ve beylerin menşe'leri, adlar, ünvanlar,
- c) Kaleler, surlar, köprüler,
- d) Meskûn yerlerle ilgili olanlar

1-Evler,

2-Hamamlar, kaplıcalar,

V- Tabiatla İlgili Efsaneler

- a) Taşlar, kayalar, tepeler, dağlar, kırlar
- b) Mağaralar,

⁸⁴ Ergun, (1997: 18-19)

- c) Göller, nehirler,
- d) Çeşmeler, pınarlar

VI- Aşk Üzerine Efsaneler⁸⁵.

Türk efsaneleri ile ilgili diğer tasnif çalışmalarına baktığımızda Ali Duymaz, Ali Berat Alptekin, Ali Öztürk, Zekeriya Karadavut, Ruhi Kara, Kudret Yıldırım gibi araştırmacılarımızın, ellerindeki metinlere istinaden çeşitli tasnif denemeleri yaptığını görmekteyiz. Söz konusu tasnifler, yukarıda verdiğimiz tasniflerden ana hatlar itibariyle çok farklı olmadıkları ve Türk efsanelerinin bütününe içermediği için isimlerini anmakla yetiniyoruz⁸⁶.

Sözlü gelenegimizin en dikkat çekici ürünlerinden biri olan efsanelerimiz gerek -yukarıda da verdiğimiz gibi- tarif gerekse tasnif denemeleri ve metin incelemeleri bakımından Orta Asya'daki Türk topluluklarında da hak ettiği ilgiyi görmüştür. Söz konusu çalışmalarda, efsanelerle ilgili tasnif denemelerine sırasıyla bakarsak öncelikle Azerbaycan-Türk efsanelerinin tasnif denemeleriyle başlamanın yerinde olacağı kanısındayız.

Bu sahada yapılmış ilk tasnif denemesi "Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı" adlı çalışmasıyla Vagif Veliyev'e aittir. 1970 yılında yaptığı bu çalışmada efsaneleri dört gruba bölerek inceleyen Veliyev'in tasnifi;

- 1- Tabiat hadiseleri, canlılar, bitki ve ağaçlarla ilgili olarak meydana gelen efsaneler,
- 2- Tabiat güçlerinin insan şeklinde tasavvur edilmesi (Antromorfizm) neticesinde meydana gelen efsaneler,
- 3- Tarihi hadise, şahıs ve abidelerle ilgili efsaneler,
- 4- Dinî efsaneler⁸⁷, şeklindedir.

Azerbaycan-Türk efsaneleri üzerine fazla mesai harcayan âlimlerden biri de Sednik Paşayev'dir⁸⁸. Paşayev'in yayımlanmış olduğu çeşitli çalışmalarında söz konusu efsaneler üzerine birden fazla tasnif denemesi mevcuttur. Biz buraya, bu değerli âlimin iki tasnifi almayı uygun gördük. Bu tasniflerden ilki 1976'da yayımladığı "Yurdumuzun Efsaneleri" isimli çalışmasında, konuyu (mevzu'u) esas alarak yaptığı beş maddelik denemedir;

⁸⁵ Yavuz, (1993:35),

⁸⁶ Bu araştırmacıların tasnif denemeleri için ayrıntılı bilgi olarak Bkz. Ergun, (1997:23-24-25)

⁸⁷ Ergun, (1997: 26)

⁸⁸ Ergun, (1997: 26)

- 1- Tabiat ve insan hakkındaki efsaneler,
- 2- Kahramanlık efsaneleri,
- 3- Muhabbet, aşk efsaneleri,
- 4- Aile, hayat yaşayışıyla ilgili efsaneler,
- 5- Tarihi efsaneler⁸⁹.

Araştırmacıya ait diğer bir tasnif ise “Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi” adını taşıyan ve 1985 yılında yayımlanan çalışmada bulunmaktadır. Tasnif aşağıdaki gibidir;

- 1- Mitolojik efsaneler, yahut esâirî tabiatlı efsaneler,
- 2- Mitolojik kaynaklarla alâkalı kahramanlık efsaneleri,
- 3- Tarihi kahramanlık efsaneleri,
- 4- Eski âbidelerle ilgili efsaneler,
- 5- Muhabbet, sevgi efsaneleri,
- 6- Tarih ve tarihî şahsiyetlerle ilgili efsaneler,
- 7- Dinî efsaneler⁹⁰.

Prof. Dr. Paşa Efendiyev de Azerbaycan-Türk efsaneleri üzerine çalışmaları bulunan bir başka âlimdir. 1981 yılını taşıyan “Azerbaycan Şifahî Halg Edebiyyatı” isimli eserinde yer verdiği efsane tasnifi şöyledir:

- 1- Hayvanlar, kuşlar hakkında olan efsaneler,
- 2- Yer adları, kaleler, abideler ve benzeri yerlerle bağlı efsaneler,
- 3- Taife, el, halk, nesil, totem adları ile ilgili efsaneler,
- 4- Nizamî Gencevî yaratıcılığı ile ilgili efsaneler,
- 5- Hayat, yaşayış; halkın arzu ve istekleri hakkında oluşan efsaneler (bunlara ictimâî mevzu’lu veya ütöpik efsaneler de denir),
- 6- Tarihi şahsiyetlerle ilgili efsaneler,
- 7- Gök cisimleri –ay, güneş, yıldız ve gezegenler- hakkındaki efsaneler,
- 8- Dinî efsaneler⁹¹.

Efsanelerin teşekkülünde mitlerin olduğu kadar tarihî gerçeklerin de önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Tarihi bir gerçeğin ya da kişiliğin, reel kimliğinden sıyrılıp bir efsaneye dönüşebilmesi için halkın muhayyilesinde yer edecek öneme haiz olması gerekir. Halk tarafından bu önem, ancak kaderini,

⁸⁹ Ergun, (1997: 27)

⁹⁰ Ergun, (1997: 28)

tarihinin akışını değiştiren olay ya da kişilere verilebilir. Halk, hayal gücünün etkisiyle bu olay ya da tarihte gerçekten yaşadığı bilinen kişilere, dilden dile aktarır nesillere taşırken bir takım yeni maceralar ya da olağanüstü vasıflar ekler. Böylece tarih sayfalarında gördüğümüz olay ya da şahıslar efsanevî bir özelliğe bürünür.

Efsanelerin bu özelliğini göz önünde bulunduran bir tasnif çalışması, Özbek Türkleri'nin efsaneleri üzerine çalışan Kamilcan İmamov'a aittir. Efsaneler hakkındaki tarifler bahsinde de belirttiğimiz gibi İmamov efsaneleri "Efsaneler", "Rivayetler" diye ikiye ayırmıştır. Araştırmacıya göre bu iki türün arasındaki fark, "efsanelerde" hayalî uydurma ve fantazinin çok olması; "rivayetlerde" ise az, yani olayları normal seyrinde, fazla fantaziye kaçmadan vermesidir. Söz konusu tasnif şu şekildedir.

A) Efsaneler,

- 1-) Hayalî vak'a ve hayalî kahramanlar hakkındaki efsaneler,
- 2-) Tarihî vak'a ve tarihî şahıslar hakkındaki efsaneler,
- 3-) Eski cenknâme tipindeki efsaneler,
- 4-) Toponomik karakterdeki efsaneler,

B) Rivayetler,

- 1-) Tarihî rivayetler,
- 2-) Toponomik rivayetler⁹².

Yukarıdaki tasnifin ana hatlarına benzer bir başka tasnif de Türkmen efsaneleri için Amanmırad Baymıradov tarafından yapılmıştır. O da efsaneleri "Legendalar" ve "Rovayatlar" olmak üzere ikiye bölmüş ve "rovayatları" legendalardan tarihî, yani gerçek olmaları açısından ayırmıştır. Söz konusu tasnif aşağıdaki gibidir;

A) Legendalar,

- 1- Kozmogonik,
- 2- Etiyolojik,
 - 2.1.) İnsanların, milletlerin meydana gelmeleriyle ilgili efsaneler,
 - 2.2.) Hayvanların ve kuşların meydana gelişleri veya herhangi bir uzvun oluşumuyla ilgili efsaneler.

⁹¹ Ergun, (1997: 29)

⁹² Ergun, (1997: 31)

3- Tarihî legendalar

B) Rovayatlar,

- 1- Tarihî rivayetler,
- 2- Toponomik rivayetler
- 3- Etiyolojik rivayetler⁹³.

Kırgız efsanelerinin tasnifi konusunda ise “Kırgız Mifteri, Legendaları Hem Ulamışları” isimli çalışmasıyla Kalıbek Baycigitov karşımıza çıkmaktadır. Efsaneleri altı gruba ayırarak inceleyen Baycigitov’un tasnifi şu şekildedir;

- 1- Tarihî efsaneler,
- 2- Toponomik efsaneler,
- 3- Kahramanlık efsaneleri,
- 4- Hayatla, yaşayışla; içtimaî hadiselerle ilgili efsaneler,
- 5- Kozmogonik efsaneler,
- 6- Etiyolojik efsaneler⁹⁴.

Efsaneleri “anız” ve “epsana-hikayat” şeklinde ikiye ayıran Kazak folklorcularından Seyit Kaskabasov ise “Kazaktın Halık Prozası” isimli çalışmasında Kazak efsanelerini şöyle tasnif etmiştir;

- 1- Tarihî “anız”lar (tarihî hadiselerin etrafında oluşmuş anlatmalar),
- 2- Toponomik “anız”lar.

Kaskabasov “epsana-hikayatlar”ı da kendi içinde üçe bölmüştür;

- 1- Tarihî-coğrafi efsaneler,
- 2- Kitabî-dinî efsaneler,
- 3- Ütopik efsaneler⁹⁵.

Yine yukarıdaki tasniflere benzer bir tasnif denemesi de Başkurt folklorcuları tarafından yapılmıştır. Onlar da bizim sadece “efsane” terimi altında topladığımız halk anlatmalarını “legenda” (fantastik, hayalî unsurların çok olduğu anlatmalar) ve “rivayet” (daha gerçekçi olanlar) olarak ikiye ayırmışlardır. Bununla birlikte Prof. Fenuze Nazırşina, Başkurt efsanelerini beş maddeye ayırarak tasnif etmiştir;

- 1- Eski inançlar etrafında oluşmuş olan legenda ve rivayetler,
- a) Gök cisimleri, tabiat şekilleri hakkındaki legendalar,

⁹³ Ergun, (1997: 30)

⁹⁴ Ergun, (1997: 32)

- b) Bitki (ot, vb.) ve ağaçların meydana gelişleriyle ilgili olan legendalar,
- c) Tabiat iyeleri hakkında oluşan legendalar,
- 2- Uruk, kabile, oymak adlarıyla ilgili rivayet ve legendalar,
- 3- Yer-su, dağ-taş ve benzeri başka adlarla ilgili rivayet ve legendalar (Toponomik legendalar),
- 4- Tarihi legenda ve rivayetler,
 - a) Vatan hakkında ve vatani savunmak için yapılan mücadeleler etrafında oluşan rivayetler,
 - b) Sosyal hadiseler, millî mücadeleler ve tarihi kahramanlar etrafında oluşan efsaneler,
- 5- Hayatla, sosyal hayatla ilgili rivayet ve legendalar⁹⁶.

Kazan bölgesi Türkleri'nin (İdil-Ural boyu) efsaneleri üzerinde yapılan çalışmalarda ise, diğer Türk topluluklarındaki "efsane-rivayet" ana tasnifine ek olarak üçüncü bir bölüm daha eklendiğini görmekteyiz. Kazan Türkleri'nin efsaneleri üzerindeki en geniş esere sahip olan Selim Gıyaleçitdinov, efsaneleri üçe ayırmaktadır. Tasnifi;

- 1- Legendalar,
- 2- Rivayetler,
- 3-Mitolojik hikâyeler, şeklindedir. Gıyaleçitdinov, bu tasnifinde legendaları yedi gruba;
 - 1.1.- Gök cisimleriyle ilgili legendalar,
 - 1.2.- Bitkilerle ilgili legendalar,
 - 1.3.- Hayvanlarla ilgili legendalar,
 - 1.4.- Kahramanlarla ilgili legendalar,
 - 1.5.- İctimai hayatla ilgili legendalar,
 - 1.6. Hazineleer hakkında oluşan legendalar,
 - 1.7. Tarihi şahıslar hakkında oluşan legendalar,
- rivayetleri dört gruba;
 - 2.1. Tarihi rivayetler,
 - 2.2. Köy tarihleriyle ilgili rivayetler,
 - 2.3. Toponomik rivayetler,

⁹⁵ Ergun, (1997:32-33)

⁹⁶ Ergun, (1997:34-35)

2.4. Aile, aşk, sevgi rivayetleri,

ve mitolojik hikâyeleri de iki gruba ayırmıştır;

3.1. Su altında yaşayan yaratıklar hakkındaki hikâyeler,

3.2. Yeryüzünde, yer üstünde yaşayan yaratıklar hakkındaki hikâyeler⁹⁷.

Son olarak Uygur Türkleri'nin efsane tasnifine yer vermek istiyoruz. Uygur efsaneleri üzerindeki tasnif çalışmalarında karşımıza çıkan isim olan Mahinur Aliyeva, efsaneleri önce "rivayet" ve "epsane" diye ikiye ayırmış sonra da rivayetleri mazmununa göre iki grup halinde incelemiştir;

1- Toponomik rivayetler,

2- Tarihî rivayetler.

Yine Uygur efsaneleri üzerine çalışan Abdulkirim Rahman'ın da "İpek Yurtındaki Epsane-Rivayetler" adlı eserinde yaptığı tasnif şöyledir;

1- Mitolojik efsaneler,

2- Hayalî vak'a ve hayalî kahramanlar hakkındaki efsaneler,

3- Kabile, uruk ve yer adlarıyla ilgili efsaneler,

4- Tarihî vak'a ve tarihî şahıslar hakkındaki efsaneler,

5- Hayvanlar, kuşlar ve bitkiler hakkındaki efsaneler,

6- Muayyen vak'a ve tarihî şahıslar hakkındaki efsaneler,

7- Etnik adlar hakkındaki efsaneler⁹⁸.

Ali Şir Nevâyî'nin doğumundan ölümüne kadar hayatının hemen hemen her safhasına ait izleri bulduğumuz bu rivayetleri yukarıda verdiğimiz mevcut efsane tasniflerine göre değerlendirecek olursak Boratav'ın tasnifine göre "*Tarihlik Efsanelerin* başkaca tarihlik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, mürşitler)"; Sakaoğlu'nun tasnifine göre de "*Dinî Efsanelerin* dinî ve tarihî kişiler üzerine söylenmiş efsaneler" sınıfına girmektedir. Orta Asya'daki efsane tasnif çalışmalarında ise yaygın görüş yine tanım kısmında gördüğümüz gibi efsaneler için "legende-rivayet" olarak iki ayrı bölümde tasnif etme şeklindedir. Söz konusu bu tasnif denemelerine göre de Ali Şir Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan bu rivayetler "*Tarihî rivayetler*" grubundandır.

⁹⁷ Ergun, (1997:36)

⁹⁸ Ergun, (1997:37)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: RİVAYETLERE GÖRE ALİ ŞİR NEVÂYİ

3.1 RİVAYETLERE GÖRE ALİ ŞİR NEVÂYİ'NİN HAYATI

3.1.1. Rivayetlere Göre Ali Şir Nevâyî'nin Doğumu

Tahkiyeye dayalı metinlerde özellikle halk hikâyesi, efsane ve menkabelerimizde kahramanların doğumlarının gerçek dışı ve olağanüstü motiflerle şekillendiğini görmekteyiz. Bilhassa kahramanlarını tarih sayfalarından alan geleneksel halk anlatmalarımızın hem söz konusu motifler açısından hem de halkın tarihe mal olmuş bu şahsiyetler için bilinçaltındaki telâkkilerini öğrenmemiz açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Bu tür metinlerdeki gerçek dışılıkları tartışma, objektif ve realist tarih ilminin problemidir. Fakat bu tür anlatmaların fonksiyonunun sosyoloji, tarih ve edebiyatın ilgi alanına da girdiği inkâr edilemez. Çünkü bu tür anlatmalar gerçekte ilgisi olsun veya olmasın halkın yüzyıllardan beri süregelen kanaatlerinin izlerini taşırlar ve arz ettikleri süreklilikle toplumun maşeri vicdanının nabzını ve niteliğini anlamaya kaynaklık ederler. Bu safhada, anlatmadaki olayın gerçek dışılığı veya olağanüstülüğü ikinci planda kalır ve fonksiyonu ön plana çıkar. Burada önemli olan ve incelenmesi gereken şey edebî açıdan metindir, psiko-sosyal açıdan anlatmanın üstlendiği tarihi misyondur⁹⁹.

Buradan hareketle çalışmamızın bu bölümünde Ali Şir Nevâyî'nin Özbekistan ve Türkmenistan'da tespit edilmiş rivayetlere göre doğumu incelenecektir.

Türk edebiyatının hiç şüphesiz en büyük simalarından biri olan Ali Şir Nevâyî'nin 17 Ramazan 844 (9 şubat 1441)'te Herat'ta doğduğu konusunda bütün kaynaklar hemfikirdir. Fakat incelediğimiz rivayetlerde doğumuna dair herhangi bir tarih kaydı mevcut değildir. Tarihî kişilikleri çerçevesinde Ali Şir ile Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdar-vezir ilişkisinin yanı sıra samimi dostlukları edebiyat-tarih camiasınca malumdur. Toplum hayatına yaptıkları

⁹⁹ Namık Açıkgöz, (1998): "Muğla Menkabe ve Efsanelerinde Kanuni Sultan Süleyman'ın İzleri", Prof. Dr. Dursun Yılçırım Armağanı, Ankara, s.103.

mühim tesirler sonucu halkın muhayyilesinde her ikisi için de ortak bir doğum motifi şekillenmiştir.

Türkmen rivayetlerine göre T 1.1 (benzer metinleri T 1.2, T 1.3 - bu rivayetlerin hiçbirinde yer ve zaman belirtilmez) günün birinde halk arasında bir kuyruklu yıldız doğacağına dair söylentiler çıkar. Padişah (rivayetlerin hiçbirinde adı belirtilmez) âlimleri, mollaları kısacası bütün saray erkânını toplar fakat kimseden bir ses çıkmaz. Falcılar fal açıp “bir müddet sonra bir kuyruklu yıldızın doğacağını -ki bu yıldız otuz yılda bir doğar- ve kısa bir süre görüneceğini” söyler. “Kim bu yıldızı görmeye müşerref olur ve o gece helâliyle yan yana gelirse onlardan dünyaya gelecek çocuğun yeryüzünde bilgelikte ve akıllılıkta bir eşi daha olmayacak” diye de eklerler. Türkmen 1.1, 1.2 ve 1.3 no’lu rivayetlerde bu bölüm aynıdır fakat T 1.3’te yıldızın otuz altı yılda bir doğduğu ve sadece üç saat gökyüzünde kalacağı söylenir. Yine aynı rivayette bu yıldızın üç yıl içinde doğacağından bahsedilirken diğer benzer metinlerde¹⁰⁰ böyle bir zaman tayini mevzu bahis değildir. Türkmen rivayetlerine göre Ali Şir Nevâyî ve Hüseyin Baykara böyle bir fazilete haiz kuyruklu yıldızın görüldüğü gece ana rahmine düşerler ve yıldız görüldükten dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat ve dokuz dakika¹⁰¹ sonra dünyaya gelirler. Burada Lord Raglan tarafından geliştirilen halk

¹⁰⁰ Öcal Oğuz ‘un varyant ve versiyon terimlerini yeniden ele alıp incelediği çalışmasında varyant için “eş metin”, versiyon için de “benzer metin” terimlerini önermiştir. Oğuz, Stith Thompson’un varyant ve versiyon hakkındaki şu görüşlerini aktararak konuya açıklık getirmektedir: “Bir kişi aklına ilk gelen hangisi olursa onu kullanmayı tercih etmektedir. Diğer türlü bu ikisi arasında bir fark yoktur.” Oğuz, buna karşılık Alan Dundes’in şu görüşlerini de aktarmaktadır, “Fakat farklılık, sadece halkbilimcinin düşünce dünyasının subjektif olması meselesi midir? Bir kişi bir atasözü veya masalın on tane metnini incelese versiyonlar ve varyantlar arasında ayırım yapabilir. Thompson’un söylediklerinin tersine, bir metnin herhangi bir tekrarı versiyondur. Buna göre, bir kişi bir atasözünün on tane metnini elde etse, o kişi o atasözünün on tane versiyonunu elde etmiş olur. Yani her metin bir versiyondur. Daha tipik formlardan az veya çok uzaklaşan versiyonlar, varyantlar olarak değerlendirilebilirler. Buna göre de bütün varyantlar versiyonlar olarak kabul edilmek zorunda değildir. Buradaki çok bariz zorluklardan ilki ‘tipik formlar’a karar vermek ve ikincisi de bir versiyonun varyant olarak ifade edilmeden önce ne kadar farklı olması gerektiği sorusudur”. Gerek bizde gerekse diğer ülkelerde yapılan halkbilimi çalışmalarında varyant ve versiyon terimlerinin kolayca birbirinin yerine kullanıldığını söyleyen Oğuz, Alan Dundes’in de belirttiği gibi, aynı metnin her anlatımı bir “benzer metin”dir. Birbirine daha çok benzeyen metinlerden şu ya da bu şekilde farklılaşmış metinler ise “eş metin” olarak adlandırılmalıdır. Bkz. Öcal Oğuz, (2000): *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*, Ankara, s.24-27.

Halkbilimi alanında kullanılan yabancı terimlerin Türkçeleştirilerek kendi ihtiyaçlarımıza cevap verebilecek terimler üretme amacıyla olan Öcal Oğuz’un bu çalışmasından hareketle biz de bundan böyle “benzer metin” ve “eş metin” terimlerini tercih edeceğiz.

¹⁰¹ Söz konusu rivayette kullanılan “...9 ay 9 gün 9 saat sonra...” söz grubu genellikle masallarımızda karşımıza çıkan kalıplaşmış ifadelerden (formel) biridir. Masal formelleri üzerine yaptığı bir çalışmada Sakaoğlu formelleri; Başlangıç veya giriş formelleri; Başlayış veya geçiş formelleri; Benzer durumlarda kullanılan formeller; Bitiş formelleri ve Çeşitli formel unsurlar

kahramanı kalıplarından “kahramanın çoğu zaman ana rahmine düşüşünün şartları normal değildir” maddesini görmekteyiz¹⁰². Formülistik sayı olarak burada verilen dokuz rakamına daha çok masal ve destanlarımızda rastlamaktayız. Masallarda sıkça geçen sayıların destanlarda ve mitolojide de aynı derecede önem taşıması dikkat çekicidir. Özellikle Türk destanlarında kırk, dokuz ve yedi sayılarının fonksiyonu önemlidir¹⁰³.

Nevâyî ve Baykara'nın doğumu ile ilgili Türkmen rivayetlerinde her iki şahsiyetin ailelerinin başka çocukları olup olmadığı belirtilmemekle birlikte her ikisinin babalarının ismi de verilmezken Ö 1 no'lu rivayette Nevâyî'nin babasının adı “Gıyaseddin Kîçkine” olarak verilmiştir ki tarihî gerçeklere uygundur. Ö 4 no'lu rivayette ise Nevâyî'nin babası Baykara'nın bir hizmetkârıdır. Ö 6 no'lu rivayete göre babası o daha küçük bir çocukken ölür. T 1.1 ve benzer metni T 1.2 no'lu rivayetlere göre de Nevâyî'nin babası, Horasan Hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın babasının sadık hizmetkârlarından biridir.

Tarihî kaynaklarda Gıyaseddin Kîçkine olarak bulduğumuz ve Horasan hakimi Sultan Ebu'l-Kâsım Babur'ün hizmetinde çalıştığı bilinen Nevâyî'nin babası, rivayetlerde Hüseyin Baykara'nın yine padişah olan babasının hizmetinde çalışan alelâde bir hizmetkâr olarak resmedilmiştir. Burada asıl dikkatimizi çeken muharrem 842'de (haziran-temmuz 1438) Herat'ta doğan Hüseyin Baykara¹⁰⁴ ile Ali Şir Nevâyî'nin aynı gün, aynı saat ve aynı dakikada doğmuş olarak gösterilmesidir. Bununla birlikte Nevâyî'nin hayatının büyük bir kısmını aynı zamanda çocukluk ve mektep arkadaşı olan Horasan'ın ünlü hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara ile birlikte geçirdiği ve yaşadıkları dönemin sadece Orta Asya Türkleri arasında değil İran, Hindistan ve Türkiye'de de her bakımdan ideal bir

olmak üzere beş ana başlık altında incelemiştir. Rivayette geçen mevzu bahis söz grubu da bu tasnife göre son başlık altında incelenmiş ve yazar tarafından “Benzer durumlarda kullanılan formeller” başlığı ile alt dallarına ayrılarak sayı, renk, zaman ve renk bildirmeleri bakımından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bkz. Saim Sakaoğlu, (1974): *Formel Kavramı ve Türk Masallarında Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller*, *1. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, s.148-154. Sakaoğlu daha önceki bir çalışmasının formel bahsinde ise aynı söz grubunu “Aynı olayın tekrar vukuunda kullanılan formeller” başlığıyla değerlendirmiştir. Bkz. Sakaoğlu, (1973:319-322)

¹⁰² Özkul Çobanoğlu, (1996): “Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış”, *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*, Ankara, s.205

¹⁰³ Ali Fuat Bilkan, (2001): *Masal Estetiği*, İstanbul, s.57

¹⁰⁴ Hamid Algar, Ali Alparslan, (1998): “Hüseyin Baykara”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.18, İstanbul, s.530

devir, âdeta altın bir devir olarak telakki edilmesi¹⁰⁵ göz önünde bulundurulduğunda Baykara ve Nevâyî'nin halkın muhayyilesindeki önemi daha iyi anlaşılacaktır. Halk, tarih sayfalarında bulabildiğimiz ve kendisi için çok önemli olmuş ve derin tesirler bırakmış şahıslar için muhayyilesinde teşekkül ettirdiği böylesi olağanüstü motiflerle hafızalardan silinmemelerini sağlamıştır.

Yine T 1.1 (benzer metinleri T 1.2 ve T 1.3) no'lu rivayete göre Nevâyî ve Baykara'nın ana rahmine düştüğü gece, sahradaki bir çobanın ve Baykara'nın babasının sarayındaki kapı muhafızının da eşleri hamile kalır ve birer kızları olur. Rivayetlerin hepsinde bu çocukların, bu dünyada bilgelikte ve yiğitlikte bir eşleri daha olmayacağı vurgulanır.

Toplumsal bir olgu olan doğum olayının insan hayatındaki önemi göz önünde bulundurulduğunda tahkiye esasına dayanan bütün eserlerimizde bu olguya işaret eden motiflere rastlamamız son derece tabiidir. Şimdiye kadar yapılmış araştırmalarda özellikle destanlarımızda ve halk hikâyelerimizde mevcut çeşitli doğum motifleri tespit edilmiştir¹⁰⁶. İncelediğimiz Türkmen rivayetlerindeki Ali Şir Nevâyî'nin doğumuna vesile olan hatta sahip olduğu bütün meziyetlerin müsebbibi olarak gösterilen “kuyruklu yıldız” hadisesi için de bir nevi doğum motifidir diyebiliriz.

İncelediğimiz Özbek rivayetlerinde böyle bir doğum motifi olmadığı gibi Ali Şir Nevâyî'nin de doğumuna ilişkin herhangi bir bilgi de mevcut değildir.

3.1.2. Rivayetlere Göre Ali Şir Nevâyî'nin Çocukluğu

Ö 2 no'lu rivayete göre Ali Şir Nevâyî daha küçük bir çocukken öğretmenin verdiği baş ve kılıç resimlerinden “baş” resmini seçer ve akıl-bilgeliği tarif eden bir gazel yazar. Nevâyî'nin ileride akıllı, bilge ve halka hizmet eden biri olacağına dair ilk belirti bu rivayette mevcuttur. Halkın muhayyilesindeki müstesna Ali Şir Nevâyî tipi için bu rivayet bir nevi ileriye hazırlık motifidir.

Yine aynı rivayette Nevâyî'nin okul arkadaşı olan Hüseyin Baykara ise “kılıç” resmini seçer ve savaş-kılıç hakkında bir methiye yazar.

¹⁰⁵ M. Fuat Köprülü, (1978:297)

Bu rivayette Nevâî'nin seçtiği “baş” resmi aklın remzi olup insanlara hizmet etmeyi temsil ederken “kılıç” resmi ise akla karşı gelmeyi temsil etmektedir.

T 2 no'lu rivayete göre Nevâî fiziken tamamen Sultan Hüseyin'e benzeyen akıl, kemâlât ve dilâverlikte dengi olmayan gencecik bir yiğittir ve bir çobanın oğludur. Sultan Hüseyin ise kazandığı zaferlerden kibirlenen ve kendisine edilen nasihatları dinlemediği için bozguna uğrayan bir padişaktır. Bu rivayete göre gencecik bir delikanlı olan Nevâî, hikmetli sözler söyleyen ve dediği her şeyde bir gerçeklik olan âdeta olağanüstü bir tiptir. Fakat çok sıradanmış gibi görünen bu olağanüstülüğü yalnız Sultan Hüseyin anlar. Yine aynı rivayete göre Nevâî'nin alelâde biri olmadığı o daha çocukken anlaşılmaktadır. Nevâî'nin bu rivayete göre sahip olduğu üstün özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

I- Baykara ile komuşurken söylediği her şeyin farklı bir anlamı vardır.

Sultan Hüseyin “Evinize varsak atımızı tutacak birileri var mıdır?”, diye sorunca Ali Şir “Ak sakallı dedelerim var”, diye cevap verir ama aslında kastettiği evin önündeki güneşten kuruyup ağarmış kütüklerdir. Bunun üzerine sultan “Öyleyse bize hoş geldin diyecek birileri var”, deyince de delikanlı “Evet, ala donlu bir keyvanımız vardır, kendisi hoş sohbettir. Gelemin gidenin gönlünü almadan yolcu etmez”, der ama bundan kastı evin ala renkli köpeğidir. Yine sultan hem kendi hem de maiyetindekiler aç olduğu için delikanlıya evlerine vardıklarında bir koyun kesip kesemeyeceklerini sorar. O da “Fakir olsak da cömert insanlarız. Bulursak birin bulamazsak ikisini keseriz”, der. Eve vardıklarında Nevâî'nin babası civardaki bütün koyunlar yaylada olduğu için kesecek bir hayvan bulamaz ve ağıllarındaki keçiyi keser. Fakat karnını vardıklarında keçinin gebe olduğunu görürler ve mecburen yavruyu da keserler. Böylece Nevâî'nin “bulursak birini bulamazsak ikisini keseriz” demesinin hikmeti ortaya çıkmış olur.

Yine aynı rivayette Ali Şir, Sultan Hüseyin'in yemek sırasında ekmeğin kenarından almak yerine ortasını oyduğunu görünce “Ey misafir! Sultan Hüseyin gibi beş parmağını birden ağzına götürüyorsun. Ekmeği bölüp acele etmeden az az yesen olmaz mı!”, der. Bu sözlerinden kastı ise Sultan Hüseyin'in Polattenliler'e

¹⁰⁶ Halk hikâyelerimizdeki çeşitli doğum motifleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Mustafa Cemiloğlu, (1999): *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa, s. 119-145

yenilmiş olduğunu bildiğini ve sultana düşmanlarıyla nasıl mücadele etmesi gerektiğini ima etmektedir.

II- Çok kuvvetli bir tahmin yeteneği vardır

Babasının işaret parmağıyla dilini gösterip “eğer...eğer...” demesiyle “diline sahip çok, başa bela dilden gelir” demek istediğini anlayan Nevâyî de “Ben bir fakir adam olsam ve bana bir şey hediye etseler meğer... meğer...” diye cevap verir. Bu sözle sultanın ona hediye edeceği bir eşek yüzünden sürekli laf söyleyeceğini ve bu iyiliği hep başına kakacağını tahmin eder.

Bundan hariç konakladıkları bir yerde Nevâyî elindeki bir değnekle yere bir köşk sureti çizer. Sultan, delikanlı tarafından çizilen bu şekillerde bir hikmet olduğunu anlar ve orayı kazdırır. Gerçekten de kazılan yerden eski bir köşk kalıntısı çıkar. Üstelik hazine dairesi olarak çizdiği yerden bir kaç küp altın çıkan Nevâyî, kendisine hediye edilen ve sürekli başına kakılan eşeğe karşılık olarak bu altınları vererek Baykara’ya duyduğu minnetten kurtulur.

III- İrticalen şiir söyleme yeteneği vardır

Yine bu rivayette konakladıkları bir yerdeki çiçeklerin güzelliğinden mest olup “Gül yakasın çâk edip giymiş kara ton boynuna”, diye kendi kendine mırıldanan Sultan Hüseyin’i duyan Nevâyî, sultanın gülü koparmak için uzandığını görünce “El değdirme kan eder hançer salmıştır koynuna”, diyerek cevap verir.

3.1.3. Rivayetlere Göre Ali Şir Nevâyî’nin Hüseyin Baykara İle Tanışması

Ali Şir Nevâyî etrafında teşekkül etmiş olan rivayetlerin önemli bir kısmında ikinci mühim şahsiyet Sultan Hüseyin Baykara’dır. Bu rivayetlerin konusunu Nevâyî ve Baykara arasındaki çeşitli maceralar olmaktadır. Baykara’nın yakın dostu ve en güvendiği devlet adamlarından biri olan Nevâyî ile dostluğunun ömürleri boyunca devam etmiş olmasının yanı sıra bu iki mühim şahsiyetin XV. yüzyılın tarih sayfalarına damgalarını vurmuş oldukları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda halkın hafızasında türlü hikâyelerin, rivayetlerin teşekkül etmesini son derece tabii bulmaktayız.

Bu rivayetlerin bir kısmı Nevâyî ile Baykara'nın tanışmalarını, Nevâyî'nin vezir olmasını konu edinirken bir kısmı da (rivayetlere göre) Hüseyin Baykara'nın zayıf ve nefesine hakim olamayan kişiliğini sergileyen ve her defasında Nevâyî'nin duruma müdahale etme maceralarını içerir. Fakat rivayetlerin en önemli konusunu birbirlerine sevgi ve hürmette kusur etmeyen bu iki şahsiyetin bilgelik, hazırcevaplık ve nükteli söz düellolarında karşılıklı galebe çalma çabaları oluşturmaktadır.

Nevâyî ve Baykara'nın tanışmalarını konu edinen Özbek rivayetlerine göre bu iki şahsiyetin tanışıklıkları çocukluk zamanlarına dayanmaktadır. Ö 2 no'lu rivayete göre Ali Şir ile Hüseyin Baykara çocukluklarında dost olmuşlar ve aynı okulda okumuşlardır. Ö 5 no'lu rivayete göre ise Herat yurdunun sultanı olduğu belirtilen Hüseyin Baykara ile beraber büyüdüğü vurgulanan Ali Şir dostturlar. Fakat Sultan Hüseyin padişah olmak için asker toplamak üzere; Ali Şir de şair olmak için tahsil görmek maksadıyla farklı diyarlara gidince ayrı düşerler. Yıllar sonra kendi koyduğu bir yasağı çiğneyen biri olarak karşısına getirilen dostunu tanır ve affeder.

İncelediğimiz Türkmen rivayetlerine göre Nevâyî ve Baykara'nın tanışmaları tamamen tesadüfidir. T 2 no'lu rivayete göre padişah olduktan sonra (zaman belirtilmez) kibre kapılan Sultan Hüseyin'e adamlarından biri "Bundan bir kaç yıl önce tamamen size benzeyen bir yiğit dünyaya geldi. Akıl, kemâlât ve dilâverlikte dengi yoktur", der. Sultan Hüseyin hem henüz kendisine boyun eğmemiş olan Polattenliler'i hakimiyeti altına almak hem de bu çocuğu bulmak için sefere çıkar. Polattenliler tarafından bozguna uğratılınca geri dönüş için yola çıkarlar. Yolda, bir tepenin üstünde hem hacete oturmuş elindeki kuru ekmeğini yiyen hem de etraftaki çekirgeleri öldüren tuhaf bir çocuk görürler. T 11.1 no'lu metne göre ise Sultan Hüseyin babasının köşkünde yetişip bir delikanlı olduğunda şehirde kendine denk bir sohbet arkadaşı bulamaz ve atına atlayıp halkın arasına karışır¹⁰⁷. Bir vakit sonra sanki ayak yoluna oturur gibi duran ve bir yandan elindeki ekmeği yerken bir yandan da üstünde başında bulduğu şeyleri iki tırnağı arasında ezmeye çalışan Ali Şir'i görür. Ali Şir ise şehzadeyi tanımamazlıktan gelir. Buna çok şaşırın Sultan Hüseyin, Ali Şir ile konuşmaya başlayınca

¹⁰⁷ Bu rivayetin benzer metni olan T 11.2'de Sultan Hüseyin doğrudan Mir Ali'yi arayıp bulmak için yola çıkar.

aralarında ilginç bir diyalog geçer. Karşısındaki delikanlının laftaki ustalığına ve zekâsına hayran kalan sultan, Ali Şir'i beraberinde saraya götürür ve aynı hocadan ders alırlar. Bu rivayete göre Ali Şir her ne kadar sarayda yaşamaya başlasa da doğduğu yeri hiçbir zaman unutamaz ve bir gün Sultan Hüseyin'in söylediği bir söz yüzünden sarayı terk eder. Fakat Sultan Hüseyin de çok zeki bir adamdır ve halka çıkardığı bir ferman sonucunda Ali Şir'i tekrar saraya getirtmeyi başarır.

Bu rivayetlerin geneline baktığımızda temel konuyu Nevâyî ve Baykara arasındaki kimin daha zeki ya da hazırcevap olduğu konusundaki çekişmenin oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle rivayetlerde ilk gözümüze çarpan öğeler zekâ üstünlüğü, hazırcevaplık, yerinde ve isabetli kararlar alabilme yeteneğidir. Bu öğeleri taşıyan rivayetlerin başlangıç noktası genellikle Sultan Hüseyin'in dostu Ali Şir'i sınamak istemesidir. Nevâyî de her defasında sultanın kendisine yönelttiği soruları tereddütsüzce cevaplayıp müşkül durumları kolaylıkla halleder. Nevâyî'nin dâhiyane ve pratik zekâsıyla altından kalktığı her durum Sultan Hüseyin'i âdeta olur olmaz soru ve isteklerine devam etmesi için kamçılar. Sultan Hüseyin'in ömründe bir kere bile Nevâyî karşısında haklı çıkmadığını gördüğümüz bu rivayetlerde, bu durum ne aralarındaki dostluğa gölge düşürür ne de herhangi bir geçimsizliğe sebep olur.

T 16.1 no'lu rivayet bunun en güzel örneklerinden biridir. Rivayete göre Sultan Hüseyin, Nevâyî'yi bir kez olsun mağlup edebilmek için تنها bir yerde rastladıkları ve pîr olduğu söylenen bir kadın üzerine Nevâyî ile ihtilâfa düşer. Fakat rivayetlerde Sultan Hüseyin için çizilen tablo burada da değişmez ve Nevâyî, kadının sultanın dediği gibi takva sahibi bir pîr olmadığını ispat ederek galip çıkar.

Baykara'nın hükümdar, Nevâyî'nin kimi zaman vezir, mühürdar, baş vezir yahut çoğu zaman da Sultan Hüseyin'in musahibi olarak gördüğümüz bu rivayetlerde Nevâyî'nin değişmez bir özelliği de sultanı –gerektiğinde sultanın kendisine rağmen- halkın gözünde küçük düşürecek her türlü olaya engel olmasıdır. T 18.1 no'lu rivayette Nevâyî hem sultanın karşısında bîçare olan insanların haksızlığa uğramalarına hem de sultanın yersiz bir iş yaparak halkın nazarında nahoş bir duruma düşmesine mani olur. Bu rivayete göre Sultan Hüseyin aklına her geleni adaletsizce de olsa yapmak isteyen biridir fakat Nevâyî her defasında Baykara'ya yaptığının doğru olmadığını ifade edecek bir yol bulur.

Söz konusu rivayette Nevâyî'nin tasvip etmemesine rağmen Sultan Hüseyin evli bir kadını kendisine eş olarak alabilmek için kadının kocasına yerine getirilmesi imkansız bir görev verir. Ancak kadın çok zekidir ve sultana iyi bir ders verir¹⁰⁸.

Ö 7 no'lu rivayette ise Baykara'nın bu kez Ali Şir Nevâyî'nin sevdiği kızı elinden aldığını görmekteyiz. Rivayete göre Baykara, Nevâyî'nin bir kızı sevdiğini öğrenir fakat dostuna hiçbir şey söylemez. Nevâyî'nin kendiliğinden gelip açılmasını beklese de Nevâyî'den tek bir kelime dahi duyamaz. Baykara bu mesele için Nevâyî'nin kendisine yalvar yakar olmasını ister ve kızı yanına çağırır. Kızın güzelliğinden çok etkilenen Baykara asıl niyetinden vazgeçerek her ne kadar kız direktse de kızı nikâhına alır. Ancak kız padişahı yanına yaklaştırmaz ve Ali Şir'in hayatını da tehlikeye atmamak için Ali Şir'e duyduğu sevgiyi gizli tutar. Bir müddet sonra da derdinden ağır bir hastalığa tutulup vefat eder.

T 7.1 no'lu rivayette de yine Sultan Hüseyin güzel bulduğu her kızı kendine almak isteyen üstelik pratik zekâdan yoksun biri olarak resmedilmiştir. Bu rivayete göre de Sultan Hüseyin, dostu Nevâyî'nin uyarılarına kulak asmayarak yıldız gören çobanın kızına hem söz yarışında iki defa yenilir hem de kızın başlık parası olarak istediği şeylerin gerçekte ne manaya geldiğini anlayamaz.

Nevâyî'nin her fırsatta sultana olan gönülden bağlılığını bu şekilde sergilemesine karşılık Baykara da her ne kadar aralarında bitmek tükenmek bilmeyen bir çekişme de olsa dostunun pratik zekâsını ve hazırcevaplılığını göstereceğinden emin olduğu ortamlar yaratmaktan âdeta zevk alır. T 25 ve T 26 no'lu rivayetlerin kuruluş mantığı bu sebeptir. Her iki rivayette de Sultan Hüseyin öyle bir şey ister ki vezirlerinin muktedir olamayacağından ne kadar eminse Nevâyî'nin lâıykıyla yerine getireceğinden de o kadar emindir.

Ö 27 no'lu rivayette de Baykara ve Nevâyî'nin aralarında tek bir kelime dahi geçmeksizin aynı şekilde düşünüp uyguladıkları bir hadiseye şahit olmaktayız. Söz konusu rivayette Baykara vezirlerine sadece eliyle başını gösterir. Nevâyî de karşılık olarak dilini işaret eder. Vezirler bu işaretlerden hiçbir şey anlamazken Baykara'nın "Başa bela nereden gelir?" diye sormak istediğini anlayan tek kişi olan Nevâyî de cevaben dilini gösterir. Baykara'nın vezirlerine göre her zaman için sultanın Nevâyî'yi niçin onlara yeğlediği bir merak konusudur ve bu rivayette de Baykara dostu Nevâyî'nin üstünlüğünü ispatlarken

¹⁰⁸ Bu rivayetin benzer metni olan T 18.2'de kadının sultana verdiği zekice cevabı Ali Şir öğretir.

Nevâî de sultandan gördüğü ilgi ve hürmeti haksız yere elde etmediğini sergilemiş olur.

Rivayetlerin bir kısmında da Baykara'nın, en yakın dostu olan Ali Şir'e duyduğu sevgi ve hürmet vurgulanmaktadır. Ö 35 no'lu rivayete göre Baykara, dostu Nevâî'den fazla ayrı kalamayacak kadar çok sever. Öyle ki her fırsatta işini ona danışarak yaptığından bir vesileyle saraydan uzaklaşan Nevâî'yi geri getirebilmek için efenden geleni yapar. Bu sebeple bütün vezirlerini ve saraydaki diğer adamlarını görevlendirir. Ö 36 no'lu rivayete göre de Sultan Hüseyin'in dostu Ali Şir'e sevgisi ve hürmeti sebebiyle sırf onun hatırı için ölüm cezası verdiği suçluları affeder. Ö 52 no'lu rivayette de Baykara ve Ali Şir'in birbirlerine karşı duydukları hürmet vurgulanmaktadır. Ali Şir için de hem memleketin padişahı olan hem de yakın dostu olan Sultan Hüseyin eşsiz bir insandır. Bu nedenle "Hamse"sini yazmayı bitirince hemen sultana getirip takdim eder. Şairin bu davranışına mukabil sultan da onu kendi atına bindirerek bir elinde atın dizgini diğer elinde de "Hamse" ile birlikte halkın karşısına çıkar ve "Ben sizin padişahınızım ama yanımdaki dostum memleketimizin ve gelecek nesillerimizin de sultanıdır. Gazel mülkümün sultanı olan ulu şairin dizginin tutabildiğim için çok mutluyum", diyerek karşılık verir¹⁰⁹.

3.1.4. Rivayetlere Göre Ali Şir Nevâî'nin Vezir Olması

Ö 4 no'lu rivayete göre Hüseyin Baykara bir gün bir tarih kitabını karıştırırken "Dünyaya aynı günde iki kız ve iki erkek çocuğu gelecek. Bunlardan biri Sultan Hüseyin, diğeri hizmetkârın oğlu Ali Şir. Kızlardan biri şehirli diğeri de köylü bir kızdır ve dördü de son derece akıllı olacaktır", sözlerine rastlar.

¹⁰⁹ Aynı rivayete yer verilen Vasıfî'nin hatıratında Ali Şir'in "Hamse"sini Sultan Hüseyin'e takdim etmesi şöyle anlatılmaktadır: Nevâî, Sultan Hüseyin'e ithaf etmiş olduğu *Hamse*'yi ona verdiği zaman sultan ona "Uzun zamandan beridir aramızda halledilecek bir iş vardı, bugün olup bitmelidir", dedi. Sultan Hüseyin'in iş dediği şey de Sultan Hüseyin'in Nevâî'nin müridi ve Nevâî'nin de onun piri olması arzusu idi. Nevâî buna "Allah Allah hiç böyle şey olur mu? Bizler mürid, siz de pirimizsiniz!" Konuşma uzayınca Sultan Hüseyin "Mürid ve pir ne demektir?", diye sordu. Nevâî "Pirin istediği müridin istediği olmalıdır", dedi. Bunun üzerine Sultan Hüseyin, gecenin siyah kısırağı ile gündüzün beyaz aygırının birleştiği günden beri dünya merasının benzerini görmediği beyaz koşu atını getirmeleri için emir verdi. Ve dedi ki: "Madem ki siz müritsiniz ben pirim, sizin ata binmenizi ve benim çekmemi istiyorum. Nevâî için yapılacak bir şey kalmadı, şahtan başka kimseyi üzerine bindirmeyen ata binmesi lazımdı. Nevâî ayağını üzengiye attığı zaman at tepinmeye başladı. Sultan Hüseyin ona bağırınca Nevâî eyere

Bunun üzerine derhal hizmetkârın oğlu olan Ali Şir'i saraya getirterek kendine vezir yapar.

Ö 6 no'lu rivayete göre ise Nevâyî, babasından kalan koyunları pazara götürür ve parasını da padişahın öldüğü gün almak üzere veresiye halka dağıtır. Padişah tarafından yanlış anlaşılan Nevâyî'nin cevabı ise "koyunları alan yüzlerce kişi padişahımız ölmesin diye dua edecekler ve ömrünüze ömür dileycekler" şeklinde olur. İhtiyacı olan fakat bedavaya bir şey almaktan gururları incinebilecek insanları düşünen Nevâyî hem halka faydalı bir şey yapmak hem de dostu olan padişaha duyduğu sevgiyi gösterebilmek için oldukça zeki bir yol bulmuştur ve bu sayede vezir olur.

Bu metnin Türkmen eş metinlerinde iki farklı rivayeti vardır. T 14.1 no'lu eş metine göre Ali Şir, Sultan Hüseyin'in vezirleriyle geçinemez ve Mari'ye gider. Bir süre sonra Sultan Hüseyin dostunun geri dönmesi için ona görev üstüne görev yollamaya başlar. Geri dönmeyi Ali Şir de çok ister fakat eli boş olarak dönmek istemez ve yüz semiz koyun alarak Herat'ın pazarına gelir.

T 14.2 no'lu benzer metinde ise Ali Şir zengin bir beyden yüz koyunu veresiye alarak Sultan Hüseyin'in memleketine getirir. Rivayetlerin bundan sonraki kısmı Ö 6 no'lu rivayetteki gibidir. Ali Şir pazarda koyunları, parası padişahın öldüğü gün ödenmek üzere veresiye dağıtır. Bunun duyan padişah Mir Ali'yi çağırır ama aldığı cevap çok hoşuna gittiği için kendine vezir tayin eder. Sadece T 14.1'de Nevâyî'nin "baş vezir" olarak atandığı vurgulanır¹¹⁰.

yerleşinceye kadar rahat durdu. Sultan Hüseyin atın gemini tuttuğu zaman Nevâyî bayıldı ve kendisini eyerden eller üzerinde almaya mecbur kaldılar. Bkz. Boldırev, (1956:226)

¹¹⁰ Söz konusu rivayetlerde anlatılan Ali Şir'in koyunları pazarda veresiye satma hadisesi tarihî kaynaklara geçmiş bir hikâye olarak da anlatılmaktadır. Ünlü Müverrih Mirhond'un *Ravzatü's-Safâ* adlı eserinin 4. Cildinin bir nüshasında çeşitli risaleler ve bazı eserlerden bölümlerin yanı sıra Ali Şir Nevâyî hakkında da bir hikâye mevcuttur. Bu tarihî hikâyeye göre Sultan Hüseyin Semerkant'ta tahta çıktığı zaman Karşı eyaletinde Sebzevar denilen bozkırda Mir Ali adlı âlim ve akıllı bir genç vardır. Günün birinde Mir Ali uşaklarına sürülerinden yüz semiz koyun ayırıp Karşı'ya sevk ettirir. Karşı'nın pazarında koyunlarını zenginlere ya da kasaplara değil de parasını Sultan Hüseyin'in ölümünden sonra almak üzere fakirlere veresiye dağıtacağını ilan eder. Hafiyeleri tarafından bu olay kendisine nakledilince sultan derhal zengin delikanlıyı yanına çağırır ve işin aslını öğrenince kendisini vezir tayin ettiğine dair ferman yazdırır. Sultan aynı zamanda bozkırda temiz havada yetişmiş bu zeki delikanlının şehir hayatından sıkılmaması için Semerkant surlarının dışındaki güzel ve büyük bir bağ da hediye eder. Bkz. A.A. Semenov, (1941): "Mir Ali Şir Hakkında Farsça Bir Hikâye", (çev. Abdülkadir İnan), *Ülke*, nr.96, Ankara, s.483-214

3.1.5. Rivayetlere Göre Ali Şir Nevâyî'nin Vezirlikten Azledilmesi

Ö 20 ve Ö 25 no'lu rivayetlere göre Hüseyin Mirza'nın kırk veziri vardır ve kırkıncısı da Ali Şir Nevâyî'dir. Fakat Ali Şir'i çekemeyen diğer vezirlerin kötülükleri sonucu Nevâyî görevinden azledilir. Ö 20 no'lu rivayete göre bir gün Hüseyin Mirza otuz dokuz vezirine "Dünyada en lezzetli şey nedir?" diye sorar; Ö 25 no'lu rivayete göre ise sadece tavana bakarak "Alıp gelin!", der fakat hiçbirinden istediği karşılığı bulamaz. Can derdine düşen vezirlerin tek çaresi ise Ali Şir'dir ve kendisine böylesi bir kötülük yapmış olan vezirlerin istediği cevabı verir ve onları ölümden kurtarır. Padişaha ise cevabı kendilerinin bulduklarını söylemelerine rağmen Baykara gerçeği öğrenir ve Nevâyî'yi yine veziri yapar.

İncelediğimiz Türkmen rivayetlerinde Ali Şir Nevâyî'nin vezirlik görevinden azledildiğine dair bir rivayet mevcut değildir.

3.1.6. Rivayetlere Göre Ali Şir Nevâyî'nin Evlenmesi

Ali Şir Nevâyî'nin hiç evlenmediği ve çocuk sahibi¹¹¹ de olmadığı tarihi bir gerçektir¹¹². Ancak incelediğimiz rivayetlerin bir kısmında Nevâyî evli olarak karşımıza çıkmaktadır fakat bu rivayetlerin hiç birinde çocuk sahibi olup olmadığı belirtilmemiştir.

Ö 4 no'lu rivayete göre Hüseyin Baykara eski bir yazmada kendisi ve Ali Şir Nevâyî ile birlikte aynı gece doğan iki kızın daha olduğunu öğrenir. Bu kızların biri köylü diğeri ise şehirlidir. Kızları bulma niyetiyle yola çıkan Baykara ve Nevâyî daha önceden anlaştıkları gibi yolda birbirlerine vurmaya başlarlar. Karşılarına çıkan iki kızdan biri Baykara'ya niçin diğeri vurduğunu sorunca Baykara: "Her zaman yap denilen işi yaptığı için vuruyorum", der. Kız: "Bunun için adam dövülür mü?", der fakat diğeri kız: "Doğrudur, akıllı kişi kendi bilip

¹¹¹ İncelediğimiz Türkmen ve Özbek rivayetlerinde mevcut olmayan fakat tarihi bir hikâye olarak anlatılan bir rivayete göre Ali Şir Nevâyî'nin sevdiği ve evlenmek üzere sözleştiği bir kız vardır. Fakat bir talihsizlik sonucu Ali Şir Nevâyî bu kız için Sultan Hüseyin adına düürücü olarak gitmek zorunda kalır. Nevâyî'yi çok seven kız ancak bir şartla Baykara ile evlenmeyi kabul eder. Kızın şartı bir attara yaptırdığı iki ilaçtan birini Nevâyî'nin içmesidir, diğeri de kendisi içecektir. Kızın içtiği ilaç kırk gün içinde ölümüne sebebiyet verirken Nevâyî'nin içtiği ilaç ise şairin zürriyetini keser. Bkz. A.A. Semenov, (1941:488)

¹¹² Tarihi kaynaklara göre Ali Şir Nevâyî hiç evlenmediği gibi halayık sahibi de olmamıştır. Bkz. Maria E. Subtelny, (1993): "Mir Ali Shir Nawa'i", *Encyclopaedia of Islam*, C.VII, Koninklijke Brill Leiden, s.92 ; Babürnâme, (1985:265)

yapar”, deyince aranan akıllı kızlardan birinin o olduğu anlaşılır. Kızın adı Gül’dür. Diğer kızı bulmak için ise köy köy gezerler ve misafir oldukları bir evde evin kızı ekmezsiz katık getirdiği için kendisine söylenen Baykara’ya zekice bir cevap verir. Baykara bu kızı da saraya getirerek Gül’ü Ali Şir’e köylü kızını da kendine alır.

T 9.1 (benzer metni T 9.2) no’lu rivayette Nevâyî evlidir. Hanımı da kendi halinde, ip eğirmekle meşgul, mütevazı bir tip olarak resmedilmiştir. Öyle ki harap bir evde oturmalarına rağmen “Allah’a şükür canımız sağdır. Güçten kuvvetten de düştüğümüz yoktur. Elimizden geldiği kadar çalışıyoruz ne de olsa gün geçiriyoruz”, diyecek kadar alçakgönüllüdür.

Her zaman halk için çalışmış ve olanca zenginliğine rağmen mütevazı kimliğiyle ön plana çıkmış ve gerçek hayatında da hiç evlenmemiş olan Ali Şir Nevâyî’nin eşinin de halk tarafından benzer mizaçta tahayyül edilmesi son derece tabiidir.

T 12.1 no’lu rivayet Ö 4 no’lu metinle eş metindir. Ali Şir ve Baykara’nın kendileriyle aynı zamanda doğan iki kızdan haberdar olma şekilleri ve bu kızları bulabilmek için izledikleri yol aynıdır. Aralarındaki fark Türkmen metninde şehirde bulunan kızın adı belli değildir ve bu kızla Ali Şir yerine sultan evlenir. Köyde yaşayan diğer kızdan ise bahsedilmez. T 12.2 no’lu rivayet T 12.1’in benzer metni olup farklı olarak Sultan Hüseyin ve Ali Şir, kızları bulabilmek için önce müneccimlere başvururlar. Onlar da biri şehirde diğeri de şehir dışında yaşadığını malum ettikleri bu kızları ancak akıl yoluyla bulabileceklerini söylerler. Yine T 12.1’den farklı olarak şehir dışındaki kızı da bulurlar ve her iki kız da saraya götürülür.

T 27 no’lu rivayette Nevâyî ve eşi için şimdiye kadar çizilen tabloda çok farklı bir durum görmekteyiz. Bu rivayete göre Mir Ali evlidir ve karısının gizli gizli görüştüğü bir çoban vardır. Nevâyî, karısının vefasızlığını tesadüfen öğrenir ve çok müteessir olur.

3.1.7. Rivayetlere Göre Ali Şir Nevâyî’nin Vefâtı

İncelediğimiz Özbek rivayetlerinde Ali Şir Nevâyî’nin vefatına dair herhangi bir rivayet bulunmamakla birlikte Türkmen rivayetlerinden T 30 no’lu

rivayette Nevâyî'nin ağır bir hastalığa tutulup bir müddet sonra da vefât ettiği söz konusudur.

Tahkiyeye dayalı metinlerimizde özellikle destan, halk hikâyesi, masal gibi anlatılarda kahramanların doğumları, evlenmeleri ve ölümleri başlarından geçen ve metnin bütünlüğünü sağlayan diğer maceralar kadar önem arz etmektedir. Halk anlatı geleneğimizin yukarıda saydığımız bütün türlerinde özellikle doğum ve evlenme epizoduna ayrıntılı bir biçimde yer verilirken müspet kahramanların ölümleri kısaca ve ayrıntısız bir şekilde verilir¹¹³. Ali Şir Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan rivayetlerde de müspet bir kahraman olarak karşımıza çıkan Nevâyî'nin ölümü konusunda herhangi bir ayrıntı söz konusu değildir.

3.2. RİVAYETLERE GÖRE ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN KİŞİLİĞİ

Ali Şir Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan incelediğimiz Türkmen ve Özbek rivayetlerin hemen hemen çoğunda Nevâyî'nin mizacına, şahsî hususiyetlerine dair bilgiler mevcuttur. Bu rivayetlerin ışığında Nevâyî'nin kişiliğinde ön plana çıkan özellikleri şöyle sıralayabiliriz;

3.2.1. Şairdir

Nevâyî Ö 3 no'lu rivayete göre “doğunun gazel mülkünün sultanı” olarak tanınırken Ö 39 no'lu rivayete göre de halk tarafından “Herat'ta yaşayan şairlerin pîri” olarak bilinir. Fakat aynı rivayette kendisine böyle hitap edilince büyük bir tevazu göstererek “şairlerin pîri değilim” der.

Orta Asya Türk edebiyatının XV.yy.daki en büyük siması olan Ali Şir Nevâyî, devlet işleriyle uğraşmasının yanı sıra çeşitli konularda otuzdan fazla eser verebilmiş bir şairdir. Nevâyî'nin kendi adıyla anılan bir edebiyat dili meydana

¹¹³ Halk anlatı geleneğimizin çeşitli epizotlarını oluşturan etrafında dinî ve sosyal bir çok geleneğin teşekkül ettiği ve bir nevi topluma kabul mahiyetinde sayılan doğum ve evlenme törenlerine nazaran hemen hemen hiç bir destanda ve mitolojik anlatımda kahramanın ölüm tasvirine yer verilmediği en azından ayrıntılarıyla anlatılmadığı bir gerçektir. Tahkiye geleneğine bağlı anlatılardaki kahramanların doğum, ölüm, evlenme şekilleri üzerine ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Duymaz, (2000), “Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, STAD III, (TDK'nın internet sitesi bağlantılı araştırma dergisidir)

getirdiği göz ömünde bulundurulsa halkın hafızasında şairlik yönünün incelediğimiz Özbek rivayetlerinde “gazel mülkünün sultanı” ve “şairlerin piri” şeklinde yansması son derece tabiidir. Türkmen rivayetlerinde ise Nevâyî şairliğinden ziyade devlet adamı kimliği ile yer almaktadır.

3.2.2. Zekidir

İncelediğimiz rivayetlerin önemli bir kısmında Nevâyî'nin zekiliği, bilgeliği ve hazır cevaplılığı vurgulanmaktadır. Bu rivayetlerde Nevâyî, hemen her konuda bilgisi olan ve karşılaşılabilecek her türlü karmaşık mesele karşısında her zaman doğru ve isabetli kararlar verebilecek biridir.

Bilgili, kültürlü, iyi bir tahsil görmüş velud bir şair olduğunu bildiğimiz Nevâyî'nin rivayetlere yansıyan diğer bir özelliği de Horasan'ın ünlü hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara ile aralarında geçen maceralardır. Bu rivayetlerde Baykara, çoğu defa veziri olarak gösterilen en yakın dostu Nevâyî ile kimin bilgelikte ve söz ustalığında daha üstün olduğu konusunda yarış halindedir. Baykara olur olmaz istek ve sorularıyla Nevâyî'yi dener, Nevâyî de büyük bir sabır ve alçak gönüllülikle Baykara'ya her defasında verdiği cevaplarla ya da bulduğu çözümlerle kimin daha usta olduğunu gösterir.

Bu söz düellolarında Baykara'nın haklı olduğu ve sorduğu makul bir soruyla haklılığını ispat ettiği bir rivayette bile Nevâyî, ince bir zekâ ürünü sayılabilecek bir cevapla yine sultanı yenmeyi başarır. Ö 26 no'lu bu rivayette Nevâyî gölün kenarındaki kamışların yağmur yağmadığı için susuz kalıp kurduğunu iddia ederken Baykara, kamışların suyun içinde olduğunu ve yağmura ihtiyaç duymayacaklarını söyler. Bu rivayette Baykara'nın cevabı son derece mantıklıdır fakat Nevâyî zekiliği sayesinde altta kalmaz. Bir müddet sonra atını niçin su içmesi için bırakmadığını soran Baykara'ya “atımın ayakları da su içindedir, oradan içsin” diyerek Baykara'ya söyleyecek bir söz bırakmaz.

T 7.1 (benzer metinleri T 7.2 ve T 7.3) no'lu rivayette Sultan Hüseyin, evlenmek istediği kızın başlık parası olarak istediklerinin aslında görünenden çok farklı manalar içerdiğini fark edemez. Kızın âdeta bir bilmece gibi istediği şeylerden sultanı kendisi için çok yaşlı bulduğunu sadece Ali Şir fark eder ve bunu da sultana bildirir.

T 10 no'lu rivayete göre Nevâyî, iki günahsız fukaranın boş yere öldürülmesini engellemek için bilgi ve tecrübesine başvurur. Bu rivayette Nevâyî bilgeliği sayesinde hem yakalandığı amansız hastalıktan kurtulabilmesi için bir ahmak ile akıllının kanını vücuduna sürmesi salık verilen Sultan Hüseyin'in iki günahsızın kanına girmesine engel olur hem de kendisinden kurtulabilmek için bir fırsat kollayan vezirlerin planını bozar. Vezirlerin planına göre kanı aktırılması gereken akıllı kişi Ali Şir'dir çünkü Horasan serhatlerinde Mir Ali'den daha akıllı bir adamın bulunamayacağını en küçükten en büyüğüne kadar herkes çok iyi bilmektedir.

3.2.3. Hazırcevaptır

Nevâyî rivayetlerde zekî insanlara has hazırcevaplılığıyla meşhurdur. Rivayetlerde bu vasfının özellikle irticalen şiir söylemedeki kabiliyeti ile birleştiğini görmekteyiz.

Ö 5 no'lu rivayete göre Nevâyî ve sevdiği kız olan Gül, bilmeden Baykara tarafından yasaklanmış bir sokaktan geçerler. Çocukluğundan beri dostu olan Nevâyî, suçlu olarak karşısına getirildiğinde Baykara, halkının ve hizmetkârlarının gözünde sözünden dönmüş olmak istemez ve Nevâyî'yi ancak sorduğu bir soruya doğru cevap verirse serbest bırakacağını söyler. Baykara, Nevâyî'den öyle bir söz söylemesini ister ki bundan onların sokaktan neden geçtiği ve Nevâyî'nin eşinin adı anlaşılacaktır. Nevâyî de zekâsı ve hazırcevaplığı ile derhal sokaktan geçme sebeplerini ve yarinin adını içeren bir dörtlük söyleyerek hem kendilerini zindana atılmaktan kurtarır hem de Baykara'nın halkın gözünde dostlarını kayıran biri gibi görünmesine mani olur.

Ö 37 no'lu rivayette Nevâyî, Baykara tarafından gönderilen fakat nerede, ne zaman ve ne maksatla yazıldığı kendisine söylenmeyen bir mısraı ustalıkla tamamlar. Üstelik Nevâyî'nin verdiği cevap – Nevâyî'nin olaydan tamamen habersiz olmasına rağmen- beyitin yazılma maksadını da gayet güzel açıklar.

Ö 42, Ö 43, Ö 44 ve Ö 45 no'lu rivayetlerde de Nevâyî'nin çağdaşı olan şair Binâî ile olan sohbetlerindeki Binâî'nin sataşmalarına ustalıkla verdiği karşılıklar dikkate şayandır. Nevâyî'nin mizahı da çok iyi kullandığını gösteren bu cevaplar karşısında Binâî'nin sessiz kalmaktan başka şansı kalmaz.

T 5 no'lu rivayette Baykara bir kez olsun Nevâyî'yi söz söylemede yenmek ister fakat Nevâyî'nin her zamanki hazırcevaplığı karşısında mahcup olur.

Yine T 19.1, T 20.1 ve T 21. 1 no'lu rivayetlerde Sultan Hüseyin'in niyeti Nevâyî'yi lafta yenebilmektir. Hatta T 21.1'de Baykara, Nevâyî'nin öğrendiği zaman mahcup olup diyecek bir şey bulamaması için gizlice atının kuyruğunu bile keser. Fakat Nevâyî Sultan Hüseyin'den daha çabuk davranarak mevcut üstünlüğünü korur.

T 24 no'lu rivayette ise Nevâyî ve Sultan Hüseyin'in şiirli konuşmaları dikkate şayandır. Sultan Hüseyin'in söylediği bir mısraı Nevâyî büyük bir ustalıklı irticalen tamamlar.

3.2.4. Bilgedir

Nevâyî'nin bilgeliğinin sınırı yoktur. Hemen her konuda verilecek doğru bir cevabı vardır yahut makul bir çözüme vakıftır. Ö 40 no'lu rivayette şair, ana sütünün en zalim insanları bile yumuşatıp insafa getirdiğini bilir ve bu sayede hem bir delikanlının boş yere öldürülmesini engeller hem de zalim bir padişahın akıl almaz caniliğine son verilmesine vesile olur.

Ö 8 no'lu rivayette ise Nevâyî'nin bilgeliğiyle beraber çok kuvvetli bir doğru tahmin etme kabiliyetinin de olduğunu görmekteyiz. Rivayete göre Baykara'nın cins bir atı vardır. Sadece ava ve uzak seferlere giderken bindiği bu at için bir gün Nevâyî'yi kibirli bir şekilde "Bu atın cinsi nedir bilir misin?", diye sorar. Nevâyî'nin cevabı "İnek neslindedir", şeklinde olunca öfkelenen padişah atın seyisini çağırır ve işin doğru olduğunu öğrenir. Buna hayret eden padişah, Nevâyî'ye nasıl bildiğini sorar. O da atın çaydan geçerken ayağını sığırlar gibi silktiğini söyler. Bu rivayette Nevâyî'nin gözlemlerine dayanarak serendipity¹¹⁴ motifi olarak da adlandırılan doğru tahmin etme kabiliyetine sahip olduğunu

¹¹⁴ *Serendipity* kelimesi ilk olarak 1745'te Horace Walpole tarafından "aramılmadan tesadüfen bulma veya keşfetme kabiliyeti" anlamında kullanılmıştır. Walpole kelimeyi "Serendipli Üç Prensi" (Three Princes of Serendip) hikâyesinden almıştır. Walpole'un üç prensin maceraları arasında işaret ettiği olay, çeşitli malzemeyi bir araya getiren bağlantı unsurunda görülmektedir. Hikâyedeki üç kardeş yedikleri etin köpek eti, içtikleri şarabın mezarlıkta yetişmiş bir asmamın üzümünden yapıldığını ve evinde misafir oldukları adamın piç olduğunu doğru tahmin ederler. Bu olay folklorunda Thompson Type 655-A "Başı boş gezen deve ve zekice yapılan tahminler" olarak bilinmektedir. Bkz. Warren S. Walker, (1968): "Türk Halk Hikâyelerinde Serendipity Motifi", Çev. Ahmet E. Uysal, *Batı Dil ve Edebiyatları Dergisi*, C.I, S.3, Ankara Ün. DTCF. Yay., Ankara, s.15-17

görmekteyiz. Türk halk hikâyelerinde sıkça gördüğümüz hazırcevap çocuklara has zekâ ve kabiliyetlerini doğru tahmin etmede kullanma özelliği bu rivayette Nevâyî'ye de isnat edilmiştir.

Ö 20 no'lu rivayette Sultan Hüseyin'in kırk veziri vardır ve kırkıncısı da Ali Şir Nevâyî'dir. Padişah bir gün otuz dokuz vezirine "Dünyadaki en lezzetli şey nedir?", diye sorar fakat bir cevap alamaz. Bu sorunun cevabını yalnızca "Açken neyi yerseniz o lezzetlidir", diyerek Nevâyî verir.

Ö 24 no'lu rivayette de Sultan Hüseyin'in sadece tavana bakarak "Alıp getirin", dediği şeyi bir tek Ali Şir Nevâyî anlar.

Ö 49 no'lu rivayette de Çin-Maçin'den gelen bir elçinin getirdiği iki bıçaktan hangisinin vezirin hangisinin padişahın olduğunu bulabilmek için şehirdeki yediden yetmişe herkes seferber olur ancak saraydaki bilgelikleriyle övünen kırk vezir de dahil olmak üzere kimse çözümü bulamaz. Bu meseleyi de sadece Ali Şir Nevâyî çözüme kavuşturur.

3.2.5. Açgözlülüğe Tahammülü Yoktur

Tarihî kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Nevâyî seçkin bir şahsiyete sahiptir. Rivayetlere yansıyan kişiliği de bir nevi tarihî gerçeklerin aynasıdır. Babür'e göre nazik tabiatlı olan Nevâyî¹¹⁵, rivayetlerde açgözlü ve tamahkâr insanlara tahammülü olmayan biri olarak resmedilmiştir. Öyle ki Ö 12 no'lu rivayete göre gazel yazarken yanına bir şeyh gelir. Şeyh kendisine bir adamın geldiğini, üstelik eli boş olarak ziyaret ettiğini ve kendisine 'dünyadaki en tamahkâr insan kimdir?' diye sorduğunu söyler. Adamın elinin boş olmasına canı sıkıldığı için cevap vermediğini belirten şeyh, aynı soruyu Nevâyî'ye sorar. Nevâyî'nin şeyhe cevabı son derece ilginçtir: "Şeyhler dersiniz yanılmamış olursunuz".

3.2.6. Cömerttir

Ö 6 no'lu rivayette babasından kalan koyunları, parasını padişahın öldüğü gün almak üzere veresiye dağıtır. Hem ihtiyacı olan fakat karşılığında bir şey

¹¹⁵ Babürnâme, (1985:264)

ödemeksizin mal almaktan gururları incinebilecek insanlara kibarca yardım eder hem de dostu olan padişaha karşı cömert bir davranışta bulunur.

Bu rivayetin Türkmen eş metinleri olan T 14.1 ve T 14.2 no'lu metinlerde de olay örgüsü aynı şekilde gelişirken Nevâyî'nin hem halka karşı hem de sultana karşı cömertliği vurgulanır.

3.2.7. Açık sözlüdür ve her zaman doğru söylemeden yanadır

Nevâyî'nin rivayetlerde karşımıza çıkan bir diğer kişisel özelliği de son derece açık sözlü olması ve doğru bildiği sözü kimseden hatta Sultan Hüseyin Baykara'dan bile çekinmeden söylemesidir.

Ö 8 no'lu rivayette Nevâyî, Baykara'nın yere göğe sığdıramadığı atının cinsi söz konusu olduğunda sultana hiç çekinmeden "Atınız inek cinsindedir" diye cevap verir. Nevâyî'ye inanmayan Baykara, atın seyisini çağırınca atı doğuran kısırağın ölmesi üzerin atın bir inek tarafından emzirildiğini öğrenir. Nevâyî'nin bunu nasıl anladığına hayret eden Baykara'ya Nevâyî cevaben yine rahat bir tavırla ve hiç çekinmeden "Atınız sudan geçerken ayağını sığırlar gibi silkiyor", der.

Ö 14 no'lu rivayette Nevâyî, Sultan Hüseyin'e yine hiç çekinmeden sarayda hizmet eden alimlerin, bilginlerin ve şairlerin sultanın baskısı altında olduklarını açık sözlülükle dile getirir. Bunu da yaptığı zincire vurulmuş bir aslan resmiyle tasvir eden Nevâyî, yine sultana "Aslan isterse zincire vurulsun isterse vurulmasın yenilgiyi hayaline bile getirmez", der.

Ö 24 no'lu rivayette Herat Sultanı Hüseyin Baykara bir gün "dünyadaki en güzel kokuyu alıp getirin" deyince önüne bin bir türlü güzel kokulu şeyler getirilir ama hiçbiri sultanın istediği şey değildir. Vezirler çareyi Nevâyî'ye danışmakta bulurlar ama o da dostunun ne istediğini bilemez. Fakat rastladığı yaşlı bir çiftçi ona "yeni pişmiş ekmeğin kokusu dünyadaki en güzel kokudur" deyince dostunun ne istediğini bulmuş olur. Kendisine teşekkür eden sultana ise doğruyu söyleyerek asıl teşekkürü çiftçinin hak ettiğini belirtir.

3.2.8. Verdiği Sözü Tutar

Nevâyi Ö 34 no'lu rivayete göre bir komşusunun ölmeden önce verdiği vasiyeti yerine getirerek hem sözünü tutmuş olur hem de zekice bir planla komşusunun oğlunun babadan kalma evini satmasını önleyerek sokakta kalmasına mani olur.

3.2.9. Sır Saklar

Ö 33 no'lu rivayette Nevâyi, sultanın bağda gizli bir zindanı olduğunu bilse de bu sırrı kimseye söylemez. Yine aynı rivayette zor durumda olan iki genci Sultan Hüseyin'den habersiz evinde üç yıl boyunca misafir eder ve bu sırrı da kimseye söylemez.

Ö 36 no'lu rivayette ise Nevâyi, Padişah Sultan Hüseyin'e ait bir sırdan haberdardır fakat asla ifşa etmediği gibi bu sırrından dolayı güç bir duruma düşen Baykara'yı kurtarmasını da bilir.

3.2.10. Soğukkanlı ve Mantıklıdır

T 7.1 (benzer metinleri T 7.2 ve T 7.3) no'lu rivayette sultanın sorup soruşturmadan meselenin aslını öğrenmeden karısını öldürmesine “illa kan dökmek istiyorsanız önce beni öldürün” diyerek engel olur ve bir kez daha sultanın gerçek dostu olduğunu ispat eder.

3.2.11. Şakacı ve Hoşgörülüdür

Ö 11 no'lu rivayette Nevâyi'nin mizahtan hoşlandığı kadar mizahı çok iyi kullanan biri olduğunu görüyoruz. Söz konusu rivayete göre padişah bir gün Nevâyi'yi yanına çağırır ve devlet erkânında gördüğü terslikleri mizahî bir şekilde şiirle ya da bir hikâye ile anlatmasını ister. Nevâyi de hemen devlet erkânına yeni katılan ve o ana kadar tanışmadığı biri olan Kadı Kalan'ın burnunu hicveden bir dörtlük söyler. Kadı da dahil olmak üzere meclisteki herkes güler. Burnu mizahî bir şekilde hicvedilen kadı, Nevâyi'ye altın sırmalı bir elbise hediye eder.

Ali Şir Nevâyî'nin şakadan hoşlanan, hoşgörülü ve hazırcevap kimliğini yansıtan en güzel rivayetlerden biri de Ö 41 no'lu rivayettir. Bu rivayette şiir yazarken bağda uyuyakalan Nevâyî'nin diviti kızlar tarafından alınca kızlar ve Nevâyî arasında esprili bir diyalog geçer. Yine bu rivayette Nevâyî'nin, kızların isteği üzerine irticalen içinde kaybolan eşyasının adı geçen bir şiir okuması da dikkate şayandır.

3.2.12. Alın Terine Önem Verir

Ö 46 no'lu rivayete göre Nevâyî'nin zahmetsiz kazanılmış bir kuruşa bile tahammülü yoktur. Ona göre alın teriyle kazanılan ekmek helâldir. Eziyetle, zahmetle kazanılmış bir lokma ekmeğin kadri, sultanlar sarayından alınan altından yüz kat âlâdır. Bu rivayete göre Nevâyî, Baykara'nın kendisine sunulacak güzel bir gazel için iki yüz altın verileceği fermanına istinaden kolayca para kazanmak isteyen fakat hiç de şiir yeteneği olmayan bir oduncunun aklını başına getirebilmek için dâhiyane bir plan yapar.

3.2.13. Adaletperverdir

Ö 6 no'lu rivayette babası öldükten sonra medrese tahsili almak için gittiği Semerkant'tan bir müddet sonra dönen Nevâyî, çocukken kendisine bakan ve babasının koyunlarıyla ilgilenen yaşlı çobanla karşılaşır. Halen babasının koyunlarına sahip çıkıp ilgilendiğini gördüğü yaşlı çobana onca yıllık emeğinin karşılığını sürüden iki yüz koyun vererek fazlasıyla ödemiş olur.

Ö 46 no'lu rivayette ise Nevâyî, cahil bir oduncunun kısa yoldan zengin olmak için şairliğe soyunması sonucu ceza olarak verilen iki yüz kamçıyı adaletli bulmaz ve tazmin için daha önceden söz verilen iki yüz akçeye ilaveten iki yüz akçe daha verilmesini sağlar. Nevâyî bununla da yetinmez ve kendi cebinden de iki yüz akçe daha verir.

Nevâyî'nin zalim kadınlara, adaletsiz askerlere ve yerli yersiz vergi çıkararak halka eziyet eden kimselere tahammülü yoktur. Adaletperverliği ile ün saldıği için ihtilafa düşen insanların çekinmeden danıştıkları biridir. Ö 47 no'lu rivayette de

babadan kalma hayvanları paylaşamayıp anlaşmazlığa düşen iki kardeşin meselesini adilâne bir şekilde çözüme kavuşturur.

3.2.14. Halktan Yanadır

T 7.1 no'lu rivayette Nevâyî, Sultan Hüseyin'in dostu ve bir devlet adamı kimliği ile karşımıza çıkmaktadır. Nevâyî, her zaman fakir fukarayı gözeten ve halkın durumundan haberdar olan biri olarak Sultan Hüseyin'e de her fırsatta bu konuda telkinde bulunur. Öyle ki bu rivayette "Hem yıldızı gören çobanın kızını buluruz hem de fukaranın halini görürüz", diyerek dolaşmaya çıkmak isteyen sultana: "Biz fakir fukaranın halini öğrenmek için mi yoksa durumlarını düzeltmek için mi gideceğiz?", diyerek imada bulunur. Sultan ise: "Senin bu müşkülpesentliğinden ne zaman kurtulacağım?", deyince de "Kanla giren canla çıkar demişler. Ne zaman cenazemi görürseniz o zaman kurtulursunuz" diyerek cevap verir.

Nevâyî'nin rivayetlere yansıyan bu özelliğinin gerçeklik payı çok büyüktür. O, ömrünü ulus hizmetine vakfetmiş bir devlet adamıdır ki kalemini de kamu yararına kullanmayı amaç edinmiştir¹¹⁶.

T 9.1 no'lu rivayette Nevâyî, devlet adamlarının taşıması gereken vasıfları sıralarken sultanların her zaman fakir fukarayı gözetmeleri gerektiğini de söyler. Bu rivayette sultanla aralarında geçen bir diyalog sonucu, sultana maaşını nereye harcadığını göstermek zorunda kalan Nevâyî, Baykara'yı hasta, sakat, muhtaç, bîçare ve yoksul insanların yaşadığı şehrin kenar mahallelerinden birine götürür. Birbirleriyle kıyafetlerini değiştirmiş oldukları için Baykara, kendisini Nevâyî zanneden halkın yoğun ilgisinden dostunun maaşını nereye harcadığı anlar. Nevâyî, söz konusu rivayette sultanın yardıma muhtaç insanların halinden haberdar olmasını sağladığı gibi hazineden para ayrılarak bu insanların barınma ve yiyecek gibi ihtiyaçlarının sağlanacağı hatta tedavi görebilecekleri bir nevi yardım evi kurulacağına dair sultandan söz de alır. T 9.2 ve T 9.3 no'lu rivayetlerle benzer metindir ve bu rivayetler Nevâyî'nin "kendine ödenen maaş halktan toplandığına göre yine halka dönmelidir" anlayışını gösteren en güzel

¹¹⁶ Levend, (1965:180-184)

örnek olmasının yanı sıra Nevâyî'nin her fırsatta halk için bir şeyler yapan ve etrafındakileri de bunun için teşvik eden kimliğini yansıtmaktadır.

T 15.1 no'lu rivayete göre baş vezir olan Nevâyî, daima halkın ve devletin hem iktisadî hem de siyasî açıdan gereksinimlerini tespit edip önerilerini Sultan Hüseyin'e bildirir. Sultan da Nevâyî'ye güveni tam olduğu için her konuda verdiği kararları ve yaptığı işleri uygun görmektedir. Söz konusu rivayete göre Ali Şir baş vezir olduktan sonra halkın vaziyetine ve nasıl yaşadığına dikkat etmeye başlar. O sıralarda Mari'deki Murgap nehri çoştığı için halk bir taraftan diğer tarafa geçmekte zorlanmaktadır. Halkın çektiği eziyeti gören Ali Şir, Pendi denilen hem iktisadî hem de askerî açıdan öneme haiz bir yerde Sultan Hüseyin'in de onayını alarak bir köprü yaptırır¹¹⁷. Köprü'nün daim ve dayanıklı olması için inşası taştan yapılır ve bu nedenle de adı Taş Köprü olarak kalır. Bu rivayette de Nevâyî, halkın ve memleketin yararına çalışan, özellikle halkın sosyal ihtiyaçlarını tespit edip karşılayabilmek için elinden geleni yapan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

T 16.1 no'lu rivayette ise Nevâyî'nin halk için, devlet için hizmet etmeyi Mekke'ye gidip mübarek topraklara yüz sürmek kadar kutsal bulduğunu görmekteyiz. Bu rivayette günahlarının bağışlanması için Mekke'ye gitme niyetinde olan Sultan Hüseyin'e Nevâyî'nin tavsiyesi bu yöndedir. T. 16.2 no'lu rivayette de aynı durumu görmekteyiz. Bu benzer metinde de Nevâyî, Sultan Hüseyin'e halkı göstererek: "İşte senin Mekke'n. Halkına hizmet edip onları incitmemek ve gönüllerini kazanmaktan daha hayırlı bir şey yoktur", der. Ona göre halka hizmet edip memnuniyetlerini sağlamak da en az dinî bir vecibeyi yerine getirmek kadar hayırlı bir iştir.

Ö 18 no'lu rivayette ise Nevâyî'nin sadece maddî olarak değil manevî olarak da halkın yararına olabilecek işlerle uğraştığını görmekteyiz. Söz konusu rivayete göre Nevâyî vezir olduktan sonra halk arasında başı bozukluk, eşkıyalık arttığı için buna bir çare bulmak ister ve "Bundan böyle bütün merasimler, şenlikler, bayram kutlamaları vs. mezarlıkta yapılsın", diye ferman çıkartır. Nevâyî bu sayede halkın "bizim de bir gün geleceğimiz yer burasıdır" diye düşünüp insafa geleceklerini hesap eder. Nitekim haklı da çıkar ve zengin bir adamın evini soymaya niyetlenen üç eşkıya, o gün bayram olduğu için fermana

¹¹⁷ Bu rivayetin benzer metni olan T 15.2'ye göre ise köprüyü Sultan Hüseyin yaptırmıştır.

istinaden önce mezarlığa gidince bu niyetlerinden vazgeçerler; tövbe edip eşkıyalığı bırakırlar. Bu rivayet Nevâyî'nin toplum psikolojisini iyi bildiğini açıkça göstermektedir. Ahlakî yönden gittikçe bozulmaya başlayan halka doğruları gösterebilmek için bulduğu çare bunun ispatıdır.

3.2.15. Zor Durumların Üstesinden Kolaylıkla Gelir

Nevâyî'yi rivayetlerin çoğunda kimselerin çare bulamadığı meseleleri kolaylıkla halleden biri olarak görmekteyiz. Genellikle diğer kahramanın Sultan Hüseyin olduğu bu rivayetlerde Ali Şir, Sultan Hüseyin'in bazen zalimce olabilen hükümlerine her zaman çok yerinde ve isabetli çözümler bulur.

T 23.1 no'lu rivayette Sultan Hüseyin vaktiyle "Kim kara atım ile Gül'ün öldüğü haberini getirirse canı tehlikede olacaktır", dediği için kimse kara at ve Gül öldüğünde bunu sultana söylemeye cesaret edemez. Vezirler her zamanki gibi can derdine düşerler ve uygun bir dille söylemesi için Nevâyî'ye başvururlar. O da dahiyane bir çare düşünerek sultana söylediği bir şiirle soru sorar. Sultanın cevabında ölüm haberleri vardır.

3.2.16. Çok Yönlü Düşünür

Nevâyî, çok yönlü düşünebilen acele karar vermeyen biridir. Ö 19 no'lu rivayette hırsızlık yaptığı ileri sürülen bir genç, kadıya getirildiğinde Nevâyî, kadının hemen karar vermesine engel olur. İşin aslı öğrenildiğinde ise Nevâyî haklı çıkar. Böylece hem bir delikanlının haksız yere ceza almasını önler hem de delikanlının sevdiği kızla evlenmesine vesile olur.

3.2.17. Etrafındaki İnsanlara ve İşine Karşı Saygılıdır

Rivayetlerde karşımıza çıkan mizacına göre karşısındaki insanın yaşını, makamını ayırt etmeksizin saygılı ve ölçülü davrandığını gördüğümüz Nevâyî, bu tavrını kabristanlarda ebedî uykuya dalmış insanlar için de gösterir. Ö 22 no'lu rivayete göre ebedî istirahate çekilmiş olan memleketin evlatlarının,

çiğerpelerinin, aziz atalarının özellikle de ana-babaların yanlarından geçerken hatıralarını yad edip onlara saygı göstermek her insanın şerefli bir borcudur.

T 19.1 no'lu rivayete Nevâyî, Sultan Hüseyin Baykara'nın yakın dostu olmasına rağmen padişahlık makamına duyduğu saygıdan ötürü sultanı evine davet etmeye cüret edemez. Ona göre bir padişahı evine davet etmek haddi değildir. Ancak sultanın kendisi istediği zaman Nevâyî Baykara'yı evine davet edebilir.

Ö 3 no'lu rivayet ise Nevâyî'nin Semerkant'ta tahsil gördüğü öğrencilik yıllarında dahi işini ne kadar ciddiye alıp saygı gösterdiğinin bir delilidir. Söz konusu rivayette Nevâyî, meftunu olduğu bir beyiti okuyan kişinin rızası olmadan almaz. Üstelik beyiti okuyan kişi bir dilencidir ve bu yolla para kazanmaktadır. Nevâyî beyitin asıl sahibini bulamadığı ve dilenci de satmaya razı olmadığı için isteğini gerçekleştiremez. Tam on yıl sonra meftunu olduğu beyiti dilencinin rızası olunca alır ve tamamlayarak tam bir gazel haline getirir.

3.2.18. Keramet Sahibidir

Ö 38 no'lu rivayette Nevâyî 'geceleri kadınlarla eğleniyor' diye Baykara'ya şikayet edilir. O da bir gece tebdil-i kıyafet olarak Nevâyî'nin evine gider ve bakar ki Nevâyî gerçekten de güzel bir kızla karşılıklı şiir okumaktadır. Ertesi gün derhal yanına çağıracağı Nevâyî'den o kızın "Dilârâm"ın¹¹⁸ ruhu olduğunu öğrenince Nevâyî'nin gösterdiği bu keramete hayran kalır.

T 15.1 no'lu rivayette ise Nevâyî, Baykara'nın ve Baykara'nın maiyetinde olan askerlerin şan, şöhret için yaptırılmış bir köprüden geçmelerine engel olur. Baykara'nın "Peki şimdi ne yapacağız?", demesi üzerine Nevâyî "Tevekkül edenin endişe ile işi olmaz"¹¹⁹ diyerek atını nehre doğru sürer. Nevâyî'nin

¹¹⁸Dilârâm, Nevâyî'nin hamsesinin dördüncü mesnevisi olan "Seb'a-i Seyyare"deki kahramanlardan biridir. Nevâyî bu mesnevisini Nizami'nin "Heft Peyker" ve Emir Hüsvrev'in "Heşt Bihişt" mesnevilerine bir cevap olarak yazmış olup Şah Behram ve Dilaram'ın maceralarını kaleme almıştır. Eser İran hükümdarlarından Behram-ı Gür'un hikâyesidir. Bkz. Levend, (1965: 126)

¹¹⁹Söz konusu rivayetin 15.2 no'lu benzer metninde Nevâyî "Yatma tilki sayesinde bırak yesin aslan seni; Geçme namert köprüsünden koy götürsün su seni", diyerek nehre girer. Bu rivayette nehirde bir yol açılmaz fakat sular mucizevi bir şekilde ancak topuklarına kadar değer.

peşinden de Baykara ve askerler nehre girerler. Söz konusu rivayete göre keremli deryada bir yol açılır ve kimseye bir zarar gelmeden karşıya geçerler¹²⁰.

3.2.19. Tabiata Düşküdür

Ö 48 no'lu rivayette Nevâyî'nin tabiata, yeşillığe ve özellikle de ağaçlara düşkünlüğünden bahsedilir. Öyle ki bu rivayete göre Nevâyî'nin bir iki dostuyla beraber altında oturmaktan çok büyük keyif aldığı bir kavak ağacı vardır. Bir gün bu ağacın kesildiğini gören Nevâyî, ağacı kesen imama kırk değnek cezası verir. İmam, her değnek vuruluşunda kendisine “bire on” dedirten Nevâyî'nin önce ne demek istediğini anlamaz fakat sonra bunun kesilen kavağın yerine on tane ekilmesi anlamında olduğunu anlar ve on kavak ekerek kendini affettirir. Nevâyî bu sayede Esterâbad'ta ağaç dikmeyi alışkanlık haline getirir.

Şairliği, ressamlığı, musikişinaslığı yanında devlet işleriyle de uğraşan Nevâyî'nin, yaşadığı şehir olan Herat'ın güzelleştirilmesinde de büyük hizmeti olduğunu tarihî kaynaklardan öğrenmekteyiz. Herat'ın yanı sıra Meşhet, Nişapur, Cam, Cürcan ve Esterâbad'ta da türbeler, ribatlar yaptırmış, su arkları açtırmıştır. Herat'ta İncil kanalı üzerindeki sarayı ile bağları, İhlâsiye medresesi, Halâsiye hankahı, Şifaiye hastanesi şehri güzelleştiren yapılarındandır. Bu kurumların masraflarını karşılamak üzere Nevâyî, Herat'ın içinde ve dışında bulunan mülkünden ayırdığı dükkanları, bağları, bahçeleri ve binaları vakfetmiştir. 1482'de hazırladığı Türkçe Vakfiye'de bunları birer birer açıklamaktadır¹²¹.

3.2.20. Sabırlıdır

Ö 3 no'lu rivayete göre Nevâyî, Semerkant'ta tahsil gördüğü yıllarda bir dilenci tarafından okunan bir beyite meftun olur. Bu beyiti dilenciden satın alıp tam bir gazel haline getirebilmek için on yıl bekler.

¹²⁰ Kerametler aslında dinî vasıfları olan kişiler, özellikle evliyalar etrafında teşekkül eden menkabelerin esasını oluşturmaktadır. Nevâyî'nin herhangi bir dinî vasfı olmamasına rağmen yukarıda verdiğimiz kendisine atfedilen kerametler dikkate şayandır.

¹²¹ Levend, (1965:224)

3.2.21. Ressamdır

Ö 14 no'lu rivayette Nevâyî'nin ressamlık yönü vurgulanmaktadır. Rivayete göre Nevâyî bir tablo üzerinde çalışırken öylesine dalmıştır ki yanına Sultan Hüseyin'in geldiğini bile fark etmez. Bu duruma alınan sultan, Nevâyî'nin yaptığı resme bakınca yanıldığını anlar çünkü Nevâyî Sultan Hüseyin'in resmi üzerinde çalışmaktadır.

Yine aynı rivayette Nevâyî, sultana kendi yaptığı başka bir resim daha gösterir ki resimde zincire vurulmuş bir aslanı tasvir etmiştir. Nevâyî, sultana; "İşte sizin yanınızdaki bütün alimler, bilginler ve şairler bu resimdeki gibi zincire vurulmuşlardır" diyerek sultanın, hizmetinde çalışanların elini ayağını bağladığını ve hür bırakmadığını ifade eder.

3.2.22. Musikişinastır.

Nevâyî Ö 39 no'lu rivayete göre tambur çalıp şarkı söyleyebilen bir şairdir. Yine aynı rivayete göre Nevâyî, şair olabilmek için musikiden iyi anlamak gerektiğini ve en az bir müzik aleti çalabilmenin zarurî olduğunu belirtir.

3.3. ALİ ŞİR NEVÂYİ'YE BAĞLI OLARAK ANLATILAN RİVAYETLERİN KONULARI

3.3.1. Nevâyî'nin Mahlas alması

Ö 1 no'lu rivayete göre dokuz yaşına geldiğinde şiirler yazmaya başlayan Ali Şir, bir gün yeni yazdığı bir şiiri bağda okurken onu duyan bir bülbül dile gelerek Nevâyî'ye: "Ey hoş avâz şair, senin okuduğun şiirler bülbüllerin seher vaktindeki nevâlarından daha güzelmiş. Adını bilsem olur mu?", diye sorar. Şair; "Ali Şir", diye cevap verince bülbül: "Tanıdım, sen yeni şairsin. Şimdi kendine

göre bir mahlas seç”, der. Bülbülün az önce söylediği “nevâ” sözünü çok beğenen şair, şiirlerinin altına “Nevâyî” diye yazmaya başlar¹²².

3.3.2. Nevâyî'nin Şiir ve Şair Anlayışı

Ö 32 no'lu rivayet Ali Şir'in “şairlik” hakkında ne düşündüğü konuludur. Ona göre şairlik diğer hünelerle (sanatlarla) karıştırılmaması gereken bir “insanlık faziletidir”. Bu rivayetin bir diğer özelliği de diğer rivayetlerde hep alçak gönlülüğüyle ve mütevazı tavrıyla dikkat çeken Nevâyî'nin kendi yaptığı işi bir insanlık fazileti olarak değerlendirerek mevcut tavrını sergilememesidir.

Ö 21 no'lu rivayette de Nevâyî, şaire ve şiire verdiği bu önemi âdeta vurgularcasına kendi gazellerinden birini yalan yanlış okuyan bir çiftçiye yaptığının hiç de hoş olmadığını zekice bir yolla anlatır.

Ö 39 no'lu rivayette ise Nevâyî'ye göre şair olabilmek için şu üç şartı yerine getirmek zaruridir;

- 1- Çok okumak lazımdır. Bütün şairlerin şiirlerini ezbere bilmek gerekir.
- 2- Samimi olarak çalışıp emek sarf etmek gerekir. Tekrar tekrar alıştırmalar yapmak gerekir. Kimse annesinin karnından şair olarak doğmaz ancak zahmet ve çok çalışma sayesinde şair olunabilir. Şiire olan hevesi gece gündüz demeden çalışarak beslemek mümkündür.
- 3- Şarkı söylemeyi ve bir müzik aleti çalmayı bilmek mecburidir. Çünkü şarkı söyleyemeyen ve bir enstrüman çalamayan kişi şiire ahengini veremez.

Yine bu rivayete göre şairlik mesleğinin şartlarını böyle sayan Nevâyî için olur olmaza şiir yazan şairlerdense dağlardan odun toplayıp satan ve böylece gariban insanların evlerini ısıtmalarına, muhtaç ve bîçare insanların müşküllerini kolaylaştırmalarına vesile olan oduncular yeğdir. Ona göre tatsız şiirler yazıp

¹²² Türkmenler arasında anlatılan fakat incelediğimiz rivayetler arasına dahil etmediğimiz bir rivayete göre de Nevâyî'ye bu mahlas, şiire heves saldıgında kendisine bir usta bulmak için Meşhet'e gittiğinde karşılaştığı Abdurrahman Câmî tarafından verilmiştir. Karşılaştıkları sırada derviş giimli olan Câmî, Mir Ali'nin bir satırlık şiirine iki satırlık bir şiirle cevap vererek kendini tamtır. O anda Mir Ali de karşısındakinin büyük üstad Câmî olduğunu anlar ve “Vay!” diyerek halini arz eder. Sevincinden boynuna atlayan Nevâyî'ye Câmî de, “Sen benim boynuma atlayıp az önce (nev) ‘vay’ dedin. Senin yazacağın eserlerinin adı da ‘Nevâyî’ olsun”, deyip nasihat etmiş. (Burada “nev” kelimesi ‘az önce, şimdi, yeni anlamlarında kullanılmıştır) Bkz. P. Agaliyev-Ş. Baturov, (1941): *Mirali ve Soltansöyün*, Türkmen Dövlət Neşir, Aşgabat, s.9

insanları gücendirmektense dağdan odun toplayarak hayatını idame ettirmek bin kere âlâdır.

3.3.3. Babasının Nevâyî'ye Nasihatleri

T 2 no'lu rivayetin konusu, babasının Sultan Hüseyin onu yanına almadan önce Nevâyî'ye ettiği ve Nevâyî'nin de rivayetlerde gördüğümüz bütün hayatı boyunca aklından çıkarmayıp uyguladığı nasihatleri içermektedir. Rivayet göre Nevâyî gencecik bir delikanlıyken babası ona nasihat ederek padişahların zalim olduğunu, gözleri toprağa doymadığı için nice bîçareleri, günahsızları evsiz, yurtsuz bıraktıklarını; sakın ola ki böyle işlere karışmamasını, her daim yetimlerin başını okşamasını, kötülerini doğru yola sevk etmesini, değil bir insana yerdeki karıncaya bile zarar vermemesi gerektiğini öğütler. Yine aynı rivayette babası işaret parmağı ile dilini göstererek başa belanın dilden geldiğini ve bu nedenle her söylediği kelimeye dikkat etmesini ima eder. Babasının Nevâyî'ye son nasihati ise bir manzume şeklindedir;

*“Geçme namert köprüsünden
Koy götürsün su seni
Kaçma namert yanbaşından
Bırak vursun düşman seni”*

Nevâyî babasının söylediği bu dörtlüğü veziri olduktan sonra Baykara'ya söyleyip onu nahoş bir duruma düşmesine engel olacaktır.

3.3.4. Nevâyî'nin Din Anlayışı

Dini bütün bir müslüman olduğunu bildiğimiz Nevâyî'nin bu özelliği¹²³ rivayetlere de yansımıştır. Ö 53 no'lu rivayette, her müslümanın yerine getirmek isteyeceği bir ibadet olan hac vazifesi için Nevâyî de dostu Sultan Hüseyin Baykara'dan izin talep eder. Bu isteği geri çevrilen Nevâyî bir sonraki sene yine

¹²³ Nevâyî Nakşibendi tarikatındandır. Piri ve müridi de Abdurrahman Camî'dir. Dostu Camî'nin irşadıyla 1476'da bu tarikata girmesiyle Nevâyî ve Camî arasındaki yakınlık artmış ve eserleri üzerinde de büyük etkisi olmuştur. Nevâyî'nin asıl edebî çalışmaları bu tarihten sonra başlar. Bkz. Levend (1965:36, 238)

istese de muvaffak olamaz. Üçüncü sene sultan izin verir fakat bu sefer de şair dostları, hafızlar, müzisyenler, yazarlar, nakkaşlar, münekkitler kısacası neredeyse bütün halk şairin evinin bahçesine toplanırlar ve bu niyetinden vazgeçirirler. Aynı rivayete göre halk, Nevâyî'ye hac gibi kutsal bir vazifeyi yerine getirmesi için şehirden uzaklaşmasına bile izin vermeyecek kadar düşkündür. O, halkın gözünde mescit, medrese, hamam, kütüphane, köprü, bağ-bahçeler yaptırarak halka hizmet etmiş; yetimlere baba, evsizlere ev, susuzlara su olmuş birisi olarak zaten hacca gitmiş kadar sevap kazanmış biridir.

Nevâyî gerçek hayatında da hacca gitmeye niyet etmiş¹²⁴ fakat muvaffak olamamıştır. *Vakfiye*'sinde gönlündeki iki muradı açıklarken islâmın beş şartından dördünü yerine getirmekte olduğunu, beşincisi olan haccın henüz kendisine nasip olmadığını şu satırlarla anlatır:

“Evvel kelime-i tevhiid durur. Şükr kim anı 'elif'dik cânım arasıda naķş itipmin. İkkinici şalât-ı hamsed durur. Bihamdi 'llah kim anı 'hi'dik zihnim ara şebt kılıpmın. Üçüncü ramazan otuz künining rüzesi durur. Şükrü lillah kim anı 'lam'dik kalbimde yaşurupmın. Törtinçü zekât durur. Cânım naķdi ol Tiñrige zekât kim köñglümge nişâbğa yitkinçe, māl zahire kılmağı meylin salmadı ve nişâbğa yitken māl zekâtın ayırğunça ilikimde kalmadı. Bişinci hac durur ve ol bî özri müyesser bolmayın. Hemânâ ki islâm şahşı bir kişiğe ohşar kim anda havâs-ı hamsedin törti bar. Bes muķarrer durur kim bişeleşi havâs kimde kim bolmasa mücib-i noķşânı bolur. Ve bu mezkur bolğân iki arzûdın biri bu mübârek sefer durur. Ümmîdim ol kim islâmum şahşı biş hısdın birining öksüklügi cihetidin nâķış bolmağay. Ve müselmânlığım pencesi bir barmaķ yokluğı sebebiddin ma' lül kılmağay¹²⁵”.

T 16.1 (benzer metni T 16.2) no'lu rivayete göre Nevâyî inançlı bir şahsiyettir fakat dinî bir sıfat taşıyan herkese de körü körüne bir inancı ve itimadı yoktur. Nitekim bu rivayette pir olduğu söylenen bir kadının aslında hiç de öyle olmadığını ispat eder.

Nevâyî'nin rivayetlere yansıyan dine ait düşünceleri ile gerçek hayatındaki fikirlerinin paralel olduğunu görmekteyiz. O ne hoşgörü bilmeyen koyu bir

¹²⁴ Nevâyî, vali olarak görev yaptığı Esterâbat'tan Herat'a döndüğünde (1488) sıkıntılı zamanlar geçirir. 1492'de de en yakın dostu Camî'nin ölümü ve bir müddet sonra da kardeşinin devlete hıyanet ile suçlanarak idam edilmesi sonucu Nevâyî tamamen vatanından uzaklaşmayı ve hacı olmak bahanesiyle Herat'tan Mekke'ye gitmeyi düşünürse de gitmeye muvaffak olamaz. Bkz. E. E. Bertels, (1957): “Ali Şir Nevai'nin Ferhad ü Şirin'i”, çev. Rasime Uygun, *TDAY-B*, Ankara, s.119

¹²⁵ Levend, (1965:230)

“zahit” ne de “lâubali-meşrep bir rint”tir; hurafelerden, taassuptan ve iki yüzlülükten uzak, geniş düşünceli uyanık ve aydın bir müslümandır.¹²⁶

3.3.5. Nevâyî'nin Aile Anlayışı

Gerçek hayatında hiç evlenmemiş olan Nevâyî'nin Ö 10 no'lu rivayette aile hayatının nasıl olmasına dair fikirlerini görmekteyiz. Bu rivayetin Türkmen anlatmalarındaki eş metni olan T 17.1 no'lu rivayette de (benzer metni T 17.2) aynı tema vurgulanmaktadır. Her iki anlatmada da Nevâyî tek eşlilikten yana bir tavır sergilemektedir. Ona göre bir insanın padişah bile olsa sadece bir eşi olmalıdır. Her iki metinde de Nevâyî ve Baykara dolaşmaya çıktıkları bir gün üstü başı perişan, bir deri bir kemik kalmış bir kadına rastlarlar. Kadının eski cariyelerinden biri olduğunu fark eden sultan, Ali Şir'den kadına saraydaki günlerinin mi yoksa şimdiki hayatının mı daha iyi olduğunu sormasını ister. Ali Şir Nevâyî, sultana durumun aslında ortada olduğunu ve sorulacak bir şeyin olmadığını ifade etmeye çalışsa da dostunu kıramaz ve kadına sultanın istediği soruyu sorar. Kadının “Aç da olsam açıkta da olsam bir başa bir er olmak iyidir”¹²⁷, şeklindeki cevabı Ali Şir'in bu konudaki düşüncesini destekler mahiyettedir.

3.3.6. Kadınların Vefasızlığı

T 27 no'lu rivayetin konusu kadınların vefasızlığı üzerinedir. Bu rivayete göre Mir Ali evlidir ve karısının gizli gizli görüştüğü bir çoban dostu vardır. Tesadüfen Sultan Hüseyin'in eşinin de bir sohbet arkadaşı olduğunu öğrenen Mir Ali bunu sultana söyler. Böylece eşlerinin vefasızlığından derde düşen Mir Ali ve sultan memleketi terk etmeye karar verirler. Yolda rastladıkları yaşlı bir çiftçinin çok genç ve güzel olduğu için karısını sandıkta tutup her nereye giderse yanında gezdirdiğini öğrenince çiftçiden söz konusu kadını görmek için sandığı açmasını isterler. Açılan sandıktan önce yiğit bir delikanlı çıkınca kadınların vefasızlığına bir çare olmadığını anlarlar. Sultanın niyeti bütün kadınların kökünü kurutmaktır

¹²⁶ Levend, (1965:230-231)

ama Mir Ali bu işin hiç de makul olmadığını anlatarak sultanı bu niyetinden vazgeçirir.

3.3.7. Nevâyî'ye Göre Kötü İnsanların Tarifi

Rivayetlerin bir bölümünde Nevâyî'nin hoşlanmadığı insanlar ve yine ona göre insanların kötü sayılabilecek bazı vasıfları üzerinde durulduğu gibi bazı mesleklerin de niçin kötü sayılması gerektiği ortaya konmuştur.

Ö 16 no'lu rivayete göre Sultan Hüseyin, yalancı vezirlerine kanarak Ali Şir'i zindana attırır fakat kısa bir süre sonra dostunun masum olduğunu anlayınca onu çıkartmak ister. Nevâyî ise zindandan çıkmaya razı olmaz. Şairi iyi tanıyanlardan birinin tavsiyesi üzerine yanına ahmak bir adam yollanınca Nevâyî derhal zindandan çıkar.

Ö 23 no'lu rivayette Sultan Hüseyin bir gün vezirlerini sınamak ister ve “üç kötü insanı” bulup getirmelerini emreder. Vezirlerin yerine getiremediği bu buyruğun ifası her zamanki gibi Ali Şir Nevâyî'ye kalır ve padişahın huzuruna cellat, kasap ve avcıyı getirir. Nevâyî'ye göre cellat, sadece fermana uyup haklı mı yoksa haksız mı olduğuna bakmadığı için; kasap, hayvanların en iyisini kestiği için; avcı ise hayvanları avlayıp güzelim kuşları kafese tıkarak onları hayatın güzelliklerinden mahrum bıraktığı için kötüdür.

Hemen her rivayette alçak gönüllülüğü vurgulanan Nevâyî'nin bile hoşlanmadığı bazı insanî özellikler mevcuttur. Ö 35 no'lu rivayete göre, Ö 16 no'lu rivayette de vurgulandığı gibi Nevâyî ahmak ve boşboğaz insanlardan zerre kadar hoşlanmaz. Öyle ki onlarla beraber olmaktansa “Kaf dağına havanda dövmeyi, feleğin dokuz kubbesini yüreğinin kanıyla sıvamayı ya da yüz yıl zindanda kalmayı” bile tercih eder.

Nevâyî'nin kurnaz insanlara da hiç tahammülü yoktur. T 15.1 no'lu rivayette (benzer metni T 15.2) zengin olduğu kadar kurnaz da olan bir kadının, sultanı etkileyebilmek için yaptırdığı köprüden haberdar olan Nevâyî, sultanın ve maiyetindekilerin bu köprüden geçmelerine engel olur. Ona göre “devlet için, halk

¹²⁷ Ö 6 no'lu eş metinde kadının cevabı bir Özbek atasözü şeklindedir; “Erksiz şahtan hür dilenci iyidir”.

için zahmet eden adamın ayağının tozunu gözüne sürme diye sürsen azdır” ama şan, şöhret ve nispet için bu işlere kalkışanları asla hoş görmemek gerekir.

3.3.8. Nevâyî'nin Olgun İnsan Anlayışı

T 10 no'lu rivayette Nevâyî ile Sultan Hüseyin bir insanın kemâle erişebilmesi için gerekli âmiller üzerine tartışırlar. Sultan Hüseyin'e göre akıllı bir ana-babadan dünyaya gelen bir çocuk köyde ya da şehirde yetiştiği fark etmeksizin vakti geldiğinde her işi başarabilecek güçlü biri olabilir. Nevâyî'ye göre ise bir insanın sadece akıllı olması yeterli değildir. O akla münasip zihin ve feraset olursa ve bilimle tecrübe de eklenirse ancak kemâle erişilebileceği inancındadır. Nevâyî bu rivayette tezini Sultan Hüseyin'e ispat eder.

3.3.9. Nevâyî'nin Hüseyin Baykara'nın Vezirleri ile İlişkisi

Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan incelediğimiz rivayetlerde Ali Şir Nevâyî ve Hüseyin Baykara'nın vezirleri arasında geçen maceralara yer veren rivayetlerin çokluğu dikkate şayandır. Rivayetlerdeki temel konu, vezirlerin sarayda Baykara'dan sonraki hakim güç olan gerek her konuda dürüstlükten ve doğru yolda ilerlemekten ödün vermeyen; yolsuzluk ya da halkın aleyhine olabilecek meselelere kat'î hükmünü koyan ve bu sebeple de başta Baykara'nın ve halkın tam güvenini kazanmış olan Nevâyî'yi çekememeleri ve saf dışı bırakma çabalarıdır.

Söz konusu bu rivayetlerde Ali Şir Nevâyî ve Baykara'nın vezirleri arasında sürekli bir çekişme mevcuttur. Bu çekişmelerden doğan maceralarda sürekli galip gelen taraf her zaman Nevâyî'dir. Nevâyî'nin hazırcevaplığı, zekiliği sayesinde ve daima nefesine hakim; devlet işlerindeki en ufak bir yolsuzluğa, ihmalkârlığa karşı tavrıyla hem Baykara'nın hem de halkın gözünde muteber bir yer edinmesi âdeta vezirleri Nevâyî'ye karşı kamçılar. Her ne kadar her seferinde yenilseler de Nevâyî'yi alt etme planlarından asla vazgeçmezler. Vezirlerin Nevâyî'ye olan bu düşmanlıkları T 2 no'lu rivayete göre Nevâyî henüz küçük bir çocukken başlar ve daha o zaman bütün vezirler bir gün ondan ölçerini almayı kafalarına koyarlar.

Bu rivayetlerin çoğunda vezirler aç gözlü, hasis üstelik de cahil insanlar olarak karakterize edilmişlerdir. Öyle ki neredeyse Sultan Hüseyin'in sorduğu bir tek soruyu bile doğru dürüst cevaplayamadıkları gibi çareyi her fırsatta padişaha kötileyip saraydan uzaklaştırmak için bir bahane aradıkları Ali Şir Nevâyî'ye danışmakta bulurlar. Nevâyî ise sürekli kendi aleyhine çalışan, yalan dolana bile başvurmaktan çekinmeyen bu vezirlere her zaman yardım eder ve gerektiğinde ince zekâ ürünü sözleriyle ya beceriksizliklerini ortaya koyarak iğneler ya da yaptıkları işin ne denli yersiz olduğunu ima eder.

Ö 15 no'lu rivayette Ali Şir, Baykara'nın vezirlerinden biridir fakat sultanın diğer vezirleri ve saraydaki bazı adamlar Ali Şir'in sultanla arasının çok iyi olmasını çekemezler ve bir plan yaparak kuyuya atarlar. Baykara bir çobanın sayesinde dostunu kurtarır ve buna sebep olan kişilere gereken cezayı verir¹²⁸.

Ö 27 no'lu rivayet vezirlerin ahmaklığı ve Ali Şir'i çekememeleri üzerine kurulmuştur. Bir önceki (Ö 26 no'lu) rivayetle bağlantılı olan bu rivayette vezirler, Sultan Hüseyin'in "Atlar ayağı ile su içsin" dediği için Nevâyî'ye iki bin altın vermesini çekemezler ve "Bize niçin verilmiyor? Yoksa biz bu lütufa layık değil miyiz?", derler. Bunun üzerine sultan soracağı soruları bilmeleri halinde iki bin altın da onlara vereceğini söyler. Vezirler sorulan soruları bilemezler ve Nevâyî'ye danışır. Nevâyî de kendisini çekemeyip haset işlerle uğraşan vezirlere iyi bir ders vermek ister ve kırk vezirin kırkıdan da biner altın alarak istedikleri cevabı verir. Padişah, Nevâyî'ye bir çift lafı için iki bin altın vermiştir ama vezirler zerre kadar hoşlanmadıkları Nevâyî'ye kırk bin altın ödemiş olurlar.

Ö 49 no'lu rivayette Sultan Hüseyin fesat vezirleri yüzünden Mir Ali Şir'i saraydan uzaklaştırır. Bir gün saraya Çin-Maçin'den bir elçi gelir ve padişaha: "Sultanım size iki bıçak gönderdi. Hangisinin padişahın hangisinin vezirin olduğunu sizin bilmenizi istedi" der. Ne vezirler ne de Herat'tan kimse bunu bilemeyince vezirler çareyi Nevâyî'ye danışmakta bulurlar. Nevâyî her zamanki hoşgörü ve bilgeliğiyle meseleyi halleder ve vezirleri ölümden kurtarır. Bu rivayete göre Sultan Baykara, dostunu kovmakla yaptığı hatayı anlar ve saltanatın mührünü vermek üzere Nevâyî'nin yaşadığı köye gider.

T 10 no'lu rivayette Nevâyî mühürdar olduktan sonra erkân-ı devletteki entrikalara, yolsuzluklara son vererek yağmacı ve düzenbaz vezirlerin aşlarına su

¹²⁸ Bu rivayetin Türkmen anlatımlarındaki eş metinleri T 22.1, T 22.2 ve T 22.3' tür.

katar. Bu nedenle Nevâî'ye kin besleyen vezirler onu ortadan kaldırmak için fırsat kollarlar. Bu nedenle Sultan Hüseyin'in yakalandığı bir hastalığa çare olarak Nevâî'nin kanını ileri sürerler. Gizliden gizliye Nevâî'ye kin besleyen kırk vezir ve sarayın baştabibi bu hastalığa deva olarak padişaha zekî bir adamın kanını vücuduna sürmesini aksi takdirde hastalığın ölümcül olduğunu söylerler. Fakat her zamanki gibi Nevâî dâhiyane bir şekilde vezirlere gereken derslerini verir.

T 14.1 no'lu rivayette (benzer metni T 14.2) Mir Ali, Sultan Hüseyin'in vezirleriyle geçinemez ve Mari'ye gider. Bir müddet sonra Nevâî'nin eksikliğini iyice hisseden Sultan Hüseyin, dostuna görev üstüne görev yollar. Mir Ali de geri dönmeye niyet eder ama eli boş dönmek de istemez. Yanına aldığı yüz koyunu Herat pazarında, parası padişahın öldüğü gün verilmek üzere veresiye satar. Böylece hem halkın gururunu incitmeden bedava mal vermiş olur hem de sultanın sağlığına duacı olmalarını sağlar. Nevâî'nin bu davranışından çok etkilenen Sultan Hüseyin onu baş veziri yapar. Bu rivayette Nevâî'nin zekâsı, cömertliği ve nezaket sahibi oluşu ön plana çıkmaktadır.

T 22.1 (benzer metinleri T 22.2¹²⁹ ve T 22.3¹³⁰) no'lu rivayette ise vezirlerin Nevâî'ye duydukları kıskançlık öyle bir hale gelir ki çareyi Nevâî'yi bir kuyuya atmakta bulurlar. Sultan Hüseyin, dostundan birkaç gün haber alamaz fakat bir çobanın sayesinde neler olduğunu anlar. Derhal vezirlerini çağırarak onların yerine getiremeyeceğinden emin olduğu bir istekte bulunur. Can derdine düşen vezirler çareyi yine Ali Şir'e danışmakta bulurlar. Bu rivayette Ali Şir'in kindarlık gibi menfi bir duygudan bihaber olduğunu gördüğümüz gibi kendisi için "Yüreğinde kin saklayan bir adam değilim", dediğini de görmekteyiz. Bu rivayette Ali Şir'in sultana bir de nasihati vardır ki âdeta onun kâmilliğinin ispatıdır: "Öç almak isterseniz adam gibi adamdan kendinize denk olan adamdan öcünüzü alın. Her ayağa batan diken için elini kana bulamanın manası yoktur".

T 25 ve T 26 no'lu rivayetler de vezirlerin Ali Şir'i çekemeyip her fırsatta Sultan Hüseyin'e kötülükleri üzerine kurulmuştur. Her iki rivayetteki en belirgin

¹²⁹ T 22.2 no'lu benzer metinde sadece, kuyuya atılan Ali Şir'in ve dostundan haber alamadığı için üzülen Sultan Hüseyin'in söylediği birer mısraı ezberleyen çobanın sayesinde Ali Şir'in kurtulduğu anlatılmaktadır. Bu rivayette sultanın vezirlere yaptıkları yüzünden bir ders vermek istemesi ve vezirlerin Ali Şir'den yardım istemeleri kısmı yoktur.

¹³⁰ T 22.3 no'lu benzer metinde ise Nevâî vezirler tarafından kuyu yerine zindana atılır.

özellik sultanın, vezirlerine neden Ali Şir'i onlardan daha üstün tuttuğunu ispat etmesidir.

T 30 no'lu rivayette Sultan Hüseyin yine vezirlerin kötülüklerine aldamp Ali Şir'i kovar. Padişaha gücenen Nevâyî de Mısır'a gider. Fakat bir süre sonra kırk vezirinin bir Nevâyî etmediğini gören sultan ne yapar eder dostunu yine yanına getirtir ve kırk vezirini de kovar.

3.3.10. Hükümdarlar Hakkındaki Düşünceleri

T 10 no'lu rivayette Nevâyî'nin padişahlar hakkındaki fikri mevcuttur. Ona göre memleketin günü bitse padişahların zulmü bitmez. Yine bu rivayete göre Nevâyî, padişahların insafsız olduğunu ve gariban halkın kanını sülük gibi emdiğini düşünmektedir.

3.3.11. Ali Şir Nevâyî'nin Hekimliği

Ö 13 no'lu rivayette Nevâyî yanına gelen hasta fakat nesi olduğunu kendi de bilmeyen bir adama bir iki tavsiyede bulunur. Nevâyî'nin dediklerini yapan adam çabucak iyileşir.

T 10 no'lu rivayette kimselerin hatta saraydaki hekimbaşının bile bir çaresini bulamadığı Sultan Hüseyin'in hastalığına deva olarak acı biberli erişte aşı içerek yatıp terlemesini tavsiye eder. Sultan gerçekten de derdine deva bulur.

3.3.12. Ali Şir Nevâyî'nin Vasiyeti

T 30 no'lu rivayet Ali Şir'in vasiyetini içermektedir. Rivayete göre ağır hasta olarak yatan Ali Şir, kendisini ziyarete gelen sultana "Ben öldükten sonra benim kıyafetlerimi giyip dilenciler sokağından bir sefer geç. Bundan başka vasiyetim yoktur", diyerek vasiyet eder. Nevâyî'nin niyeti sultanın hem fakir fukara halkın vaziyetinden haberdar olmasını hem de ömrü boyunca aldığı maaşının nereye harcadığını görmesini sağlamaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: RİVAYETLERİN ANLATIM TÜRÜ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

4.1. FIKRA ÖZELLİĞİ GÖSTEREN RİVAYETLER

4.1.1. Fıkra Kavramı

Fıkra terimi, halk edebiyatımızda ilmî bir terim olarak halkın yarattığı realist, küçük ve güldürücü hikâyeler için kullanılmaktadır. Türkiye dışındaki Türk boylarında bu mahsullere Kırım'da, Kazan'da, Azerbaycan'da, Türkmenistan'da, Özbekistan'da ve Uygurlar'da "latife"; Kazakistan'da "erteki, anız", Irak Türkmenleri (Kerkük, Musul) arasında "nükte, fıkra" adı verilmekte ve bizdeki "fıkra" ile eş anlamda işletilmektedir. Ayrıca Türkmenler'de "yomak, değişme" ve "şorta söz" gibi tabirlere de rastlanmaktadır¹³¹.

Fıkra, sözlü edebiyat mahsülleri arasında halk mizahını temsil eden en tipik estetik yapıdır. Kuruluş bakımından bir tez ve bir karşı tezdendir. Estetik kuruluşu bu iki unsurun yarattığı terkip meydana getirir. Hazırlık bölümünde kısaca vak'a veya ifade edilmek istenen düşünce ile ilgili bilgi verildikten sonra tez ve karşı tez ortaya çıkar. Karşılıklı konuşma veya tartışma ile mesele muhakeme edilir. Muhakeme sonunda taraflar durumu bir hükme bağlar. Hüküm, fikranın sonuç kısmıdır. Sonuçta, hükümden çıkarılacak "hisse" mevcuttur. Kısaca fikranın estetiğini yaratan temel unsurun çatışma olduğunu ifade edebiliriz¹³². Fıkradaki güldürücü unsur, hiciv ve tenkitten kaynaklanan çatışmanın ürünüdür.

Bu türün çerçevesi içine giren ürünlerin çoğunda hüküm ve hisse iç içe bir cümle ile ifade edilir. Türün gelişme bölümünde gerçeğe dayalı deliller ileri sürülürken uzun uzun tasvir ve tahlillere yer verilmez, hikâyeden farklı olarak az sözle çok anlam işlenir, böylece kısa yoldan olay ve davranışlar bir sonuca ulaşılır. Bu demektir ki fıkralar mantık kurallarının mahsulüdür¹³³. Fıkralarda her şey tabii ve akla uygun bir biçimde yer alır. Türk fıkralarında mantığı zorlayan olağanüstü tesadüflere, akıl almaz varlıklara ve kudret sahiplerine rastlanmaz. Hayalî ve fantastik unsurlara fıkroda pek yer yoktur. Fıkralar gaye bakımından

¹³¹ Dursun Yıldırım, (1999): *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara, s.4

¹³² Yıldırım, (1999:8)

sözlü edebiyatın diğer mizahî şekilleriyle birleşirler. Halk yarattığı bu hikâyelerle içtimaî hayatta ortaya çıkan her türlü menfi tutum, düşünce ve davranışları tenkit eder. Vak'aları sağduyusu ile yargılayarak bir hükme bağlar. Hükümler, tecrübelerin ışığında ortaya çıkmış atalar sözü kıymetindedir¹³⁴. Atasözleri ile fıkralar işlev bakımından birbirine benzer. Bir hikâyede sık kullanılan bir kalıp-söz zamanla atasözü haline gelebildiği gibi bir atasözü de hikâyenin anlatımına karışarak onun bir parçası haline gelebilmektedir. Bu işlev ilişkisi atasözünü fikraya, fikrayı atasözüne çevirmeye olanak sağlar¹³⁵.

Fıkraların atasözlerinden hariç diğer halk edebiyatı ürünlerimizle de alâkası vardır fakat halk anlatısı dediğimiz bu ürünler yapı ve muhteva bakımından birbirlerinden tamamen ayrılırlar. Yine de nesir şeklindeki sözlü edebiyatın tüm çeşitlerini kapsadığı varsayılan halk anlatılarının ait olduğu kültür değiştikçe tür adlarının da değiştiği bir gerçektir. Bir kültür için masal olan anlatı başka bir kültür için efsane olabilir. Trajik bir anlatıdaki hüznün bir başka kültür için eğlenceye dönüşebilecek bir unsur olabilir¹³⁶. Bu nedenle sözlü edebiyatın nesir diliyle yaratılmış çeşitli mahsulleri tek bir tür gibi düşünülmektedir. Mesela fıkralar muhteva ve gaye bakımından masal türü ile olan bazı benzerlik ve yakınlıklarından hareketle aynı kategori içinde düşünülmüştür¹³⁷. Buna istinaden Pertev Naili Boratav, Türk masalları üzerine yaptığı kümelendirme çalışmasında son bölümü fikra ve latifelere ayırmıştır¹³⁸.

Her ne kadar fikra ve masal arasında gaye ve yapı açısından bazı benzerlikler olsa da fıkralar ne bir masal olarak ne de bir efsane olarak düşünülmemektedir. Gerek teşekkül tarzları gerekse muhteva ve kompozisyon bakımlarından bariz farkları olduğu malûmdur.

Kompozisyon bakımından incelediğimizde fikra türü karşımıza küçük hacimli bir hikâyeye olarak çıkmaktadır. Bu hikâyede teferruata, detaylı tasvirlerle, tahkiyevî üslûba yer verilmez. İfade tarzı son derece yalın, açık ve verilmek istenen mesaj en kısa ve en etkileyici kelime ya da cümle seçilerek oluşturulur. Bu nedenle fikra kompozisyonlarındaki kelime ya da cümlelere müdahale

¹³³ Öztürk, (1986:236)

¹³⁴ Yıldırım, (1999:9)

¹³⁵ İlhan Başgöz, (1999): *Geçmişten Günümüze Nasrettin Hoca*, İstanbul, s.60

¹³⁶ Linda Degh, (1998): "Halk Anlatısı", *Millî Folklor*, çev. Zerrin Karagülle, C. 5, S:39, Ankara, s.115

¹³⁷ Yıldırım, (1999:11-12)

edildiğinde veya yerleri değiştirildiğinde aynen atasözlerindeki gibi etkileyici olma özelliklerini kaybederler.

“*Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*” isimli çalışmasında Türk fıkraları ile ilgili şimdiye kadar yapılmış çeşitli tasniflere yer veren Dursun Yıldırım, türün tam bir anatomisini ortaya çıkaracak araştırma ve incelemelerin sıhhatli bir şekilde yapılabilmesinin bir tip tasnifinin yapılmasına bağlı olduğunu söyleyerek yer verdiği tasnif denemelerindeki karışıklığa fıkra tipinin tam ve açık bir tarifinin ortaya konulamamasının sebep olduğunu belirtmektedir. Türk fıkralarının şahıs kadrolarında gerçek ve kesin bir belirlilik yoktur¹³⁹ demekle birlikte Yıldırım’ın Türk fıkra türünde mevcudiyeti bilinen fıkra tiplerini ve ortaya çıkmış hususiyetlerini göz önünde tutarak yaptığı tasnif şöyledir:

1- Ortak Şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanan Ferdî Tipler:

- a) Türkçenin konuşulduğu coğrafi alan içinde ve dünyada ünü kabul edilen tipler: Nasrettin Hoca.
- b) Tür boyları arasında tanınan tipler: İncili Çavuş, Bekrî Mustafa, Esenpulat, Ahmet Akay, Kemîne.
- c) Türk boyları arasında halkın veya zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler: Bektaşî, Aldar Köse.
- d) Aydınlar arasından çıkan tipler: Haşmet, Koca Ragıp Paşa, Mirali, Nasreddin Tusî, Keçecizâde İzzet Molla...
- e) Mahalli tipler.
- f) Belli bir devrin kültürü içinde yaratılan tipler: Karagöz.

2- Zümre Tipleri.

3- Azınlık Tipleri.

4- Bölge ve Yöre Tipleri.

5- Yabancı Fıkra Tipleri.

6- Gündelik Fıkra Tipleri.

7- Moda Tipler¹⁴⁰.

¹³⁸ Pertev Naili Boratav, (1974): “Türk Masalları”, *Folkloru Doğru*, S:36, İstanbul, s.3-9

¹³⁹ Dursun Yıldırım, (1998): *Türk Bittîği-Araştırma-İnceleme Yazıları*, Ankara, s.225

¹⁴⁰ Yıldırım, (1999:25-32)

4.1.2. Ali Şir Nevâyî'ye Bağlı Anlatılan ve Nasrettin Hoca Fıkraları İle Benzer Olan Fıkralar

Yukarıdaki tasnifte de gördüğümüz gibi kendi etrafında teşekkül etmiş rivayetlerden bir kısmında Nevâyî, Mirali isimli bir fıkra tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkra özelliği gösteren bu rivayetlerin bir kısmında Nevâyî hazırcıvaplılığı ve keskin zekâsıyla bize âdeta Nasrettin Hoca'yı hatırlatmaktadır. Öyle ki T 8.1 (benzer metinleri T 8.2, T 8.3), T 13. 1 (benzer metinleri T 13.2), T 29 ve Ö 28 no'lu fıkraların olay örgüsü ve muhtevaları bazı Nasrettin Hoca fıkralarıyla benzerdir.

T 8.1 no'lu fıkroda Mirali, Sultan Hüseyin'in bir fermanı üzerine dağda geceleme isterken soğuktan donarak ölen yiğitlerin durumuna bir son vermek ister. Yanına aldığı kırk yorganın otuz dokuzunu altına serip birini de üstüne örterek dağda geceler ve ertesi sabaha sağ salim çıkar. Fakat sultan vaat ettiği ödül olan altınları, Mirali'nin uzaktaki bir lambanın ışığından ısındığını ve böylece sağ kalabildiğini iddia ederek vermez. Mirali ise bu işi boş yere insanların ölmesine mani olmak için yapmış olduğundan sesini çıkarmaz fakat sultana gereken cevabını ateşten üç adım öteye koyduğu çaydanlığın ısınmasını beklerken verir. T 8.2 ve T 8.3 bu fıkranın benzer metinleridir.

Bu fıkradaki olay örgüsü aynen bir Hoca fikrası olan "Kör Kandille"¹⁴¹ isimli fıkradaki gibi gelişmiştir. Adı geçen fıkroda Hoca'ya bir oyun oynayıp kendilerine ziyafet çektirmek isteyen komşuları Hoca'ya şehrin meydanında sabaha kadar hiç ısınmadan durursa ziyafet çekeceklerini söylerler. Fakat duramazsa Hoca onlara ziyafet verecektir. Anlaşmaya razı olan Hoca sabaha kadar ayazda bekler. Komşular gelip "Ne yaptın Hoca? Nasıl durdun?", deyince Hoca da zifiri karanlıkta beklediğini yalnız beş fersah öteden solgun bir kandilin ışığını gördüğünü söyler. Komşular "Olmaz Hoca, sen o ışıktan ısınmışsın", deyip ziyafeti isterler. Ziyafet zamanı Hoca bir ağacın dalına kocaman bir kazan asar ve altına da bir kandil yakar. Bunu gören komşuları "Kör kandille kazan kaynar mı Hoca?", deyince Hoca: "Beş fersah ötedeki kandil beni ısıtıysa kazanı da kaynatır", der.

¹⁴¹ Alpay Kabacalı. (1991): *Bütün Yönleriyle Nasrettin Hoca*, İstanbul, s.221

Her iki fikranın sonuç kısmı olan hüküm bölümlerinde Hoca'nın ve Mirali'nin verdiği cevap aynı mantığın neticesidir. Her iki fikranın ana çerçevesinde birbirine nazaran farklılıklar olsa da yorum çerçevesi değişmemiştir.

Bu fikra aynı zamanda Arapların ünlü şairi Ebu'n-Nevas ve Türk boyları arasında da tanınmış bir fikra tipimiz olan İncili Çavuş'a da bağlı olarak anlatılmaktadır¹⁴².

T 13.1 no'lu fıkra Mirali, Sultan Hüseyin'e getirdiği kavunlar için iyi bir bahşiş alınca vezirler tarafından kıskanılır. Vezirlerden biri padişaha niçin bu kadar çok para verdiğini sorunca sultan, parayı kavunlar için değil Mirali'nin sözleri için verdiğini söyleyerek eğer Mirali'yi söz oyununda yenerlerse onlara da vereceğini ekler. Bunun üzerine Mirali ve vezirler arasında soru-cevap faslı başlar. Mirali'ye sorulan sorular ve onun verdiği cevaplar "Dünyanın Orta Yeri"¹⁴³ isimli bir Hoca fikrasıyla benzerdir. Yerin ortası neresidir? Gökyüzündeki yıldızların sayısı kaçtır? Gibi sorulara Nasrettin Hoca'nın ve Mirali'nin verdiği cevaplar aynıdır.

T 29 no'lu fikra ise "Bir Horoz Gerek"¹⁴⁴ adlı Nasrettin Hoca fikrasıyla benzerdir. Sultan Hüseyin bir gün hizmetkârlarına birer yumurta alıp kendisiyle gezmeye çıkmalarını söyler fakat Mirali'nin bu yumurta işinden haberi yoktur. Sultanın niyeti Mirali'yi söz yarışında yenebilmektir. Sultan Hüseyin ıssız bir yere geldiklerinde maiyetindekilere birer yumurta yumurtlamalarını aksi takdirde ceza vereceğini söyler ve gıdaklayarak ilk önce kendi yumurtlar. Sırayla Mirali hariç herkes yumurtlar o ise bir tepeye çıkıp horoz gibi öterek "Bunca tavuğun bir de horozu olmaz mı", der.

Söz konusu Hoca fikrasında ise Hoca bir gün mahallesindeki çocuklarla birlikte hamama gider. Yanlarına gizlice yumurta alan çocuklar hamamda "Haydi yumurtlayalım, yapamayan hamamın parasını versin", deyip yumurtlarlar. Bunları gören Hoca ise telaşlanmadan horoz gibi ötmeye başlar. Kendisine "Ne yapıyorsun Hoca?", diye soran çocuklara verdiği cevap ile Mirali'nin cevabı aynıdır.

¹⁴² Saim Sakaoğlu, (1984): "Fıkra Tiplerinin Değişmesi", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları Bildirileri*, İstanbul, s.453

¹⁴³ Kabacalı, (1991:237) ; Fikret Türkmen, (1999): *Nasrettin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi, Transkripsiyon, İnceleme, Metin)*, s.68, İzmir

¹⁴⁴ Kabacalı, (1991:202) ; Türkmen, (1999: 52)

Ö 28 no'lu fıkra ise bir Nasrettin Hoca fıkrası¹⁴⁵ olarak karşımıza çıktığı gibi çok değişik tiplere bağlı olarak anlatılan bir halk anlatısıdır. Bu fıkrada Sultan Hüseyin, Ali Şir'i kollarını sıvamış bir bağda çalışırken görür ve dostuna: "Yaşlılık vaktinde bağ yapmanın sana ne yararı var?" Bu cevizler ne zaman meyve verecek de sen yiyeceksin?" , der. Ali Şir de: "Dostum, ben bunları kendim için değil işte şu çocuklar hatta onların çocukları için ekiyorum, iyiden bağ kalır¹⁴⁶ demiş atalarımız", diye cevap verir. Cevabı çok beğenen sultan Ali Şir'e bir kese altın verince Ali Şir: "İşte şimdiden meyve vermeye başladı", der.

Bu fıkrada, efsanelerimiz arasında sık sık karşımıza çıkan yaşlı adam, köylü ile padişah, vezir ya da zengin bir bey arasında geçen bu hadisenin¹⁴⁷ Ali Şir Nevâyî ile Hüseyin Baykara'ya bağlı anlatılarak muayyen şahıslarla birleştirilmiş olduğunu görmekteyiz. Bir başka değişimde bu hikâye âdil Nuşirevan ile bir köylü arasında geçmiş olarak söylenir ve köylünün cevabı üzerine Nuşirevan'ın bahşiş verdiği, köylünün de bu bahşişi fidanın hemen meyve vermesi biçiminde yorumladığı belirtilir¹⁴⁸.

Türk mizahının ve Türk fıkralarının en önde gelen tiplerinden biri olan Nasrettin Hoca, tarihî kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre XIII. yy.da Anadolu'da yaşamıştır¹⁴⁹. Şöhreti Türkiye sınırlarını aşmış bu halk bilgesinin fıkralarına her geçen gün değişik tipte ferdî ya da anonim fıkraların mal edildiği bilinen bir gerçektir. Fakat yukarıdaki Mirali fıkralarında bunun tam tersini görmekteyiz. Nasrettin Hoca fıkrası olarak kayıtlara geçmiş bu fıkralar kendisinden iki yüzyıl sonra tarih sayfasına çıkan Ali Şir Nevâyî'ye mal edilerek anlatılmaktadır. Folklorizasyon olayı ile pek çok yeni ve değişik değişik muhite ait fıkra Hoca'ya mal edilebilmekte veya tam tersi Hoca'ya ait fıkralar mahallileştirilerek yeni şartlara adapte edilebilmektedir¹⁵⁰. Bugün sözlü gelenekte, az da olsa yazılı metinlerde böyle değişikliklere rastlanmaktadır. Bu açıdan incelediğimiz zaman Nasrettin Hoca fıkraları Ebu'n-Nevas, Cuha, Bektaşî, İncili Çavuş, molla, köylü, adamın biri, Karadenizli ile yaşayan bir kişi olan Kalkandelenli Abdi dede, vs.'ye bağlanmakta veya onların fıkraları Hoca'ya

¹⁴⁵ Şükrü Kurgan, (1996): *Nasrettin Hoca*, Ankara, s.84

¹⁴⁶ Fıkrada "iyiden bağ kalır" sözünün atasözü olduğu vurgulansa da yaptığımız araştırmalarda kayıtlara geçmiş böyle bir atasözü bulamadık.

¹⁴⁷ Emin Kalay, (1998): *Edirne İli Ağzları*, Ankara, s.241

¹⁴⁸ Kurgan, (1996:84)

¹⁴⁹ Boratav, (1999:69)

atfedilmektedir. Keza Bektaşî fıkraları da Ebu'n-Nevas, İncili Çavuş, Karagöz, Nasrettin Hoca vs. gibi fikra tipleriyle karıştırılmaktadır¹⁵¹.

Çeşitli fikra tiplerinin bir kültür ortamından diğer bir kültür ortamına geçişinin sebebi Raoul Rosière'nin efsanelerin teşekkülü hakkında ileri sürdüğü epik kanunlar teorisiyle açıklanmaktadır¹⁵². Saim Sakaoğlu, Rosière'nin bu teorisinin fıkralardaki tip değişmelerini açıklığa kavuşturması bakımından önemli olduğunu fakat bu kaidelerin bazen tam tersine de işlediğini ve bu sebeple tip değişimlerini açıklayabilecek başka hususlar da olduğunu belirtmektedir. Sakaoğlu, Rosière'nin kaidelerini göz önünde bulundurarak fikra tipi değişimleri için şu tespitlerde bulunmuştur.

- 1- Sevilen bir nüktenin başka bir bölge tipine veya bölge halkına bağlanması.
- 2- Ahmıklıkla ilgili bir nüktenin, sevilmeyen aralarında çeşitli konularda husumet bulunan iki köy, köy-ilçe, vs.nin biri tarafından diğerinin halkına mal edilmesi.
- 3- Geniş bölgede tanınmayan dar bölge tipinin yeni çevreye veya ünlü bir ada bağlanması.
- 4- Tanınmış bir tipin dar bölge tipine bağlanması.
- 5- Yabancı bir tipin millî bir tipe, hatta bölge tipine bağlanması.
- 6- Benzer hususiyetleri taşıyan iki tipin yer değiştirmesi¹⁵³.

Yukarıda verdiğimiz Rosière'nin kaideleri ve Saim Sakaoğlu'nun konuyla ilgili tespitleri neticesinde Hoca fıkralarının Ali Şir Nevâyî'ye mal edilmesinin sebepleri kanaatimizce açıklanmıştır.

¹⁵⁰ Türkmen. (1999:15)

¹⁵¹ Saim Sakaoğlu, (1984:447)

¹⁵² Rosière'nin ileri sürdüğü kaideler üç grupta toplanmaktadır:

1-*Menseilerle ilgili kaide*: Akli kapasiteye sahip olan bütün milletlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur.

2-*Birinin yerine diğerinin geçmesi kaidesi*: Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terk eder ve daha meşhur birine mal olur.

3-*Adapte olabilme kaidesi*: Çevre değiştiren her efsane yeni çevrenin sosyal ve etnografik şartlarına kendisini adapte eder. Sakaoğlu, (1992:11)

¹⁵³ Sakaoğlu, (1984:448)

4.1.3. Ali Şir Nevâyî ile Çağdaşları Etrafında Teşekkül Etmiş Fıkralar

Hoca fıkralarıyla benzer olan fıkraların yanı sıra Nevâyî etrafında teşekkül etmiş olan edebî ve tarihî sayılabilecek fıkralar da mevcuttur. Bu fıkralardaki kahramanlar Nevâyî'nin çağdaşları olan bazı şair ve devlet adamlarıdır. Söz konusu fıkralarda ikinci tip olarak Hüseyin Baykara, Baykara'nın vezirleri, şair Binaî ve Kadı Kalan lakaplı Mecdettin Muhammet'i görmekteyiz.

Genellikle asıl kahramanların Ali Şir Nevâyî ve Hüseyin Baykara'nın olduğunu gördüğümüz bu fıkralarda sultan bazen veziri bazen de sohbet arkadaşı olarak gösterilen Nevâyî ile sürekli söz yarışı halindedir. Âdeta bu söz yarışında dostuna galebe çalmak için elinden geleni yapar fakat hiç birinde muvaffak olamaz. Fıkraların hepsinde Nevâyî gerek keskin zekâsı gerekse hazırcevaplığı ile sultanı alt eder.

Ö 17 no'lu fıkroda Nevâyî, Baykara'nın veziridir. Sultan bir gün vezirine "Nerede sivrisinek yoktur?", diye sorar. Nevâyî "İnsanın olmadığı yerde yoktur", diye cevap verince sultan, dostunun yanıldığını ispat edebileceği bir fırsat bulduğunu düşünür ve hemen atlarına binip yola çıkmayı teklif eder. Geldikleri ıssız bir yerde dinlenmek için durduklarında bir sivrisinek Baykara'yı rahatsız eder. Bunun üzerine sultan "Hani insan olmayan yerde sinek olmazdı?", diyerek dostunu yendiğini düşünür. Fakat Nevâyî'nin "Biz insan değil miyiz?", şeklindeki cevabı sultana diyecek bir şey bırakmaz. T 19.1 ve T 19.2 no'lu rivayetler bu fıkranın eş metinleridir.

T4 no'lu fıkroda ise sürekli Ali Şir ile söz yarışı halinde olan Sultan Hüseyin'i daha farklı bir karakterde görüyoruz. Bu fıkroda sultan ile Ali Şir âdeta iş birliği halindedirler. Şehirde dolaşmaya çıktıkları bir sırada çizmesini yaptırmak için yaşlı bir kundura ustasının dükkanına giren Ali Şir ile kundura ustası arasında görünüşte sıradan ama aslında oldukça tuhaf bir soru-cevap faslı geçer. Sultan bu tuhaf soru-cevapların manasını anlar ve işi gücü kendisine sürekli Ali Şir'i kötölemek olan vezirlerinden birine bu soru-cevapların ne manaya geldiğini öğrenmesini emreder. Bu sayede Nevâyî de sultan da vezire iyi bir ders vermiş olurlar¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Bu fıkranın halk arasında, fıkra tipi olarak yaşlı bir çiftçi ile bir padişaha bağlı olarak anlatılan yaygın bir anlatı olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Kalay, (1998:241-242)

T 5 no'lu fıkırada Sultan Hüseyin Nevâyî'yi mat edebilmek için olmadık bir iş buyurur. Nevâyî, üç gün içinde kendisinden taştan kalpak dikmesini isteyen sultana "Söğüdün külünden yapılmış ip verirseniz dikerim", deyince sultan "Hiç söğüdün külünden ip olur mu?", diye sorar. Nevâyî ise "Taştan da kalpak dikmek olur mu?", diye sorarak hem zekiliğini hem de hazırcevaplılığını bir kez daha gösterir.

Sultan Hüseyin ile Ali Şir'e bağılı olarak anlatılan bir fıkırada ise sonuç cümlesinin bir atasözü olduğunu görmekteyiz. Fıkıralarda asıl etkiyi yapan bitiş cümlelerinin hikâyeden koparak bir atasözü halinde yaşadığı bilinmekle beraber¹⁵⁵ bu örnekten atasözünün mü fıkraya kaynaklık ettiği yoksa fıkranın mı atasözü haline geldiğini anlamak mümkün değildir. Söz konusu T 20.1 no'lu fıkırada Sultan Hüseyin bir gün küçücük bir yorganı alarak yatar. Başını örtse ayakları ayaklarını örtse başı açıkta kalınca da vezirlerine "Bu yorganı ne yapıp edip ayak ucumdan başıma kadar yetirin!", diye emir verir. Vezirler ne kadar uğraşsalar da bir çare bulamazlar fakat Ali Şir gelip sultanın ayaklarına kuvvetle vurur. Can acısından ayaklarını toplayan sultan niçin vurduğunu sorunca da, "Emrinizi yerine getirdim, ayaklarını yorganına göre uzat sultanım", der. T 20.2 no'lu fıkrada bu metnin benzer, Ö 29 no'lu fıkrada ise eş metnidir.

T 21.1 no'lu fıkırada ise Nevâyî'nin Sultan Hüseyin'in kendisine yaptığı bir şakaya şakayla karşılık verdiğini görmekteyiz. Söz konusu fıkırada Sultan Hüseyin, Ali Şir'e bir muziplik yapmak ister ve gizlice ertesi sabah Ali Şir'in bineceği atın dudaklarını keser. Fakat gece uykusu kaçan Nevâyî bunu fark eder ve o da sultanın atının kuyruğunu keser. Bundan habersiz olan sultan, ertesi gün yolda giderlerken geriye dönüp "Atın neden gülüyor Ali Şir?", diye alaylı bir şekilde sorar. "Atınızın kuyruğuna gülüyor olmasın?", diyen Nevâyî bir kere daha sultanı mat eder¹⁵⁶. T 21.2 no'lu fıkrada bu rivayetin benzer metni olup Ö 30 no'lu fıkrada da eş metnidir.

Sultan Hüseyin, Nevâyî'nin T 28 no'lu fıkırada gölün kenarında kuruyup kalmış kamışlar için söylediği "Bunlara yağmur gerek" sözünü alaya alır ve "Hiç

¹⁵⁵ Başgöz, (1999:60)

¹⁵⁶ Bu fıkırada atın dudaklarının kesilmesine karşılık diğer atın da kuyruğunun kesilmesi hadisesi bir masal motifi olarak Bilge Seyidoğlu tarafından Erzurum masallarında tespit edilmiştir. Seyidoğlu'nun tespit ettiği masala göre sorduğu bilmeceleri çözüp kızını alıp giden delikanlının atının dudaklarını kral kesince delikanlı da kralın atının kuyruğunu keser. Seyidoğlu bu motifi

suyun içindeki kamışlar yağmura ihtiyaç duyar mı?” diyerek dostunu yendiğini düşünür. Fakat Nevâyî bunun da altında kalmaz ve “Niçin atını su içmesi için bırakmıyorsun?” diyen sultana “Atımın ayakları da suyun içindedir, oradan içsin”, diyerek zekice bir cevap verir.

Ali Şir Nevâyî etrafında teşekkül etmiş bu fıkralarda ikinci tip olarak Sultan Hüseyin’den hariç devrin şair, vezir ve hattatlarına da rastlamaktayız. Bu kişilerin en önemli özelliği hayalî tipler olmamalarıdır. Ali Şir Nevâyî’nin günlük yaşamında çeşitli vesilelerle bu kişilerle münasebette bulunduğunu tarihî kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu fıkralarda da Nevâyî hazırcevap üslubu ve zekice yaptığı söz oyunları ön plana çıkmaktadır.

Bu fıkralardan Ö 11 no’lu fıkra muhtevası bakımından tek örnektir. Genellikle mütevazı karakteriyle tanıdığımız Nevâyî bu fıkroda padişahın ricası üzerine Kadı Kalan¹⁵⁷ isimli vezirin büyüklüğüyle meşhur burnunu mizahî bir şiir okuyarak hicveder.

“hileye karşı hile” başlığı altında vermiştir. Bkz. Bilge Seyidoğlu, (1975): *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Ankara, s. 118

¹⁵⁷ Rivayetlere “Kadı Kalan” olarak geçen kişi Mecdettin Muhammet isimli vezirdir. A. S. Levend’e göre Nevâyî, devlet işleriyle ilgilendiği müddetçe yolsuzluklarla ve haksız işler yapan insanlarla sürekli mücadele etmiştir. Bu nedenle bir çok da düşman kazanmıştır. Mecdettin Muhammet de bu düşmanlardan biridir. İhtiras sahibi olduğundan görevini kötüye kullanmıştır ve hakkındaki şikayetler sonrası yapılan soruşturmalarda bu iddia ispatlanmış ve divandaki görevinden azledilmiştir. Üzerinde sadece sultanın emirlerini ilgililere bildiren “pervanecilik” görevi bırakılmıştır. Bkz. Levend, (1965:36-37). Bartold’a göre ise 1472 de Şehabettin İsmail Oğlu Nizamü’l-Mülk, 1473-74’te de Ali Şir’in sitayişle bahsettiği Hoca Alzaleddin Muhammed Kirmani vezir tayin edilmiştir ve bu vezirlerin birleşerek sultanın nezdinde müttehim mevkiine düşürmek gayesi ile Mecdettin’e karşı entrikalar çevirmişlerdir. Mecdettin aleyhine konuşan bu iki ricalin susmasına sebep olması için sultan mukarribinden yardım istemiştir. Bu meselede Ali Şir’in adı şayet “mukarribin” tabiriyle yapılan telmih dikkate alınmazsa asla zikredilmemiştir. Yalnız muhakkaktır ki Mecdettin’in en kuvvetli düşmanı Mir Ali Şir olmuştur. Bkz. Bartold, “Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı IV”, (1938:523). Vasfî’nin hatıratında ise bir bölümün adı “Berze bahçesinde Ali Şir Nevâyî ile Hoca Mecdettin Muhammet’in meclisleri ve Münşi Mevlana Abdülvasî’ye fazillar tarafından yapılan şakaları tasvir eden bölüm”dür. Vasfî’nin doğrudan doğruya temas ettiği kimselerin ağzından anlatılan bu hikâyelerden birine göre Nevâyî ve Mecdettin’in münasebetleri gayet dostane gösterilmektedir. Bkz. A. N. Boldırev, (1988): “Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevâî”, çev. Rasime Uygun, *TDAY-B*, Ankara, s.211. Babürname’de ise önceleri Sultan Hüseyin’in divanında arzu edilen tertip ve nizamın olmadığı belirtilirken balkın refahtan yoksun olduğu ve ordunun da gayrimemnun bir hava içinde bulunduğu sırada Mecdettin Muhammet, divandakilerden bir miktar para isteyen Sultan Hüseyin’e kendisine salahiyet vermesi durumunda vilayeti mamur, hazineyi zengin, orduyu çok yapacağını söyler. Sultanın, bu ricasını kabul etmesi üzerine de gayret ve ihtıtam edip az zamanda hem halkı hem de orduyu memnun edip hazineye de çok para topladı. Fakat Ali Şir Bey etrafındaki bütün beyler ve mansıp sahipleri ile uyuşmadı ve bu yüzden bunların hepsi ona düşman kesildiler ve igvaatta bulunarak Mecdettin’i azlettirdiler. Babürname, (1985:274-275)

Fıkralarda karşımıza çıkan ve Sultan Hüseyin gibi Nevâyî ile sürekli söz yarışında olan bir başka tip de devrin şairlerinden Binaî'dir¹⁵⁸. Ö 42, Ö 43, Ö 44 ve Ö 45 no'lu fıkralar Nevâyî ile Binaî'nin birbirlerine ithafen yaptıkları kelime oyunlarını içeren metinler olmakla birlikte gerçek yaşamlarındaki ilişkilerinin gerginliğini de ortaya koymaktadır. Ö 42 no'lu fıkrada Binaî ve Nevâyî çok iyi iki dost olarak resmedilmiştir fakat araya giren haset insanların söyledikleri yüzünden birbirleriyle imalı söyleşmeye başlarlar. Bir vesileyle Binaî başka bir memlekete gider ve iki dost ayrı düşerler fakat yine de birbirlerine şiir yazmaya devam ederler. Binaî, Nevâyî'nin Farsça şiirlerinde kullandığı "Fanî" mahlasını hicveden ve kendi mahlasını da öven bir gazel yazar. Yaptığı kelime oyunuyla kendi kendini överken Nevâyî ile de alay eden Binaî'nin bu şiirine karşılık Nevâyî de zekice bir kelime oyunuyla karşılık verir ve Binaî'ye söyleyecek söz bırakmaz.

Ö 43 no'lu fıkrada ise Binaî'nin Nevâyî'yi dostlarıyla oturduğu bir mecliste görünce kıskanması vurgulanır. Dostlarının arasında oturan Nevâyî'ye sataşarak onu küçük düşürmek isteyen Binaî, o sırada uluyarak gelen bir köpeğe bakar ve

¹⁵⁸ Babürnâme'de Herat'tan olduğu ve babası Üstad Muhammed'in baş mimar (ser-bennâ) olmasından dolayı bu mahlası kullandığı belirtilmekle birlikte divanı ve mesnevileri olduğu da söylenir. Musikiden bihaber olması Ali Şir Nevâyî tarafından hoş görülmemiştir fakat Binaî bu eksikliğini kısa sürede gidererek Nevâyî'nin hayranlığını kazanır. Ayrıca Nevâyî'ye olan muarızlığı ve bu yüzden çok cefa çektiği de malumdur. Bkz. Babürnâme, (1985:279-280). Bartold ise Binaî'den "Ali Şir Nevâyî'den gayrimemnun, 918'de 'Karşı' zaptında ve ahâlisinin katliamında öldürülen şair ve müverrih Binaî" diye bahseder. Ali Şir ile yaptığı kavga neticesinde Irak'a Sultan Yakup nezdine gider ve burada kendisinde uyanan "vatan aşkı" onu tekrar Horasan'a celp eder. Fakat yine Ali Şir ile uyuşamayarak tekrar Semerkant'a döner. Mir Ali Şir, Binaî'den bahsederken onu fevkalâde zeki, âlim hatta her bir sahada gayri kabili kıyas fakat alıngan ve mağrur adam olarak tasvir eder. Bkz. Bartold, IV, (1938:155). Binaî'nin Herat'ı terk edip Semerkant'a gitmesine sebep olarak Babürnâme'de Mir Ali Şir ile aralarında geçen sert bir şaka gösterilir. Bir gün satranç meclisinde Ali Şir Bey ayağını uzatır ve ayağı Binaî'nin arkasına dokunur. Ali Şir Bey şaka olarak "(Farsça) Olur belalardan değildir, Herat'ta ayağımı uzatsan mutlaka bir şairin arkasına ulaşır", der. Binaî de "Eğer geri çekersen yine bir şairin arkasına ulaşır", der. Bkz. Babürnâme, (1985:280). Vasıfî'nin hatıratında ise bir bölüm Binaî ile Nevâyî'nin münasebetlerine ithaf edilmiştir. Vasıfî, Kemaleddin Binaî'den Nevâyî'nin çevresindekiler arasında dikkati çekenlerden biri olarak bahseder. Verdiği bilgilere göre Binaî'nin eserleri arasında Herat ve Semerkant şivelerinde yazılanlar bilhassa dikkati çekmektedir. Hatıratıta Binaî'nin üç hicvî şiiri (ikisi Herat biri Semerkant şivesindedir) ve Herat şivesinde "Mecm'a-ül-Garayib" adlı beş yüz beyitlik manzumesi ile "Sonsöz"ü vardır. Bu bölüm Nevâyî'ye ve Herat'a bir nevi methüyledir ve manzumenin yazılışı sırasında bulunduğu sürgünün ağırlığından bahseden bir şikâyetnamedir. Hatıratıta Nevâyî ve Binaî ile ilgili dört hikâye mevcuttur ve bu hikâyelerden biri mezkur kişiler arasındaki gerginliğin sebebini çok iyi göstermektedir: Bir gün Binaî'nin Irak dönüşünde, ilim adamlarının ve asilzâdelerin bulunduğu bir mecliste Nevâyî, Binaî'ye "Yakup Bey'in değerleri hakkında hatırladığınız bir şey varsa söyleyiniz", der. Binaî de "Yakup Bey'in Türkçe konuşmaması onun diğer kıymetlerinden üstündür", deyince Nevâyî, "Ah Binaî, küstahlığın bütün hudutları geçti. Ağzını çirkefle tıkamalı", der. Binaî ise "Bunun kolayı var. Türkçe şiirler okumak kâfidir", şeklinde cevap verir. Anlaşılan Binaî, Nevâyî için en mühim ve en değerli olan millî edebiyata, verdiği muazzam yaratıcı emeklere son derece dokunaklı bir saldırı

“Cenaplarının itleri de nevalı ulurmuş”, der. Nevâyî ise hazırcevap davranarak “Evet, ben bunu zahmetle büyütmişim. Mevlananın¹⁵⁹ kendisinin de gördüğü gibi bina oldu”, der ve yaptığı zekice kelime oyunuyla Binaî’yi mat eder.

Ö 44 ve Ö 45 no’lu fıkralarda Binaî’nin, Nevâyî karşısında kendisini övmek için yaptığı çeşitli kelime oyunları mevcuttur. Fakat Nevâyî her zaman daha zeki ve hazırcevap davranarak dostunu yenmeyi başarır.

Nevâyî’ye bağlı anlatılan fıkralardan Ö 50 no’lu fikranın ikinci kahramanı Baykara’nın meclislerinde bulunan vezirlerden biridir. Nişancılıktan, okçuluktan bahsedildiği sırada vezirlerden biri kendi nişancılığıyla övünmek ister ve bir seferinde geyiğin birini kulağından girip ayağından çıkacak şekilde vurduğunu söyler. Bunu duyan padişah sinirlenir ve veziri ölüme mahkum eder. Mecliste bulunan Nevâyî ise veziri kurtarmak için zekice bir cevap verir ve “Doğrudur, çünkü o avda ben de vardım. Vezir yayımı çektiğinde geyik ayağı ile kulağımı kaşıyordum”, der.

Ö 51 no’lu fıkra ise istihza konusu bu kez bir hattattır. Nevâyî’nin gazellerini devrin en iyi hattatları yazmaktadır fakat bir gün kendi hattatı hastalanınca başka bir hattat yazmaya başlar. Bir gün bir mecliste Nevâyî’nin kulağına “Melikü’ş-şuaranın kendisi de kusur işlerse başkalarından ne beklenir”, diye bir laf çalınır. Hemen yeni yazılan gazellerine bakar ve “göz” yerine “kör” yazıldığını görür. Nevâyî de bu duruma “Gözümü kör edenler kör olsun¹⁶⁰”, şeklinde cevap verir.

yapmıştır. Bu saldırı basit istihzayı aşırıyordu ve şüphesiz muayyen siyasi maksadı vardı. Binaî’nin ideolojisi Nevâyî’nikinden tamamen zıttır. Bkz. Boldırev, (1988:228-29-30)

¹⁵⁹ Eski Arapça’da “mevlana” tabiri Nevâyî zamanına kadar tarihi manasını (efendimiz) kaybetmişti ve ancak âlim, şair, musikişinas kimselere işaret veya hitapta hürmet ifade eden özel bir tabirdir. Bkz. Boldırev, (1988:205)

¹⁶⁰ Aynı mealde meşhur bir dörtlük de Fuzûlî tarafından söylenmiştir. Hasibe Mazıoğlu, Fuzûlî’nin yanlış kopya eden kâtipler hakkında söylediği bu dörtlüğü hicivde divan şiirimizin incilerinden biri sayar.

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrûn

Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzı şûr eyler

Gâh bir harf sükûtiyle kılur nâdiri nâr

Gâh bir nokta kusûriyle gözü kör eyler, Bkz. Hasibe Mazıoğlu, (1992): *Fuzûlî ve Türkçe Divanı’ndan Seçmeler*”, Ankara, s.16. A. S. Levend ise Fuzûlî’nin bu kıtasını Nevâyî’nin Seb’a-i Seyyare’sinin sonunda kâtiplerden bahseden şu beyitlerinden esinlenerek yazdığını söyler;

Yana kâtip ki tiz itip hâme

İstegey nakş kılsa bu nâme

Ni ki min yazdım eyle sürse kalem

Ni rakam kıldım anı kılsa rakam

Beytlerde tahtallûf eylemese

Lafzlarında taşarruf eylemese

Yukarıda gördüğümüz Ali Şir Nevâyî ve çağdaşlarına bağlı olarak anlatılan fıkralarda mizahı sağlayan temel unsurlar hazırcevaplık, mantık dışı durumlarda devreye giren pratik zekâ ürünü çözümler ve zaman zaman şiirin de kullanıldığı ima ve taşlamalardır. Bunun yanı sıra bu fıkraların muhtevalarına baktığımızda temaları şöyle tasnif edebiliriz:

- a) Hazırcevaplık ve kelime oyunları,
- b) Şakaya şakayla karşılık verme,
- c) Hükmü bir atasözüyle verme,
- d) Mizahı soru-cevapla kurma,
- e) Kendini övenlerle ve başkalarını kıskananlarla alay,
- f) Dış görünüşle alay.

4.2. MASAL ÖZELLİĞİ GÖSTEREN RİVAYETLER

Tezimize konu olan Ali Şir Nevâyî etrafında teşekkül etmiş olan Türkmen rivayetlerinden T 2, T 3.1 (benzer metinleri T 3.2, T 3.3), T 6.1 (benzer metinleri T 6.2, T 6.3, T 6.4), T 7.1 (benzer metinleri T 7.2, T 7.3), T 11.1 (benzer metni T 11.2) ve Ö 33 no'lu anlatıların yaptığımız incelemelerde gerek şekil gerekse muhteva yönünden halk anlatı geleneğimizin en önemli yapı taşlarından biri olan “masal” türüyle benzerlik gösterdiğini tespit ettik. Bu bölümde öncelikle masal kavramı üzerinde durulacak ve konuyla alakalı yapılmış çalışmaların ışığında Nevâyî'ye uyarlanmış masalları inceleme yoluna gidilecektir.

4.2.1. Masal Kavramı

Anonim halk edebiyatı mahsulleri arasında zenginliği ve yaygınlığıyla bilinen bir tür olan masal, “nesirle söylenmiş dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız tamamıyla hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına

Köz üze noқта qoymaq eylep zür

Merdümi bolmağan dik eylese kür, Bkz. Levend, (1965:254-255)

inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı”¹⁶¹ diye tanımlanır¹⁶². Bilge Seyidoğlu’na göre “masal” terimiyle; halk arasında yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde olağanüstü kişilerin, olağanüstü olayların bulunduğu “bir varmış bir yokmuş” gibi klişe bir anlatımla başlayan, belli bir uzunluğu olan, sonunda “yedi içti muratlarına erdiler” yahut “onlar erdi muratlarına biz çikalım kerevetine”, “gökten üç elma düştü biri anlatana biri dinleyene biri de bana” gibi belirli sözlerle sona eren, zaman ve mekân kavramlarıyla kayıtlı olmayan bir sözlü anlatım türü¹⁶³ kastedilmektedir. Gümüşhane Masalları isimli çalışmasında terimin çeşitli lügatlerdeki tariflerini verdikten sonra yerli ve yabancı alimlerin masal konusundaki tanımlarına değinen Saim Sakaoğlu, yer verdiği mevcut tariflerin ışığında kendi “masal” tarifini şöyle vermektedir: “Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyenleri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür”¹⁶⁴.

Masal kelimesi Habeşçe “mesl”, Aramice “maslá” ve İbranicedeki “mâsâl”dan Araplara “mesel, mâsal” şekli ile mukayese ve karşılaştırma manasıyla geçtikten sonra Türkçeye mal olmuştur¹⁶⁵.

Divanü Lugati’t-Türk’te “ödkünç” diye geçen bu kelime Çağataycada “tumtak”, Kerkük Türkçesinde “masal”, Azerilerde “nağıl”, Teleütlerde “çerçor”, Kırgızlarda “ezteg”, Balkan Türklerinde “masal”, Yarkent, Kaçkar¹⁶⁶ ve Uygur¹⁶⁷ Türklerinde “çöçek” şeklinde geçtiği gibi Başkurlarda ve Tatarlarda “äkiyät”, Kazaklarda “erteği”¹⁶⁸, Türkmenlerde “erteki”¹⁶⁹, Özbeklerde “ertäk”¹⁷⁰, şeklinde kullanılmaktadır.

¹⁶¹ Boratav, (1978:80)

¹⁶² Saim Sakaoğlu’nun şahsî müşahadelerine göre bu tarifteki “...inandırmak iddiası olmayan...” ibaresi pek uygun değildir. Ona göre; masalın hakikî dinleyicisi olarak kabul edilen medenî imkânlardan hemen hemen hiç istifade etmeyen, kültür ve tahsil yönünden zayıf olan insanlar, masalların gerçekten olduğuna inanıyorlar, haksızlığa uğrayan masal kahramanları için üzülüyorlardı. Masalın iddiası “inandırmamak” olsa bile bu anlatandan daha çok dinleyeni ilgilendirmektedir. Belki kültürlü kimseler masalı dinlemek bile istemezler fakat boş vakitlerini masal dinleyerek geçiren, şehir görmemiş kimseler, bilhassa kadınlar, masaldaki olaylara inanmaktadırlar. Bkz. Sakaoğlu, (2002): *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara, s.3

¹⁶³ Bilge Seyidoğlu, (1986): “Masal”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, s.149

¹⁶⁴ Saim Sakaoğlu, (1973): *Gümüşhane Masalları*, Ankara, s.5

¹⁶⁵ Elçin, (1986:368)

¹⁶⁶ Muhsine Helimoğlu Yavuz, (2002): *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Ankara, s.13

¹⁶⁷ Emir Necipoviç Necip, (1995): *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İklil Kurban, Ankara, s.86

¹⁶⁸ Ahmet Bican Ercilasım vd., (1991): *Karşılaştırmalı Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara, s.562

¹⁶⁹ Talat Tekin, Mehmet Ölmez vd., (1995): *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara, s.204

Kendine göre bir mantığı, sınırsız bir hayal âlemi olan masallarda kahramanların yaşadıkları yer ve zaman belirsiz olduğu gibi çoğunlukla adları da yoktur. Zamanın “bir varmış, bir yokmuş...” diye tarif edildiği bu türde kahramanlar her sınıftan, her meslekten insanlar olabildiği gibi hayvan ya da olağanüstü varlıklar da masal kahramanı olarak ortaya çıkabilir. Masalın mekânı ise türün “hayal ürünü” olma vasfına yakışır şekilde Kaf dağından denizler altındaki bir dünyaya kadar uzanabilir. İster insan olsun isterse hayvan masalın kahramanı konumundaki varlık masal boyunca kendi rolünü oynayarak masalın amacı olan “örnek edilmeye değer”i dinleyicinin karşısına çıkarır. Kıssadan hisse yoluyla ders verme, eğitime ve eğlendirme amacına ulaşırken dinleyicilere toplumsal ahlâk, dinî ve millî konular renkli ve zengin bir hayal dünyası çerçevesinde telkin edilir.

Tahkiye geleneğimizin en önemli türlerinden biri olan masallarımız üzerine şimdiye kadar yapılmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar genellikle bir bölgeye ait masal derlemeleri ve incelemelerden oluşmaktadır. Haiz oldukları kıymet bu sahada çalışanlarca malum olan bu eserlerde önemli bir bölümü de masal kavramı, diğer ülkelerde yapılmış masal çalışmaları, masalların kaynakları ve tasnif çalışmaları ile masal inceleme metotları üzerine yapılmış araştırmalar oluşturmaktadır¹⁷¹.

Diğer anonim halk edebiyatı ürünleri gibi başlangıcında bir kişinin malı iken hafıza ve çevre değiştirdikçe söyleyeni unutulmuş ve zamanla toplumun malı haline gelmiş olan masal türünün kaynağı konusunda, bu konuda yapılmış araştırmalar göz önüne alındığında kesin bir hükme varılmadığı görülmektedir. Masalların kaynağı konusundaki yaygın üç görüş şöyledir; a. Tarih Öncesi Görüş (Mitoloji Okulu), b. Tarihi Görüş (Hindoloji Okulu), c. Etnografik Görüş (Antropoloji Okulu)¹⁷². Bu görüşlerin dışında masalların kaynakları üzerine daha değişik çalışmalar da yapılmıştır. Alman folklorcusu Von Der Leyen masallardaki bazı olayların kaynağını çok eski rüyalara bağlar. Devlerden kaçma, imkansız gibi

¹⁷⁰ Ertuğrul Yaman, Nizamiddin Mahmud, (1998): *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Klavuzu*, Ankara, s.118

¹⁷¹ Bu araştırmalar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Umay Günay, (1975): *Elazığ Masalları*, s.1-42, Erzurum; Bilge Seyidoğlu, (1975): *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Ankara s. XV-XLIII+5-14.; Saim Sakaoğlu, (1973): *Gümüşhane Masalları*, Ankara, s. 1-78; Saim Sakaoğlu, (1999): *Masal Araştırmaları*, Ankara, s.1-52, (Bu eser, yazarın Gümüşhane Masalları isimli çalışmasının gözden geçirilmiş ve yeni eklemeler yapılmış baskısıdır)

¹⁷² Sakaoğlu, (1999:5-8)

görünen mücadelelere girişmek...., vb. Bu görüşü geliştiren Ludwig Laistner bütün masalların kaynağını rüyalarda arar. Freud ve taraftarlarına göre de bütün masallar baskı altına alınmış isteklerin rüya şeklinde ortaya çıkmasıdır¹⁷³.

Masalların herhangi bir kaynağa isnat edilemeyişi üzerine Ali Öztürk “Masalların kaynakları ile ilgili görüşlerin arasında dıştan bakıldığında büyük ayrılıklar görülüyorsa da iç tezahürat yönünden bu görüşlerin birbirlerine yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Mitolojik ekolcülerin dayandıkları mitler toplum hayatının veya düşüncesinin mahsulü olduğu gibi, kaynağı Hindistan’da görenler de yine Hint hayatına ve Hint mitolojisine dayanmaktadırlar. Daha gerçekçi olan antropologlar kaynağında da yine mahalli ve bölgesel mitler etkili olmaktadır¹⁷⁴”, demektedir. Saim Sakaoğlu ise, “Hiç bir masal ilk günkü şeklini koruyamamıştır, koruyamaz da. Ancak masalın çatısı aynen korunur, onun etrafındakiler değişir. Çatıyı iyi belirlersek masallardaki değişikliklerin dönemi kolaylıkla tespit edilebilir. Dinler tarihinin çok iyi bilinmesinin yanında, kişisel hatıraların unutulmaması elbette masalın kaynağına inmemize yardımcı olacaktır¹⁷⁵”, der. Bir başka deyişle masalarda hiçbir zaman kültürün belli bir evresinin tam bir anısını bulamayız. Kültür üslupları, tarihsel çevrimler burada iç içe girip birbirine karışmıştır; ancak örnek oluşturacak bir davranışın yapıları varlığını sürdürür; yani bu davranış çok sayıda kültür çevriminde ve tarihsel anlarda yaşanmaya elverişli bir davranıştır¹⁷⁶.

Masallarla ilgili çalışılan bir başka konu da masalların tasnifi meselesidir. Masal araştırmalarının ilk ciddi sınıflandırması Antti Aarne’ye aittir¹⁷⁷. Çeşitli tasnif denemeleri¹⁷⁸ içinde bugün de hala geçerliliğini koruyan tasnif Stith Thompson’a aittir. Thompson masalları “asıl masallar, hayvan masalları, güldürücü masallar, zincirlemeli masallar ve sınıflamaya girmeyen masallar” şeklinde tasnif etmiştir¹⁷⁹. Türk masalları üzerine çalışanlardan biri olan Boratav, Lami Çelebi’nin başlayıp oğlunun tamamladığı bir eser olan Lataif’deki bir

¹⁷³ Seyidoğlu, (1985:150)

¹⁷⁴ Öztürk, (1986:119)

¹⁷⁵ Sakaoğlu, (1999:10)

¹⁷⁶ Mircea Eliade,(2001): Mitlerin Özellikleri, Çev. Sema Rifat, s.239, İstanbul

¹⁷⁷ “Hayvan Masalları, Asıl Masallar ve Fıkralar” şeklinde olan ve kendi arasında ana ve alt dallara ayrılan bu tasnif daha sonra Aarne’nin öğrencisi olan Stith Thompson tarafından geliştirilmiş fakat Aarne’nin sınıflaması aynen korunmuştur. Bkz. Sakaoğlu, (1999:11)

¹⁷⁸ Şimdiye kadar yapılmış yerli ve yabancı bilim adamlarına ait tasnif denemeleri için Bkz. Sakaoğlu, (1999:10-15); Günay, (1975:19-23)

¹⁷⁹ Sakaoğlu, (1999:13)

tasnife dikkat çekmektedir¹⁸⁰. Boratav'ın kendine ait bir tasnif denemesinin¹⁸¹ yanı sıra asıl dikkati çeken tasnifini W. Eberhard ile ortaklaşa yaptığı bir çalışmada yayımlamıştır¹⁸².

4.2.2. Ali Şir Nevâyî ve Sultan Hüseyin Baykara'ya Bağlı Anlatılan Masalların İncelenmesi ve Epizotları

İncelememize konu olan ve yukarıda metin numaralarını verdiğimiz Ali Şir Nevâyî ve Sultan Hüseyin Baykara'ya bağlı olarak anlatılan bu masallar Antti Aarne-Stith Thompson tasnifine göre "Asıl Halk Masalları" grubuna girmektedir. Tespit ettiğimiz bu 5 masalın, epizotları ve benzer metinleriyle olan farklılıkları şöyledir;

1) T 2 no'lu (Mir Ali ve Sultan Hüseyin) Masalın Epizotu:

- 1- Sultan Hüseyin padişah olunca zafer sarhoşluğuna kapılıp devlet işlerini bir kenara iter.
- 2- Ak sakallı bir ihtiyarın telkiniyle, boyun eğdirilemeyen Polattencililerden ve kendisinden daha akıllı bir çocuğun varlığından haberdar olur.
- 3- Polattencililerin üzerine tüm nasihatlere rağmen sefere çıkmaya karar verir.
- 4- Polattencililerle daha ilk karşılaşmada bozguna uğranır ve Sultan Hüseyin de dahil olmak üzere geri çekilirler.
- 5- Sultan Hüseyin ve heyeti konaklayacak bir yer ararken tuhaf hareketler yapan bir çocukla karşılaşır.
- 6- Son derece akıllı ve hazırcevap olan bu çocuğun evine konuk olup ağırlanırlar.
- 7- Sultan Hüseyin çocuğun zekası ve söz söyleme yeteneğinden etkilenip, babasının karşı çıkmasına rağmen çocuğu yanına alarak Herat'a doğru yola çıkar.

¹⁸⁰ Bu tasnifte masallar, "Çocuklar, Deliler, Çeşitli Başka İnsanlar, Karı-koca Üzerine Hikâyeler, Hayvan Masalları ve Cansız Şeyler üzerine Hikâyeler" şeklinde kümelendirilmiştir. Bkz. Pertev Naili Boratav, (1969): *Az Gittik Uz Gittik*, s.406-407, İstanbul

¹⁸¹ Boratav'ın Türk masalları üzerine yaptığı kümelendirme çalışması şöyledir, Hayvan Masalları, Olağanüstü Masallar, Gerçekçi Masallar, Yalanlamalar ve Zincirleme Masallar, Fıkra ve Latifeler. Bkz. Boratav, (1974:3)

- 8- Sultanın hediye ettiği ve ikide bir başına kaktığı eşeğin üzerinde seyahat eden çocuk bir konaklama esnasında civarda keşfettiği bir saray kalıntısına ve hazineye işaret eder ve dedikleri de doğru çıkar.
- 9- Vezirlerin kıskançlıklarına ve şikayetlerine rağmen Sultan Hüseyin, zekasına hayran olduğu çocuğu Herat'a götürür. Eğitimini tamamlayarak sultanın hem dostu hem de veziri olan bu çocuğun adı Ali Şir'dir.

Bu masalda bir çocuk olarak karşımıza çıkan Ali Şir Nevâyî, masallarımızda çok sık karşılaştığımız “*akıllı çocuk tipi*”ni temsil etmektedir. Kendisine sorulan sorulara verdiği ve görünüşte alelâde olan cevapların aslında bir hikmeti vardır. Bu cevapların da sıradan, öylesine söylenmiş laflar olmadığını da yalnızca Sultan Hüseyin anlar. Türk halk hikâyelerinde bu hazırcevap çocuklara sık sık rastlanmaktadır. Onlar meydana çıkar çıkmaz hayret verici çeşitli açıklamalar beklenir; her meselenin altından çıkarlar. Başarıları bazen olayları dikkatle gözledikten sonra zekice sonuçlar çıkarmaktaki kabiliyetlerine dayanmakta, bazen de tat ve dokunma duyularının çok gelişmiş olmasına bağlıdır. Bazen de sadece şansları yardım ederek doğru tahminlerde bulurlar. Bu bakımdan halk nazarında kerametli kişi rolündedirler¹⁸³. Sultan Hüseyin ise bu masalda “öfkesine yenik düşen ve keyfi hareket eden” bir padişah rolündedir. Gerçekçi masallarımızda karşılaştığımız insan tipleri arasında padişahların önemli bir rolü vardır. Kimi zaman olumlu bir kişi; hakkı koruyan, iyiliksever, cömert, güzel hükümdar çizgileriyle canlandırılır kimi zaman da olumsuz; açgözlü, hercaî, çevresindeki kötü insanların etkisinde kalan, zayıf iradeli bir hükümdar olarak resmedilir¹⁸⁴. Bu masala göre halk muhayyilesindeki Sultan Hüseyin, tahta çıkıp önemli zaferler kazandıktan sonra bütün dünyayı kendisine boyun eğdirdiğini sanarak gururlanan ve kendini eğlenceye veren bir padişah tipindedir.

T 2 no'lu bu masalın benzer metni incelediğimiz metinler içinde mevcut değildir.

¹⁸² Günay, (1975:21)

¹⁸³ Warren S. Walker, (1968:23)

II) T 3.1 no'lu (Mir Ali ile Tüccar) masalın epizotu:

- 1- Mir Ali, memleketteki kuraklık yüzünden açlık çeken fakirlere yardım etmek için Sultan Hüseyin'in kapısını çalar ancak reddedilir¹⁸⁵.
- 2- Sultan Hüseyin'e kırılan Mir Ali tahıl bulabilmek için yola çıkar ve kendine işçi arayan bir tüccarın yanına işçi olarak girer.
- 3- Tüccar, onu eline iki çuval vererek bir kuyuya indirir, çuvallar dolunca da Mir Ali'yi kuyuda bırakıp gider.
- 4- Mir Ali kuyudan tünel kazarak bir deryaya ulaşır, oradan da çocukken ekmek atıp beslediği bir balığın yardımıyla evine geri döner¹⁸⁶.
- 5- Kurtulur kurtulmaz tüccarı bulup tekrar işçisi olur¹⁸⁷.
- 6- Aynı kuyunun başına geldiklerinde tüccarı kendi oyununa getirerek kuyuda bırakır ve çuvalları alarak Sultan Hüseyin'in huzuruna varır¹⁸⁸.
- 7- Hüseyin, çuvaldaki kumları görünce hiddetlenerek Mir Ali'yi zindana attırır ancak kumların içindeki altın zerreciklerini fark edince şairi affeder¹⁸⁹.

III) T 6.1 no'lu (Kim Önce Gördü?) Masalın Epizotu:

- 1- Mir Ali ile Sultan Hüseyin yolda buldukları bir altını paylaşamayınca başlarından geçen bir hikâyeyi anlatıp hikâyesi ilginç olanın altını almasına karar verirler.
- 2- Mir Ali daha küçükken annesinin isteği üzerine köye gelen bir adamın yanında işe girer¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Boratav, (1978: 88)

¹⁸⁵ Bu masalın benzer metni olan T 3.2 no'lu (Mir Ali ile Tüccar) masalda memleketteki kuraklık yüzünden iyice yoksullaşan Mir Ali geçimini sağlamak için başka bir memlekete gider ve orada rastladığı bir tüccarın yanında işe girer. Bu masalın T 3.3 no'lu (Yakma Pişersin Kazma Düşersin) benzer metninde ise babası çobanlık yapan Mir Ali, çocukken günlerini derya kıyısında balıklara ekmek atarak geçirirken bir gün aklına çalışıp para kazanma fikri gelir ve köyelerine uğrayan bir kervanın sahibine işçi olur..

¹⁸⁶ T 3.3'te kuyunun dibinde bulunduğu bir kaplumbağa yuvası sayesinde derya kenarına ulaşır.

¹⁸⁷ T 3.3'te kuyudan kurtulduktan sonra evine dönen Mir Ali eskisi gibi hayatına devam eder fakat bir gün aynı kervan sahibi köyelerine gelince yine onun işçisi olur.

¹⁸⁸ T 3.3'te kuyudan çıkan kıymetli taşları, mücevheratı köye getirir ve fakir fukaraya, yetimlere dağıtır.

¹⁸⁹ T 3.2'de torbalardan çıkan kumları gören Sultan Hüseyin hiddetlenince Mir Ali'nin yok edilmesi emrini vererek askerlerin önüne katar.

¹⁹⁰ T 6.4 no'lu (Yedi Yıl İt Olan Padişah) benzer metinde Mir Ali çocukken vaktini sığır güderek ve derya kenarında balıklara ekmek atarak geçirirken bir gün gittiği pazarda rastladığı, yanına işçi arayan adamın yanına işçi olarak girer.

- 3- Adam onu bir dağın eteğine götürüp bir derinin içine sokar ve iki kartal tarafından kaldırılarak dağın başına çıkarılır¹⁹¹.
- 4- Mir Ali derinin içinden ve de kartallardan kurtulup etraftaki değerli taşları adama atar fakat adam yeterince kıymetli taş toplayınca Mir Ali'yi dağın başında bırakıp gider.
- 5- Mir Ali dağdan bir kartalın ayaklarına tutunarak iner ve intikamını almak için adamı bulup tekrar yanında işe girer¹⁹².
- 6- Beyi kendi oyununa getirerek mücevheratı alıp dağ başında bırakır, çölde karşılaştığı tüccar kervanına katılır ve yanındaki değerli taşlar karşılığında bir deve yükü un ve bir keçi alarak evine geri döner¹⁹³.
- 7- Sultan Hüseyin çok sevdiği atının günden güne zayıflamasına üzülür ve ata geceleri kendisi bakmaya karar verir.
- 8- Bir gece sultanın gözdelerinden biri bu ata binerek peşinde de sultanın olduğunu bilmeden bir mağaraya gider.
- 9- Mağaradaki haramilerin başı sultanı fark edince büyüyle kara bir taziyaya çevirir¹⁹⁴.
- 10- Sultan Hüseyin çaresiz sarayına geri döner fakat tanınmadığı için hiç de iyi karşılanmayınca bir kervanın peşine takılır¹⁹⁵.
- 11- Kervandaki tüccarlarla birlikte gemi yolculuğu yaparak bir şehre varır, gittikleri düğünde köpekler onu hırpalarken çok önceleri okuduğu eski bir kitapta yazılanlara göre bir ihtiyar Sultan Hüseyin'i tanır ve köpeklerin elinden kurtarır¹⁹⁶.

¹⁹¹ T 6.4'te Mir Ali'yi yanına işçi olarak alan bey, Mir Ali'yi bir içinde altın olduğunu söylediği bir kuyuya salar ve torbalar dolunca Mir Ali'yi kuyuda bırakarak gider.

¹⁹² T 6.4'te kuyunun dibinden bir tünel vasıtasıyla bir derya kenarına ulaşan Mir Ali, çocukken ekmek attığı bir balık sayesinde kurtulur ve aynı beyi arayıp bularak yanına işçi olur. Beyi kendi oyununa getirerek kuyuda bırakır ve altınları alarak köyüne döner.

¹⁹³ T 6.3 no'lu benzer metinde Mir Ali, dağın tepesinden tüccara attığı değerli taşları pazarda satarak bir-iki yıllık harçlığını çıkarır.

¹⁹⁴ Bu masalın benzer metni olan T 6.2 no'lu (Kim Önce Gördü?) masalda Sultan Hüseyin'in cariyesinin peşinden gittiği mağarada kırk büyücü kadın vardır ve büyücü kadınların başı tarafından taziyaya çevrilir. T 6.3 no'lu (Altın Kime Ait?) benzer metinde Sultan Hüseyin bu mağara cariyesinin afet bir devle sohbet ettiğini görür. Aynı zamanda büyücü olan bu dev tarafından taziyaya çevrilir. T 6.4 no'lu benzer metinde ise bu mağarada kırk büyücü molla vardır ve eve döndüğünde cariyesinin, mollaların verdiği tılsımlı toprağı üzerine serpmesi sonucu taziyaya dönüşür.

¹⁹⁵ T 6.4 'te cariyesi tarafından taziyaya çevrilen Sultan Hüseyin, vaktiyle babasının "Bir vakit olup da suretin değişirse Buhara'ya git" sözlerini hatırlayarak tesadüfen Buhara'ya gideceğini duyduğu bir kervanın peşine takılarak Buhara'ya gider.

¹⁹⁶ T 6.4'te kervandaki adamlardan biri tazı suretindeki sultanı kasap bir dostuna verir. Kasap iyice besleyip semirttiği sultanı şehirdeki itlerle dalaştırırken şehre gelen bir molla sultanı tanır ve diğer mollaların yardımıyla da eski haline getirirler.

12- Sultan Hüseyin, şehirdeki hekimlerin tedavileri sonucu eski haline geri döner ve şehrin hakiminin kendisine cariyesinden oç alması için verdiği bir kısım tılsımlı toprakla geri döner ve beraberinde getirdiği kendisine yardım eden ihtiyarı da veziri yapar¹⁹⁷.

13- İki birbirinden ilginç hikâyeden sonra altını hazineye koymaya karar verirler¹⁹⁸.

T 6.1 (benzer metinleri T 6.2, T 6.3 ve T 6.4 olan) no'lu masal ana çerçeve bir masal ve bu çerçeve masala bağlı olarak anlatılan iki ayrı masaldan oluşmaktadır¹⁹⁹. Çerçeve masala bağlı olarak anlatılan ilk masal Ali Şir'e ikinci masal da Sultan Hüseyin'e bağlı olarak anlatılmaktadır. Yaptığımız incelemede bu masalın ve benzer metinlerinin "Sultan Hüseyin ve Mir Ali'nin buldukları bir altını paylaşamamaları üzerine birer hikâye anlatmaları"nın ana çerçeve olduğunu; Mir Ali'nin ve Sultan Hüseyin'in hikâyelerinin ise çerçeveye bağlı masallar olduğunu tespit ettik. Çerçeve masal hiç bir benzer metinde değişmezken çerçeve masala bağlı olarak anlatılan T 6.4 no'lu (Yedi Yıl İt Olan Padişah) benzer metindeki Ali Şir'in hikâyesi farklılık göstermiştir. Daha önce epizotlarını verdiğimiz T 3.1 (benzer metinleri T 3.2 ve T 3.3 olan) no'lu (Mir Ali ile Tüccar) masal, T 6.4'te karşımıza ana çerçeveye bağlı bir masal olarak karşımıza çıkmıştır. Buradan hareketle bu tip masalarda çerçevenin değişmediğini fakat çerçeveye bağlı anlatılan masalların değişebileceğini söyleyebiliriz.

¹⁹⁷ T 6.3' te kendisini eski haline çeviren mollaların verdiği tılsımlı toprakla geri döner ve cariyesini kara bir eşeğe çevirir. T 6.4'te ise hem mollaların kendine verdiği tılsımlı toprakla cariyesini eşeğe çevirdiği gibi hem de kendi yokluğunda tahta geçen vezirinin kellesini alır.

¹⁹⁸ T 6.3'te başlarından geçen hikâyeleri anlatan Sultan ve Mir Ali altının kimin olacağına karar vermek için köyden akıllı bir adam seçerler. Adam, Mir Ali'nin çektiği sıkıntıyı daha fazla bularak altını Mir Ali'ye verir. T 6.4'te Mir Ali halk içinde yedi yıl boyunca it suretinde olduğu için daha fazla eziyet çektiğini düşünerek altını sultana verir.

¹⁹⁹ Bu tip masallar için Saim Sakaoğlu "çerçeve masal ve çerçeve masala bağlı olarak anlatılan masal" tabirini kullanmaktadır. Sakaoğlu, Türk masallarını içine alan en eski derlemeyi yapan Fransa Kralı Lui XVI'nin mütercimi ve sekreteri olan M. Digeon'un *Nouveaux Turc et Arabes* adlı eserindeki 5 masalı değerlendirirken 2 numaralı *Le Dervische* "Derviş" isimli masal için bu tabiri kullanmıştır. Mevzu bahis masal da bir çerçeve masala bağlı olarak üç masalı ihtiva etmektedir. Sakaoğlu ayrıca bu özelliğinden dolayı bu tip masalların Türk masallarından çok Hint ve Arap masallarına daha yakın olduğunu söylemektedir. Bkz. Sakaoğlu, (2002:38) ; Söz konusu masalda gördüğümüz gibi bir problemi çözmekten ziyade ortaya bir problem koyan masallar için "ikilem masalları" da denilmektedir. Avrupa'da pek yaygın olmayan bu masal tipinde pek çok insan eyleme katkıda bulunur ve ödül bölünemediğinde problem ödüllü kimin alması gerektiğidir. Bkz. Christine Goldberg, (1998): "Masal Tipi Kataloğunda İkilem Masalları", çev. Zerrin Karagülle, Milli Folklor, S. 40, Ankara, s.72

IV) T 7.1 no'lu (Gül ile Sultan Hüseyin) Masalın Epizotu

- 1- Sultan Hüseyin ile Mir Ali, yıldız gören dördüncü kişinin kızını bulmak üzere yola çıkarlar²⁰⁰.
- 2- Vardıkları bir köy civarında yağın yağmurdan diğer kızların aksine kendisini değil de odunlarını korumaya çalışan bir kız dikkatlerini çeker.
- 3- Evinde misafir oldukları Gül isimli bu kızın manidar konuşmalarından ve zekice cevaplarından etkilenen sultan aradıkları kızın bu olduğunu anlar saraya döner dönmez kıza dünürcü yollar.
- 4- Kız, sultandan başlık olarak görünürde çok basit şeyler ister ancak âdeta bir bilmece gibi olan bu şeylerin gerçek manasını yalnızca Mir Ali anlar.
- 5- Düğünden bir hafta sonra sultan, Gül'e yedi yıllık bir yola gideceğini ve döndüğünde yedi yaşındaki oğlunun, kara atının yedi yaşındaki dölünün üstünde kendisini karşılamasını istediğini aksi takdirde canından ümidini kesmesini söyler.
- 6- Otuz cariyesine erkek kıyafeti giydiren Gül, kendisi de genç bir şehzade kılığında girerek sultanın arkasından yola çıkar.
- 7- Tüccar görünümündeki Gül, padişahla yenildikleri takdirde en değerli şeylerini vermek üzere anlaşarak satranç oynar.
- 8- Sultanı oyuna getiren Gül, yedi yıl sonra yedi yaşındaki oğlunu, kara atın yedi yaşındaki taylarından birinin üstüne bindirerek babasını karşılamak üzere yola çıkartır.
- 9- Karşısındaki çocuğa hayret eden sultan, Gül'ü öldürmek ister fakat Ali Şir engel olur ve Gül'ün suçsuzluğunu ortaya çıkarır.

V) T 11.1 no'lu (Mir Ali ile Sultan Hüseyin) Masalın Epizotu:

- 1- Sultan Hüseyin yetişip genç bir delikanlı olduğunda kendine bir sohbet arkadaşı bulmak üzere halkın arasına karışır²⁰¹.
- 2- Şehzadeyi gören Mir Ali tanımamazlıktan gelir.

²⁰⁰ T 7.3 no'lu benzer rivayette yıldız gören dördüncü kişinin kızından bahsedilmez. Sultan Hüseyin ve Mir ali hem memleketin halinden haberdar olmak için hem de akıllı bir kıza rast gelirlere almak üzere yola çıkarlar.

²⁰¹ Bu masalın benzer metni olan T 11.2 no'lu (Mir Ali'nin Bulunması) masalda Sultan Hüseyin şehzade olarak değil padişah olarak gösterilmiştir ve dört akıllı çocuktan biri olduğunu bildiği için doğrudan Mir Ali'yi aramak üzere yola çıkar.

- 3- Mir Ali'nin tuhaf oturuşuna ve kendini tanımamasına şaşırın şehzade neden böyle tuhaf bir iş yaptığını sorar.
- 4- Mir Ali verdiği cevapla beğenisini kazandığı şehzadeyi evine götürür.
- 5- Sultan Hüseyin laftaki ustalığına, zekiliğine ve hazırcevaplığına hayran olduğu Mir Ali'yi beraberinde saraya götürür.
- 6- Bir gün sultanın söylediği bir söze kırılan Mir Ali sarayı terk eder.
- 7- Mir Ali'yi incittiğini anlayan sultan, akıl almaz bir ferman vererek Mir Ali'nin geri dönmesini sağlar.

Bu masalda da Ali Şir, oldukça zeki, hazırcevap ve yaptığı her tuhaf davranışın altında aslında bir hikmet olan bir çocuk olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda epizotlarını verdiğimiz masalların hepsinde Ali Şir Nevâyî doğruluğu ve adaleti temsil etmektedir. Kendisine yapılan haksızlıkları göz ardı etmez ve zekâsı sayesinde mutlaka hak edenlere gereken cezalarını verir.

Ali Şir Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılan ve yukarıda verdiğimiz masalardan hariç kısmen halk hikâyesi kısmen de masal özelliği gösteren bir halk anlatısı tespit etmiş bulunmaktayız. Ö 33 no'lu (Ziyad Batır) bu anlatı metnini taşıdığı halk hikâyesi-masal karışımı olma özelliğinden dolayı ayrı değerlendirmeyi uygun gördük.

Halk hikâyelerinin masal olarak karşımıza çıkması ender rastlanan bir durum değildir²⁰². Hatta Otto Spies'e göre halk hikâyelerinden edebiyat ilmi bakımından ancak bir tip masal diye bahsetmek mümkündür²⁰³. Bunun yanı sıra halk hikâyelerinin teşekkül safhalarında beslendiği kaynaklar arasında masalların rolü mühimdir. Bu nedenle halk hikâyelerinin kaynakları üzerine yapılan

²⁰² Nerin Köse yaptığı çalışmalarda Seyfülmlük ve Arzu ile Kamber hikâyelerini masal olarak tespit ettiğini söylemektedir. Bkz. Nerin Köse, (2002): "Tür ve Fonksiyon", *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, Ankara, s. 506

²⁰³ Boratav, (2002:15) Fakat bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. G. Jakop, doğu edebiyatında nev'ileri tayin eden en mühim âmilin üslûp olduğunu söyleyerek aynı tema ve motifleri malzeme olarak kullanan ve başka başka tertip ve terkip metotlarına müracaat eden böylece başka başka şekil ve üslûp bulan eserlerin aynı nev'ilere girmesi vakıasına işaret ederek Spies'in bu görüşünü tenkit eder. Spies'in halk hikâyelerini masalın aynı saymak görüşü H. A. Fischer tarafından da tenkit edilmiştir. Ona göre halk hikâyeleri masaldan tamamıyla ayrıdır. Şekil ayrılığında başka, 1-Halk hikâyesini okuyanın ve dinleyeninin subjectif bir tavra sahip olması, 2- Masalda olağanüstülüğün ön planda olmasına, reel hayatın bir süs olarak bulunmasına karşılık halk hikâyesinde tam tersine reel hayatın ön planda olması ve olağanüstülüğün bir süs olarak bulunması bu farkı temin eder. Bkz. Boratav. (2002:/36/48)

tasniflerde masallara da yer verilmektedir²⁰⁴. Pertev Naili Boratav, masalların halk hikâyelerine kaynak teşkil etmesini “halk arasında dolaşan bütün masallar, eğer ananevî şekliyle bir halk hikâyesine mevzu olabilecek kadar uzun ve vak’aları girift, aşk veya kahramanlık maceraları bakımından zengin ise, halk hikâyeleri mevzuları arasına girebiliyor” şeklinde açıklamıştır²⁰⁵.

Tahkiyeye dayanan türlerin teşekkül ederken efsane, masal, destan ve halk hikâyesi sırasını takip ettikleri bilinmektedir. İçinde bulundurduğu olağanüstü unsurlar sebebiyle ya da dinî mahiyette de olabilen, inandırıcı özelliğe haiz, şekil itibarıyla nesir ve kısa bir anlatı olarak değerlendirdiğimiz efsaneler, tarihî hadiseleri içerdikleri zaman destana; masal formelleri eklendiğinde yahut belirsiz masal zamanlarına taşındıklarında da masala yaklaşırlar. Buradan hareketle anlatmaya dayalı türler dediğimiz destan, masal, halk hikâyesi, efsane, ve fıkranın bir çok yerde iç içe olduğunu söyleyebiliriz²⁰⁶.

Bu durum halk hikâyelerimizin için çoğu defa destan ya da masal unsuru taşıma özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Pertev Naili Boratav bir çok halk hikâyesini nazım parçalarından ve anlatan hikâyecinin kendi sanat geleneğinden getirdiği unsurlardan tecrit edersek tamamen bir masal metni elde ederiz, hatta fantastik unsurlar itibarıyla da bir çok halk hikâyesi masal karakteri gösterir demektir²⁰⁷.

Bu bölümde incelememize esas olan Ö 33 no’lu anlatının da mevzusu ve konunun işlenişi bakımından halk hikâyesi özelliği göstermesi, yer yer de masal

²⁰⁴ Boratav’a göre halk hikâyelerimizin dört kaynağı vardır; 1-Olmuş vak’alar, 2-Yaşamış veya yaşadığı rivayet olunun aşıkların tercüme-i halleri, 3-Köroğlu menkabeleri ve bu tipte diğer menkabeler, 4-Klasik manzum hikâyeler, masal ve hikâye kitapları ve sözlü gelenekteki masallar. Bkz. Boratav, (2002:20-21). Buna benzer bir tasnif de Azerbaycan halk hikâyeleri üzerine yapılmıştır ve bu tasnifin ikinci maddesini de masallar teşkil etmektedir. Bkz. Ali Berat Alptekin, (1985): “Sevgi Konulu Azerbaycan Halk Hikâyeleri”, *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Ankara, s.121. Kazak Türklerinin halk hikâyeleri üzerine yapılan bir başka çalışmada ise Kazak halk hikâyelerinin kaynakları arasında “Arap ve Hint kaynaklı hikâyeler” bahsinde masallara da yer verilmiştir. Bkz. Ali Berat Alptekin, (1997): *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara, s.41-42. Halk hikâyelerimizin kaynakları mevzuunda Köprülü’den Boratav’a kadar bugüne değin yapılmış tasnifler gözden geçirilerek yapılmış yeni bir tasnif denemesi Ali Berat Alptekin’e aittir. Alptekin’in bu tasnifinin üçüncü maddesi “Masal ve efsane kaynaklı halk hikâyeleri”ne ayrılmıştır. Bkz. Alptekin, (1997:42)

²⁰⁵ Boratav, (2002:21)

²⁰⁶ Söz konusu bu ürünler şekilleri itibarıyla birbirinden ayrılmaktadır. Mesela halk hikâyesi daha çok nazım-nesir karışımı uzun; efsane, dinî, inandırıcı nesir şeklinde kısa; masal, hayâl mahsulü ve nesir; destan, manzum olmasıyla birbirinden ayrılmaktadır. Bkz. Ali Berat Alptekin, (1990): “Masal, Halk Hikâyesi ve Efsane Metinleri İç İçe Girebilir mi?”, *İçel Kültürü*, S.10 (Ocak), Yıl:4, İçel, s.4

²⁰⁷ Pertev Naili Boratav, (2002): *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul, s.46

formellerine başvurulması ve halk hikâyelerimizin yapısına has nazım parçalarının olmamasından dolayı halk hikâyesinden masala geçiş aşamasında kalmış bir halk anlatısı olduğunu söyleyebiliriz. Bu metinde halk hikâyelerimizin tipik şekli olan nazım-nesir karışık metin dokusu yerine orijinal üslûbundaki girift yapının sadeleştirilerek daha ziyade masal türüne yaklaşmış bir yapı görmekteyiz.

Metnin girişi, halk hikâyelerinde gördüğümüz tarihî bir vak'anın açıklanması şeklinde başlar. Giriş bölümünde Sultan Murat'ın ölmesinden sonra tahta Sultan Fatih'in geçtiği ve Sultan Fatih'in Heratlı olmayıp İstanbullu olduğu anlatılarak Fatih'in nesli Halife Osman'a dayandırılmaktadır. Anlatının muayyen tarihî bir hadiseye ve zamana telmihleri ihtiva etmesi bir halk hikâyesi unsurudur²⁰⁸. Buradaki amaç hikâye anlatıcılarının hikâyeye mevzubahis olan şahısları ve olayları gerçek zaman ve zemîne yayarak anlatılan hikâyenin gerçekten yaşanmış tarihî olaylar olduğunu ispat etmektir.

Girişten sonra hikâyenin kadın kahramanı olan Kamerhan'dan bahseden bölüm gelir. Kamerhan bir padişah kızıdır fakat babası masallardaki gibi muhayyel bir ülkenin padişahı değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en meşhur sultanlarından Fatih Sultan'ın kızıdır. Genellikle masal kahramanlarında gördüğümüz iyi huylu, güzellikte dengi olmama, ok atmada, yay germede, kılıç kullanmada maharetli olma vasıflarına haizdir. Burada Kamerhan'ı sahip olduğu üstün vasıfları dolayısıyla adetâ bir masal kahramanı olarak görmekteyiz. Sahip olduğu nitelikler sebebiyle babası tarafından erkek evlada bile yeğ tutulan Kamerhan' a hayran olanların haddi hesabı yoktur. Fakat kendisini isteyen nice beyzâdeleri, şehzâdeleri geri çevirir ve hiçbiriyle evlenmez.

Anlatının erkek kahramanı olan Ziyad Batır ise sarayda sultanın hizmetinde çalışan bir ustabaşının oğludur ve Kamerhan'a aşık olduğu ortaya çıkınca sürgüne gönderilir. Kahramanın sürgüne gönderilmesi epizotu halk hikâyelerinde sık sık karşımıza çıktığı gibi masallarımızda da mevcuttur²⁰⁹.

²⁰⁸ Halk hikâyelerini masallardan ayırarak destana yaklaştıran başlıca vasfın gerek anlatıcı sanatkârlar gerek dinleyiciler tarafından bunların tarihî telakki edilmesi olduğu bilinmektedir. Bkz. Boratav, (2002:132)

²⁰⁹ Halk hikâyelerinde sevgililerin kavuşmalarındaki engel bu epizotla başlar. Erkek kahraman sevgilisine kavuşma uğrunda bütün sıkıntılarını çeken biri olarak yakınlarını bırakıp gurbete çıkar ya da çıkmaya zorlanır. Bkz. Fikret Türkmen, (1998): *Tahir ile Zühre*, Ankara, s. 48

Anlatının sadece bir yerinde masallarımıza has ara kalıp sözlerden biri olan “*az git-, uz git-*” formeline²¹⁰ rastladığımız gibi iki yerinde de “*Şimdi sultanın kızı Kamerhan’dan işitin*”, “*Şimdi de sözü padişahıtan işitin*” şeklinde kullanılan söz kalıpları hem halk hikâyelerimizin üslûbuna uygun bir kullanım şekli hem de masallarımızda masaldaki olayın geçtiği yeri ve kahramanı değiştirmek için kullanılan bir bağlayış formelidir²¹¹. Kamerhan’ın erkek gibi giyinerek kırk cariyesi ile beraber ava çıkmasının anlatıldığı bölümde yine hem halk hikâyelerimizde hem de masallarımızda ortak olarak kullanılan “*kıyafet değiştirme*²¹²” ve “*kırk formülistik sayısı*²¹³” motifleri mevcuttur.

Hemen hemen bütün halk hikâyelerinde manzum kısımların bulunması halk hikâyelerimizin üslûp ve şekil özelliklerinden biridir. Buna karşılık ancak çok az masalda manzum kısımlar mevcuttur²¹⁴. İncelediğimiz bu anlatıda ise yalnızca bir yerde Ziyad Batır, Kamerhan’ın yüzündeki örtüyü açıp yaralı olarak yatan kişinin aslında kim olduğunu anladığı esnada bir beyit okur. Metnin diğer kısımları nesirdir. Bu nedenle bu metin için nazım-nesir karışık bir anlatı dememiz mümkün değildir. Bu özelliği ile de masal türüne biraz daha yaklaşmıştır.

Ali Şir Nevâyî’nin bu hikâyeye olan ilgisi hikâyede ikinci derecede kahraman durumunda olmasıdır. Hikâyede Herat Sultanı Hüseyin Baykara’nın veziri olarak karşımıza çıkan Nevâyî, bin bir güçlük neticesinde kavuşan fakat sığınacak yerleri olmayan iki aşığa evini açar ve koruması altına alır. Bununla da yetinmeyip bir müddet sonra evini özleyen Kamerhan’ın hem ev-baba hasretini dindirmek hem de Ziyad Batır ile arası açık olan Sultan Fatih’in barışmalarını sağlamak amacıyla bu iki genci maiyetine alarak Herat’tan İstanbul’a getirir.

Metni bir masal olarak değerlendirdiğimizde epizotları şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Fatih Sultan Mehmet’in kızı Kamerhan, kendisiyle evlenmek isteyen bütün taliplerini reddeder.

²¹⁰ Masalının zaman, mekân ve kahramanların tavrında az ya da çok önemli bir değişikliği gösteren bölümleri süslediği ve bağlayıcı unsur olarak kullandığı kalıp sözlerden biri de *az git- uz git-* formelidir. Bu formelin fiil çekimi zaman ve şahıs versiyonlarına göre değişebilir ve genellikle *dere tepe düz git-* şeklinde tekerlemeye devam edilir. Bkz. Boratav, (2000) *Tekerleme*, İstanbul, s. 96-100

²¹¹ Sakaoğlu, (1973: 316-317)

²¹² Apteğin, (1997:334-335); Seyidoğlu, (1975:119)

²¹³ Apteğin, (1997:396), Seyidoğlu, (1975:148)

²¹⁴ Sakaoğlu, (2002:9)

- 2- Fatih'in sarayındaki maharetli ustalardan birinin oğlu olan Ziyad Batır da Kamerhan'a aşık olur.
- 3- Ziyad Batır, Kamerhan'a yaptığı yay ve aşkını dile getirmek amacıyla yayın üzerine nakşettiği şiir yüzünden Fatih tarafından ölümle cezalandırılır.
- 4- Vezirlerden birinin yardımıyla ölümden kurtularak yola çıkar ve bir şehre vararak rastladığı bir çobanın yanına çalışmaya başlar.
- 5- Ziyad Batır'ı gizli gizli seven Kamerhan, erkek gibi giyinerek kırk cariyesiyle ava çıkıp bir geyiğin peşine düşer ve ormanda Ziyad Batır'la karşılaşır.
- 6- Ziyad Batır Kamerhan'ı bir aslanın saldırısından kurtarır ve o esnada yaralanan kıza iyileşene kadar bakar.
- 7- Ava gidip de geri dönmeyen kızını merak eden Sultan Fatih, kızını bulması için bir pehlivanı gönderir fakat Ziyad Batır niyetinin kötü olduğunu sezdiği pehlivanı ve adamlarını öldürür.
- 8- Kamerhan ve Ziyad Batır yola çıkıp bir şehre varırlar ve burada nikahlanıp şehre yerleşirler.
- 9- Nikahlarını kıyan ve kendilerine yardım eden şeyhin oğlunun Kamer'e göz koyduğunu anlayınca adama dersini verirler.
- 10- Şeyhin oğlu hırsını alamayarak ikisi Hüseyin Mirza'ya şikayet eder.
- 11- Sultan, Kamerhan'ı görür görmez aşık olur, Ziyad'ın öldürülmesini emrederse de Ziyad bir şekilde kurtulup Ali Şir Nevâyî'den yardım diler.
- 12- Ali Şir'in yardımıyla Kamerhan da sultanın elinden kurtulur ve her ikisi de Ali Şir Nevâyî'nin yanına sığınır.
- 13- Bir müddet sonra Kamerhan'ın ev hasretiyle yanıp tutuştuğunu gören Nevâyî, Kamerhan'ı, Ziyad Batır'ı ve çocuklarını da alarak İstanbul'a götürür ve Fatih Sultan Mehmet'in onları affetmesine vesile olur.

Sonuç olarak Ö 33 no'lu bu metinde, girişi ve içerdiği aşk hikâyesinin planı açısından her ne kadar halk hikâyesi özelliği bulunsa da halk hikâyesi ve masal türünün ortak olarak kullandığı motiflerden faydalanılarak ve halk hikâyelerinin şekil ve üslup özelliklerinden biri olan bilhassa konuşma kısımlarında kullanılan

nazım kısımlarına yer verilmeyerek (ya da zamanla unutularak) halk hikâyesinden masala geçiş yapılmıştır diyebiliriz. Bu durum sözlü ürünlerimizin yaşadıkları ve beslendikleri çevrenin ihtiyaçlarına göre şekil değiştirebildiklerini göstermektedir. Bir başka deyişle mevzubahis sözlü ürünün türü söz konusu çevrede gördüğü işe göre değişmektedir²¹⁵. Böylece içinde buldukları çevrenin şartlarına göre yeniden şekillenen sözlü ürünler, dönüştükleri ürünlerin şekil ve muhteva özelliklerini de zamanla kazanmaktadır.

²¹⁵ Meselâ Doğu Anadolu'da tam bir halk hikâyesi anlatma üslûbuna göre anlatılan Kerem ile Aslı, Aşık Garip, Tahir ile Zühre, Asuman ile Zeycan, Arzu ile Kamber gibi büyük halk hikâyelerimiz Çukurova bölgesinde daha çok nesir şeklinde ve masal unsurları fazlalaşmış olarak anlatılmaktadır. Bkz. Alptekin, (1990:6)

BEŞİNCİ BÖLÜM: METİNLER

5.1. ÖZBEK SAHASINDA ALİ ŞİR NEVÂYÎYE BAĞLI OLARAK ANLATILAN RİVAYETLER²¹⁶

ALİ ŞİR İLE BÜLBÜL ^{Ö1}

Evvel zamanda Gıyaseddin Kıçkine denenen kişinin Ali Şir isimli oğlu varmış. O, küçüklüğünden itibaren becerikli, idrakli biri olarak yetişmiş. Dokuz yaşına geldiğinde ise şiirler yazmaya başlamış. İnsanlar onun yazdığı şiirlere kulak verip dinler olmuşlar. Fakat hâlâ kendine bir mahlas seçemiyormuş.

Ali Şir bir gün yeni bir şiir yazmış ve onu, bağa çıkıp yüksek sesle okumaya başlamış. O sırada bağdaki kavak ağacında dolaşan bülbül, Ali Şir'in hoş sesini işitmiş. Genç şairin kâh zil sesi gibi şıkırtılı, kâh seher yeli gibi yumuşak sesi, bülbülü kendine meftun etmiş. Kuş derhal onun omzuna konup:

“Ey hoş avâz şair, senin okuduğun şiirler, bülbüllerin seher vaktindeki nevalarından daha güzelmiş. Adını bilsem olur mu?”, demiş.

Şair: “Ali Şir”, diye cevap verince bülbül:

“Tanıdım, tanıdım, sen yeni çıkan şairsin. Şimdi kendine güzel bir mahlas seçip, şiirlerinin sonuna onu yaz”, demiş.

Bülbülün az önce söylediği “neva” sözü Ali Şir'in çok hoşuna gitmiş ve bundan böyle yazdığı gazellerin altına “Nevâyî” diye yazmış.

BAŞ VE KILIÇ ^{Ö2}

Ali Şir Nevâyî ile Hüseyin Baykara çocukluklarında iyi dost olmuşlar ve okulda da birlikte okumuşlar. Onların öğretmeni oldukça keskin zekâlı biri imiş.

O kişi bir gün, öğrencilerinin neye meraklı olduklarını bilmek istemiş. Her ikisine de baş ve kılıç resmi çizip vermiş ve resimler için bir açıklama yazıp

getirmelerini söylemiş. Ali Şir, baş ve aklı, bilgeliği tarif eden bir gazel yazmış. Hüseyin ise övgü dolu sözlerle kılıç ve savaş hakkında bir methiye yazmış.

Öğretmen açıklamaları okumuş ve gökyüzüne doğru bakıp parlayan güneşi Ali Şir'e, kara bulutu ise Hüseyin'e gösterip, Ali Şir'e "Aferin", demiş. Hüseyin Mirza'ya ise hiçbir şey dememiş. Kendisine niçin bir şey demediğini merak eden Hüseyin Mirza; "Herhalde beni takdir etmeyi unuttu", diye düşünüp öğretmeninden kendi mükafatını istemiş.

Öğretmen şehzadeye bakıp, "Senin mükafatın heyhattır", demiş.

Ali Şir kendi mükafatının anlamını bildiği için çok sevinmiş. Hüseyin Mirza ise mükafatının sırrını anlamamış.

Baş ve kılıç resmindeki baş, aklın remzi olup insanlara hizmet etmeyi; kılıç ise akla karşı gelmeyi temsil ediyormuş.

BİR MATLA'IN TARİHİ²¹⁶

Ali Şir Semerkant'ta tahsil gördüğü yıllarda bir matlaın esiri, meftunu olmuş:

*"Kökregimdir subning pirâheneden çâkrak
Kıprigim şebnem tökilgen sebzedden namnakrak"*

Ali Şir'i kendine hayran bırakan bu beytin sahibi bir dilenci imiş. Dilenci, Semerkant pazarında akşama kadar tatlı ve yüksek bir sesle bu beyti tekrarlamış. Onu tekrar tekrar dinlemekten zevk alıp, sadaka veren dert sahiplerinin de, lütuf sahiplerinin de sayısı az değilmiş. Nevâyî de dilencinin etkileyici bir sesle icra ettiği matlaı, tekrar tekrar dinleyip yol boyunca mırıldanmış. Evine vardığında ise kulağında öylesine çınlarmış ki artık geceleri uyku tutmaz olmuş. Kendi kendine "Alıcı olup, şu beytinizi bana satın desem, satar mı? Belki satar, belki satmaz! Hani şimdi satsaydı ya!" diye düşünmeye başlamış. Bu istek Nevâyî'yi

²¹⁶ Özbek sahasına ait rivayetler künyesi verilen eserden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır: Mamatkul Cörayev, (1991): El Dese Nevaiyni, Hazret Mir Alişer Nevaiy Hakida Rivayatlar, Taşkent

rahat bırakmamış ve dilencinin arkasından gidip kaldığı harabeye vardığında, ona yetişerek elinden tutup ricada bulunmuş:

“Atahan, şu beytinizi bana satın! Eğer param yetmezse elbiselerimi de vereyim, hayır demeyin!”

Ricayı işiten yaşlı dilenci kahkahalarla gülmüş ve sonra da başını sallayıp reddetmiş ve:

“Görünüştünüzden fakir bir öğrenciye benziyorsunuz, öyle mi?”, diye sormuş.

Şair:

“Öyle”, demiş. Dilenci de:

“Öyleyse beyti satın alma niyetinden vazgeçip bedavaya alın, ezberleyip okursun! Bunun için sana nasıl engel olabilirim ki?”, demiş. Bunun üzerine Nevâyî:

“Ben, siz bir daha dilenmeyesiniz diye bu beyti satın almak istiyorum”, demiş.

Ali Şir Nevâyî'den bunu işiten dilenci kıs kıs gülüp, tamahkâr bir şekilde başını sallayıp:

“Belki gücünüz yetmez, belki bunu şahlığa bile değişmem. Zira, bu beyit bana babamdan mirastır. Onu kırk yıldan beri okuyorum. Böylece karnımı doyurup çoluk-çocuğuma bakıyorum”, demiş.

“Babanız şair miydi?”, diye sormuş Nevâyî.

Dilenci: “Şair değil, bahçıvan idi. Bu beyti yüksek sesle okuyup bağı işlerdi”, diye cevaplamış.

Bu sefer Nevâyî: “Babanızın okuduğu sadece bu beyit miydi, yoksa bu mu aklınızda kaldı?”, diye sorunca, dilenci:

“Yok, babam da sadece bu beyti bilirdi”, demiş.

Nevâyî: “Kimin eseri olduğunu da mı bilmiyorsunuz?”, diye tekrar sormuş.

Dilenci de:

“Ne yazık ki bilmiyorum, babam da bilmiyor olsa gerek!”, demiş.

Ali Şir Nevâyî kederli bir sessizliğe bürünmüş. Dilenci ise söze devam etmiş:

“Sizin beyti ezberleyip okuyabilmeniz için benim razılığım yeterli değil midir?”.

Nevâyî de: “Sizin razılığınız olmadan da ben ezberleyip kendi kendime okuyorum, fakat benim için yeterli değil”, demiş.

Böylece ümidi kesilen şair, perişan bir halde kaldığı yere dönmüş.

Aradan birkaç yıl geçmiş. Hüseyin Baykara'nın teklifi ile Ali Şir Nevâyî Herat'a gitmiş ve saltanatın başvezirlik mertebesine sahip olmuş. Sultan Hüseyin Baykara devlet, saltanat sultanı idiyse, Ali Şir Nevâyî de doğunun “Gazel mülkünün sultanı”, olarak tanınmış. Aradan on yılı aşkın bir vakit geçtikten sonra, Nevâyî'nin bir devlet işi vesilesiyle Semerkant'a yolu düşmüş. Bir mecliste Nevâyî, kendini bir vakitler meftun eden o beyti ve sahibi olan dilenciye hatırlamış. Şaire sohbet arkadaşları, o dilencinin artık çok yaşlandığını ve bu yüzden çarşı pazar gezemeyip, bir yerde oturup beyti fisıldarcasına okuyup dilendiğini söylemişler.

Nevâyî ertesi gün dilenciye bulup ziyaret ederek kendini tanıtmış ve:

“Hatırladınız mı, beyte alıcı olmuştum, siz de reddetmişsiniz”, demiş.

Dilenci: “Hatırladım”, demiş ve “Hâlâ o meseleden vazgeçemediniz mi?”, diye sormuş.

Şair: “Yok, ata! Hâlâ o gazelin meftunu ve hâlâ alıcısıyım”, demiş.

Yaşlı adam gülmüş ve:

“Satıyorum, fakat almaya gücünüz yeterse”, demiş.

Nevâyî: “Belki yeter”, diye cevaplamış.

Dilenci de: “Çok yaşlandım, şimdi o beyti yüksek sesle okumaktan acizim. Doğrusu dilencilikten usandım. Gücünüz yeterse, beni yakınında değirmen olan bir ev ve eşek sahibi yapın, beyit sizin olsun. Ölene kadar size duacı olup, kalan ömrümü de değirmencilik yaparak geçireyim”, demiş.

Ali Şir Nevâyî, memnuniyetle “Peki”, demiş. İhtiyarın istedikleri yerine getirilerek bir ev, değirmen ve eşek verilmiş. Sahibi bilinmeyen “şah beyit” de Nevâyî'nin malı olmuş. Şair, bundan sonra o beyti tereddütsüzce tamamlayıp mükemmel bir gazel haline getirmiş.

DÖRT AKILLI 64

Hüseyin Baykara bir gün, bir tarih kitabını karıştırırken şu sözlere rastlamış. “Dünyaya aynı günde iki kız ve iki erkek gelecek. Bunların biri Sultan Hüseyin, biri hizmetkârın oğlu Ali Şir, biri şehirli bir kız, diğeri de köylü bir kızdır. Dördü de akıllı olacaktır”.

Hüseyin Baykara derhal hizmetkârın oğlu Ali Şir’i saraya getirtip, kendine vezir yapmış. Sonra Ali Şir’e :

“Şimdi ikimiz şehri temaşa edip bir kişiyi bulacağız”, demiş.

Ali Şir ile Hüseyin Baykara bir kız görünce birbirlerine vurmaya kararlaştırarak yola çıkmışlar. Bir süre sonra önlerine iki kız çıkmış. Ali Şir, Hüseyin’e vurmuş. Bunun üzerine kızlar: “Bu adama niye vuruyorsunuz?”, diye sormuş.

Ali Şir: “Bu adam her zaman yap denilen işi yapar, onun için vuruyorum”, demiş.

“Yap denilen işi yaptığı için adam dövülür mü?”, demiş biri. Diğeri ise:

“Doğrudur! Ne zaman kadar söylemek gerek! Akıllı kişi her işi kendi bilip yapmaz mı?”, demiş.

Padişah ile vezir derhal kıza ismini sormuşlar:

Kız da: “Benim adım Gül”, diye cevap vermiş.

Hüseyin Baykara Gül’ü saraya getirip onun hatırına bir bağ yaptırıp kıza vermiş.

Daha sonra ikinci kızı bulmak için yine köy köy gezmişler. Günün birinde vardıkları bir köyde bir kıza rastlamışlar. Ali Şir Nevâyî kıza bakıp bir gazel okumak niyetindeyken padişah ekmek ile katık istemiş. Kız, sadece katığı almış, ekmeği getirmemiş. Bunu gören Ali Şir:

“Sen nasıl misafirperversin ki, Allah kanununu bilmezsin?”, demiş. O zaman kız:

“Sen nasıl misafirsin ki varı yoğu bilmezsin”, diye cevap vermiş.

Padişah yolculuğundan mutlu dönüp, ertesi gün bu kızı da sarava getirtmiş. Gül'ü Ali Şir'e vermiş, köyden gelen kızı da kendisine almış.

NEVAYÎ GEÇTİ SOKAKTAN⁰⁵

Herat yurdunun sultanı Hüseyin Baykara'nın, çocukluğundan beri beraber büyüyüp dost oldukları, Ali Şir Nevâyî isimli bir dostu varmış. Aralarından su bile sızmazmış. Hüseyin Baykara padişah olmak için asker toplamaya, Ali Şir ise şairliği seçerek uzak bir diyara okumaya gitmiş. Sultan Hüseyin sayısız asker toplayıp savaşlar edip maksadına erişmiş ve Herat'ın padişahı olmuş. Şehrin tam ortasına bağ yaptırıp, bağa giden sokağın adını da "Bağ Sokağı" koymuş. Oradan padişah ve yakınlarından başka kimselerin geçmeye hakkı yokmuş. Kim bu sokaktan geçerse, askerler derhal yakalayıp padişaha getirirlermiş. Sultan Hüseyin de yakalananları: "Benim yürüdüğüm sokaktan geçmişsin", diye suçlu bulup zindana atarmış. Bu arada aydan ay, yıldan yıl geçmiş. Ali Şir, tahsilini tamamlayıp şairlerin şairi olup Herat'a dönmüş. Herkes büyük bir sevinçle onu karşılamış. Fakat nedendir bilinmez dostu Hüseyin Baykara gelmemiş. O da: "Geldiğimi duymamıştır, belki padişahlık işleri çoğalmıştır. En iyisi kendim varıp göreyim", demiş ve yanına sevdiği kız Gül'ü alıp yola çıkmış. İki kişi sohbet edip yürürken bilmeden bağ sokağına girmişler. O sırada, hiçbir şeyden habersiz rahatça söyleşerek bağ sokağından geçen Ali Şir ile Gül'ü gören bir bekçi, önlerini keserek:

"Ne cüretle bağ sokağından geçtiniz", demiş.

Bu işe çok şaşırın Nevâyî :

"Kendi isteğimle geçtim, niçin, bu sokaktan geçmek günah mı", demiş.

Bekçi: "Peki, ya bu kız, o da mı kendi isteğiyle geçti bu sokaktan", diye Gül'ü göstererek sormuş.

"Evet", demiş şair. "Bu benim sevdiğimdir, o da kendi isteğiyle geçti", diyerek devam etmiş.

Bekçi de: "Öyleyse zindana da kendi isteğiniz ile gireceksiniz. Bir ömür boyu orada çürüyüp gitmeniz de kendi isteğiniz ile olacak", demiş.

“Niçin?”, diye şaşırarak sormuş Ali Şir. “İsteğimiz bize bağlı değil mi? Yani ben, mesela, istediğim sokaktan geçeceğim desem, oradan yürüyemeyecek miyim? Bu adil değil”, demiş.

“Hayır”, demiş bekçi. “Sen hâlâ bir cahilsin. Bilmiyorsan bil! Bu sokağın izni padişah-ı âlem, sultanlar sultanı Mirza Hüseyin Baykara’dadır. Bu sokaktan hiç kimsenin geçmesine, hatta bir kuşun bile uçup gitmesine izin verilmez. Öyle ki şu dakikadan itibaren senin iznin, iraden artık kendinde değil, zindandadır”, diye eklemiştir.

“Vay!”, demiş Ali Şir ve kendi kendine: “Ben ne yaptım; hiç olmazsa yanımda Gül olmayaydı. Şimdi bekçi ile laflamanın vakti değil. En iyisi bekçiye beni padişah Hüseyin Baykara’nın huzuruna götür demek. Dostum Hüseyin beni görüp tanır. Keşke günahımızı affetse”, diye düşünmüş. Sonra bekçiye:

“Tamam, senin dediğin gibi olsun. Ama önce bizi padişahın huzuruna götür”, demiş.

Bekçi, çaresiz kabul edip Ali Şir ile Gül’ü, Hüseyin Mirza’nın huzuruna çıkarmış. Sultan bir baksa ki karşısında çocukluğunda birlikte büyüdükleri kadirli dostu duruyormuş. Ne yapacağını bilmez bir halde düşünmeye başlamış. Ali Şir Nevâyî de içinden “Acaba dostum ne diyecek?”, diye merakla bekliyormuş. Gül de: “Bakalım Ali Şir, padişaha nasıl cevap verecek! Laf dalaşına girmeseler bari”, diye düşünüp sıkıntıdan dilini ısırıyormuş.

Sultan Hüseyin ise kendi kendine: “Bunu tanıyorum. Çocukluktan beraber büyüdüğüm dostum deyip bıraksam hizmetkârların önünde nahoş bir duruma düşeceğim. Tanımıyorum deyip zindana attırsam hiç olmaz! Ali Şir incinirse bir ömürlük dostluğumuz bozular. En iyisi bir soru sorayım. Doğru cevap verip herkesi hayran bırakırsa tanışıklığımızı söyleyip serbest bırakırım. Cevap veremezse kendinden bilsin”, diye düşünüp: “Evet misafirler! Bağ sokağından geçerek suç işlemişsiniz. Bu yüzden sizleri zindana atmam gerek. Fakat soruma doğru cevap verirseniz suçunuzu bağışlarım. Sorum şu: Öyle bir söz de ki ondan, seninle hanımının ismi ve niçin bağ sokağından geçtiğiniz anlaşılsın. Cevabın bana da âyanlarıma da makul gelsin”, demiş.

Şair bir dakika kadar düşünmüş ve diline gelen şu şiiri söylemiş:

“Nevayi geçti sokaktan piyade yâri ile

İnsan belâya düşer mi kendi isteği ile

*Bağbânı dost bilip geldim köçe bağı ile
Affetseler giderim Gül yârim ile”*

Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevâyî'nin sözlerinden gayet memnun olmuş. Etrafına bakınıp âyanlarının da memnun olduklarını yüzlerinden anlayınca:

“Beni affet dostum!”, diyerek Ali Şir'i kucaklamış.

AKILLI TÜCCAR 6

Ali Şir Nevâyî'nin babası, o daha bir çocukken ölmüş. Babası öldükten sonra kendi memleketinde duramayan Ali Şir de Semerkant'a medrese tahsili için gitmiş. Zorluklarla tahsilini tamamladıktan sonra memleketine geri dönmüş. Yolda atsız eşeksiz, yayan giderken yaşlı bir çobana rastlamış. Ali Şir Nevâyî, çocukken kendisine bakan ve babasının çobanı olan bu yaşlı adamı derhal tanımış. Çoban da onu tanıyarak süt ve ekmekle misafir etmiş. Bir ara Ali Şir: “Bu koyunlar kimin?”, diye sormuş. Çoban: “Oğul, bu koyunların hepsi senindir. Baban hayattayken iki yüz koyunu sana vermem için bana bırakmıştı. Şimdi ise bu koyunlar kuzulayıp yedi yüzü geçtiler. Babanın vasiyetini yerine getirdiğim için çok mutluyum. Çünkü bu koyunları şimdi sana veriyorum”, demiş.

Ali Şir Nevâyî birkaç gün daha çobanın evinde misafir olmuş. Koyunlardan iki yüzünü ayırıp ihtiyara vermiş ve : “Ata, siz de çoluk çocuk sahibisiniz. İşte bu koyunları emeğinizin hakkı için alın! ”, demiş. Çoban çok mutlu olmuş.

Bundan sonra Ali Şir Nevâyî, kalan beş yüz koyunu pazara götürmüştü. Koyunların hepsi semiz olduğu için etraflarını hemen alıcılar sarmış ve: “Koyunlarınız kaç para?” diye sormuşlar. O da: “Ben koyunlarımı, parasını padişahın öldüğü gün vermeniz şartıyla veresiye satıyorum. Şartımı kabul edenler birer tane alıp gitsinler”, demiş. Pazardaki herkes, alelacele koyunlardan birer tane alıp gitmişler.

Aynı gün, muhbirleri padişaha bu haberi yetiştirmişler: “Ey padişah-ı âlem, bugün pazarda kalender bir yiğit beş yüz koyunu halka veresiye dağıttı. ‘Parasını padişahın öldüğü gün verin’, deyip sizin için ölüm diledi!”, demişler. Bunun üzerine öfkelenen padişah: “Varın o kalenderi benim huzurumda hazır edin!”, diye buyurmuş. Derhal, Ali Şir'in kollarını arkasından bağlayarak padişahın karşısına çıkarmışlar. Padişah baksa ki karşısındaki, çocukluğunda birlikte

büyüdükleri Ali Şir Nevâyî imiş. “Niçin bu kadar koyunu halka verdin? Benim ölümüm senin neyine gerek?”, diye sormuş padişah. O da: “Ey dostum, kötü bir iş yaptığım yok. Senin padişah olduğunu işittiğim için koyunları dağıttım. Fakat bazıları bedava mal almaktan hoşlanmazlar. Onun için koyunların parasını padişahın öldüğü gün verirsiniz diye söyledim. Şimdi koyunları alıp gidenler ‘padişahımız ölmesin, ölürse tüccar parasını almak için bizi sıkıştırır’ diye size dua edip ömrünüze ömür dileyecekler”, demiş.

Ali Şir Nevâyî’nin bu akıllılığı padişahın çok hoşuna gitmiş ve onu kendine vezir tayin etmiş.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ VE ONUN SEVDİĞİ KIZ ⁶⁷

Ali Şir Nevâyî bir kızı seviyormuş ve sürekli onun için hat ve şiir yazmakla meşgulumuş. Bir gün, Hüseyin Baykara bu sırrı öğrenmiş ve kendine: “Nevâyî sırrını bana açar, benimle dertleşir”, diye demiş ama Nevâyî bu konu hakkında Baykara’ya hiçbir şey söylememiş.

Hüseyin Baykara da, Ali Şir Nevâyî’nin bu mesele için kendisine açılması hatta yalvar yakar olması için kızı karşısına çağırılmış. Padişahın maksadı, kızı almak değil belki bu münasebetle şairi kendine yalvartmakmış. Karşısına çıkan kızın oldukça güzel, edepli ve akıllı olduğunu gördükten sonra evvelki niyetinden vazgeçen padişah, kızla evlenmek istemiş. Kız, razı olmamış fakat padişah hocayı çağırıp kızı kendine nikahlamış. Ancak kız, padişahı yanına yaklaştırmamış. Bunun üzerine padişah, kızı: “Biliyorum, sen Ali Şir’i seviyorsun, ona hürmet ediyorsun. Aranızdaki sırrı bana söyle!”, deyip kızı tehdit etmiş. Kız padişahın öfkesinden korkarak Ali Şir’e olan sevgisi gizlemiş ve “Eğer doğruyu söylersem padişah Ali Şir ‘i öldürtür”, diye düşünüp hiçbir şey söylemeyip ağlamış. Hüseyin Baykara, yanından çıkıp gittikten sonra kız, “Benim, Baykara’nın dergahından kurtulmam zor! Bu kederle ölürsem Ali Şir, elbette beni unutup başka bir kıza gönlünü verir”, deyip bir şiir yazmış:

“Hicr dağı firağı hasta könglim küydürür

Çarh agrık birlen gül nihalim soldırur

Yüz alem birlen bela girdabida rencidürmen

Vaqıf ol, yarım, meni bu gussäyu gam öldirür

*Hasretim şolkim, senga aytsam figanim baisi
Men ölermen, çarhı mehring èndi kimni küydirür”*

Ali Şir, bu satırları okur okumaz eline kağıt kalem alıp şu mısraları yazmış.
*Könglim örtensin eger gayriga pervâ eylese
Her köngil hem kim sening şevkingni peydâ eylese*

*Özgeler hüsning temâşâ eylese çüksin közim
Özge bir köz hem seni hüsning temâşâ eylese*

*Her kişi vaslın temennâ eylesem navmid öley
Her kişi hem ki sening vasling temennâ eylese*

Lakin, kız derdinden ağır hasta olmuş. Hüseyin Baykara, saraydaki doktorlara kızı bu hastalıktan kurtarmalarını buyurmuş. Fakat kıza hiçbir şey derman olmamış ve kız vefat etmiş.

TULPAR NESLİ ^{ös}

Hüseyin Mirza'nın cins bir atı varmış. Padişah, yere göğe sığdıramadığı bu atına sadece ava ve uzak seferlere gittiğinde binermiş.

Günlerden bir gün avdan dönen padişah, Ali Şir Nevâyî'ye kibirli bir şekilde: “Âlemde benim atım kadar hızlı koşan, tez uçan bir at olmasa gerek! Bu atın cinsi nedir?”, diye sormuş. Nevâyî:

“Muhterem sultanım, İnek neslindedir”, diye cevap vermiş. Padişah öfkelenerek:

“Nasıl olur, aklınızı mı kaçırdınız? Böylesi cins bir at sığıra hiç benziyor mu? Hiç sığır cinsinden at olur mu ey nâdân vezir?”, demiş.

Ali Şir Nevâyî ise rahat bir tavırla: “Efendim, sabredin. Sığır neslinden at doğar mı, doğmaz mı, bilmek için bu ata bakıp, onu büyüten seyisinizi çağırtsanız”, demiş.

Hüseyin Mirza derhal emretmiş, ha deyinceye kadar seyis gelip el bağlayıp padişahın huzuruna çıkmış. Mirza, atının aslını bilmek istediğini söyleyip sormuş: “Bu atın cinsi nedir?”. Seyis:

“Âlem-penâh, bir kaşık kanımı bağışlayın. Ben fakir bir adamım. Gazap kılıp çoluk çocuğumun vebaline girmeyin. Allah hakkınızda hayırlısını versin, mürüvvet gösterin”, diye yalvarmış.

“Pekala, affettim, söyle”, demiş Hüseyin Mirza.

“Atınızın cinsi sığır cinsinden efendim”, diye söze başlamış seyis ve devam etmiş: “Kısraklarınızdan biri şu kulunu doğurur doğurmaz öldü. Ömrü kısa imiş. Ne yapacağımı bilemedim. Aynı gün ağılda sağmal bir ineğiniz de buzağılamış idi. Anası ölen kuluna acıdım ve sığıra emzirttim. Bu atın aslı da anası da o sığırdır”.

Padişahın hayretten aklı durmuş. Seyis çıkıp gittikten sonra: “Dostum Ali Şir, sen bunu nereden bildin?”, diye sormuş. Ali Şir: “Efendim, sizinle ava çıktığımızda falan yerdeki çaydan geçerken, atınız geçmeden önce sığırlar gibi ayağını arkaya doğru silkti”, demiş.

Hüseyin Mirza, Ali Şir’in keskin zekasına bir kez daha hayran kalmış.

EN GÜÇLÜ NİMET 69

Geçmiş zamanda Sultan Hüseyin Mirza, “en akıllı, en bilge kişi kimse, ziyafetlerde yemeğe ilk olarak başlama hakkı da onundur”, diye bir ferman çıkarmış. Çünkü kendisinin, herkesten daha akıllı, idrakli olduğunu düşünüyormuş.

Günlerden bir gün saray ehli ziyafet için toplanmış. Sultan Hüseyin yemeğe el uzatan ilk kişiymiş. Yemek sonrası çay içerlerken padişah etrafındakilerin akıllarını sınamak istemiş ve “dünyadaki nimetler içinde en güçlüsü nedir?” diye sormuş. Hiç kimseden çıt çıkmamış. Sultan Hüseyin’in Ali Şir Nevâyî isimli bir veziri varmış. O, yerinden doğrulup: “Efendim, izninizle cevap vereyim. En güçlü nimet, şüphesiz tohumdur”, demiş.

Padişah bunu duyunca başını sallamış fakat hiçbir şey dememiş. Ziyafet bitinceye kadar da kimse bu mevzuda tek kelime etmemiş.

Aradan biraz vakit geçmiş. Bir gün Sultan Hüseyin ile Ali Şir Nevâyî ava çıkmaya niyetlenmişler. Padişahın iki değerli atı varmış ve seyisini çağırıp atları eyerlemesini buyurmuş. Atların birine padişah, diğerine de vezir binmiş. Onlar, gide gide bir tepenin üstüne çıkmışlar. O sırada padişah, atından iner inmez vezir hemen padişahın atının dizginlerini tutmuş. Aynı anda atlar birbirlerine sataşmaya başlamışlar. Ali Şir Nevâyî'nin, atları ayırmakla meşgul olduğu sırada padişah: "Neyle?" diye sormuş.

"Efendim, tuz ile", diye cevap vermiş Ali Şir Nevâyî.

Velhâsıl padişah ile veziri avdan dönmüşler. Saray ehli ise bu bahsin nasıl biteceğini merakla bekliyormuş. Avdan dönen padişah ile vezirin yanına yiyecek alıp girmişler. O sırada Hüseyin Mirza, Ali Şir Nevâyî'ye bakıp: "Buyrun dostum", demiş.

Ali Şir Nevâyî yemeğe uzanmış. Böylece padişahın bilgelik bahsinde yenildiği de herkesçe malum olmuş.

ERKSİZ ŞAHTAN HÜR DİLENCİ İYİDİR ^{Ö 10}

Günlerden bir gün sarayda oturmaktan tıknefes olan Sultan Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevâyî ile gezmeye çıkmış. Köyün birinden geçerlerken, evinin önünde duran bir kadına rastlamışlar. Kadının, zayıflıktan eti kemiğine yapıştığı gibi üstündeki gömleğinin de kırk yaması varmış. Padişahla veziri dikkatle kadına baktıklarında onun birkaç yıl önce saraydan ayrılan bir kadın olduğunu fark etmişler. Meğer bu kadın, Sultan Hüseyin'in cariyelerinden biri iken bir sebepten ötürü kovduğu kadınmış. Cariyesini derhal tanıyan padişah, Ali Şir Nevâyî'ye:

"Dostum Ali Şir, sor bakalım bu kadına, saraydaki günleri mi yoksa şimdiki hayatı mı daha iyidir?", demiş. Ali Şir bir müddet düşündükten sonra:

"Onun hangi gününün daha iyi olduğunu ben çok iyi biliyorum ama pekala, sizin hatırınız için sorayım", deyip kadının yanına varmış ve:

"Ey bacım, sen bir vakitler köşkte yaşıyordun. Yediğin önünde, yemediğin ardındaydı. Şimdi ise üstün başın kırk yamalı, bir deri bir kemiksin. Sen bana doğrusunu söyle, saraydaki o günlerin mi yoksa şimdiki halin mi daha iyidir?", demiş. Kadın cevap vermiş:

“Efendim, doğru söylersin. Ben bir vakitler saraydaki kırk cariye den biri idim. Sultanın ayağı benim odama kırk günde bir değ erdi. Kırk kızın hepsine de hayat haramdı. Yüreğ imiz, bağ rımız kan idi. Ş imdi ise gö rdüğ ünüz gibi yarı aç, yarı tok periş an olsam da kendi memleketim, kendi evim, kendi yatağ ım var. Kocam beni seviyor ben de ona sadığ ım. Aç günümde onun bir busesi yemek, bir çift ş irin sözü bana atlas ipeklerden elbisedir. Ş imdi sorduğ unuz için söylemem lâzım. Erksiz ş ah olmaktansa hür dilenci olmak evlâdır”.

Ali Ş ir Nevâyî, düşünceli duran padişahın yanına dö nmüş. Meğ er Sultan Hüseyin bütün söylenenleri duyup anlamış ve Nevâyî’ye:

“Kırk hanımın birini bırakıp diğ erlerini boşamamı mı söylemek niyetindesin?”, demiş. Bunu iş iten vezir memnun olup:

“Sultanın keskin zekâsına hayran kaldım”, demiş. Sultan Hüseyin bir an durup dostunun neye iş aret ettiğ ini düşünmüş.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ İLE KADI KALAN⁵¹¹

Padişah, Ali Ş ir Nevâyî’yi sarayına çağ ırıp ş airden, devlet erkânındaki terslikleri anlatan mizâhî bir hikaye ya da ş iir söylemesini rica etmiş. “Memnuniyetle”, demiş padişaha ş air ve sonra:

“Hazretlerinin devlet erkânında yeni memurlar peyda olduğ unu görüyorum. Âlem-penâhın sol yanında oturan cenapları kim oluyorlar?”, diye sormuş. Padişah:

“Bu kişi bizim yeni kadı Kalan’ımız olurlar”, diye cevap vermiş. Ş air:

“Padişah hazretleri bir kaş ıklık kanımı bağı ş larsalar bu kadı Kalan hakkında bir ilham geldi, onu söyleyeyim”, demiş. Padişah da gülümseyerek:

“Buradaki herhangi biri hakkında söyleyebilirsiniz. Ne yapıp edip bizi güldürün del!”, demiş. Bunun üzerine Ali Ş ir Nevâyî, yeni kadı Kalan’ın burnuna bakıp bir ş iir okumuş:

*“Bir burun kördim burunlardan arang
Ş anga tartgan èski mahsiday tarang,
Ol burning üstige ş ati koyib karang*

deyip şiiri bitirmesiyle birlikte devlet erkânındaki herkes katıla katıla gülmüş. Fakat herkesten daha çok kadının kendisi gülmüş. O sırada yanında oturan baş vezir, kadıyı dürtüp:

“Ey kadı Kalan! Allah aklını az mı vermiş! Şair sizin burnunuza hicvetti ama siz kızmak yerine sadece gülüyorsunuz”, dediğinde kadı:

“Benim burnumu, anamdan doğduğumdan beri hiç kimse Ali Şir Nevâyî gibi teşbih ederek övmemişti. Mükafatını ilk önce ben vereyim”, deyip şaire yeni, altın sırmalı bir elbise yaptırmış.

ALİ ŞİR İLE ŞEYH ^{Ö12}

Günlerden bir gün, Ali Şir bağda oturmuş gazel yazarken yanına bir şeyh gelmiş. Ali Şir’in gazel yazmasına mani olarak:

“Mevlana Ali Şir, bu zamanın adamları pek bozulmuş. Öyle ki, gece yanıma bir adam geldi. Eli boş geldiği yetmezmiş gibi bir bana ‘efendim, dünyadaki en tamahkâr insan kim?’ diye sordu. Bomboş gelmesine canım sıkılmıştı, cevap verecek halim de yoktu. ‘Yarın gelirsin’ diye yolladım. Ali Şir, siz bilgili bir insansınız. Söyleyin, kim diye cevap vereyim?”, demiş. Bunun üzerine Ali Şir:

“Hiç tereddüt etmeyin, ‘şeyhlerdir’ diye cevap verin. Asla yanılmazsınız efendim!”, dediğinde, şeyh sinirlenip bağı terk etmiş.

MİR ALİ ŞİR İLE HASTA ADAM ^{Ö13}

Bir gün Mir Ali Şir’in yanına bir adam gelmiş ve hastalıklarından şikayet ederek:

“Mevlana Mir Ali Şir, siz çok görmüş geçirmiş, bilgili birisiniz. Aynı zamanda şairsiniz ve adaletperver bir emirsiniz. Ama hekimlikten anlamamanız çok fena”, demiş. Bunun üzerine: “Neren ağrıyor?”, diye sormuş Ali Şir.

“Ben de bilmiyorum, her tarafım ağrıyor. Takatim yok”, diye cevap vermiş adam.

“Pekala, bir şifası var”, demiş Mir Ali Şir. “Her gün sabahleyin bir namaz vakti, arkasından öğlenleri ve akşamları da bir namaz vakti kadar yürü. Kalan

vakitlerde de kendi işle meşgul ol. İnşallah tez zamanda iyileşirsin”, diye de devam etmiş.

Aradan biraz zaman geçtikten sonra bu adam yine Mir Ali Şir’in yanına gelmiş ve:

“Efendim, beni tanıdınız mı?”, diye sormuş. Ali Şir de:

“Tanımasına tanıdım da sağlığın nasıl?”, demiş. Adam:

“At gibiyim. Şairden de hekim olurmuş. Sizin söylediklerinizi yaptım ve tamamen dertlerimden kurtuldum”, demiş.

MİR ALİ ŞİR’İN ÇİZDİĞİ ŞEKİL ^{Ö 14}

Günlerden bir gün Mir Ali Şir, ne zamandır çizdiği bir resim üzerinde çalışırken Padişah Sultan Hüseyin gelmiş. Mir Ali Şir resme öylesine dalmış ki padişahın geldiğini fark edip bakmamış. Bundan çok incinen sultan:

“Mir Ali Şir, meğer misafirperverliğinizden habersizmişiz. Demek çizdiğiniz resim benden daha azizdik ki bana dönüp bakmadınız bile!”, demiş. Mir Ali Şir de şöyle cevap vermiş:

“Eğer bu resimde kimin tasvir edildiğini bilseydiniz böyle düşünmezsiniz!”.

Padişah Hüseyin, resmin yakınına varıp baktığında kendi resmi olduğunu görmüş. O zaman, dostuna boş yere kızdığına pişman olup utanmış. Mir Ali Şir ise padişaha:

“Dostum, şimdi buna da bakın”, demiş.

Mir Ali Şir, zincire vurulmuş bir aslanı tasvir ettiği resmi sultana göstermiş. Padişah resme bakıp:

“Neden aslanı zincire vurulmuş olarak resmettin?”, diye sormuş. Ali Şir’in cevabı şöyle olmuş:

“Sizin yanınızdaki bütün âlimler, şairler, bilgeler işte bu zincirlenmiş aslana benzerler. Onların elini ayağını bağlayan sizsiniz. Ama aslan, ister zincire vurulsun isterse vurulmasın hiçbir yenilgiyi hayaline bile getirmez. Tek maksadı galip gelmektir”.

Hüseyin Mirza, Mir Ali Şir’in sözlerine verecek cevap bulamayıp başını eğip gitmiş.

MİR ALİ ŞİR İLE SULTAN HÜSEYİN^{Ö15}

Bundan birkaç yüzyıl evvel İran'da mı Turan'da mı velhasıl bir müslüman memleketinde adı Sultan Hüseyin olan bir padişah varmış. Bu padişah ilim sahibi, okumuş, akla kararı birbirinden ayırt edebilen biri olmakla beraber, ulu kişilerin neslindenmiş. Padişahın, kendisi gibi iyiyi kötüyü bilen, mektepte beraber okudukları adı da Mir Ali Şir olan bir veziri varmış.

Onlar birbirlerine çok hürmet ederlermiş. Fakat padişahın saray adamları, bunların arasındaki dostluğu çekemezlermiş. Mir Ali Şir'i padişahın yanından yok etmenin çaresini arayan bu adamlar nihayet bir fırsatını bulup onu bir kuyuya atmışlar. Sultan Hüseyin bundan habersizmiş ve Ali Şir'in yokluğu yüzünden çok kıymetli bir varlığından ayrılmış insanlar gibi:

"Gam bilen, kaygu bilen, soldi baharim gülleri" diyerek her gün bir satır şiir okuyormuş.

Sultan Hüseyin'in bu şiirini, o memleketteki bir çoban işitip ezberlemiş ve gittiği her yerde söylemeye başlamış. Günlerden bir gün çoban, bir kuyunun başına varmış ve:

"Gam bilen, kaygu bilen, soldi baharim gülleri" diye şiir okumuş. Kuyunun içinde halsiz bir halde yatan Mir Ali Şir, bu şiirin Sultan Hüseyin'in olduğunu derhal anlamış ve kuyunun içinden seslenmiş:

"Dostini çâha salibdür, sayramaz bülbülleri".

Çoban hemen kuyunun içine bakmış ve içindekinin Mir Ali Şir olduğunu anlayınca, çekip çıkarmak istemiş. Mir Ali Şir:

"Sen beni burada bırak. Padişahın sarayına var. Eğer padişah gene '*Gam bilen, kaygu bilen, soldi baharim gülleri*' diye şiir okursa sen de '*Dostini çâha salibdür, sayramaz bülbülleri*' diye şiir oku. Padişah sorduktan sonra, müjdeni alıp benim burada olduğum söyle", demiş.

Çoban, Mir Ali Şir'in sözlerini aklında tutup Sultan Hüseyin'in dergahına varıp baksa ki padişah gene aynı şiiri okuyor. O da hemen Ali Şir'in öğrettiği şiiri okumuş. Bunu duyan padişah derhal çobanı yanına çağırıp:

"Sen bu sözleri nereden bildin?", diye sormuş. Çoban:

"Bu sözleri öğrenmek için pek çok malımdan vazgeçtim. Bu bir sahipkıran gazelidir", demiş. Padişah:

“Onun nerede olduğunu söylersen müjden için altın veririm”, deyince çoban:

“İyi insanların kıymeti olmaz. Eğer o, sizin sevip güvendiğiniz biriye, onun başına bu külfetleri salanları cezalandırmak gerek”, demiş.

Sultan derhal ulemâ, vezir, kadı ve mollalarını toplayıp her birine kırk kamçı vurulmasını, Ali Şir’in de tahtırevan üzerinde saraya getirilmesini buyurmuş. Böylece Mir Ali Şir ile padişah tekrar buluşmuşlar. Çoban da buna memnun olmuş. Bu mevzu üzerine şöyle söylenmiş ki:

*“Yamanlık revâ etme, özinge cebr u sitem,
Yahşilik birle her iş, könglini eder Hatem”*

ALİ ŞİR NEVÂYİ KİMİ SEVMEZ Ö 16

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin, vezirlerinin yalan sözlerine kanıp Ali Şir Nevâyî’yi zindana attırmış. Çok zaman geçmeden Ali Şir’in masum olduğunu anlamış ve zindandan çıkarmalarını buyurmuş. Ali Şir ise padişahın çıkması için verdiği fermana şaşırıldığını söyleyerek zindandan çıkmaya razı olmamış.

Şairi zindandan çıkarmak için çok uğraşmışlar fakat faydası olmamış. Nihayet şairi iyi tanıyanlardan birinin tavsiyesi ile Ali Şir Nevâyî’nin yanına ahmak bir adam koymuşlar. Şair ancak bundan sonra çıkmaya razı olmuş.

NEREDE SİVRİSİNEK YOK? Ö 17

Evvel zamanda Hüseyin Baykara isimli bir padişah yaşamış. Bir gün veziri Ali Şir’e:

“Nerede sivrisinek yoktur?”, diye sormuş. Veziri tereddüt etmeden:

“İnsanın olmadığı yerde yoktur”, diye cevap vermiş.

Bunun üzerine her ikisi de atlarına binip insanların yaşamadığı yerlere doğru yola çıkmışlar. Az gitmişler, çok gitmişler nihayet bir sahraya geldiklerinde biraz dinlenmek için atlarından inmişler. Ali Şir, çay pişirmiş ve tam içmeye başladıkları sırada bir sivrisinek vızz edip Hüseyin Baykara’nın bardağının yanından geçip üstüne konmuş. Bunu gören padişah:

“Ey Ali Şir, insanın olmadığı yerde sivrisinek olmaz demiştin, işte burada bir sivrisinek var”, demiş. O da:

“Evet sultanım, var. Fakat siz ile ben adam değil miyiz?”, demiş.

Hüseyin Baykara, para kesesinden bin altın çıkarıp Ali Şir’e vermiş ve:

“Aferin, yendin beni!”, demiş.

HADDİNİ AŞARSAN MEZARLIĞA GİT ^{Ö 18}

Mevlana Ali Şir’in yaşadığı zamanda, halkın içinde başıbozukluk hüküm sürdüğü için hırlısı hırsızı, cahili çok imiş. Bunlar şeriat kanunlarından da korkmazlarmış. Ali Şir Nevâyî, vezir olduktan sonra “Bütün merasimler, şenlikler mezarlıkta yapılınsın!” diye ferman çıkarmış. Zira bundan maksadı, halkın mezarlığa gittiği vakit ölmüş ana babalarının, hısım akrabalarının kabirlerini görmeleri, mezarlığı süpürüp, tazelemeleri, etrafı çiçeklerle abat etmeleri içinmiş. Ali Şir bu sayede halkın “İşte bizim de nihayetinde geleceğimiz yer burasıdır”, diye düşünüp insafa gelerek yola gireceklerini düşünüyormuş. Ali Şir’in bu fermanı meyve vermeye başlamış. Halk gerçekten de kabristana gidip, etrafı silip süpürüp, çiçekler ekmiş ve insafa gelip kötü işlerden ellerini çekmişler.

Şimdi sözü bu taraftan işitin. Herat şehrinde üç eşkıya varmış. Bu arada eşkıyalar içinde nam salmış olan Kali Hacı isimli eşkıya ise iki yıl önce ölmüştü. Bu üç eşkıya, ertesi gün zengin bir adamın evini basmaya niyetlenmişler. Meğer o gün “Kızıl Gül Bayramı” imiş. Eşkıyalardan biri:

“Kardeşler, fermana uygun olarak yarınki bayram mezarlıkta kutlanacak. Bayrama varalım, seyredelim. İşimizi son geceye bıraksak da olur”, demiş.

Bu fikir ortaklara makul gelmiş. Üç eşkıya, erkenden kalkıp kalabalığa karışmışlar ve mezarlığa varmışlar. Bir de bakmışlar ki insanlar tan vakti gelip her biri kendi hısım akrabalarının, kardeşlerinin mezarlarını silip süpürüp, güller, fidanlar ekiyorlarmış. Bunu gören eşkıyalar da birbirlerine bakıp doğru Kali Hacı’nın mezarına gitmişler. Mezarın çökmüş, etrafını da otların bürümüş olduğunu görünce bir zamanlar yediğimiz içtiğimiz ayrı gitmezdi demişler ve mezarın etrafını temizleyip düzeltmişler. Sonra, mezarlığa gelmeyi teklif eden eşkıya iç çekerek:

“Ey kardeşler, işte eşkıyalık ile nam salan Kalî Hacı'nın akıbeti. Bugün yarın biz de öleceğiz ve bundan beş beter olacağız. İnsanlar ‘Bu lanetliler malımızı mülkümüzü talan etmişlerdi’ deyip mezarımızı çiğneyip geçecekler. Gelin, şimdi eşkıyalığı bırakıp kalan ömrümüzü helal işlerle geçirelim. Şayet günahımız affedilirse tövbe edelim”, demiş.

Böylece eşkıyalar kendilerini helal işlere vermişler. İşte o zamandan beri halk arasında “haddini aşarsan mezarlığa var” denir.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ İLE AYAKKABICININ OĞLU ^{Ö 19}

Geçmiş vakitlerde, ayakkabıcının birinin okula giden bir oğlu varmış. Bir gün, okula giderken zengin bir beyin avlusunda oturan güzel bir kızı görüp âşık olmuş. Aradan birkaç gün geçtikten sonra delikanlı, kızı görememeye başlamış. Bundan dolayı da kederlenmeye başlanmış. Bir gün geç vakit, okuldan çıkıp gelirken gayriihtiyarî beyin kapısından girip doğruca iç avluya yürümüş. Kızı görünce yüreği yerinden oynamış. Aklı başına gelince de “Ben ne yaptım!” deyip geri dönmüş. Fakat tam o sırada dışardan beyin sesi duyulmuş. Yiğit ne yapacağını bilmeyip kendini misafirhaneye atmış. Beyin o tarafa doğru geldiğini görünce de alelâcele yerdeki kilimi toplama başlamış. Bey, yiğide öfkeyle:

“Sen kimsin, ne yapıyorsun?”, demiş. Delikanlı:

“Ben hırsızım, kilim çalmak için geldim”, demiş. İyice öfkelenen bey, yiğidin iki kolunu sağlamca bağlayıp kadıya götürmüştü. Kadının yanında ise Ali Şir Nevâyî varmış ve sohbet ediyorlarmış.

Bey kadıya önce selam verip, sonra:

“Efendim, sizin huzurunuzda bir hırsız yakalayıp geldim. Tam misafirhaneye girdiğim sırada bu yiğit, kilimi toplamış çıkmak üzereydi. Hemen huzurunuzda getirdim. Cezasını verin”, demiş. Kadı, delikanlıya:

“Ey yiğit, niçin hırsızlık yaptın?, Söyle!”, diye sormuş. Delikanlı da sadece:

“Ben kilim çalmak için girdiğimde bey geldi ve yakalandım”, demiş yiğit. Bunun üzerine kadı, delikanlının elinin kesilmesini buyurmuş. Olan bitene şahit olan Ali Şir Nevâyî'ye, dikkatle bakınca delikanlı tanıdık gelmiş. Mahallesindeki Narmet ustanın oğlu olduğunu anlayan Ali Şir “Bu delikanlının hırsızlıkla işi olmaz. Bu işin içinde bir iş var”, diye düşünmüş ve kadıya:

“Efendim, icazet verirsiniz delikanlıya birkaç şey sorayım. Yalnız sizler dışarı çıksanız”, demiş. Kadı ile bey dışarı çıkınca Ali Şir:

“Oğlum, seni iyi tanırım. Baban ayakkabıcı, sen de hırsızlık yapacak biri değilsin. Doğrusunu söyle, ne oldu? Belki sana yardım ederim”, demiş.

Yiğit önce utanıp söylememiş; fakat şair sıkıştırınca söylemeye mecbur olmuş:

“Ey ata, ben beyin kızına aşığım. Bundan bey de kızı da habersiz. Birkaç gün kızı göremedim ve üzüldüm. Bugün ansızın beyin evine girdim. Kızı görünce kendime geldim ve tam geri dönerken beyin sesini duydum. Misafirhaneye girip kilimi toplamaya başladım. Kendimi hırsız diye tanıttım. Başka çarem yoktu. Aslında sizin de bildiğiniz gibi Narmet ustanın oğluyum. Bey, bin kere istesek bile kızını vermez. Ne yapayım, efendim!”, diyerek ağlamış. Ali Şir:

“Pekala oğlum, ağlama. Sana, babanın yerine baba olup beyin kızını alacağım olsun!”, demiş ve kadı ile beyi çağırarak:

“Efendiler, yigidi ve babasını iyi tanırım. Bu delikanlının elinden hırsızlık gelmez. O, sizin kızınıza âşık olmuş. Siz şimdi evinize varıp düğün hazırlığına başlayın. Ben kendi namımdan delikanlı için kızınıza düntürcüler yollayacağım. Gelecek cuma düğün olsun. Bu çocuk benim evladımdır. Sizinle dünür olduk bey!”, demiş. Bu işe şaşırın bey de kadı da oldukları yerde kala kalmışlar.

Böylece Nevâyî, ayakkabıcının oğluna beyin kızını almış. Delikanlı da beyin kızıyla evlenip muradına ermiş.

DÜNYADA NE LEZZETLİ? ⁵²⁰

Hüseyin Mirza'nın kırk veziri varmış. Kırkıncısı da Ali Şir Nevâyî imiş. Bu vezirler, Ali Şir'i padişaha o kadar çok kötölemişler ki sonunda Ali Şir vezirlikten azledilmiş.

Bir gün Hüseyin Mirza, otuz dokuz vezirine:

“Dünyada en lezzetli şey nedir?”, diye sormuş. Vezirler bildikleri ve akıllarına gelen her şeyi söylemişler. Hüseyin Mirza ise:

“Hayır, bulamadınız! Sabaha kadar bulamazsanız canınızdan ümidinizi kesin!”, demiş.

Vezirler kendi aralarında konuşurken:

“Bunu Ali Şir bilir!”, demiş birisi. Hemen o veziri Ali Şir’e göndermişler. Ali Şir’in huzuruna varan vezir:

“Hüseyin Mirza bize “Dünyadaki en lezzetli şey nedir? Bilin bakalım”, diye sordu. Biz bilemedik. Siz söylemezseniz bilemeyeceğiz”, demiş. Nevâyî de:

“Açken neyi yerseniz o lezzetlidir”, demiş.

Hüseyin Mirza, ertesi günün sabahında sorusuna cevap istediğinde vezirler de bu cevabı vermişler. Fakat padişah:

“Bunu siz bilememişsinizdir. Doğrusunu söyleyin kim bildi?”, diye sorduğunda vezirler:

“Efendim, biz bildik”, demişler. Bunun üzerine Hüseyin Mirza:

“Doğrusunu söylemezseniz tek tek başınızı keserim”, demiş. Nihayet vezirler:

“Biz Ali Şir’den öğrendik”, demişler. Padişah da:

“Onu bana sizler kötüleyip kovdurtmuştunuz, daha nasıl ondan fikir sorarsınız? Demek onsuz günleriniz geçmiyormuş, öyle mi!”, demiş ve Ali Şir’i yeniden veziri yapmış.

ALİ ŞİR İLE ÇİFTÇİ ^{Ö 21}

Ali Şir Nevâyî bir köyden geçerken baksa ki çiftçinin biri onun gazelini okuyarak çift sürüyormuş.

Şair, kulak verip doğru dürüst dinlediğinde, çiftçinin, kendisinin meşhur gazellerinden birini yalan yanlış okuduğunu fark etmiş. Şair derhal attan inip çiftçinin sürdüğü yerleri bozmaya başlamış. Bunu gören çiftçi şaşkın bir halde:

“Ey müslüman, niye benim sürdüğüm yerleri bozuyorsun?”, demiş.

Ali Şir Nevâyî hazretleri ise:

“Önce kendine bak, sonra darbukayı çal, demiş âlimler. Sen gazelimi nasıl yalan yanlış okuyorsan ben de senin sürdüğün yerleri bozuyorum”, diye cevap vermiş.

ŞEREFLİ GÖREV ^{Ö 22}

Bir gün Mevlana Ali Şir Nevâyî, öğrencileri ile birlikte uzak bir dağ gezintisinden dönerken yolları bir kabristana rastlamış. Kabristana yaklaşık yüz adım kala Mevlana attan inip başını öne eğerek yolu devam etmiş. Öğrencileri de atlarından inip onu takip etmişler.

Kabristandan uzaklaştıktan sonra yine atlarına binip gitmişler. Biraz gittikten sonra öğrenciler, şairin kabristana yakınlaştıklarında attan inmesinin sebebini sormuşlar. Ali Şir Nevâyî, bir müddet sessiz kaldıktan sonra memnuniyetsiz bir sesle cevap vermiş:

“Burada halkımızın evlatları, ciğerpareleri, aziz, ulu ataları ebedî uykuya dalmışlardır. Bunların yanından at koşturup dolu dizgin geçmek, insanlık için bir yüz karasıdır. Ne tuhaf! Bunu da mı bilmiyordunuz? Bunu bilmemek diriymen ölü olmak demektir. Ana babanın hakkını, hatırasını yâd etmek, aziz saymak herkesin şerefli bir borcudur”.

Öğrenciler, babasının önünde kötü bir şey yapmış bir çocuk gibi sessiz kalıp, ta ki Herat görününceye kadar dillerini ısırıp tek bir kelime dahi etmemişler.

ÜÇ KÖTÜ İNSANIN TARİFİ ^{Ö 23}

Sultan Hüseyin, bir gün vezirlerinin aklını, ferasetlerini ve danışmentliklerini deneyip görmek için onları huzuruna çağırmış ve:

“Bana üç kötü insan bulup gelin. Bulana yüz altın, bulamayanlara yetmiş sopa!”, diyerek üç gün mühlet vermiş.

Vezirler, tez koşuşturup dört bir yanı gezmişler. Üç gün şöyle böyle deyinceye kadar geçmiş; lâkin üç kötü insanı bulamamışlar.

Fakat Ali Şir Nevâyî, üçüncü günün sonunda üç kötü adamı; cellat, kasap ve avcıyı padişahın huzuruna getirmiş. Bunu gören Hüseyin Mirza, dostunun bilgeliğine hayran kalıp huzurundakilere, şairi taktir etmelerini buyurmuş. Böylece Ali Şir Nevâyî, hazineden yüz altın alıp kendi yerine geri dönmüş. Ertesi

gün mahallesindeki fakir fukaralara, dul ve bîçarelere yüz altını taksim etmiş. Üç kötüyü bulamayan vezirlere ise Sultan Hüseyin, yetmiş sopa vurdurmuş.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra, Sultan Hüseyin yine vezirlerini çağırıp bu üç kötü adamın niye kötü olduklarını tarif etmelerini istemiş. Onlardan gene ses seda çıkmamış. Hatta meclislerde ona buna söz vermeyen bilgiç vezir Mecdeddin bile suluğunu dişleyen at gibi, sakalını dişleyip durmuş. Hiç kimse cevap veremeyince Ali Şir Nevâyî, kendi bulduğu üç kötü adamı tarif etmeye başlamış:

“Cellada sadece ferman olsun yeter. Haklı mı, haksız mı olduğuna bakmadan adamı kılıçtan geçirir. Kasap, hayvanların en iyisini keser. Avcı ise hayvanları avlar; güzelim kuşları tutup kafese koyar. Onları hayatın güzelliklerinden mahrum eder”.

Sultan Hüseyin, şairin aklına, ferasetine ve bilgeliğine hayran kalmış.

DÜNYADAKİ EN GÜZEL KOKUYU GETİRİN! ^{Ö 24}

Herat sultanı Hüseyin Baykara bir gün:

“Dünyadaki en güzel kokuyu getirin”, demiş. Saray ehli derhal dört bir yana koşturmuş. Ona kucak dolusu güller getirip, yeryüzündeki bütün güzel kokulu şeyleri önünde hazır etseler de sultan:

“Benim istediğim şey bu değil!”, demiş. Sonra da:

“Üç gün mühlet veriyorum. Bu süre zarfında buldunuz, buldunuz. Aksi takdirde hepinizi cezalandıracağımı!”, diye eklemiş. Vezirler ne yapacaklarını bilemeyip düşünüp taşınmışlar. Fakat sultanın istediği güzel kokulu şeyi bulamamışlar. Sonunda Ali Şir Nevâyî'nin yanına varmışlar. O sıralarda şair, kendi işleriyle meşgul olduğu için saraydaki hengâmelerden bîhabermiş. Vezirler:

“Sultanımızın istediği güzel kokuyu bulup bizi bu belâdan kurtarın”, demişler.

Ali Şir Nevâyî de dostunun gönlünün ne istediğini bilememiş. Bunun nasıl bir şey olduğunu tahayyül etmeye çalışıp giderken ekin sulayan çiftçi babaya rastlamış. Selam sabahtan sonra:

“En güzel koku neyin kokusudur?”, diye sormuş. Çiftçi baba:

“Yeni pişirilmiş ekmeği alıp git. Rahmetli babam ‘dünyadaki en lezzetli ve güzel koku buğday unundan yapılmış ekmeğin kokusudur; başka hiçbir koku ondan güzel değildir’ derdi”, diye cevap vermiş.

Ali Şir Nevâyî, memnun olup çiftçi babanın dediği gibi bir sepet ekmeğe yaptırıp saraya gitmiş. Bir anda saraya enfes bir koku yayılıp herkesin ağzı sulanmış.

“Sağ olası dostum”, demiş Hüseyin Baykara sevinçle. “Gönlüm ne zamandır yeni yapılmış ekmeğin kokusunu istiyordum. Bulup getirmiştin. Dünyada bu kokudan daha hoş bir koku yokmuş”, diye de devam etmiş.

“Sultanım, teşekkürü bana değil, çiftçi babaya edin. Gönlünüzden geçeni o buldu”, diye cevap vermiş Ali Şir Nevâyî.

Dostunun alçak gönüllülüğüne, bilgeliğine yine övgüler yağdıran Hüseyin Baykara, çiftçi babanın da baştan ayağa giydirilmesi emrini vermiş.

ALIP GELİN! ^{Ö 25}

Hüseyin Baykara’nın kırk veziri varmış. Kırkıncısı Ali Şir Nevâyî imiş. Bir gün bu vezirler, Ali Şir’e töhmet edip padişaha kötölemişler. Hüseyin Mirza da Ali Şir Nevâyî’yi vezirlikten azletmiş.

Günün birinde Hüseyin Mirza, tavana doğru bakarak vezirlerine:

“Alıp gelin!”, demiş. Bunun üzerine vezirler nargile getirmişler. Padişah ise:

“Alıp gidin!”, diye bağırması. Sonra yemek getirmişler. Padişah gene:

“Alıp gidin!”, demiş.

Böylece vezirler, akıllarına gelen her şeyi tek tek getirmişseler de padişah bunların hepsine “Alıp gidin” diye cevap vermiş. Vezirler de artık ne yapacaklarını bilemeyip Hüseyin Baykara’dan af dilemiş. Padişah ise:

“Sizin affınızı ne yapayım! Başıma mı çalayım! Yarın sabaha kadar bunu bulup geldiniz geldiniz! Aksi takdirde hepinizi öldüreceğim, vesselâm bu kadar!”, deyip hareme girmiş.

Vezirler kendi aralarında danışıp Ali Şir Nevâyî’nin huzuruna varmaya karar vermişler. Vezirin biri olan biteni anlatınca, onu dikkatle dinleyen şair:

“Siz bir usta alıp gidin. Ustanın bir elinde testere, diğerinde de keser olsun”, demiş.

Ertesi gün padişah vezirlerine:

“Alıp geldiniz mi?”, diye sormuş. Onlar da ustayı padişaha takdim etmişler.

Hüseyin Baykara, ustaya bakıp:

“İşte şurayı düzelt!”, diye buyurmuş. Vezirler baksalar ki sarayın tavanındaki taklardan biri bozulmuş.

Padişah, vezirlerine:

“Doğrusunu söyleyin, usta alıp gelmeyi size kim tavsiye etti?”, diye sormuş.

Vezirler de:

“Efendimiz, kendimiz bulduk”, deseler de padişah onları bir eve tıkıp:

“Doğrusunu söylemezseniz, sizi bu evden tek tek çıkarıp kellenizi keserim!”, demiş. O zaman vezirler, yaramazlık yapmış bir çocuk gibi boyunlarını büküp:

“Biz Ali Şir’e danıştık”, demişler. Padişah bunun üzerine:

“Kendiniz onu bana kötüleyerek kovdurtmuştunuz. Şimdi, gene ona mı danışıyorsunuz? Demek Ali Şir olmadan sizin kafanız çalışmıyormuş!”, deyip Ali Şir Nevâyî’yi çağırtmış ve onu kendine yine vezir tayin etmiş.

ATLAR AYAĞI İLE SU İÇİVERSİN ^{Ö 26}

Sultan Hüseyin padişah; Mir Ali Şir de veziri imiş. Bir gün padişah, vezirleri ile ava çıkmış. Yolları bir göle rastladığında bakmışlar ki göl kenarındaki kamışların ucu kuruyup kavrulmuş. Mir Ali Şir:

“Göldeki kamışlar susuz kalmışlar. Bunlara yağmur gerek”, demiş. Mir Ali Şir’in yanında giden padişah, onun sözünü bölüp:

“Ey ahmak, suyun içindeki kamışlar nasıl susasın?”, deyip alay etmiş.

Mir Ali Şir sesini çıkarmamış. Az gitmişler, çok gitmişler nihayet ıssız bir yere gelip avlandıktan sonra dinlenmeye başlamışlar. Velhâsıl birkaç gün daha avlanmışlar ve sonra geriye dönmüşler.

Yolda karşılarına büyük bir ark çıkmış. Padişah ile vezirleri atlarını su içirmek için götürmüşler, kendileri de sudan içmişler. Fakat Mir Ali Şir, kendi atını su içmeye bırakmamış. Arkın sığ bir yerinde dizginini sıkı tutup duruyormuş. Sultan Hüseyin, bu işe şaşırıp:

“Mir Ali Şir, niye atını sulamıyorsun?”, diye sorunca Ali Şir:

“Su atın karnına kadar değiyorsa onu sulamaya ne hacet? Susadıysa işte ayağı ile su içsin”, diye cevap vermiş.

Bunu işiten Sultan Hüseyin’in, daha önce söylediği söz aklına gelmiş ve yenildiğini itiraf edip Mir Ali şir’e iki bin altın hediye etmiş.

BAş VE DİL ^{Ö 27}

Günlerden bir gün, Sultan Hüseyin’in sarayında büyük bir meclis toplanmış. Laftan laf açılınca padişah, “at ayağı ile su içsin” dediği için Mir Ali şir’e iki bin altın verdiğini söylemiş. Bunu duyan diğer vezirler hırgür çıkarmışlar ve padişaha:

“Efendim, her seferinde Mir Ali şir’e bir ağız bilge sözü için bin altın veririniz. şimdiyse iki bin altın vermişsiniz. Niçin bizlere de iki bin altın verilmiyor? Yoksa bu lütfâ lâyıf değil miyiz?”, demişler. Padişah onlara bakıp:

“Eğer benim sorularına güzel cevaplar verirseniz o iki bin altın size devredilsin. Alabilirseniz alın, benim size karşı bir kastım yok!”, demiş. Bunun üzerine vezirler:

“Pekala, biz de cevap veririz. Nasıl soru olursa olsun sorun, âlem-penâh”, demişler.

Sultan Hüseyin, vezirlerine bakarak işaret parmağı ile başını göstermiş. Hiçbir şey anlamayan vezirler, hayretten ağızları açık kalmış bir halde birbirlerine bakmışlar. O esnada Mir Ali şir de işaret parmağı ile dilini göstermiş.

Sultan Hüseyin hemen, şaşırıp kalan vezirlerine:

“Ben başımı gösterdim; Mir Ali şir ise parmağı ile dilini gösterdi. Bunun manasını bulup gelin!”, diye emretmiş.

Vezirler üç gün mühlet istemişler. Üç gün boyunca düşünüp taşınıp hiçbir netice çıkaramayınca sonunda ali şir’in yanına varıp bu ima işaretin manasını sormuşlar. O da:

“Eğer her biriniz bin altın verirseniz tabii ki söylerim”, demiş ve kırk vezir, kırk bin altın sayıp verince işaretlerin manasını söylemiş:

“Sultan ‘başa bela nereden gelir?’ diye sordu. Ben de ‘insanın başına belâ, kendi dilinden gelir’ diye cevap verdim”.

Bunu duyan vezirler saraya doğru koşuşturmuşlar. Padişahın yanına varıp, birbirlerine söz vermeden “Ben buldum, ben buldum” diye bağırışmışlar. Sultan

Hüseyin, onları sakinleştirip cevabı sorduğunda da az önce Mir Ali Şir'den duydukları cevabı hemen yetiştirmişler.

Padişahın onların sözüne pek inanası gelmeyip:

“Doğrusunu söyleyin! Bu sözleri size kim öğretti?”, diye sormuş.

“Kendimiz bulduk efendim!”, demiş vezirler.

Padişah, vezirlerinin yalan söylemesine sinirlenip hepsine ölüm cezası vermiş. O zaman korkudan tir tir titreyen vezirler, bunu Mir Ali Şir'den öğrendiklerini itiraf etmişler. Sultan Hüseyin, vezirlerine gülerek:

“Ben Mir Ali Şir'e iki bin altın verdiğem siz de onun bir çift lafı için kırk bin altın vermişsiniz”, demiş.

İYİDEN BAĞ KALIR ^{Ö 28}

İlkbahar günlerinin birinde Sultan Hüseyin, sarayda yalnız otururken canı sıkılmış ve “Nicedir Mir Ali Şir'den haber çıkmadı, varıp halini bir sorayım”, deyip dostunun yaşadığı mahalleye doğru yola çıkmış.

Varıp baksa ki Mir Ali Şir kollarını sıvamış bağında çalışıyormuş. Bunu gören Sultan Hüseyin, atından inip dostuyla sohbet başlamış ve:

“Kolay gelsin dostum. Ben de nicedir şairler meclisinde görünmüyor diyordum. Meğer siz burada bahçıvanlık yapıyormuşsunuz”, demiş.

Mir Ali Şir ise kuşağıyla alnındaki terini silerek:

“Bahar gelince fidan ek demiş atalarımız. Şu bağdaki kuruyan elmaları söküp yerine üç-dört ceviz fidanı ekiyorum”, diye cevap vermiş. Sultan da:

“Ey dostum, yaşlılık vaktinizde bağ yapmanın size ne gereği var? Seninle ben, yaşayacağımızı yaşayıp göreceğimizi gördük. Bu cevizler ne zaman meyve verecek? Sen ne zaman bu meyvelerden yiyeceksin? Niçin ahir ömründe bu bağdaki, hâlihazırdaki meyvelere kanaat ederek gölgelerinde oturup gazel yazmıyorsun?, demiş.

Bunun üzerine Ali Şir:

“Dostum, iyiden bağ kalır dendiğini duymadın mı? Ben bu fidanları kendim için değil, işte şu mahallemizin sokaklarını civıldatan çocuklar, belki de onların çocukları için ekiyorum. Bir gün gelip de şu fidanların her biri büyük ağaç olup meyve vermeye başlasa insanlar bu meyvelerden tattıklarında ‘bu bağ Mir Ali

Şir'den kaldı' deseler, benim için bu, bütün nimetlerden daha lezzetlidir", diye cevap vermiş.

Bunları duyan Sultan Hüseyin, Mir Ali Şir'in cömertliğine hayran kalıp, ona bir kese altın çıkarıp vermiş. Mir Ali Şir altına bakıp:

"İşte gördünüz mü dostum? Ektiğim fidanlar daha şimdiden meyve vermeye başladı", deyip gülmüş.

Sultan Hüseyin ise Mir Ali Şir'in hazır cevaplılığına bir kez daha hayran kalmış.

AYAĞINI YORGANINA GÖRE UZAT ^{Ö29}

Sultan Hüseyin, evinin ortasına yer yaptırıp küçücük bir yorganı da üstüne almış. Tavana doğru bakarak yatıyormuş. Yorganı üstüne çekse ayakları açılıyormuş; ayaklarını örtse üstü açıkta kalıyormuş. Yattığı yerden saraydaki ulemaları çağırıp:

"İşte bu yorganı bozmadan başımdan ayağıma kadar yetirin. Size kırk gün mühlet. Fermamı yerine getiremezseniz hepinizi astırırım!", demiş.

Padişahın ulemaları otuz dokuz gün düşünüp taşınıp bir çaresini bulamamışlar. Kırkıncı gün hepsi toplanıp Ali Şir Nevâyî'nin yanına varmışlar. Ayaküstü sıraya dizilip:

"Efendim, sultanın talebini yalnızca siz yerine getirebilirsiniz. Bu müşkül muammayı çöremezseniz halimiz harap. Yarın hepimizin başı gidecek. Şefkat ve merhametinize muhtacız. Bunun için başımızı eğip huzurunuzda geldik", diyerek durumu açıklamışlar.

Kırk günlük süre dolup padişahın verdiği mühlet bitince bütün devlet erkânı saraya toplanıp endişeli bir şekilde beklemeye başlamış. Ali Şir Nevâyî saraya girdiğinde ise sultan, yorganını başına çekmiş, dizinden altı açık bir şekilde yatıyormuş.

"Efendim, izin verirsiniz yüce fermanınızı yerine getireyim", demiş şair. Sultan Hüseyin yorganın altından:

"Tamam", demiş. Bunun üzerine şair:

“Fakat bana gücenmeyeziniz şahım!”, demiş. Padişah da:

“Niçin güceneyim? Asıl şimdi sıkıntıdayım! Aksine eğer bu meseleyi halledersen zekâna hayran kalacağım”, diye cevap vermiş.

Ali Şir Nevâyî, dosdoğru sultanın yanına varıp, yorgandan açıkta kalan ayaklarına vurmuş. Can tatlı tabii ki, padişah hemen iki ayağını da toplayıp yorganın altına çekmiş. Sonra da üstündeki yorganı bir kenara atıp sinirle yerinden doğrulup:

“Bunu niye yaptın Ali Şir?”, diye bağırmış. Ali Şir Nevâyî ise kollarını göğsünde kavuşturup:

“Eee, siz de ayaklarınızı yorganınıza göre uzatın şahım!”, demiş.

Sultan Hüseyin ise olduğu yerde kalakalmış.

AT NİYE GÜLDÜ? ^{Ö 30}

Sultan Hüseyin Mirza ile Ali Şir Nevâyî, ava çıkmaya niyetlenmişler ve sultan:

“Yarın sabah ezanla yola çıkarız, hazır olun!”, demiş.

Bir ara Hüseyin Mirza, gizlice Ali Şir’in bineceği atın üst dudağını kesmiş. Şafak vaktine yakın Ali Şir’in uykusu kaçmış ve atına şöyle bir bakmak için tavlaya gittiğinde ne görsün! Atının dudağı kesilmiş. “Muhtemelen sultanın işidir. Gene bir muzırlık düşünmüşse benziyor”, diye aklından geçirmiş ve o da Hüseyin Mirza’nın bineceği atın kuyruğunu kesmiş.

Ertesi gün atlarına binip av için yola çıkmışlar. Atının kuyruğunun kesildiğinden haberi olmayan Hüseyin Mirza:

“Ey Ali Şir, atın gülüyor mu ne?”, diye sormuş. Ali Şir ise:

“Evet efendim, atınızın kuyruğunun olmadığını gördü de ona gülüyor”, dediğinde Hüseyin Mirza, atının kuyruğunun kırıldığını görüp kıpkırmızı kesilmiş.

BAL ARILARI ^{Ö 31}

Bahar günlerinin birinde Ali Şir Nevâyî, bağda gül budayan bir bahçıvan ile sohbet ediyormuş. Birden bir sürü bal arısı uçuşup büyük bir ağaca konmuş. Bunu görüp şaşırın bahçıvanın gittiğini gören Ali Şir Nevâyî:

“Nereye gidiyorsun?”, diye sormuş. Bahçıvan da:

“Bu arıları bir kapta toplamazsak başka taraflara uçup giderler”, demiş. Bunun üzerine şair:

“Acele etme, bunlar daha önce yaşadıkları yerden daha sakın bir yer istedikleri için kaçıp gelmişler. Onları ürkütmemen karşılığında güzün buradan çok bal alırsın”, demiş.

Böylece Ali Şir Nevâyî'nin sayesinde bal arıları, bir kaba konmadan o ağaçta yaşamışlar. Bahçıvan her yıl, oradan bir bakır kabı dolduracak kadar bal almış.

DOĞRU CEVAP ^{Ö 32}

Günlerden bir gün Ali Şir Nevâyî'nin huzuruna bir tüccar gelip ondan kendi oğluna şairlik hünelerini öğretmesini istemiş. Ali Şir Nevâyî de:

“Oğlunuz hangi hünere (sanat) meraklıdır?”, diye sormuş.

“Oğlum benim gibi tüccar olmayı gönülden istiyor, fakat ben onun şair olmasını istiyorum”, demiş adam. Bunun üzerine Ali Şir Nevâyî:

“Aslında tüccarlık bir hünere (sanat) değildir ama oğlunuz bunu istiyormuş. Bırakın öğrensın. Şairlik ise insan faziletidir”, diye cevap vermiş.

ZİYAD BATIR ^{Ö 33}

Sultan Murat öldükten sonra Sultan Fatih tahta geçmiş. Sultan Fatih, Herath değil İstanbullu ve Sultan Halife Osman'ın neslindenmiş. Halifenin babası, sahradaki göçebe Türklerdenmiş. Nasıl olduysa bu Türkler, açlık ve sefalet

yüzünden iki yüz evlik hanedan ile İstanbul'a gitmişler. O sırada şehri halifenin düşmanları sarmış. Halife tam yenilecekken bu göçebe Türkler hanedamının her birinden birer ikişer adam çıkıp toplanmış ve hepsi birleşip halifeye gönülden yardım etmişler. Bunların içinden Sultan Osman'ın babası bahadır bir yiğitmiş. Çok iyi dövüşüp halifenin düşmanlarına çok zayıat vermiş. Halife, bu savaşta cengâverlik gösteren bu iki yüz hanelik Türkler'i oldukça iyi makamlara tayin etmiş. Sultan Osman'ın babasını ise kendine vezir olarak atamış. Gel zaman git zaman, halife ömrü yetip ahrete göçünce tahta Sultan Osman oturmuş. Bundan sonra halifelik Sultan Osman'ın nesline geçmiş. Kısacası Sultan Fatih, halife Osman'ın torunlarının torunlarından biri olarak kabul edilir.

Sultan Fatih'in bir kızı varmış. İyi huylu, güzellikte dengi olmayan, akıllı ve okumuş bir kızmış. Bu kızı bir kere gören "keşke gene görsem" diye arzu edermiş. Adı da kendi gibi Kamerhan imiş. Sultan Fatih de kızını, oğuldan yeğ tutarmış. Çünkü bu kız, ok atmada, yay germede ve kılıç kullanmada öyle maharetliymiş ki hiç kimse onunla boy ölçüşemezmiş.

Kamerhan'a hayran olanların sayısı belli değilmiş. Şehzâdeler, beyzâdeler ve diğerleri araya dünürçüler koysalar da kızın verdiği tek cevap: "Ben evlenmeyeceğim"miş.

Sultanın sarayında bütün hünerlere muktedir bir usta varmış. Yaptığı aletler çok güzel olduğu için Sultan, onu sarayındaki bütün ustaların başı tayin etmiş. Ustanın itibarı yerinde imiş. Saraydaki hizmetkârların büyüğü küçüğü hepsi ona hürmet edermiş. Bu ustanın yirmi yaşlarında, cesur, okumuş, akıllı, gözü pek bir oğlu varmış. Adı Ziyad olan bu delikanlı, bahadırılıkta yeni yeni şöhret kazanıyormuş. O da sultanın kızına, Kamerhan'a âşıkmiş.

Bir gün melike, ustaya güzel bir ok-yay yapmasını buyurmuş. Usta, melikenin isteğine uygun bir ok-yay yapmak için bütün maharetini sergilemiş ve tez zamanda bitirmiş. Oğlu da babasından gizlice bir yay yapmış. Yayı babasına gösterdiğinde ise adamcağız çok şaşırılmış çünkü oğlunun yaptığı, kendisinininkinden kat kat daha güzelmiş. Yayın kabzasında da türlü türlü rubaifler yazılıymış. Babası gururlanarak oğlunu alnından öpmüş ve sevinçle:

"Aferin oğlum, benim mesleğimi çok iyi öğrenmişsin. Artık kimsenin yanında ezik kalmazsın", demiş. Sonra kendi yaptığı yayı bırakıp, melikeye

oğlunun yaptığı yayı göndermiş. Melike yayı görünce övgüler yağdırarak düşündüğünden daha güzel olduğu için ustaya hediyeler vermiş.

Gel zaman, git zaman usta yaşlanmış. Güçten kuvvetten düşüp nihayetinde vefat etmiş. Sultan Fatih de Ziyad Batır'ı çağırıp babasının yerine, bütün ustalara ustabaşı olarak tayin etmiş.

Günlerin birinde, Sultan Fatih hareme girdiğinde kızının bir yay ile meşgul olduğunu görmüş. Yayın işlenişini görüp hayran hayran yaya bakarken, kabzasına nakşedilen şiire gözü düşmüş. Okuyup baksa ki âşıkane bir beyit. Kızına gösterdiğinde ise o da şaşırılmış. Bu işe öfkelenen padişah, derhal Ziyad Batır'ı çağırıp sormuş:

“Bunu kim yazdı?”. Delikanlı:

“Ben yazdım”, deyince sultan:

“Sen ne zaman o mertebeye yetiştin nankör!”, deyip celladı çağırılmış ve Ziyad Batır'ı öldürmesini emretmiş. Vezirlerden biri, Ziyad Batır'ın günahını sorup, affetmesi için sultanın ayaklarına kapanmış. Vezirin yalvarıp yakarmaları sonucunda Ziyad Batır ölümden kurtulmuş ama şehir dışına sürülmekten kurtulamamış.

Ziyad Batır az gitmiş, uz gitmiş kırlar, çöller aşır birkaç gün sonra bir dağa varmış. Baksa ki önünde, gözünün alabildiği kadar yeşillik, çayır, çimen, gönül açıcı hoş bir hava varmış. Dağın etrafında dolanırken, ihtiyar bir adamın birkaç bin yıkı ve koyunları otlattığını görmüş. Ziyad Batır, yaşlı adama selam vermiş. İhtiyar, onun yorgun olduğunu anlayıp koca bir kâse kırmızı koyup vermiş ve:

“Nereden geliyorsun oğlum?”, diye sormuş. Ziyad Batır başına gelen sevdâyı anlatınca, ihtiyar bu sefer de:

“Şimdi nereye gideceksin oğlum?”, diye sormuş. Delikanlı:

“Nereye olursa giderim, kendi vatanından ayrı bir garibim. Aklım nereye eserse oraya gideceğim ata!”, demiş. Bunun üzerine ihtiyar:

“Ben bu dağ halkının hayvanlarına bakıyorum. Babamdan kalan meslek budur. Beni dinleyip kabul edersen bana oğul ol, beraber yaşayalım derim. Nasıl olur?”, demiş.

Ziyad Batır'a bu fikir makul gelip:

“Ey ata, eğer siz bunu istiyorsanız ben gönülden razıyım”, demiş.

Böylece delikanlı, çobana oğul olup koyunlara, yılkılara bakmaya başlamış. Mallara musallat olan vahşi hayvanları da taş atarak öldürüyormuş. Bu işe atası da seviniyormuş çünkü her yıl birkaç mal, vahşi hayvanlara yem olup gidiyormuş. Velhâsıl Ziyad Batır'ın namı bütün dağ halkına yayılmış. İnsanlar ona "taş atan bahadır" diye isim bile koymuşlar.

Şimdi, sultanın kızı Kamerhan'dan işitin. Kamerhan gizliden gizliye Ziyad Batır'ı severmiş ve içinden "Eğer babam beni birine verirse ona versin", dermiş. Babası, Batır'ı şehirden sürgün edince bütün dünya gözüne kapkara görünmüş. Gece gündüz aşığını düşünüp, geceleri ağlayarak sabahı edermiş. Fakat derdini kimselere söyleyemezmiş.

Günlerden bir gün, Kamerhan babasından icazet alarak erkek gibi giyinmiş. Av köpeğini de önlerine katıp kırk cariyesi ile beraber ava çıkmış. Birkaç gün gittikten sonra bir ormana varmışlar. Burada sadece birkaç sülün avlayıp ormandan çıkmışlar. Sonra Kamerhan, bir kurdu okla vurup derisini yüzmüş ve kızlardan birinin eline verip kendisi başka bir yöne doğru gitmiş. Orada, bir geyiğin otladığını fark etmiş. Geyiğin kulağında altın bir halka, boynunda da çeşit çeşit kıymetli taşlar asılıymış. Boynuzunda ise altından bir mühür basılıymış. Kamerhan geyiğe hayran olup kızlara:

"Şu geyiği kuşatın, ok atmadan kement ile yakalayın! Kimse kaçırmayın. Kim kaçırırsa aranızdan çıkarıp yüzüne kara sürün!", diye emretmiş.

Kızlar, Kamerhan'ın buyruğunu duyar duymaz ellerine kement alarak geyiğin etrafını kuşatmışlar. Hümayun isimli kız ortaya geçip geyiğe kement atmış fakat geyik kızın yanı başından geçmiştir. Kamerhan ise ard arda üç kement atmış fakat o da yakalayamamış. Bunun üzerine kızlardan utanıp sinirlenen Kamerhan, geyiğin arkasından koşturmuş. Geyik ise atılmış ok gibi vınlayıp, uçan kuş misali hızla kaçıyor. Kamerhan'ın bindiği at, oldukça hızlı ve cins bir at olduğu için geyiğin arkasında kalmamış. O sırada geyik bir mağaraya girmiş. "İşte şimdi yakaladım" diye düşünüp sevinen Kamerhan da mağaraya girmiş. Fakat mağarada bir delik varmış ve meğer geyik, bu delikten kaçıp gitmiş.

Mağaradan kaçıp kurtulan geyik, tam o sırada Ziyad Batır'a rastlamış. Ziyad Batır da hemen geyiğin boynuzunu nişanlayarak bir taş atmış. Taş, geyiğin boynuzunu koparmış ve hayvan oracıkta ölmüş. O esnada Kamerhan da yetişip gelmiş. Baksa ki geyik ölmüş yatıyor. Öfkeyle kılıcını kınından sıyırp:

“Ey namert çoban, geyiği vursam vaktinde ben vururdum! Benim niyetim diri yakalamaktı. Sen niye başkasının avını vuruyorsun?”, demiş ve dizginini Ziyad Batır’dan tarafa çekip atına bir iki kamçı vurmuş. Tam o sırada, ansızın bir aslanı gören at ürkmüş ve üstündeki Kamerhan da yere düşmüş. Kamerhan yere düşerken elindeki kılıç sol dirseğine batmış. Ziyad Batır, aslanı görür görmez ve aslanın da tam Kamerhan’a saldıracağı sırada, aslanın çenesini hedefleyerek bir taş atmış. Taş da aslanın kafasına isabet etmiş ve burnunu da koparak hayvanı öldürmüştü. Sonra Ziyad Batır yaklaşmış baksa ki yüzünde peçe olan bir delikanlı attan düştüğü için baygın bir halde yerde yatıyor. Kılıcı da elini delip yere saplanmış. Derhal gömleğini yırtıp, delikanlının yaralı elini sarmış ve “Bu biçare boşuna ölüp gitmesin” diye su getirip yüzüne serpmiş. Delikanlı hâlâ kendine gelmeyince Ziyad Batır “Yüzünden peçesini alıp ağzına su vereyim bari” diye düşünüp peçesini kaldırmış. Bir de ne görsün! Kıvrır kıvrır kara saçlarıyla Kamerhan’ı görmesiyle birlikte Ziyad Batır, az daha kendini kaybediyormuş. Ziyad Batır, kızı görünce:

“Ey peri, başın köter, turgil, meni küydirmegil,

Tirile çapginki çap, behuş bolib yatib öldirmegil”, deyip şiir okumuş.

Aradan biraz vakit geçince kız kendine gelmiş ve baş ucunda oturup, kendisine bakarak ağlayan Ziyad Batır’ı görmüş. Bu sefer de sevincinden kendinden geçmişti. O sırada Kamerhan’ı arayan kızlar gelmişti. Baksalar ki bir aslan ölmüş yatıyor; Kamerhan kendini kaybetmiş bir halde ve bir çoban da tepesinde durmuş, ara ara kızı su serpiyormüş. Derhal atlarından inip kızın başını dizlerine koymuşlar. Gözlerinden yaş akıttıkları sırada Kamerhan kendine gelip ayılmış. Kızlar, Kamerhan’ın eline merhem sürüp tekrar bağlayınca şehre götürmek isteseler de Kamerhan razı olmamış ve:

“Ben iyileşinceye kadar bu yerden gitmiyorum”, demiş.

Buldukları yerde bir çeşme, bu çeşmenin etrafında da gölgeleri iki batmanlık yere düşen iki ağaç varmış. Kızın çadırını oraya kurmuşlar. Kamerhan, hali biraz düzelince delikanlıya:

“Ne zamandan beri çobanlık yapıyorsunuz?”, diye sormuş. O da:

“Babanız kovduğundan beri”, diye cevap vermiş. Melike bu cevaptan hoşlanmış ve tebessümle:

“Bende suç yok, suç sizde; fakat ne yazık ki sizi babamdan kurtaramadım!”, demiş.

Bunları duyan Ziyad Batır’ın sevincinden içi içine sığmamış. Sonra atasını çağırmaya gitmiş. Atası:

“Onları misafir etmeliyiz”, deyip köyden büyük bir kazan getirip, dört beş koyun kesmiş. Koyunları kazana atıp ateşe koymuş ve kızlara da:

“Yorulmuşsunuzdur”, deyip kırmızı koyup vermiş.

Aradan birkaç gün geçmiş ve melikenin yarası da düzelmeye başlamış. Şimdi de sözü padişahın iştin.

Kamerhan ava çıkıp gittikten sonra on beş, yirmi hatta bir ay geçmiş ve hiç haber çıkmamış. Babası da bir pehlivana:

“Melike neredeymiş, varıp bir haber al gel! Nerede rastlarsan al getir!”, demiş.

Bu pehlivan da melikeyi sevip “Keşke ona denk olsam” diye düşünürmüş. Bu yüzden de sultana canı gönülden hizmet edermiş. Sultanın dediklerinden memnun olup yiğitlerini toplamış ve:

“Kamerhan’ı nerede yalnız bulursak onunla sohbet edelim”, demiş. Yanlarına bir küp de şarap alarak yiğitleriyle birlikte melikenin izinden yola çıkmışlar. Beş gün sonra melikeyi bulmuşlar. Bakmışlar ki melike, Ziyad Batır’la oturuyor. Bunu görmesiyle birlikte yüreği ağzına gelen pehlivan, bir şey demeye korkmuş ve melikeye:

“Babanız sizden bir haber almak için beni gönderdi”, demiş.

O gün de yemek olarak çorba pişirildiği için yeni gelenlere çorba ikram edilmiş. Pehlivan da yanında getirdiği şarabı ortaya koymuş. Kızların bir ikisi saki olup boşaldıkça şarapları dolduruyormuş. Melike de çoktan beri humârmış ve Ziyad Batır da şaraptan içiyormuş. Bir iki kâsedden sonra pehlivanın gözü kızarıp öfkeyle:

“Kalk! Melikenin yanında niye oturuyorsun?”, deyip Ziyad Batır’a bağırmış. Delikanlı sesini çıkarmayınca pehlivan :

“Benim buyruğumu niçin yerine getirmiyorsun?”, deyip yerinden kalmış ve Ziyad Batır’a bir yumruk savurmuş. Bu işe sinirlenen Ziyad Batır, pehlivanın kolundan çekip öyle bir vurmuş ki çenesi düşüp, ağzından köpükler gelmiş ve

oracıkta ölmüş. Bunu gören pehlivanın yiğitleri de Ziyad Batır'a saldırmışlar. Ziyad Batır bir anda hepsini öldürmüştü. Bunun üzerine melike, Ziyad Batır'a:

“Artık burada durmak tehlikeli! Başka bir memlekete gidelim”, demiş. Kızlara ise:

“Sizler saraya varın. Babam beni sorarsa ‘bir geyiğin ardından gitti, arayıp tarayıp bulamadık’ dersiniz”, demiş.

Kızlar melike ile ağlaşıp vedalaşmışlar. Ziyad Batır ile melike de çobanla vedalaştıktan sonra atlarına binip yola düşmüşler. Avlana avlana geçirdikleri birkaç günden sonra Herat denilen bir şehre varmışlar. Burada Sultan Hüseyin Mirza padişah imiş. İki genç, şehirdeki bir kervansarayda konaklamışlar. Buraya yakın bir yerde de bir şeyh varmış. Ziyad Batır, kızı nikâhlayıp almak için şeyhe gitmiş. Şeyh, yerinde olmadığı için oğlu çıkmış ve Ziyad Batır'ın isteğini duyunca:

“Ben nikâhınızı kıyarım”, deyip Ziyad Batır ile birlikte kervansaraya gelmiş. Nikâh sırasında kıza gözü düşünce kendi kendine “Ne yazık! Bu güzel kıızı kendi elimle nikâhlayıp verdim!” deyip üzülen evine geri dönmüş. Kızın sevdası yüzünden de Ziyad Batır ile dost olmuş ve “Misafiri ağırlamak peygamber sünnetidir” deyip sık sık görmeye gelmeye başlamış.

Ziyad Batır, Kamerhan ile anlaşmış bir demirciye çırac olmuş. Demirci, hem kendisinden de hünerli gördüğü Ziyad Batır'ın hizmetinden memnun olduğu için hem de insafli bir adam olduğu için kendine ortak ederek:

“Canı gönülden evlâdımsın”, demiş.

Bir gün şeyhin oğlu, Ziyad Batır'a:

“Birader, siz burada yatmayın artık. Ben size bir ev buldum. Çok ucuza alalım o evi”, demiş. Ziyad Batır:

“Paramız yok”, deyince şeyhin oğlu:

“Sizde yoksa bizde var, paranız olduğu zaman verirsiniz”, demiş.

Ziyad Batır evi görüp beğenmiş. Vaktiyle çalışıp artırdığı parası varmış ve peşinen verip evi almış. Kızı da eve getirip yerleşmişler. Sonra şeyhin oğlu:

“Hatunun çok genç. Sen işe gittiğin zaman evde yalnız kalır. Bizim evde çocuksuz bir kadın var. Onu size yollasam nasıl olur?”, demiş.

Ziyad Batır bu teklife memnun olmuş. Şeyhin oğlu, kurnaz bir kadın bulup biraz para vermiş ve:

“Ne yapıp edip Kamerhan’ı yoldan çıkar”, deyip Ziyad Batır’ın evine kadını alıp getirmiş.

Yaşlı kadın, Kamerhan ile ana evlat gibi olmuş. Gece gündüz elinde tespih namaz kılarmış. Kamerhan da eşi işe gittikten sonra oturup kilim dokuyormuş. Sıkıldığı zamanlarda da şarkı söylüyormuş. Yaşlı kadın, yavaş yavaş kızın aklına girip, şeyhin oğlunu övmeye başlamış. Kamerhan, kadının niyetini sezdiği için kocası gelince söylemiş. Ziyad Batır:

“Ben de benimle niçin dost oldu diye düşünüyordum. Demek maksadı buymuş. Pekala, sen şimdilik sesini çıkarma, bakalım daha neler diyecek”, demiş.

Ertesi gün kadın gene söylemeye başlamış:

“O seni çok seviyor, bir kere konuşsanız ne olur?”, demiş.

Kamerhan da öfkesine hakim olamayıp kadının ağzına vurmuş ve evinden kovmuş. Kadın, dudakları şişmiş ve dili ağzına sığmaz bir halde şeyhin oğlunun yanına gitmiş. Şeyhin oğlu, olanları duyar duymaz emrinde çalışan ve görevi adam öldürmek olan hizmetkârını çağırmış. Hizmetkârına:

“Bu gece hiçbir yere gitme”, demiş.

Şeyhin oğlu, gece yarısı hizmetkârını alıp Ziyad Batır’ın evine gitmiş. İçeridekilerin uyuduklarını bilip duvardan aşmışlar. Niyetleri Ziyad Batır’ı öldürüp kızı kaçırmakmış.

Kamerhan, dışarıda birilerinin olduğunu gölgelerinden anlamış ve Ziyad Batır’ı uyandırmış. Ziyad Batır durup baksa ki eyvanının önünde iki adam duruyor; hemen yastığının altındaki hançerini almış ve hizmetkâr ile dövüşmeye başlamış. Kamerhan da şeyhin oğlu ile yumruklaşmış. Ziyad Batır, hizmetkârı öldürmüş; melike de şeyhin oğlunu yere yıkmış ve tam boğmak üzereyken Ziyad Batır:

“Bırak gitsin bu murdarı”, demiş. Şeyhin oğlu olduğu yerde diz çöküp:

“Sahn beni”, diye ağlıyormuş. Melike ‘öldürelim’ dese de Ziyad Batır:

“Bırak gitsin, öldürme bu namerdi”, demiş ve adamı salmışlar.

Şeyhin oğlu evden çıkınca “Niçin bunu padişahlığa varıp söylemeyeyim ki” diye düşünüp, ağzını sarıp sarmalamış ve saraya varmış.

Sultan Hüseyin Mirza’nın birkaç mahremiyle beraber sohbet ettiği sırada, şeyhin oğlu feryat figan içeri girmiş. Sultan:

“Kimden dert yanıp feryat figan edersin?”, diye sorunca şeyhin oğlu:

“Efendim, bir vakit evvel memleketimize gelen birisi, yanında bir kız da getirmişti. Ben, onu dürüst biri sanıp nikâhlarını kıymıştım. Sonra da bir ev alıp verdim. Bu gece sokaklarından geçerken, içeride birkaç yiğit ve ortada oynanan kadını gördüm. Sinirime hakim olamayıp delikanlının haremını çağırđım ve ‘Bu nasıl ahlâksızlık, Allah’tan korkmaz mısınız!’ dediğimde kadın bana bir yumruk vurdu. Efendim, o kadını şehirden kovsanız; yoksa ahlâksızlıkları hepimize bulaşacak”, demiş. Sultan öfkelenip:

“Onu şehirden kovmak da ne demek, alıp getirin! Derhal öldürttüreceğim!”, deyip adam göndermiş.

Ziyad Batır ile Kamerhan’ın ellerini arkalarından bağlayıp getirmişler. Sultan, Kamerhan’ın güzelliğini görünce neredeyse kendini kaybetmiş. Velhasıl bunların günahsız olduklarını anlamış. Ziyad Batır’a:

“Sen bu kızı nereden alıp geldin?”, diye sormuş. Ziyad Batır da:

“Efendim, kendisine sorun”, demiş. Sonra padişah:

“Sen bu kızı bırak, git”, demiş fakat Ziyad Batır razı olmamış. Sultan da cellatları çağırıp delikanlıyı öldürmelerini emretmiş. Cellatlar, delikanlıyı alıp çıkıyoruz diyene kadar delikanlı ellerinden kaçıp dosdoğru demirci ustanın evine varmış. Olan biteni anlatınca, ustası:

“Şimdi falan yerdeki mağaraya git. Ben sana yarım neler olduğunu yetiştiririm”, demiş.

Bu arada sultan, kıza:

“Seni melikelerin melikesi kılayım; yeter ki benimle kal”, deyip güzel sözler söylüyormuş. Fakat kız, sultan ne kadar yalvarıp yakarsa da bu sözlere aldanmamış. Buna sinirlenen şah da kızı, bağındaki gizli zindana attırmış.

Şah, Ziyad Batır’ın kaçtığını duyunca hemen şehrin kapıların kapattırıp aratmış; fakat bulamamış. Demirci de ertesi gün akşamüstü Ziyad Batır’ın gizlendiği mağaraya gitmiş. İkisi biraz sohbet ettikten sonra Ziyad Batır:

“Şimdi ne yapacağız, doğru dürüst bir yol göster!”, demiş. O da:

“Bunun bir yolu var. Eğer olursa, sultanın veziri Ali Şir Nevâyî ile konuşabilirsen, ona bütün derdini anlattırın. O kişi mutlaka bir yolunu bulur”, demiş. Ziyad Batır:

“Tamam”, deyip gece yarısı Ali Şir Nevâyî’nin evine gitmiş. Eşikte duran bekçiye:

“Ben uzak yerden misafir olup geldim”, demiş.

Ali Şir Nevâyî, âdeti üzere geceleri uyumayıp işleri ile meşgul olurmuş. Eşikteki bekçi:

“Misafir bir yiğit, uzak yoldan sizi görmeye gelmiş”, deyince Ali Şir Nevâyî:

“Çağırın, girsin”, demiş.

Ziyad Batır, Ali Şir Nevâyî ile hoşbeş ettikten sonra başına gelen işlerin hepsini bir bir anlatmış. Ali Şir de:

“Sakın ol. Sultan, Kamerhan’ı öldürmedi; ben yarın ondan bir haber alıp gelirim”, diyerek teselli etmiş.

Ertesi gün vezir bağa gitmiş. O, sultanın bağda gizli bir zindanı olduğunu biliyormuş. Bahçıvan, veziri bağda dolaşırken görmüş ve önünde saygı ile eğilerek vezire bir deste gül vermiş. Bu kişi hem bahçıvanlık hem de zindanın muhafızlığını yapıyormuş; fakat bunu neredeyse hiç kimse bilmezmiş. Ali Şir, bahçıvana:

“Kızdan haber var mı?, Yoksa kendi bildiğini yapıp canına kıymasın!”, demiş. O da:

“Evet efendim, haberdarım. Sultanın kendisi daha şimdi kızın yanından çıkıp gittiler”, demiş.

Ali Şir Nevâyî’nin içi ferahlamış ve geç vakit eve gelip yiğide bunu anlatmış.

O gün Ziyad Batır, kendi yiğitleriyle beraber bağdan zindana bir tünel kazmış. Üç günde bağı deşip, Kamer’i kurtarıp almış. Ali Şir Nevâyî, onları evine götürüp güzel bir yer vererek Ziyad Batır’a:

“Sen benim biraderim, Kamer de bacımdır. Benim evimde ömür boyu rahatça kalabilirsiniz. Hiç kimse size karışamaz”, demiş. Kamer ve Ziyad Batır buna çok memnun olup orada yaşamaya başlamışlar. Böylece aradan üç yıl geçmiş ve bir oğulları olmuş.

Bir gün Ali Şir Nevâyî, bağdan çıkmış eve giderken yolda Ziyad Batır ile Kamer’in çocuğuna rastlamış. Çocuğun eline bir gül verip eve götürdüğünde içerden “Niye ağlıyorsun?, Anneni özlemişsin ama gidip göremeyiz ki!, Dur, ağlama, benim yüreğimi de ezme”, diye sesler duymuş. Eve giren Ali Şir’i

görünce, Kamerhan'ın gözyaşları daha da artmış ve Ali Şir'e selam verip yerinden kalkmış. Ali Şir de:

“Üzülme kardeşim. Bir ay sabredin, memleketinize sizi ben götürüp babanla da konuşacağım”, demiş.

Aradan bir ay geçmiş. Ali Şir Nevâyî, sultandan seyahat bahanesi ile icazet almış ve en iyi dört sırdaş yiğidini de yanına alarak yola çıkmış. Bir hafta öncesinden de Kamer ile Ziyad Batır'ı şehirden çıkarıp, bir dağın kenarında konaklatmış bekletiyormuş. Yola çıktıktan sonra onları da alarak dosdoğru İstanbul'a varmışlar. Sultan Fatih, Ali Şir Nevâyî'nin geldiğini işitip birkaç yiğidi ile karşılamaya çıkmış. Şairi birkaç gün misafir ettikten sonra:

“Hoş gelmişsiniz, sizin için ne yapabilirim?”, demiş. Ali Şir:

“ İki günahsızın günahını affetmeniz için geldim. Eğer affederseniz birkaç gün daha kalırım, aksi takdirde giderim”, demiş. Bunun üzerine sultan:

“Eğer günahkârlar babamı öldürmüş olsalar bile sizin hatırınız için affederim, kimmiş onlar?”, deyip sormuş. Ali Şir Nevâyî, Kamer ile Ziyad Batır'ı çağırılmış. Kızını gören sultan, sevincinden az daha ölecekmış ve:

“Nerelerdeydin yavrum?”, deyip kızını alnından öpüp ağlamış. Meğer sultanın, Kamer ortadan kaybolduktan sonra aratmadığı yer kalmamış. Sultan sonra Ziyad Batır ile de selamlaşmış. Ali Şir Nevâyî, bu iki gencin başına gelen işlerin hepsini anlatmış; fakat araya dargınlık girmesin diye Sultan Hüseyin ile olan vakayı anlatmamış. Sultan Fatih, şehre yedi gün yemek dağıtıp Ziyad Batır'ı kendine asker başı olarak tayin etmiş. Ziyad Batır da dağda birlikte çobanlık yaptığı atasını çağırılmış ve onun için abat kıldırıldığı bağı hediye etmiş.

Ali Şir Nevâyî de birkaç gün daha kalıp yine Herat'a dönmüş. Birbirlerini özlediklerinde de karşılıklı gelip gidip görüşürlermiş.

TANDIR KURAMAYAN EV KURABİLİR Mİ? ^{Ö 34}

Ali Şir Nevâyî'nin Mehmet Ağa denilen bir komşusu varmış. Mehmet Ağa, ömür boyu çalışıp nihayetinde bir ev sahibi olmuş ve varı yoğun bu evmiş. Onun bir de hiçbir yerde çalışmayan, gece gündüz boşuna vakit geçiren Hüdaverdi isimli oğlu varmış. Günlerden bir gün Mehmet Ağa, şairin huzuruna gelmiş ve:

“Hazret, size de malum ki ben artık yaşlandım. Bugün olmazsa yarın emanetimi sahibine teslim edeceğe benzerim. Senden bir ricam var. ‘Olur’ derseniz söyleyeyim”, demiş. Şair:

“Canı gönülden yaparım”, deyince Mehmet Ağa gözleri yaşla dolarak konuşmaya başlamış ve:

“Ricum şu ki ben bu dünyaya göz yumduğum vakit oğlum Hüdaverdi evi satacak gibi görünüyor. Ne yapıp edip onu bu yoldan döndürün. Nihayetinde ‘vatan derdi, kefen derdi’ diye boşuna söylememişler. Benden sonra oğlumun benim gibi bir ev sahibi olabileceğine hiç inanmıyorum. Evsiz barsız sokaklarda telef olacak”, demiş.

Ali Şir Nevâyî de:

“Dediğinizi yapacağım, bana inanın”, diyerek adamcağızı teselli etmiş.

Sonra Mehmet Ağa, evine gelip oğlunu karşısına çağırıp:

“Oğlum, eğer bir gün ölürsem evi asla satma! Sonra bir daha ev sahibi olamazsın ve helâk olursun. Eğer satmak zorunda kalırsan da önce Ali Şir Nevâyî’nin huzuruna var. Öyle zannediyorum ki o sana doğru yolu gösterir”, demiş.

Velhâsıl Mehmet Ağa bu âlemden göçmüş. Oğlu da evi satma derdine düşmüş. Kendi kendine “Babam evi satacak olursan Ali Şir Nevâyî’nin yanına bir git demişti. Hayret, nasıl yol gösterecek acaba?”, deyip şairin huzuruna varmış ve niyetini söylemiş. O zaman Ali Şir Nevâyî:

“Güzel, ama tandırın biraz eskice görünüyor. Yıkıp yenisini kur. Evin değeri iki kat artar”, demiş.

Hüdaverdi eve gelip tandıra bakmış ki gerçekten de hem eskimiş hem de bir tarafı tahrip olmuş. Bunun üzerine:

“Hazret doğru söylemiş. Bunu yıkıp yenisini kurarsam evin değeri ikiye katlanır”, demiş ve tandırı yıkmış. Sonra komşu köydeki tandırcıya giderek yeni bir tandır almış ve eve doğru yola çıkmış. Yolda gelirken yorulmuş ve biraz dinleneyim deyip tümsek bir yere oturmak istemiş. Fakat o sırada tandır yere düşüp kırılmış. Hüdaverdi geri dönüp ustadan bir tandır daha almış. Hemen eve varayım derken onu da kırmış. Üçüncü tandırı ise kırmadan eve getirip eskisinin yerine kurmuş; ama üstüne çok fazla balcık koyduğu için sabah uyandığında tandırın yıkıldığını görmüş.

Hüdaverdi, bu işe iyice sinirlenip kendi kendine “Ali Şir Nevâyî niçin beni bu kadar avare etti?”, deyip şairin yanına gitmiş.

Ali Şir Nevâyî ise evde oturup şiir yazmakla meşgulmüş. “Hazret”, demiş Hüdaverdi şaire bakıp:

“Tandırı kuramadım, ucuza gitse bile evi tandırsız satacağım”, diye de eklemiş. Şair de:

“Acele etme, sözümü dinle. Gördün mü bir tandır kuramadın ama evi satmayı istiyorsun. ‘Beli ağrımayanın yemek yiyişini gör’ diye boşuna söylememişler. Evi satınca yenisini yapamayıp sokaklarda kalacağını hiç düşünmedin mi? Git, çalış! Evin yerinde kalsın”, demiş.

Ali Şir Nevâyî’nin makul ve akıllıca sözlerine hak veren Hüdaverdi, evini satmayı çalışarak güzel bir hayat sürmeye başlamış.

ALLAH KORUSUN Ö 35

Ali Şir Nevâyî ile Hüseyin Baykara, aralarından su bile sızmayan iki dost imişler. Günlerden bir gün av dönüşünde gittikçe tartışmaya dönen bir sohbe başlamışlar. Cahil vezirlerin kışkırtmalarından, hasetlerinden iyice bıkan Ali Şir Nevâyî, nasıl istemesin ki, zaten saraydan ayrılmanın bir yolunu bulmaya çalışıyormuş ve tartışma esnasında:

“Hazret, ben işte bu yerde kalacağım. Böyle olacağı ezelden var olup, bu hoş manzaralı yer benim kara bahtıma yazılmış. Bu sefer takdir-i ilâhînin isteğine karşı gelmezsiniz diye düşünüyorum”, demiş. Hüseyin Baykara, tartışmanın akıbetinin böyle olacağını tahmin edemediğinden dostuna ne cevap vereceğini bilememiş ve sadece “Sen bilirsin”, demekle yetinmiş.

Kısa sürede Ali Şir Nevâyî’nin saraydaki yokluğu bilinmeye başlamış. Vezirlerin keyfî tutumları da günden güne artmış. Bütün işlerinde Ali Şir Nevâyî’nin yol yordam göstermesine alışkın olan Baykara, onsuz bir şey yapamayacağını anlayıp dostunu tekrar saraya döndürmeye karar vermiş. İlk gün vezirlerinden birini yollamış; fakat Ali Şir Nevâyî dönmeye razı olmamış. İkinci gün iki vezirini yollamış; yine razı edememişler. Üçüncü gün bütün saray ehlini gönderse de şair dönmemiş. Hüseyin Baykara ne yapacağını bilemez bir halde kalmış. Vezir, ulema ve hükemâlarını çağırıp:

“Sabaha kadar Ali Şir Nevâyî’yi saraya getirmenin yolunu bulamazsanız hepinizin başını teninizden ayırırım”, demiş.

Vezirlerin arasında şaire yakın biri varmış. Bu kişi sabahleyin Hüseyin Baykara’nın yanına gidip:

“Hazret-i âlileri, Ali Şir Nevâyî’nin yanına bir ahmak ile boşboğaz bir adamı yollamak gerek. Onları, Ali Şir Nevâyî kadar sevmeyen biri daha bulunmaz”, demiş.

Bu fikir Hüseyin Baykara’ya makul geldiği için çabucak bir ahmak ile boşboğaz bir adam buldurup, üst baş giydirip, at sırtında şairin yanına yollamış.

Şair, ahmağı da boşboğazı da tanımış. İkisinden de öylesine hazzetmezmiş ki onların geçtiği sokaktan bile geçmezmiş. Nevâyî, iki atlıyı uzaktan görür görmez niyetlerini anlamış ve atına binip yola düşmüştü. O sırada ahmak ile boşboğaz, şaire yetişerek alelâcele atlarından inip eğile büküle selam vermişler; ama şair selamlarını almamış. Boşboğaz hiçbir şey anlamamış gibi:

“Sizi çok özlediğimizden, didârinizi görmek ve nefis sohbetlerinizden behremend olmak maksadıyla cenâb-ı âlilerinin huzuruna geldik. Fakat bizi görür görmez hazretinizin böyle aceleyle ata binmelerinin baysi nedir?”, demiş. Boşboğaz sözünü bitirinceye kadar atına çoktan binmiş olan şair:

“Allah korusun! Sizlerle beraber olmaksızın Kaf dağına havanda dövmek, feleğin dokuz kubbesini işte şu yüreğimin kanıyla sıvamak ya da yüz yıl zindanda kalmak bile daha iyidir”, demiş ve atına kamçı vurmuş.

YURT BEKÇİSİ ^{Ö 36}

Bir zamanlar Herat şehrinde Mirza Hüseyin denen kişi padişah imiş. Hüseyin Mirza’nın, şehrin bir tarafında çok büyük bir bağı, bu bağda da Satıbaldı isimli bir bekçisi varmış. Mirza Hüseyin, gündüzleri memleket işleriyle meşgul olup, akşamları da tebdil-i kıyafet, kimselere haber vermeden Satıbaldı’nın yanına gidermiş. Bu ikisi bir araya gelip sohbet ederlermiş. Padişah:

“Satıbaldı, sen bağa bekçilik edersin, bense memlekete; sen bağı koruyup kollarsın ben de memleketi. İşte şimdi ikimiz bir kişiyiz. Birbirimize arkadaşlık edip dertleşiyoruz. Benimle böyle dost olduğunı kimsenin bilmemesi gerek.

Ağzını açıp birine söylersen seni de söylediğin kişiyi de öldürtürüm”, demiş. Bunun üzerine Satıbaldı, kimseye söylemeyeceğine dair söz vermiş.

Hüseyin Mirza'nın bilge veziri Ali Şir Nevâyî, bunların arasındaki dostluğu bilir fakat kimseye söylemezmiş.

Günlerden bir gün Kerim Baba denen bir oduncu, kırlardan kestiği odunu satmak için pazara giderken, padişahın adamları görmüş ve hırsız diye yakalayıp, ayaklarını yere bile değdirmeden saraya getirmişler. Mirza Hüseyin de sorup soruşturmadan ölüm cezası vermiş. Tam o sırada da neredendir bilinmez, Ali Şir Nevâyî çıkıp gelmiş. Şair kendi kendine “Bu oduncu Kerim Baba'ya benziyor”, demiş. Yakınlaşıp baksa ki gerçekten de o. Sonra:

“Ey baba, burada ne yapıyorsun?”, diye sormuş. Baba:

“Ey şair, sebepsiz saraya gelir miyim? Hırsız diye yakalayıp getirdiler. Şâhen-şâh, ölümüne hüküm kıldı ben de ölümümü bekliyorum. Keşke ömrümde bir kere hırsızlık yapsaydım bari”, diyerek ağlamış.

Bunun üzerine vezir “Baba günahsızdır. Bîçarenin günahını affetmek gerek; ama nasıl yapmak lâzım? Bu işe ben girişeyim desem Hüseyin Mirza'nın hayır diyeceği ortada. Çünkü daha dün iki kişinin günahını affetmesini istemiştin”, demiş kendi kendine. Sonra da “En iyisi Satıbaldı'nın yanına gideyim. Keşke o bir çare bulsa!” diye düşünüp bağa doğru yola çıkmış. Karşısında şairi gören Satıbaldı çok memnun olmuş.

“Satıbaldı Ağa”, demiş şair ve devam etmiş:

“Senin yanına müşkül bir iş için geldim. Günahsız bir biçareyi ölümden kurtarmak gerek.” Satıbaldı:

“Nasıl olacak?”, diye şaşkın bir halde sormuş.

“Şaşırmayın, bu işin sizin elinizden geleceğini bilerek geldim”, deyip sözüne devam etmiş şair:

“Mirza Hüseyin'in önüne Kerim Baba denen oduncuyu hırsız diye getirmişler. O kişi ömründe hırsızlık nedir bilmeyen biridir.” Bunun üzerine Satıbaldı:

“Nasıl yapıp da bir bağ bekçisi Mirza Hüseyin gibi bir sultanın önüne varacak! Sizin gibi bir şairin elinden gelmeyen işi benim gibi işe yaramaz bir bekçi becerebilecek mi?”, demiş. Şair de:

“Bu iş senin elinden gelir. Bana gelince, dün iki günahsızın affedilmesi için Mirza’ya rica etmiştim. Bugün de rica edersem sultanın hayır demesi muhtemeldir. Üstüne üstlük bugün Mirza’nın keyfi de pek yerinde değil. Senden bu işi rica etmemin bir sebebi var. Geceleri Hüseyin Mirza ile arkadaşlık ettiğinden haberdarım.”, demiş.

Ali Şir Nevâyî’yi aldatamayacağını bilen Satıbaldı:

“Ah şair, keskin zekanıza her zaman hayran kaldım. Hüseyin Mirza ile benim aramdaki bu dostluktan ne zamandan beri haberdarsınız?”, diye sorunca, şair:

“Çok fazla değil”, diye cevap vermiş. Bunun üzerine Satıbaldı:

“Hiç kimseye söylemediniz mi?”, diye sormuş. Şair “Hayır”, deyince Satıbaldı:

“Sır saklamanıza hayranım”, demiş ve birlikte padişaha gidip Kerim Baba’nın affedilmesini rica etmeye razı olmuş. Fakat;

“Bir şartım var yalnız”, demiş ve devam etmiş:

“Beni saraya hırsız diye götürün, işin o tarafını da bana bırakın”, demiş.

Nevâyî derhal iki yiğidi çağırması ve Satıbaldı’yı hırsız diye saraya götürmüştü. Padişah, bağ bekçisini tanınamazlıktan gelmiş. Hüseyin Mirza’yı gören Satıbaldı, ona bakıp şöyle demiş:

“Ey kerem sahibi sultanım, ben bağ bekçisi Satıbaldı’yım. Hırsız diye yakalayıp buraya alıp getirdiler. Ömrümde bir kere bile hırsızlık yaptıysam Allah çarpsın! Bundan az evvel ortağımı da buraya getirmişler. Bana da ölüm hükmü vermeden önce, eğer hayır demezseniz sizden bir ricam var. Ondan sonra hırsız olmasam bile isterseniz hırsız diye hükmünüzü verin!”

Padişah:

“Söyle isteğini”, deyince Satıbaldı:

“Benim kendisine “memleket bekçisi” diyen bir tanıdığım var. O arkadaşım ile karşı karşıya gelip biraz sohbet etmeme izin verseniz”, demiş.

Bu sözü duyan Hüseyin Mirza ne diyeceğini bilemeden donup kalmış. “Yurdun bekçisi benim desem bütün vezirler, bütün ulemalar etrafımda oturuyor. Ölüm cezası verilen mahkumun son isteğini de yerine getirmemek de mümkün değildir”, diye düşünüp ne yapacağını bilememiş. Sonunda:

“Sen ki günahkâr değilsin, pekâlâ, senin günahını affetsem affederim de senden önce buraya getirilen hırsızla ne alâkan var?”, demiş. O da:

“Yurdun bekçisi, ben ve işte şu getirilen baba, üçümüz arkadaşlık ederdik. Kerim Baba yemek pişirme işiyle meşgul olup bize görünmezdi. Eğer sözüme inanmazsanız Kerim Baba ile yurt bekçisini çağırın”, demiş.

Hüseyin Mirza düşünüp taşınıp:

“Var git, ikinizin de günahını affettim”, demiş. Böylece Kerim Baba ile Satıbaldı saraydan alelâcele çıkıp gitmişler. Ali Şir Nevâyî de Satıbaldı'nın zekiliğine hayran kalmış.

HAZIRCEVAP ŞAİR ^{Ö 37}

Günlerden bir gün Hüseyin Baykara vezirleri, ulemaları ve şairleri ile birlikte şehirde dolaşmaya çıkmış. Bir vakit, yolları demirci dükkânlarının olduğu yere rastlamış. Padişah ustalarla selamlaşp geçerken bir demircinin çekiç vuruşundan çıkan bir kıvılcım padişahın eteğine yapışarak belli belirsiz yakmış. Bunu gören vezir ve ulemalar “Şimdi yüce sultan demirciyi bunun için cezalandıracak”, diye düşünmüşler.

Demirciye “Kerim Baba usta” derlermiş. O da “Eyvah, kötü oldu! Ya Hazret-i Davud, sen korumazsan padişahıtan cebr göreceğim!”, diye vehme düşmüş. O sırada Hüseyin Baykara hiçbir şey olmamış gibi eline kağıt kalem almış ve;

“*Tüşdi dil damenige bir şerer-i şur-engiz*” diye yazmış. Sonra:

“Devam ettir!”, diyerek yanındaki şairlerden birine uzatmış. Velhâsıl kağıt şairden şaire geçmiş ama kimse sultanın başladığı mısraı nihayetine erdirip cevap yazamamış. Bunun üzerine Baykara:

“Ey işe yaramaz şairler, bunu dostum Ali Şir’e alıp götürün. Bakalım o nasıl cevap yazacak? Yalnız bir şartım var, yazdığım mısraın nerede, ne zaman ve ne maksatla yazıldığını ona söylemeyin”, demiş.

Şairler, Ali Şir Nevâyî'nin huzuruna varıp padişahın verdiği kâğıdı uzatmışlar ve karşısında ses çıkarmadan el bağlayıp durmuşlar. Kağıdı açıp mısraya şöyle bir bakan Ali Şir Nevâyî, hemen eline kalem alıp yazılı mısraın altına şunları yazmış:

"İşk anen-geri zencir-i cumun ısıt..."

Mısraın anlamı şöyleymiş: Hüseyin Baykara, "gönül eteğime yakıcı bir ateş (kıvılcım) düştü" derken; Ali Şir Nevâyî de "çünkü aşk demircisi aşktan divane olanlar için zincir işlerdi", diye cevap vermiş.

Ali Şir'e "Aferin!", diyen padişah dostunun hazırcevaplılığına bir kez daha hayran kalmış ve övgüler yağdırmış.

DİLARAM İLE KİTABI MUAMELE ^{Ö 38}

Bir gün Hüseyin Baykara'ya gammazcılar gelip:

"Efendim, siz Ali Şir Nevâyî'yi özü sözü bir, doğru bir adam diye kendinize yakın tutuyorsunuz; halbuki onun fenalığını bilmiyorsunuz. Niye dersiniz o, evinin akasında bir sürü kadının bulunmasına meydan verip, bu da yetmezmiş gibi evinin avlu tarafına bir kapı açıp her gün kadınlarla eğleniyor. Eğer inanmazsanız kendiniz varıp kontrol edin", demişler.

Ali Şir Nevâyî'nin evi köşkün kapısının aşağı taraflarındaymış. Akşam hava karardığında Hüseyin Baykara, dostunu yoklamak için bekçi kıyafetini giyip, gizlice onun evine gitmiş ve eşikten içeri bakmış. Gerçekten de şairin evinin öbür tarafında kapı varmış ve orada güzel bir periveş oturuyormuş. Bu tarafta da Ali Şir Nevâyî kitap yazıyormuş. Bir ara şair, yazıdan başını kaldırıp o güzel kızın görüldüğü tarafa doğru bakıp şunları söylemiş:

"Men Hiri şehride kördim bir cânân menzeri

Menzer içre olturubdur hur yanglık bir peri"

Sonra o tarafa doğru elini uzatıp âdeta bir hayal âlemindeymişçesine şöyle demiş:

"Turdimu endim yaniga, boyniga saldim kolim

İşve-yu nâz u karaşma birle aytur: -Ket neri"

Periveş, şaire bakıp şöyle demiş:

"Destleri çâkli bolganlar yetalmaylar menga

Sen kimi cânânidirsən yaki zengi kârgari"

O zaman Ali Şir Nevâyî, bir kese pulu periveşe gösterip:

"Ming tümenge arziyur mu bir kişining kımmati", deyince periveş de;

"Sende zer bolsä alib ketgil, yigit sen ya kârî", demiş.

Yine Ali Şir Nevâyî devam etmiş:

*“Kim Hiri şehriğe barsa ul diramsiz barmasın
Bediramga bermesler yol ul Hirining hubları
Ey Nevâyî, sen ganimet bil Horasan hubların,
Kadr-i zer zerger bilur, kadr-i cevher cevheri”*

Bu sohbeti duyan Hüseyin Baykara, yattığı yere geri dönmüş. Ertesi gün nöbetçiler çabucak Ali Şir Nevâyî’yi alıp getirmişler. O zaman Hüseyin Baykara:

“Siz önceleri hepimize nasihatler ederdiniz. Şimdi ise kendiniz de ele düştünüz; niye dersiniz ben bu gece sizin bir namahrem ile söyleyip eğlendiğinizi gördüm”, demiş. Bunun üzerine şair:

“Ben bu aralar, Şah Behram ile Dilaram’ı yazıyorum. Dilaram’ı görmeden kağıda bir şeyler yazarsam yanlış olur diye ruhunu getiriyorum. Sizin gözünüze görünen, Dilaram ile benim yaptığım kitabî görüşmedir”, diye cevap vermiş.

Bunu duyan Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevâyî’ye övgüler yağdırıp, onu suçladığı için çok utanmış.

AKILLI ALİ ŞİR ^{Ö39}

Köyün birinde Rahmankul denen bir yiğit yaşarmış. Babası o daha küçükken ölen Rahmankul, yaşlı annesiyle beraber kalıyormuş. Onların varı yoğu, sahip oldukları tek şey inekleriymiş. Rahmankul kırdan odun kesip pazarda satarmış; annesi de ineğe bakarmış. Bu şekilde ana çocuk kıt kanaat geçinirlermiş. Nasıl olduysa, Rahmankul şairliğe heves etmiş. Bir gün bir şiir yazmış ve köydekilere okumuş. Dinleyenlerden biri:

“Ey Rahmankul, büyük şair olacağına benziyorsun. En iyisi elinde avucundakileri al da Herat şehrine var. Orada Hazreti Ali Şir Nevâyî isimli şairlerin piri varmış. Onunla tanışıp şiir yazmanın inceliklerini öğrenirsin”, demiş.

Bu fikir Rahmankul’a makul gelip, Hazreti Ali Şir Nevâyî’nin yanına varmak istemiş; fakat “Gidecek parayı nereden bulacağım”, diye düşünmüş. Eline geçen para ancak geçimlerine yettiği için kıyıda köşede fazladan bir kuruşu bile yokmuş. Düşünüp taşınıp ineği satmaya karar vermiş ve fikrini annesine söylemiş.

“Maldan ayrılan, candan ayrılır diye bir söz vardır”, demiş anası ve hiç razı olmamış. O zaman Rahmankul:

“Ben şair olup döndükten sonra sana bir değil, beş altı inek alacağım”, demiş. Anası, çaresiz razı olmuş. Rahmankul ineği satıp “Herat şehri neredesin!”, deyip yola revan olmuş. Az gitmiş, uz gitmiş sora sora Herat’ı bulmuş. Ahaliden sorup soruşturup, şairler şairinin bu şehirde yaşadığı öğrenmiş. O sırada Ali Şir Nevâyî, dostu Hüseyin Baykara ile seferdeymiş. Rahmankul “Elbet gelir” deyip şehri gezmeye başlamış. Aradan gece gündüz on gün geçmiş ve ineğin parası bitmiş. Rahmankul, samsa pişirenlere, kebabçılara çırak olmuş; fakat hiçbirinde dikiş tutturamamış. Sonunda, orda burada aylak aylak dolaşip dilencilik yapmaya mecbur kalmış.

Bir gün büyük bir sokakta dilencilik yaparken karşıdan iki kişi geçmiş. Onlardan daha yaşlıca olanına, gelen geçen selam veriyor, hatta arkasından da tazim kılıyorlarmış. O kişi de bu selamları alıp, bazılarını da durdurarak hal hatır soruyormuş. Rahmankul “Böyle herkesle selamlaşıp konuşan kim acaba?”, diye şaşkın bir şekilde merak ederken, “Hazretim...”, diye hitap edildiğini duymuş. O zaman “Hazreti Ali Şir Nevâyî bu kişi olsa gerek”, demiş ve arkasından gitmiş. Şair, şehrin dışındaki bir bağda oturuyormuş. Rahmankul, yetişip bağa girmiş. Bir baksa ki her tarafta türlü güzellikte güller açmış, bülbüller ötüşüp duruyor. Her yerde de genç genç öğrenciler oturmuş kitap okuyorlarmış. Ali Şir Nevâyî’yi gören öğrenciler, hemen yerlerinden kalkmışlar. Hazret, onlarla selamlaşıp hal hatır sorarken gözü Rahmankul’a takılmış. Rahmankul da aceleyle selam vermiş ve:

“Şairlerin piri Hazreti Ali Şir Nevâyî siz misiniz?”, diye sormuş. Selama karşılık veren şair:

“Evet, ben Ali Şir Nevâyî’yim; ama şairlerin piri değilim”, demiş. Sonra:

“Söyle yiğit, benimle bir işin var gibi görünüyor, çekinme”, demiş.

Rahmankul da:

“Gönlümden geçeni söylediniz”, demiş. Sonra da:

“Mühim bir iş için geldim; beni şairlik için talebeliğe alın”, diye eklemiş.

Rahmankul’un bu sözünü duyan talebeler gülüşmüşler; fakat Ali Şir Nevâyî’nin bir bakışıyla, öğrenciler derhal yerlerine geçip kitap okumaya devam etmişler. Şair, ekmek çay getirtip yiğidi sofraya davet etmiş.

Rahmankul, yemek yiyip çayını da doya doya içtikten sonra:

“Köyümüzde odunculuk yapardım”, diye söze başlamış ve hem kendisi hem de annesi hakkında konuşmaya devam etmiş. Ali Şir Nevâyî, Rahmankul’un anlattıklarını dikkatle dinlemiş. Sonra kalemle kağıt verip:

“Haydi, işte buraya bir şiir yaz bakalım”, demiş. Rahmankul, düşünmüş taşınmış aklına yazacak bir şey gelmemiş. En sonunda:

“Şiir yazamadım, ilham gelmedi”, demiş. Nevâyî de:

“O zaman okuduğun şairlerin şiirlerinden bir iki tanesini söyle”, demiş. Rahmankul gene düşünmüş taşınmış aklına hiçbir şairin şiir gelmemiş. Aslında herhangi bir şairin de şiirini okumuş değilmiş. Rahmankul, Nevâyî’ye bakıp:

“Hazret, aklıma herhangi bir şairin şiiri gelmedi, siz kendiniz okuyun”, demiş. Rahmankul’un bu sözüne gülümseyerek karşılık vermiş şair. Sonra da:

“Bir şarkı söyle bari”, demiş. Bunun üzerine Rahmankul, Ali Şir Nevâyî’nin elinden tamburu alarak:

“Pekâlâ, şarkı isterseniz söylerim”, demiş; fakat tamburun o kulağını burmuş, bu kulağını burmuş bir türlü çalamamış. Bunun üzerine şair, tamburu isteyip almış ve çalarak bir nefeste söyleyip geri vermiş. Fakat gene de Rahmankul, ne kadar uğraştıysa da çalmayı becerememiş. Yiğidi dikkatle bekleyip duran Ali Şir Nevâyî:

“Şair olmak için en azından üç şeyden haberdar olmak gerekir. Birincisi, çok okumak lâzım. Bütün şairlerin şiirlerini ezbere bilmek gerek”, demiş. Rahmankul:

“Siz, bütün şairlerin şiirlerini ezbere biliyor musunuz?”, diye sorunca, Nevâyî de:

“Bütün şairlerin olmasa da hafızamda çoğunun şiiri vardır”, demiş. Sonra da sözlerine devam etmiş:

“Şair olmanın ikinci şartı, samimi olarak çalışıp, emek sarf etmektir. Tekrar tekrar alıştırmaya yapmak şarttır. Kimse anasının karnından şair olarak doğmaz; ancak zahmet ve çok çalışma sayesinde şair olunur. Şiire olan hevesi, gece gündüz demeden çalışarak beslemek mümkündür.”

Bunun üzerine Rahmankul:

“Peki, siz gece gündüz çalışıyor musunuz?”, diye sormuş.

“Evet”, demiş Nevâyî ve devam etmiş:

“Şair olmanın üçüncü şartı da şudur ki türkü söylemeyi ve müzik aleti çalmayı bilmek zaruridir. Türkü söyleyemeyip bir şey çalamayan, şiire ahengini veremez.” Nevâyî, böyle söyleyip bir an hayale dalmış. Sonra kendine gelip sözüne devam etmiş:

“Biraz evvel ‘dağdan odun kesip pazarda satardım’ demiştiniz. Yaptığın bu işle, muhtaç ve bîçare insanların müşküllerini kolaylaştırıyorsun. Olur olmaz şiir yazıp kendilerini şair sananlar, odun toplayarak bir garibin evini ısıtsalar ya! Hani nerede? İşte delikanlı, tatsız şiirler yazarak insanları gücendirmektense, dağdan odun toplayıp hayatı idame ettirmek bin kere âlâdır. Al bunu ve köyüne geri dön. İnek alıp ananı hoşnut edersin. Sense çalışmaktan yüz çevirme.”

Ali Şir Nevâyî’nin bilgeliğine hayran kalan Rahmankul, teşekkürler edip, şair olma hevesinden de vazgeçip köyüne geri dönmüş.

ANA SÜTÜ^{Ö 40}

Ali Şir Nevâyî, bir gün komşu memlekete seyahate çıkmış. Şehrin sokaklarından gezerken gözü bir eşiğin önünde ağlayarak oturan bir kadına takılmış. Şair, kadına:

“Ey bacım, niçin böyle ıstırap ateşiyle kavruluyorsun?”, diye sormuş. Kadın cevap vermemiş; Ali Şir gene sormuş. Kadın, o zaman;

“Ey yolcu, nesini sorarsın, en iyisi ne sen sor, ne ben söyleyeyim”, demiş ağlayarak. Ali Şir Nevâyî ise:

“Ağlamanın sebebini söyle, belki bir yardımım dokunur”, demiş. Kadın da:

“Bırakmadın, peki o zaman söyleyeyim. Padişah-ı âlem-penâhımızın bir âdeti var; kendi doğduğu günde, on beş yaşına giren erkek çocuklarını öldürtür. Bu âdeti yüzünden nice nice çocuklar helâk oldu. Ben de bundan bir gün eksik, on beş yıl önce bir oğul doğurdum. Her ne kadar onu saklamaya çabalasam da muhbirler fark edip şaha haber verdiler. Dün buraya gelip:

“Yarın sabah oğlun on beşine giriyor, padişaha alıp götüreceğiz”, dediler. Yegâne varlığımın, gözümün nurunun günü bitti. Padişahın yanından da canlı döneceğine hiç aklım yetmiyor. ‘Kanaadından ayrılan şahin uçamaz’ dedikleri gibi yavrumdan ayrıldığı gün ben de ölürüm. Ben ağlamayayım da kim ağlasın?”, demiş kadın.

Kadının anlattıkları Ali Şir Nevâyî'yi çok etkilemiş. Şair, çocuğu kurtarıp, padişahın bu kötü âdetine son vermeye ahdetmiş.

“Üzülmeysin bacım”, demiş kadına ve devam etmiş:

“Bir çaresini buluruz. Oğlun şimdi nerede?”

“Evdedir”, diye cevap vermiş kadın. O zaman Ali Şir:

“Beni, onun yanına götür”, demiş ve kadının evine gitmişler. Misafiri gören çocuk yerinden kalkmış ve şaire selam vermiş. Hazret de selamı alıp çocuğu bir kenara çekmiş. Kulağına eğilip:

“Annene söyle, kendi sütünden hamur karıp iki külçe yapsın ve sana versin”, diye fısıldamış.

Çocuk şaşkınlığından ne diyeceğini bilememiş. Bunu gören Ali Şir Nevâyî:

“Var, dediğimi yap; sebebini sonra anlarsın”, demiş ve sokağa çıkıp gitmiş.

Çocuk, şairin dediklerini annesine söylemiş. Annesi de:

“Bunun bir hikmeti vardır”, deyip kendi sütünden hamur karıp ekmek yapmış ve iki parçaya bölmüş. Tam o sırda Ali Şir Nevâyî gelmiş ve kadından hamurları alıp çocuğa:

“Bu ekmekleri koynuna koy ve korkmadan padişahın yanına git. O sana ölüm cezası verince âdet olduğu üzere cellatlar hükmü yerine getirmeden önce padişah sana, ‘ölmeden önce son dileğini söyle, yerine getirelim’ diyecek. O zaman sen de ‘sultanım, şu ekmekten yeseniz’ deyip ekmeklerden birini padişaha uzat. Padişah almayıp gazaba gelecektir ve ‘beni öldürmek maksadıyla içine zehir koymuş olmayasın?’ diyecek. Sen o zaman da sakın korkma! ‘Ekmeğe zehir katılmış mı katılmamış mı görün’ deyip hamuru ikiye bölüp yarısını ye. Sonra padişah da çaresiz kalan yarımı yiyecektir”, demiş.

Ertesi sabah şafak sökerken padişahın muhbirleri gelip, anasının feryat figanına kulak asmadan, çocuğu saray alıp götürmüşler. Çocuğu gören padişah:

“Benim dünyaya geldiğim gün doğmuşsun, ölmen şart! Ancak ölmeden önceki son dileğini yerine getireceğime söz veriyorum. Söyle bakalım, son dileğin nedir?”, demiş. Çocuk:

“Merhametiniz için sağ olun sultanım. Son isteğimi yerine getirecekseniz söyleyeyim”, deyip koynundaki ekmeklerden birini çıkarıp ikiye bölmüş ve padişaha uzatıp:

“Padişahım, bunu yeseniz”, demiş. Sinirlenen padişah:

“Niçin? Beni öldürmek mi istiyorsun? Ya bunlara zehir koyduysan?”, demiş ve celladı çağırmış. Çocuk hiç korkmadan:

“Ekmeği ikiye bölüp yarısını size verdim. ‘İçine zehir konmuş’ deyip şüphe ettiniz. Pekâlâ, önce ben yiyeyim, eğer zehirliyse ben ölürüm”, deyip yemiş. Zehirli olmadığını anlayan padişahın verdiği sözü yerine getirmekten başka çaresi kalmamış ve o da yemiş. Birden nasıl olduysa padişahta, çocuğa karşı bir merhamet hissi uyanmış ve sanki karşısındakini kendi öz kardeşiymiş gibi sevmiş. İçinden çocuğu hiç öldürmek gelmiyormuş. Düşünmüş taşınmış:

“Gel, ben bunu kendime vezir alayım”, demiş ve öldürme fikrinden vazgeçmiş. O günden itibaren padişah, kendi doğduğu gün dünyaya gelen çocukları öldürme âdetini terk etmiş ve buna sebep olan bilge Ali Şir Nevâyî’ye de bir ömür minnettar olmuş.

KIZLARIN ŞAKASI ^{Ö 41}

Ali Şir Nevâyî, bağındaki eyvanda oturup gazel yazmayı çok severmiş. Bağı öylesine güzelmiş ki etrafta ötüşen bülbüllerin, kumruların sesi ve bağda ekili güllerin nefis rayihaları insana huzur verirmiş.

Bir gün şair yine eyvanına yer kurdurup oturmuş ve gazel yazıyormuş. Vakit tam öğlene geldiğinde hava ısınmış ve şair içini çekip oturduğu yerde uykuya dalmış. O sırada bağda gezmeye çıkan kızlar, Ali Şir Nevâyî’yi görmüşler. Bu kızlar onunla sohbet etmeyi çok arzuladıkları halde Ali Şir pek oralı olmazmış. O gün kızların en afacan olanı, duvardan bakıp onun uyuduğunu görmüş. Kimsesiz bağda şairin yatıp uyuduğu haberini bir anda bütün kızlara yetiştirmiş. Hemen bir plan yapıp şairi konuşturma niyetine girmişler. Kapıyı yavaşça açıp, birer ikişer bağa girip şairin yattığı yere gelmişler. Kızlardan biri, şairin divitini alıp saklamış. Ali Şir Nevâyî ise bunu hiç fark etmemiş. Bülbül seslerine uyanan şair, gazel yazmak istemiş ve kalemini eline almış; baksa ki yanında duran diviti yerinde yokmuş. O yana bakmış, fakat bu yana bakmış bulamamış. Ne yapacağını bilemeyip canı sıkılmış. O sırada güllerin arasından kızların şen kahkahaları duyulmuş. Ali Şir Nevâyî hemen neler olduğunu anlamış ve seslerin geldiği tarafa doğru:

“Ay kızlar, şakayı bırakın da divitimi yerine koyun”, demiş. Kızlar duymamazlıktan gelip sessizce durmuşlar. Şair yine rica etmiş; fakat kızlar hiçbir şey bilmiyorlarmış gibi güllerin arasından çıkıp eyvanın etrafına toplanmışlar. Kızlardan biri:

“Ali Şir Bey, bizi yoklamanızın sebebini bilsek olur mu?”, diye sormuş. Nevâyî, ona gülümseyerek bakıp:

“Siz gelmeden az önce gazel yazarken divitim yanıdaydı. Şimdi ise kendi kendine yok oldu. Nereye gittiğini anlayamadım ve şaşkıyım. Sakın birinizle beraber gitmiş olmasın?”, deyip esprili bir şekilde sormuş. Kızlardan biri:

“Beklerseniz belki kendi ayağı ile gelir”, deyince başka bir kız:

“Belki de şeytan ya da inler cinler alıp kaçmıştır”, demiş. Ali Şir Nevâyî, tekrar tekrar sormuş. Kızlar:

“Bir görmedik”, diye cevap vermişler. Şair, sormakla bir yere varamayacağını anlayınca yalvarıp yakarmaya başlamış:

“Can kızlar, cânân kızlar! Divitimi verin; yoksa ilham perisi kaçıp gidecek”, deyince kızlardan biri:

“Divitinizi belki ilham perisi bulup verir”, demiş gülerek.

“Hayır, bu iş ilham perisinin elinden gelmez. Sizin gibi gülşen perilerinin elinden gelir”, demiş şair.

O zaman Ali Şir Nevâyî'nin sözlerinden hoşlanan kızlardan biri:

“Ali Şir Bey, divitiniz buraya kendiliğinden çıkıp gelse bizlere nasıl bir mükafat verirdiniz?”, diye sormuş. Şair de:

“Buyrun, ne olursa yapmaya hatta canımı bile vermeye hazırım”, diye cevap vermiş. Kız:

“Ali Şir Bey, bize hitaben bir gazel yazarsanız belki kaybolan eşyanız kendi ayağı ile gelir... Yalnız bir şartımız var, yeni yazacağınız gazelde kaybolan eşyanızı da hatırlayın”, demiş. Şair, işin kolayca hallolacağına sevinip, kızların dediklerine razı olup, hiç düşünmeden gazele başlamış:

*“Alın kızlar, verin kızlar,
Hama yaşın çabucak döksün
Söz gevherin ipe dizeyim,
Aşık-maşuk okuyup kalsın”.*

Kızlar hep bir ağızdan:

“Gene, gene”, diye bağırılmışlar. Şair devam etmiş:

*“Alın kızlar, verin kızlar,
Tezden sözüm alın kızlar,
Maşukların şiirde görsün,
Sühanıma ışkabâzlar”.*

Kızlar, “aferin, aferin” dedikçe Ali Şir, kızların sevinç çılgınlıklarından heyecanlanıp, şevkle gazele devam etmiş:

*“Alın kızlar, verin kızlar,
Hama sözün çokça çalsın,
Söz incisin tez elden dereyim
Gül-sanemler okıyup kalsın.
Alın kızlar, verin kızlar,
Şairiniz şiirler yazsın,
Divitime kalman hazil,
Hama inci izin dizensin.
Divitimi verin kızlar,
Mahtal bolmay, şiirim bitireyim,
Gücendirmeyin, şiirin sözler,
Size varımı hediye edeyim”*

Ali Şir Nevâyî'nin şiirinden mest olan kızlar, diviti sakladıkları yerden getirip şaire vermişler. Şair, kızların bu şakasından ilham alıp nice gazeller yazmış. Şairin bu gazelleri de diğer şiirleri gibi halk arasında tez zamanda yayılmış.

GAZEL DİLİ İLE ^{Ö 42}

Ali Şir Nevâyî ile Binaî aslında çok iyi dost imişler; fakat araya giren haset insanların söyledikleri yüzünden birbirleriyle imalı söyleşirlermiş. Nasıl olduysa Binaî başka bir padişahın hizmetine geçip, farklı bir memlekete gitmiş. Ali Şir Nevâyî ise çocukluğundan beri dostu olan Hüseyin Baykara'nın yanında kalmış. Aradan yıllar geçmiş. Şairin, kâh Nevâyî, kâh Fânî diye yazdığı gazeller Binaî'ye

ulaşmış. Binaî'nin yazdığı gazellerden de Ali Şir'in haberi olurmuş. Her ikisi de birbirlerini özleyip görüşmek istediklerinden mi yoksa gene bir söz oyunu lütfetmek için mi olsa gerek, birbirlerine mektup yazmaya başlamışlar. Binaî, uzunca bir gazel yazıp son beytine:

“Binâtydek gazel yubardi meşhur Binâyî

Okuyup cevap yazsın diye Nevâyî mi ya Fânî”, deyip nokta koymuş. Ali Şir Nevâyî, gazeli okuyup Binaî'nin ne demek istediğini derhal anlamış ve kendi de oturup uzun bir gazel yazmış. Gazelin son beyti şöyleymiş:

“Binâyî gazeline cevap yazıp Nevâyî

Dedi: Özinge koyma bina, bu dünya-fânî”

Söylenen göre her iki şair, sonraları da birbirleri ile gazel dili ile söyleşmişler.

NEVÂYÎ İLE BİNAÎ ^{Ö 43}

Herat'ta Ali Şir Nevâyî ile aynı zamanlarda Mevlana Binaî isimli bir şair yaşarmış. Günlerden bir gün Binaî, Ali Şir Nevâyî'nin bağına gelmiş. Bakmış ki Nevâyî, birkaç şair, sazende ve hanendelerle oturmuş tatlı bir sohbet etmekteymiş. Bu manzarayı kıskanan Binaî, o sırada uluyarak kendine doğru gelen köpeğe bakıp avazının çıktığı kadar:

“Cenaplarının itleri de nevâlî ulurmuş da bizim bundan haberimiz yokmuş”, demiş. Binaî'nin ne demek istediğini ve niyetini derhal anlayan Ali Şir Nevâyî şöyle demiş:

“Evet, ben onu zahmetle büyütmişim. Mevlananın kendisinin de gördüğü gibi bina oldu”. Bunu duyan şairin sohbet arkadaşları gülüşmüşler.

SÖZÜN NEVASI 44

Ali Şir Nevâyî ile Binaî bir gün sokakta giderken, yol kenarındaki bağdan bir gazel duymuşlar. Okunan gazel Binaî'ninmiş. Binaî, gazelin kendine ait olduğunu bildirmek için Ali Şir Nevâyî'ye:

“Gel, bağa girelim; çok güzel gazel okunuyor”, demiş. O da:

“Pekâlâ, girip dinleyelim diyorsan, dinleyelim”, deyip razı olmuş. Gazelhan, gazeli okuduktan sonra Binaî övünerek:

“Hey kardeşim, şiiri hem Binaî gibi yazmışsın hem de okuman da binaî gibi, sağ olasin, aferin”, demiş. Bu sözleri duyan Ali Şir Nevâyî:

“Fakat bu dostumuz şiirin nevasını veremedi. Yaptığı işte biraz fehim, feraset ve alın teri olsaydı gazelin nevası yerine gelmez miydi?”, demiş. Ali Şir Nevâyî'nin gösterdiği bu lütuftan çok utanıp, yüzünü yere eğmiş.

BÜLBÜLÜN NEVASI 45

Ali Şir Nevâyî ile Binaî adlı şair, bir gün büyük bir binanın önünden geçerken binanın içinden, güle konup tatlı tatlı öten bir bülbülün sesini duymuşlar. O sırada Binaî, Ali Şir Nevâyî'ye sataşmak için:

“Âli Hazret, bakın, yolcular geçerken şu binanın güzelliğine, görkemine zevkle bakıyorlar. Fikrimce, bülbül de bu binanın güzelliğine övgüler yağdırmaktadır”, demiş. Binaî'nin bu sözleriyle ne demek istediğini anlayan Ali Şir Nevâyî, cevap olarak şöyle demiş:

“Sözünüz doğrudur; fakat şunu da bilin ki, vakti geldiğinde bu bina da yıkılır. Lâkin bülbüllerin nevası, tatlı avazı asla yok olmaz. Öte yandan gerçekten zevk sahibi, ferasetli insana bu binanın haşmeti değil, bülbülün nevası huzur verir. Buna öyle herkesin fehmi yetmez.”

Bunları duyan Binaî, kıpkırmızı olmuş.

GAZEL YAZMAK DA İŞ MİDİR? 46

Günlerden bir gün Hüseyin Baykara, kötü fikirli insanların sözüne uyup dostu Ali Şir Nevâyî'yi Esterâbâd'a sürgün etmiş. Böylece Herat'ta güzel gazel

yazan biri kalmamış. Memlekette şair çokmuş ama Ali Şir Nevâyî kadar güzel gazel yazamazlarmış. Hüseyin Baykara, onun gazellerini okuyup bitirmiş. Hatta birkaç tanesini tekrar tekrar okumuş. Bir gün gene güzel bir gazel okumak istemiş ve hizmetkârlarına güzel bir gazel bulun diye buyurmuş. “Padişahın emri vaciptir” diyerek bütün şairler saraya toplanmışlar. O şair gazel okurmuş Hüseyin Baykara beğenmezmiş; bu şair gazel okurmuş gene beğenmezmiş. Üstüne üstlük hâlâ “güzel gazel bulun!”, dermiş. Vezirler ne yapacaklarını bilemeyip sıkıntıya düşmüşler. Nihayetinde padişah:

“Yarına kadar güzel bir gazel ve onu güzelce okuyacak bir şair bulamazsanız hepinizi darağacına çektiririm”, demiş. Vezirler dört bir yana dağılıp “güzel gazel yazıp okuyan şairler saraya gelsin” diye haber salmışlar.

Herat şehrinde Abdülhakim adında odunculuk yaparak hayatını idame ettiren yoksul bir yiğit yaşarmış. O gün de topladığı odunların bir bağlamını sattıktan sonra parasıyla azık alarak evine döndüğü sırada, ansızın pazara bir grup atlı gelmiş. Atlardan biri ortada durup avazı çıktığı kadar bağırarak:

“Ey âdemler! Bağda biten bademler! Duyduk duymadık demeyin, duyanlar gitmeyin! Kim gazel yazıp; âlemler padişahı, kerem sahibi Muhammet Sultan Hüseyin Baykara Hazretleri’nin huzurlarına varıp güzelce okur ve beğenilirse, o kişiye iki yüz altın verilecektir. Ey cemaat, acele edin, gazel yazın”, demiş.

Bunu duyan halk, “Olmayacak, manasız iş” deyip dağılmışlar. Abdülhakim’in yüreğine ise bir telaş düşmüş ve kendini deneyip görmek istemiş. “Gazel yazmak mı?” demiş kendi kendine. “Bir kerede yüz tane yazarım. Gazele kafiye uydurmak da hüner midir? Asla! İşte benim odun toplamama zor deseler olur. Çünkü sabahtan başlayıp ikindiye kadar ölecekmişim gibi yorulup ancak bir götürümlük odun topluyorum. Pazara götürdüğümde ise evirip çevirip, şöyle böyle deyip, en fazla bir tenegeye alıyorlar. Gazel yazmak da bir iş mi yani? Ben şimdiden yazarım. Ya da şimdi yazmasam, ne zaman yazsam, nereden başlasam acaba? İyi de ilham gelmiyor ki! Nereye kaçıp gitmiş acaba?”, diye düşünene düşünene Abdülhakim evine vardığını bile anlamamış. Gazel yazma hayaliyle bütün gece uyuyamayıp, sıkıntıdan yanıp kavrulmuş; fakat diline bir mısra bile, hatta kafiyeli bir söz bile gelmemiş. Sabahleyin. “Eee, gazel yazmak zormuş. Düşünmekten başım ağrıdı. Dünyada odun kırıp satma işimden daha güzel bir iş yokmuş. Allah eksik etmesin. Gazel yazıp para kazanacağım derken neredeyse

düşünmekten ölecektim. En iyisi odun kırıp satmaktır”, demiş kendi kendine ve baltasıyla urganını sırtına vurup, kırlara odun kesmeye çıkmış. Fakat, gene de “gazel, gazel” diye düşünmekten kendini alamıyormuş. Abdülhakim, böyle düşünme düşünme farkında olmadan daha önceden hiç görmediği bir yere gelmiş. Bu yerin her tarafı yulgunzar imiş. “Yulgunzar...” Abdülhakim birden:

“Buldum buldum!”, diye bağırması. Hemen odun toplamayı bırakıp saraya doğru yola çıkmış. Acelesinden sarayın önünde birine çarpmış. Bu kişi Ali Şir Nevâyî imiş. Abdülhakim, diğer oduncu arkadaşlarından Ali Şir Nevâyî'nin gazellerini duymuş; fakat hiç görmediği için şairi tanımazmış. Eski püskü giysiler giymiş, güçlü kuvvetli bu yiğidin alelâcele saraya girdiğini gören şair, “Bu bîçarenin başına bir felaket gelmişe benziyor”, deyip hâl ahval sormak istemiş ve:

“Kardeş, bu kadar acele etmenin sebebi nedir?”, diye sormuş. Abdülhakim, Ali Şir Nevâyî'yi baştan ayağa süzüp:

“Yüce padişahımız için gazel yazdım; onu padişaha okuyup iki yüz tenge alacağım”, diye cevap vermiş. Meğer şairin bu meseleden haberi yokmuş. Abdülhakim'den sorup soruşturup her şeyi öğrenmiş. Sonra:

“Hani duyalım bakalım, padişah için nasıl bir gazel yazdınız”, demiş. O da:

“Olmaz, gazelimi padişahımızın huzurlarında okuyacağım. Şimdi okursam belki çalıp kendinizinmiş gibi alırsınız. Ben sizi tanımıyorum. Ha sahi siz kimsiniz? Belki siz de gazel yazıp, padişahın ihsan almaya gelmişsinizdir”, demiş. Bunun üzerine şair kendini tanıtmamış ve:

“Ey yiğit, gazelini ben duyup tasdiklemediğim müddetçe padişah hazretleri söz verdiği parayı size vermeyecek”, demiş. Abdülhakim:

“Siz kim oluyorsunuz ki padişahımızın duyacağı gazeli tasdikten geçiriyorsunuz?”, diye sorunca şair de:

“Bu iş bana verildi”, demiş. Abdülhakim'in gazeli okumaktan başka çaresi kalmamış.

“*Kulbenden çıktım yulgunlar ârâ*”, demiş ve durup kalmış. Ali Şir Nevâyî:

“Devam et”, dediğinde:

“Hepsi bu kadar, neyi devam ettireyim?”, diye cevap vermiş. Şair:

“Bu sadece bir mısra, gazelin en azından bir beyit, yani iki mısradan ibaret olması lâzım”, deyince Abdülhakim:

“Bunu bile zor buldum; dilime söyleyecek başka bir şey gelmezse ne yapayım!”, demiş. Ali Şir Nevâyî, bir müddet düşünmüş ve:

“Razı olursan, ben senin mısraının yanına bir mısra yazarım. O takdirde iki mısra olup, söylenmek istenen fikir de mantıken tamamlanmış olur. Sonra onu, gazel aşığı padişaha okuyup iki yüz tengeyi de alırsın. Yalnız şartım şudur ki, mükafatı paylaşıyoruz”, demiş. Abdülhakim “Yüz tenge de fena değil; nihayetinde yüz bağ odun toplayıp, pazara götürerek gün boyu satmaya uğraşmaktan kurtulacağım ya!”, diye düşünüp razı olmuş. Ali Şir Nevâyî:

“Kulbenden çıktım yulgunlar ârâ,

Ağzına kesek, yüzüne kara”, diye okumuş ve:

“Hadi sen de söyle de görelim”, demiş. Abdülhakim, korka korka tekrarlamış; fakat sonra şaire:

“Yok, sizinki olmadı, uygun değil. Sultanımıza dokunur, o da beni öldürtür. Ağzına kese, yüzüne karaymış ha! Hayır, hayır olmaz. Ben kendiminkini okuyup yüz tengeyi alır giderim. Bana bu da yeter”, demiş. O zaman Nevâyî:

“Sen bu yürekle mi padişahın huzurunda gazel okuyacaktın? Korkma, gazel okudu diye kimseyi cezalandırmazlar. Üstelik sen şiir okurken ben de yanında olacağım”, demiş ve Abdülhakim’i saraya sokmuş. Sarayın debdebeli haşmetini, göz kamaştırıcı türlü süslerini görüp, şaşkınlığından ağzı açılan ve başı dönen Abdülhakim, karşıdan bir muhafızın geldiğini fark etmemiş.

“Hey fukara! Senin burada ne işin var?”, diye kaba saba bir şekilde sormuş muhafız. Abdülhakim:

“Ben âlem-penâha gazel yazıp getirdim”, diye mülayim bir şekilde cevap verince, muhafız:

“Öyleyse, dosdoğru gidip sağa dön, basamaklardan çıkıp sola dönersen şahımızın huzuruna varırsın”, demiş.

Abdülhakim, muhafızın dediklerini yapıp, önce düz gidip sonra sağa dönmüş. Merdivenlerden çıkınca sola dönmüş ve eşik ağasına rastlamış. Ona da oraya gelişinin sebebini söylemiş ve izin alınca içeri girmiş. Abdülhakim, Hüseyin Baykara’yı rüyasında bile görmediği türlü türlü süsleri olan ve incili, mücevherli giyimlerde görüp haddinden fazla bir şaşkınlıkla selam vermiş. Padişah:

“Ne için geldin?”, diye sormuş padişah. Abdülhakim:

“Emrinize binaen gazel yazıp geldim. Asıl mesleğim odunculuk olsa da şiiri severim”, demiş. Hüseyin Baykara, Abdülhakim’in yırtık pırtık elbiselerine bakıp:

“Oo oduncusun öyle mi? Demek sen de şairliğe heves saldın! Pekâlâ, hani oku bakalım, neler yazmışsın?”, demiş. Abdülhakim, başını kaldırıp, bir iki yutkunup, boğazını temizlemiş ve yüksek sesle okumaya başlamış:

“Kulbenden çıktım yulgunlar ârâ,

Ağzına kesek, yüzüne kara”

Gazel biter bitmez;

“Cellat!”, diye bağırmış Hüseyin Baykara. Abdülhakim neler olup bittiğini anlamadan:

“Gazelim güzel mi?”, diye sormuş.

“Gazel yazmayı öğretirim sana it oğlu it!”, demiş öfkesinden gözleri dönen padişah. O sırada cellat gelmiş. Baykara, cellâda:

“İşte bu haramzade şaire gözümün önünde iki yüz kamçı vurup sonra zindana at, çürüyüp gitsin orda!”, diye emretmiş. Cellat, Abdülhakim’i soyup yere yatırmış ve elindeki kırbaçla dövmeye başlamış. Abdülhakim gıkını bile çıkarmadan dişini sıkıp sabretmiş. Sonunda acıdan kendinden geçip bayılmış. Cellat ise hâlâ vurmaya devam ediyormuş. O sırada içeri Ali Şir Nevâyî girmiş. Onu gören Hüseyin Baykara, sevincinden gülümseyerek dostuyla sohbe başlamış. Ali Şir Nevâyî ise hal hatır bile sormadan padişahın, yerde yatan yiğide vurmamalarını emretmesini rica etmiş. Hüseyin Baykara’nın işaretleriyle, cellat vurmaya kesmiş. Güç bela kendine gelen Abdülhakim, Ali Şir Nevâyî’yi görünce:

“Ey birader, bu nasıl oldu? Senin dediklerini söyledim ama dayağı yiyen ben oldum. Kalan dayağı da sen ye!”, demiş.

“Sen haklısın kardeşim”, demiş şair ve devam etmiş:

“Beni affedin, geç kaldım, ancak yetiştim”.

Ali Şir Nevâyî, Hüseyin Baykara’ya dönüp devam etmiş:

“Ey âlem-penah, gazel için adam cezalandırmak âdetiniz değildi, siz ise bu biçare yiğidi öldürelim diyorsunuz”, demiş. Hüseyin Baykara:

“Sen karışma dostum. Beni hicvedip, gazel yazmanın cezası böyle olur”, demiş. Bunun üzerine:

“Yok, şahım”, demiş Nevayî ve devam etmiş:

“Siz yanlış anlamışsınız. Çünkü bu yiğidin söylediği gazel, ilk olarak sizinle ilgili değildi; ikinci olarak da gazelin ikinci mısramı ben yazdım!”.

“Niçin?”, diye sormuş Baykara.

“Şahım da iyi bilir ki, şiir kaç mısra olursa olsun, nihayetinde bir fikir bütünlüğü olmalıdır. Ben bu yiğidin ‘ârâ’ sözüne, ‘kara’yı kafiye yapıp, şiirdeki düşünceyi tamamladım”, demiş şair.

Hüseyin Baykara, ne diyeceğini bilemeden kalmış. Ali Şir Nevâyî de padişaha:

“Şahım, izin verirsiniz bir sorum var”, demiş. Padişah:

“Buyrun”, deyince şair:

“Gazel yazıp şahımıza okuyan kişiye iki yüz altın verilecektir diye dört bir yana haber salmanızın sebebi nedir?”, diye sormuş.

“Dostum Ali Şir, yeni yazılmış güzel bir gazeli özledim. Üstüne üstlük sen yoktun, seni özledim. Bu sebepten vezirlerime, hiç okunmamış, yeni bir gazel bulun diye emrettim. Gazel yazmak ya da bulmak ellerinden gelmedikten sonra her yana haber ulaştırsalar ne olur ki?”, diye anlatmış padişah. Ali Şir de:

“Âlem-penâhın güzel bir gazeli özlemeleri çok güzel. Zira, gazel insan için öyle bir nimettir ki yerine hiçbir şey konamaz. Ama olur olmaz yerlere haber salıp, at sürüp, kılıç oynatarak gazel yazılamayacağımı herkesten çok sizin bilmeniz gerekirdi!”, demiş.

Ali Şir Nevâyî’nin sözlerinden çok etkilenerek, vezirlerinin yaptıklarından utanan padişah, cellatlarını gönderip hazinedarını çağırılmış ve:

“İşte bu yiğide iki yüz tenge ver”, diye ferman buyurmuş.

Abdülhakim, parayı alıp gitmek niyetindeyken Ali Şir Nevâyî onu durdurup padişaha:

“Şahım, bu günahsızın bedenine vurulan kamçılar için de iki yüz tenge vermeniz gerek. Adalet bunu gerektirir”, demiş.

Dostunu kıramayan padişah, Abdülhakim’e iki yüz tenge daha verdimiş. O, bu parayı da alıp “Buraya gelişim son olsun” diye aceleyle çıkmış. Ali Şir Nevâyî ise ikinci kapıdan çıkmış ve onu bekliyormuş. Tam Abdülhakim saraydan çıkarken;

“Birader, dur!”, diyerek yolunu kesmiş. O da:

“Olmaz, buradan bir an önce gitmem en hayırlısı!”, dese de şair:

“Niye bu kadar acele ediyorsun? Şahtan aldığın parayı paylaşmamız gerekmiyor mu?”, diye sormuş. Abdülhakim:

“Parayı niye bölüyoruz?”, diye sorunca Ali Şir:

“Öyle anlaşmıştık ya!”, demiş.

“Yüz kamçıyı ben yedim, paranın yarısını da sen mi alacaksın? Ben dayak yerken sen neredeydin? Seni de kamçılama gerektirdi!”, demiş Abdülhakim. Bunun üzerine Nevâyî:

“Eğer parayı vermezsen muhafızlara buyururum, elindeki bütün parayı alıp seni de kamçılıyarak zindana atarlar”, demiş. Kamçı sözünden korkan Abdülhakim, “Vaade uymak merdin işi”, deyip yüz tengeyi saymış ve Ali Şir Nevâyî’ye verip gitmeye hazırlanırken, şair onu gene durdurarak:

“Birader, korkma bu kadar. Gelirken de alelâcele gelmiştin; giderken de aceleyle gidiyorsun”, demiş. Abdülhakim:

“Buraya gazel bahanesiyle bir ihsan almak için gelmiştim, sağ olun aldım da. Şimdi eve çabucak varıp şahımızın ihsanı olan kamçı yerlerini ilaçlatmasam olmayacak gibi”, deyip sırtındaki kamçı yaralarını göstermiş. Ali Şir Nevâyî, onu kendi haline bırakmadan önce:

“Birader, işte şimdi kendine geldin. Buradan altın alana kadar, zahmet çekip, yulgunlar arasında toza toprağa bulanarak odun toplaman daha makbuldür. Niçin dersen; alın teriyle kazandığın ekmek helâldir. Topladığın bir kucak odunla, bir kimsenin hanesini ısıttığında aldığın sevap hiçbir şeyle ölçülemez. Şunu bil ki, zahmetle kazanılmış bir lokma ekmeğin kadri, sultanlar sarayından alınan altından yüz kat âlâdır”, demiş ve az önce Abdülhakim’den aldığı yüz altının yanına iki yüz altın daha katıp oduncuya vermiş.

Şairin zekasına hayran kalıp, yüce himmetine minnettar olan Abdülhakim, Ali Şir’e dualar edip köyüne dönmüş.

ADALET ^{Ö 47}

Ulu danışment ve devlet adamı Ali şir Nevâyî, Esterâbâd’a vali tayin edildikten sonra, zalim kadıları, adaletsiz askerleri ve halka yerli yersiz vergi çıkaran görevlileri vazifelerinden uzaklaştırmış. Memleketi huzura kavuşturduğu için halkın hürmetini ve sevgisini kazanmış.

Günlerden bir gün iki kardeş, babalarından miras kalan bir sığırla buzağıyı aralarında bölüşemeyip, ulu şairin huzuruna varmışlar. Küçük kardeş:

“Hazreti Emir, babamızdan bize bir sığırla buzağı kaldı. Ağabeyim, sığırı kendine alıp, buzağıyı bana vermek niyetinde. Bu doğru mudur?”, diyerek ağabeyinin mirası adil bölüştürmediğinden şikayet edip adilâne bir hüküm rica etmiş.

Nevâyî, gülümseyerek:

“Yiğitler, bu mesele şöyle hallolacaktır”, demiş ve hazinedarı çağırıp sığır ile buzağıya fiyat biçerek, parasını iki kardeş arasında taksim etmesini buyurmuş.

Hazinedar dışarı çıkıp, sığır ile buzağıya adaletli olarak yirmi tengelik fiyat biçmiş ve kardeşlerin her birine onar tenge vermiş. Böylece her ikisi de memnun bir şekilde geri dönmüşler ve Ali Şir Nevâyî'nin adaletperverliğine bir ömür boyu minnettar kalmışlar.

BİRİNİ KESERSEN ONUNU EK ^{Ö 48}

Ali Şir Nevâyî'nin Esterâbâd vilayetinde valilik yaptığı zamanlarında, şehrin dışında yüksek bir tepede âdeta gökyüzü ile öpüşen ihtiyar bir kavak ağacı varmış.

Nevâyî, akşam üzerleri kendine yakın bulduğu mülazimleri ile bu kavak ağacının altına gidermiş. Yüce şair, bu kavak ağacının yumuşacık, fısıldarcasına şarkı söylemesini çok severmiş. Kavak ağacı, güya içli bir türküyü söyleyen sazende gibi bir o yana, bir bu yana sallanıp hışıldarmış.

Bahar günlerinin birinde Ali Şir Nevâyî, her zamanki gibi mülazimleri ile beraber, gazelhan kavağı özleyip şehrin dışına çıkmış. Varıp görse ki, gazelhan kavağı -kimdir bilinmez- kesmişler. Ali Şir Nevâyî çok üzülüp, katilinin çabucak bulunmasını mülazimlerine buyurmuş. Mülazimler de tez zamanda, beti benzi soğuk bir adamı at üstüne koyup getirmişler. Ali Şir Nevâyî öfkesinden deliye dönmüş vaziyette:

“Ey katil, niçin böylesi ulu bir kavağı mahvettin? Yoksa bununla benden ölç almak mı istedin?”, demiş. Sonra mülazimlere:

“Bu fena adama kırk değnek vurun!”, diye emretmiş ve her değnek vurduklarında da, adama “bire on” dedirtmelerini tembihlemiş.

Kavağı “mertek yaparım” diye kesen adam, mahalle imamıymış. Kırk değnek yedikten sonra, molların bindiği eşek gibi sesi soluğu çıkmaz olup, tövbe üstüne tövbe etmiş. Sonra da Nevâyi’nin “bire on” demesinin hikmetini anlamış ve o tepeye on kavak fidanı dikip yetiştirmeye başlamış.

Bir iki yıl içinde kavaklar yetişmiş ve göğe uzanmışlar. Nevâyi, mülazimleri ile yine o tepeye geldiğinde genç kavaklar, baharın hafif esintilerini usulca fısıldıyormuş.

Kesilen kavak bahane olup, Esterâbâd’ta ağaç dikmek alışkanlık olmuş ve bağlar, bahçeler çoğalmaya başlamış.

HANGİ BIÇAK PADİŞAHIN? ^{Ö 49}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin Baykara’nın yanına Çin-Maçın memleketinin padiőahının elçisi gelmiş. Elçiyi izzet ikramla karşılamışlar. Elçi de padişaha tazim ederek:

“Sultanımız, siz hürmetli zat-ı âlilerine iki bıçak gönderdi. İkisinin de sapı aynıdır; fakat hangisinin padişahın, hangisinin vezirin olduğunu sizin bulmanızı istedi”, demiş. Hüseyin Baykara, devlet erkânındaki bütün ekâbirlerini toplamış fakat kimseden makul bir laf çıkmamış. Bunun üzerine Sultan, Herat’ın dört bir yanına ulaklar yollayıp, yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olan herkesi saraya çağırımış; fakat hiç kimse bıçaklardan hangisinin padişahın, hangisinin vezirin olduğunu bilememişler. O sıralarda Mir Ali Şir, fesat vezirlerin yüzünden saraydan uzaktaymış.

Sultan Hüseyin ise, Mir Ali Şir’i boşu boşuna üzdüğünü düşünüp eleminden baş vezirine:

“Dostum Mir Ali Şir burada olsaydı bu kadar insanı buraya toplamazdık. Öyle akıllı bir adamı sürgün ettim de Şimdi halim senin gibi cahillerin eline kalmış... Vah vah...!” diye feryat edince, baş vezir hemen el bağlayıp:

“Âlem-penâh, üzölmeyin. Bir değil, kırk veziriniz var. Bize mühlet verin, inşallah müşkülünüzü âsân edip, yediğimiz ekmeğin hakkını vereceğiz”, demiş.

Sultan Hüseyin:

“Pekâlâ, üç gün mühlet. Üç gün içinde hangi bıçanın kimin olduğunu buldunuz, buldunuz! Aksi takdirde hepinizi astırırım”, demiş.

Padişah, padişaktır; ne isterse elinden gelir tabii ki. Vezirler kendi aralarında konuşup, danışıp padişahın gazabına uğramaktansa Mir Ali Şir'in önünde baş eğmenin daha yeğ olduğuna karar vermişler. "Şair milletin gönlü merhametlidir, yanına varıp boyun eğsek günahımızı affeder. Belki de bu bilmeceyi çözmemize de yardım eder", deyip atlı atına binmiş ve yola düşmüşler.

Mir Ali Şir, öğrencileriyle kitap okurken kırk vezirin kırkının da toplanıp geldiğini görmüş ve onları karşılamaya çıkmış. Vezirleri atlas yorganlar döşeli misafirhanesinde üç gün, üç gece misafir etmiş. Mir Ali Şir biraz soruştursa ki vezirlerin yüzü gülüyormuş ama içten içe de kıvrandıkları bir şeyler varmış. Fakat vezirler, dertlerinin ne olduğunu hiç söylemiyorlarmış. Bunu gören Ali Şir, sarayda bir hadisenin olduğunu anlayıp vezirlere durumu sormuş. Onlar da bıçak meselesini anlatarak:

"Velhâsıl, Herat gibi büyük bir şehirde bu meseleyi halledecek bir adam bulunamadı. Şimdi de tek ümidimiz sizdedir. Siz yardım etmezseniz halimiz harap", deyip yalvarıp yakarmışlar.

Bunları duyan Mir Ali Şir, biraz düşünüp:

"Öyleyse şunları yapın. Hemen saraya dönüp bir ateş yakın. Bıçakların ikisini de ateşte kızdırın. Bıçakların biri terleyecek, diğeri ise terlemeyecektir. İşte o terleyen bıçak padişahındır. Çünkü çok kullanılmamıştır. Diğeri ise 'vezirindir' dersiniz. Çünkü vezirin bıçağıyla bir şeyler doğranmıştır. Kısacası çok işleyen bıçak, kızdırıldığı zaman terlemez", demiş.

Vezirler, Mir Ali Şir'e minnettar olup hepsinin sevinçten ağzı kulaklarına varmış. Hatta bazıları, duydukları memnuniyetten kendilerinden geçip, şaire 'Allah'a ismarladık', bile demeden saraya dönmüşler. Verilen mühlet dolduğu için padişah da onları bekliyormuş. Vezirler saraya gelince, padişah:

"Pekâlâ, buldunuz mu?", diye sormuş. Vezirler de:

"Evet efendim, bulduk", diyerek Mir Ali Şir'den öğrendikleri her şeyi çabucak söylemişler.

Sultan Hüseyin, ateş yaktırıp bıçakları kızdırınca, aynen vezirlerin söylediği gibi olmuş. Bıçakların biri terlemiş, diğeri ise ter çıkmamış. Bunun üzerine keyfi yerine gelen Sultan Hüseyin, bu fikrin vezirlerinden çıkıp çıkmadığı hususunda şüphelenerek:

“Doğrusunu söyleyin, bu fikir sizden mi çıktı yoksa biri size akıl mı verdi?”, diye sormuş. Vezirlerin hepsi birden:

“Kendimiz bulduk efendim!”, deyince sultan:

“Peki o zaman niçin daha önceden söylemediniz de üç gün mühlet istediniz? Şu üç gün içinde sarayda, birinizin gölgesini bile görmedim. Anlaşılan, danışment birini bulup akıl almışa benziyorsunuz. Sizin bu kabak kellelerinizde gündüz vakti çıra yakıp arasam, zerre kadar akıl bulamayacağımı öyle iyi biliyorum ki! Beni kandıracağınızı mı zannettiniz?”, diye bağırmuş.

Bunları duyan vezirler, hem korkularından tir tir titremişler hem de âdeta dilleri tutulmuş. Aralarında görmüş geçirmiş, yaşı da bir hayli ilerlemiş olan bir vezir:

“Ey âlem-penâh, bir kaşıklık kanımızı bağışlayın! Açıkçası o günün gecesinde bir düş gördüm. Düşümde ak sakallı, cübbeli, mübarek bir pir karşıma çıkıp ‘Tasalanmayın, bıçakların kime ait olduğunu bulmaktan daha kolay bir şey yoktur’ deyip bu çareyi söyledi”, demiş.

Fakat Sultan Hüseyin biraz daha sıkıştırdınca, vezirler çaresiz “Biz bunu Mir Ali Şir’den öğrendik”, diyerek doğruyu söylemeye mecbur olmuşlar. O zaman sultan:

“Hepinizi toptasam Mir Ali Şir’in bir tek kılı bile etmezsiniz ama gene de durup durup onun gibi bir âlimle yarışyorsunuz ya! Haliniz ortadayken onun hakkında gıybet etmeyi size kim öğretiyor? Siz fitnecilerin sözüne inanıp, kuş misali zararsız dostumun kalbini kıran bende hata! Hemen varıp Mir Ali Şir’den özür dileyip onu saraya getireceğim. Saltanatımızın mübarek mührünü ona vereceğim”, demiş ve dostunun yaşadığı köye doğru yola çıkmış.

GEYİĞİN AYAĞI NEREDE, KULAĞI NEREDE? ^{Ö 50}

Bir gün sarayda okçular hakkında söz açılmışken, Hüseyin Baykara da tertiplemediği avlar ve ona iştirak eden nişancıların ustalıklarından bahsetmiş. O sırada vezirlerden biri, kendi nişancılığıyla övünerek, bir seferinde ava çıktığında geyiğin birini, kulağından girip ayağından çıkacak şekilde okla vurduğunu söylemiş. Bunu duyan padişah sinirlenip:

“Ey ebleh! Bu nasıl laf! Geyiğin ayağı nerede, kulağı nerede ki? Sen bir ok ile kulağından vurup ayağından çıkardım diyorsun. Benim sarayında adabına göre konuşmayanın cezası ölümdür! Cellat!”, demiş ve celladı çağırılmış.

O zaman Ali Şir Nevâyî, vezire acımış ve padişaha bakıp:

“Ya Emir! Vezirin sözü doğrudur, çünkü o avda ben de vardım. O, yayını çektiği vakit tepe üstünde duran geyik ayağı ile kulağını kaşıyordu. Vezirin attığı okun, geyiğin kulağını delip ayağından çıktığı doğrudur”, demiş.

Bunun üzerine padişahın siniri geçmiş ve vezir de ölümden kurtulmuş.

NOKTANIN KUDRETİ⁵¹

Mir Ali Şir Nevâyî, gazellerini zamanın en iyi hattatlarına yazdırırmış. Nasıl olduysa bir gün kendi hattatı hastalanmış. Bundan haberdar olan ve kendini meşhur hattatların arasına koyan kibirli bir adam:

“Razı olursa Ali Şir Nevâyî’nin hizmetini canı gönülden yaparım”, demiş.

Şair de bu sözleri duyunca şiirlerini yazması için ona vermiş. Bir gün büyük bir şiir atışmasında Ali Şir Nevâyî’nin kulağına “Melikü’ş-şuarânın kendisi de kusur işlerse başkalarından ne beklenir!”, lafı çalınmış. Derhal ima edilenin ne olduğunu sezen şair, yeni yazdırdığı gazellerini alıp okumuş. Bakmış ki kendi söylediği gibi yazılmamış. Züppe hattat, “göz” sözündeki bir noktayı eksik yazdığı için kelime “kör” olmuş ve dolayısıyla şiirin manası tamamen değişmiş. Ali Şir Nevâyî de oradaki fazilet ehline dönüp:

“Gözümü kör edenler kör olsun!”, diyerek hattata gereken cevabı vermiş.

ŞAİRİN DIZGİNCİSİ⁵²

Hazret Ali Şir Nevâyî, “Hamse”sini yazıp bitirince dostu Sultan Hüseyin’in yanına varmış ve elindeki tomarı açmadan ona vermiş. Sultan:

“Bu nedir?”, diye sorunca, şair,

“Açınca ne olduğunu göreceksiniz”, demiş.

Hüseyin Baykara, tomarı açınca bir kitap olduğunu görmüş. Ali Şir Nevâyî:

“Hamse’nin son sayfasını şimdi bitirdim ve ilk önce değerli dostum görsün diye Sultanların Suhtanı size getirmeye cüret ettim”, demiş.

Elindeki kitapla Ali Şir Nevâî'nin sözlerine navret eden Hüseyin Baykara Herat'taki bütün ulema, şair, sazende ve hanendelerin dünvada bir esi daha olmayan Bağ-ı Hüseyin'e toplanmasını emretmiş. Bu arada Hüseyin Baykara'nın halkın "Sultan atı" dediği yıldız misali gözleri olan bir arap atı varmış. Çok hızlı olan bu at, kamçı değer değmez âdeta göğe uçarmış. Sultandan başkasını da yanına yaklaştırmaz, önünden gidene dişleyip arkasından geleni de tepermiş. Bu sebepten ata eyer vurmaya, yem vermeye sadece sahibi yaparmış. Bir ara Hüseyin Baykara, seyishaneye girip atını eyerleyerek çıkmış ve Ali Şir Nevâî'ye:

"Boz ata bin!", demiş. Şair, dana önceleri bir çok ata binmiş ama böylesi bir ata bindiği hiç yokmuş. Korkusundan:

"Yok, binmiyorum", diyerek sultanın isteğini reddetmiş. Hüseyin Baykara gene:

"Ata bin", deyince de:

"Binemem, yavaş atın üstünde bile zar zor otururum, bu ise sizin, sultanın atı... Yok, bu ata binmemekte beni mazur görün", demiş. Baykara:

"Bineceksin dedim, bineceksin", diye ısrar etmiş. Fakat Ali Şir Nevâî'yi ata binmesi için kandıramayacağını anlayınca da başka bir yol denemeye karar vermiş. Dostuna hitaben:

"Mevlana", demiş ve devam etmiş:

"Hani söyle bakalım, şahın emri nedir? Atalarımız padişahın emri vaciptir dememişler mi?"

"Evet, öyledir", demiş Nevâî. Bunun üzerine padişah:

"Peki öyleyse, Hüseyin sizin neyinizdir?", diye sorunca, Nevâî:

"Dostum Hüseyin, memleketimizin padişahıdır", diye cevaplamış.

"Ben yurdun sultanıysam sen de bana tâbisindir. Öyleyse sultanın emrini yerine getirmemekteki sebep nedir?", diye tekrar sormuş padişah.

Sohbet dönüp dolaşıp buraya gelince, araya bir soğukluğun gireceğini anlayan Ali Şir Nevâî, teklifi kabul edip:

"Pekâlâ, dostluğumuza hürmeten emrinizi yerine getireceğim", deyip sultanın atına binmeye razı olmuş. Hüseyin Baykara, dostunun kolundan tutup ata bindirmiş ve bir eliyle dizginini tutup diğer eline de şairin Hamse'sini alıp Bağ-ı Hüseyin'e girmiş. Ali Şir Nevâî'yi Sultan atı'nın üstünde, Hüseyin Baykara'yı da onun dizginini tutar halde yürüyerek geldiğini gören vezir, ulema ve fukara ehli

şaşkınlıklarından oldukları yerde kala kalmışlar. Böylece padişah ve Ali Şir Nevâyî, bağdaki tahtın kurulu olduğu yere kadar gelmişler. Bu sırada, “Padişah dizgin tutar halde, şair ise at üstünde! Bu nasıl şey! Padişah tahta Ali Şir Nevâyî’yi mi geçirmek niyetinde? Yoksa Allah, sultanın aklını başından mı aldı? Allah korusun! Allah korusun! Sultanın bu yaptığına ne demeli?”, diye fitne, fesat dolu fisiltılar duyulmaya başlanmış.

Sultan Hüseyin ise halka dönerek:

“Ehl-i fukara! Sultanınızın sözüne kulak verin. Şairimiz Ali Şir Nevâyî’yi ‘Sultan atı’na bindirip, dizginini tutmamın sebebini iyi anlayın da sonra padişahımıza ne oldu böyle diye şaşırmayın. Dostum Ali Şir, ‘Hamse’sini yazmayı bitirip bana takdim etti. Böyle bir iltifat göstererek beni şad etti”, demiş. Bunun üzerine “Aferin, aferin! Şairin elleri dert görmesin! Ömürleri baki, mertebeleri bundan da ziyade olsun!”, diyen nidalar yükselmiş.

Sonra Hüseyin Baykara oradakilere:

“Ben sizler için kim oluyorum?”, diye sormuş. Onlar da:

“Memleketimizin sultanısınız”, diye cevaplayınca, Baykara:

“Öyleyse sultanın sözünü dinleyin. Evet, ben şu anda sizin sultanınız, bu memleketin, halkın padişahıyım. Ama karşınızda duran dostum Ali Şir, yurdumuzun gelecek nesillerinin de saygıyla anacağı sultanıdır. Ben, gazel mülkünün sultanı olan ulu şairin dizginini tutabildiğim için çok mutluyum”, demiş.

Baykara bunları söyleyerek, gözlerine yaşlar dolmuş bir halde Ali Şir Nevâyî’yi kucaklamış.

ADAM İSEN^{Ö 53}

Şair Mir Ali Şir Nevâyî’nin yaşı ilerleyince gönlünden hacca gitmek geçmiş. Bu nedenle memleketin sultanı, dostu Hüseyin Baykara ile helalleşmek için padişahın huzuruna gitmiş. Padişah ise:

“Sen hacca gidip gelen kişilerden daha çok sevap işler yapmış olan muteber bir zatsın”, diyerek izin vermemiş. Sultana ne diyeceğini bilemeyen Ali Şir Nevâyî de çaresizce kala kalmış.

Aradan bir yıl geçmiş. Mîr Ali Şîr gene hacca gitme niyetine girmiş. Gitmeden önce dostu Sultan Hüseyin ile görüşmek için saraya gitmiş ve:

“Sizinle helalleşmek için geldim”, demiş. Hüseyin Baykara, memleketteki huzursuz halin, halk arasındaki hoşnutsuzluğun arttığını dile getirip:

“Halkı sensiz idare etmek zor. Âyanlara inanıp güvenemiyorum. Eğer dost olarak biliyorsan beni yalnız bırakıp bir yere gitme”, diye ricada bulunmuş.

Hazreti Ali Şîr Nevâyî, ne yapacağını bilememiş. Hacca gideyim dese, çocukluktan beri dostu olan sultan, “Gitme” diyerek karşısında yalvarıp yakarıyormuş. Böylece şair o sefer de gidememiş; fakat:

“Gelecek yıl mutlaka gideceğim”, demiş.

Bu arada kış bitmiş, bahar ayları gelmiş. Ali Şîr Nevâyî kendi kendine “Bu defa padişah izin verse de vermese de gideceğim”, diye karar vermiş ve padişah da müteessir olmasın diye yanına gitmiş. Hüseyin Baykara:

“Gitme kararın kesin mi?”, diye sorunca:

“Evet, bu sefer beni kimse vazgeçiremeyecek. Hatta siz, aziz dostum, yurdun sultanı bile”, diye cevaplamış. Bunun üzerine sultan:

“Öyleyse ben razıyım. Pekâlâ dostum, madem istiyorsunuz gidin. Benim için de ziyaret et, ziyaretin mübarek olsun”, diyerek Fatiha okumuş. Sonra da:

“Gidişinizi hiç kimse bilmesin, geceleyin gizlice yola çık”, demiş.

Ali Şîr Nevâyî, dostu ile helalleşip, evine doğru yola düşmüş. Sokağının başına geldiğinde bir yiğide rastlamış. Bu yiğit, şairlerin şairinin kendi gibi fakara, yetimlere yardım elini uzattığını çok duymuş ama onu görmüşlüğü hiç yokmuş. Delikanlı, şaire selam verip:

“Siz de mi o tarafa gidiyorsunuz?”, diye sormuş. Şair de:

“O taraf neresidir?”, diye sormuş. Delikanlı:

“Neresi olacak, Ali Şîr Nevâyî hazretlerinin evine”, demiş ama lafını bitirmemiş:

“Ben köyde yaşıyorum. Odun toplayıp, satarak geçiniyorum. Duyduğuma göre Ali Şîr Nevâyî denen meşhur şair, padişahlıkta büyük adam olsa da bizim gibi gariban bîçarelere çok iyiliği dokunurmuş. Bunları duyduğum için gelmiştim ama şimdi biliyorum ki buraya gelmekle hata etmişim”. Bunun üzerine hazret:

“Niçin?”, diye sorunca, delikanlı:

“Ne siz sorun, ne ben söyleyeyim. Duymadın mı? Şairimiz hacca gitmeye niyetlenmiş”, demiş.

Ali Şir Nevâyî, yiğit ile konuşurken evine vardıklarını fark etmemiş. Bir de bakmış ki avlusunda bir sürü insan toplanmış. İçlerinde şairler, hafızlar, müzisyenler, yazarlar, nakkaşlar ve münekkitler gibi dostlarının yanı sıra fırıncılar, aşçılar, bahçıvanlar, demirciler, hamallar kısacası şairi bilen, tanıyan herkes oradaymış.

“İşte, hazretin kendisi geldi”, diyerek herkes şaire yol vermiş. Delikanlı da yol arkadaşının Ali Şir Nevâyî olduğunu anlayınca çok şaşırılmış. Hazret ise avlusunda toplanan insanları görünce şaşkın bir halde:

“Hayır mı şer mi?”, diye öğrencilerinden birine sormuş. Öğrencisi:

“Hayırdır, hayır”, deyince Nevâyî:

“Öyleyse bu kadar insanın şair kulübesine teşrif buyurmaları ve yüzlerindeki kaygı alâmetlerinin sebebi nedir?”, diye sormuş. Bu sefer öğrencisi:

“Bunu kendilerine sorun”, diyerek cevap vermiş.

Bu soru-cevap faslına şahit olanlardan biri:

“Bizi bırakıp hacca gideceğiniz konusundaki söylentiler doğru mu hazretim”, demiş.

Şair, ona ne diyeceğini bilememiş. “Evet, yola çıkıyorum” dese toplanan halka ayıp olacak, “Hayır, gitmiyorum” dese yalan söylemiş olacak. Etrafindakilere bakıp, başını eğmiş ve hiçbir şey söylemeden durmuş. O sırada öğrencilerinden biri:

“Ey ahali, duymadık demeyin! Hazretim, yarın şafak vakti eşe dosta söylemeden yola çıkacak!”, demiş. Bunun üzerine her kafadan bir ses çıkmış ve:

“Hazreti bu yoldan döndürmek lâzım. Ali Şir Nevâyî’siz halimiz nice olur?”, diye biri söylerken diğeri:

“Ne olacak, yurdun düzeni bozulup, gene haksız yere kan dökmeler başlayacak!”, demiş. Söze şairin yaşlı dostu Binaî de katılmış ve:

“Hazret, gitme işini bırakın. Sensiz halimiz kötü olur. Arkaların kazılması, binaların inşaatı öylece kalır. Memleketin başı gamdan dertten kurtulmayacak”, demiş. Onun sözlerine bir başkası eklemiştir:

“Halk, mescit dese mescit yaptırdınız, medrese dese medrese kurdurdunuz. Sizin inşa ettirdiğiniz hamamlar, köprüler, arklar, havuzlar, bağ-bahçeler, kütüphaneler hac sevabının yerine geçmiyor mu?”.

Gene bir başkası:

“Siz, yetimlere baba, evsizlere ev, susuzlara su oldunuz. Sizin iyilik ve şefkatinizden, mürüvvetinizden sadece insanlar değil hayvanlar da faydalandılar. Bunların hepsi sevaptır”, deyince herkesten “Doğru söylüyorsunuz, doğrudur”, diye sesler işitilmiş. Bir başkası ise:

“Çiftçi baba doğru söyledi, nihayetinde siz de;

“Adam iseniz demeyin adama,

Ki onun yoktur halk gamından gamı”, dememiş misiniz? Evet, siz kendinizce gitmeyi isteseniz de halk bunu ya ertelemenizi ya da gitmemenizi rica ediyor”, demiş.

Ali Şir Nevâyî de düşünmüş taşınmış hacca gitmeyi ertelemeye karar vermiş. Bunu duyan insanlar, mesut bir halde evlerine dönmüşler. Ali Şir, beraberinde gelen delikanlıyı ise kendisine evlat olarak almış.

5.2. TÜRKMEN SAHASINDA ALİ ŞİR NEVÂYÎ'YE BAĞLI OLARAK ANLATILAN RİVAYETLER

5.2.1. Özbek Türkçesiyle Yazıya Geçmiş Türkmen Rivayetleri²¹⁷

MİR ALİ'NİN BABASININ GÖRDÜĞÜ KUYRUKLU YILDIZ^{T 1.1}

Horasan hükümdarı Sultan Hüseyin'in babası da büyük padişahlardanmış. Mir Ali'nin babası ise onun sadık hizmetkârlarından biriymiş. Günlerden bir gün

²¹⁷ Bu bölümdeki rivayetler Cörayev'in eserinde Özbek Türkçesiyle yazılmış "Mirali- Mir Alişer Navaiy Haqidagi Türkmen Halq Rivayatlari" adlı bölümden alınmıştır: Cörayev, (1991:84)

halk arasında kuyruklu yıldız doğacak diye söylentiler yayılmış. Halk arasında yayılan şeylerden, padişahlık hiçbir zaman bîhaber olmadığı için bu seferki haber de çok geçmeden saraya ulaşmış. Padişah, âlimleri, mollaları kısacası bütün saray erkânını topladığı bir mecliste kuyruklu yıldızdan bahsetmiş; fakat kimseden ses çıkmamış. O da falcıları çağırıp kuyruklu yıldız hakkındaki söylentilerin aslını öğrenmek istediğini söylemiş. Bunun üzerine falcılar, fal açıp, gerçekten de bir müddet sonra bir kuyruklu yıldızın doğacağını ve bu yıldızın sırlı bir fazileti olacağını haber vererek:

“Padişah-ı âlem, kuyruklu yıldız her otuz senede bir doğar. Bu yıldızın ömrü ise bir kelebeğin ömrü kadar kısadır. Kim bu yıldızı görmeye müşerref olsa ve o batmadan helaliyle yan yana gelse, onlardan dünyaya gelecek çocuğun yeryüzünde akıllılıkta, bilgelikte bir eşi daha olmayacak”, demişler.

Falcılar yıldızın hangi yıl, hangi ayda doğacağını da kesin olarak söylemişler. Padişah, kendi mekânından biraz uzaktaki bir tepeliğin üstüne yüksek bir minare yaptırmış. Mir Ali'nin babasına da gece gündüz orada durup bekçilik yapmasını buyurmuş. Ona, gündüzleri uyuyabileceğini fakat geceleri gözünü bile kırpmamasını, ola ki kuyruklu yıldız görünecek olsa kendisini haberdar etmesini tembihlemiş.

Mir Ali'nin babası, minareye çıkıp kuyruklu yıldız beklemeye başlamış. Aradan günler geçmiş. Nihayet bir gece yarısı, gökyüzünün bir tarafı ağarmaya başlamış. Dikkatle baksa ki kuyruklu yıldız. Mir Ali'nin babası hemen minareden inip yola düşmüş. Karanlıkta giderken yolun bir tarafında yatan koyun sürüsünü fark etmediği için onları ürkütmüş. Koyunlarının ürküp sağa sola dağıldığını gören çoban, “Sürüye hayvan musallat oldu!” diye köpeklere “Tut!, yakala”, diye bağırması. Köpekler havlayarak yolcuyla ortalarına almışlar. Çoban, köpeklerin arasından korkuyla duran adamı çekip almış ve:

“Hırlı mısın, hırsız mısın? Doğruyu söyle, kimsin sen? Böyle vakitsiz buralarda ne işin var?”, diye sormuş.

Köpeklere yem olmayıp canlı kaldığına binlerce şükreden Mir Ali'nin babası güçlkle:

“Ben hırsız değil, padişahın hizmetkârıyım. Ey birader, bırak beni gideyim. Padişaha çok önemli bir haberi ulaştırmazsam olmaz”, demiş. Çoban:

“Hani söyle bakalım da biz de bilelim. Ne haberiymiş bu. Söylemezsen bırakmam!”, dediğinde çaresiz kalan adam, gökyüzünü işaret ederek:

“İşte, görüyor musun? Sen bir ömür çölde dolanıp kum yalasan da şimdiye kadar böylesi bir yıldızı görmemişsindir. Onun bir fazileti var...”, demiş. Çoban kendini bildi bileli elinden bırakmadığı değneğine dayanıp, kuyruklu yıldızla hayretle bakmış ve:

“Nasıl bir fazileti var?”, diye sormuş. Adam da:

“Kim bu yıldızın doğduğunu görürse ve derhal varıp helaliyle kavuşsa, onlardan öyle bir evlat dünyaya gelir ki görkemlilikte ve bilgelikte bir eşi daha olmazmış”, demiş.

Bunları duyan çoban, sürüsünü köpeklere bırakıp, değneğini de sırtına vurup evine doğru gitmiş. Mir Ali'nin babası da alelacele saraya gelip kapıyı çalmaya başlamış. İçeriden kapıcının sesi duyulmuş:

“Gecenin bu vaktinde ne istiyorsun? Çabuk söyle yoksa kapıyı açmam!”.

Mir Ali'nin babası, sanki ayağını ateşe basmış gibi heyecanla, çabucak kurtulayım deyip kapıcıya kuyruklu yıldızı göstererek onun faziletinden bahsetmiş. O zaman kapıyı açıp adamı içeri alan kapıcı, kapıyı tekrar kilitlemeyi unutmuş ve elindeki anahtarları şakırdatarak şakırdatarak kendi evine doğru gitmiş.

Böylece saraya ulaşan adam, padişahı da bu vakadan haberdar etmiş. Padişah, kuyruklu yıldızı görünce hayretten ağzı açık kalmış. Sonra bu yıldızın sırrı aklına gelmiş ve hareme doğru gitmiş.

Mir Ali'nin babası gökyüzüne baka kalıp kendi kendine:

“Hayret, yıldızı gören de ben, haber veren de ben! Diğerleri keyif çatarken benim burada durmama ne hacet? Minarenin tepesinde o kadar gün göz kırpmadan zahmet çektim. Şimdi öylece durayım mı? Benim de akıllı bir oğlum olsa ne olur?”, demiş ve kulübesine doğru yollanmış.

Aradan üç dört gün geçince, padişah gene falcıları çağırıp fal açtırmış. Falcılar:

“Kuyruklu yıldız dünyada dört kişi görmüş ve işte bu dört kişinin dört çocuğu dünyaya gelecek. Onların ikisi kız, ikisi erkektir. Nasip olursa işte bu erkek çocuklarından biri padişahımızın olacaktır”, demiş. Padişah bir yandan oğlu olacağına sevinirken, diğer yandan başkalarının da akıllılıkta kendisinininkine denk evlatları olacağına üzülmüş. Kederinden yıldızı gören adamı çağırıp:

“Ben sana ne demiştim? Bu sır aramızda kalsın; onu yalnız senle benden başka kimse bilmesin, kuyruklu yıldızın fazileti benden başkasına nasip olmasın dememiş miydin? Bunca sene dergahımda yaşayıp, ekmeğimi yedin. Şimdi bu yaptığın, yediğin çanağa tükürmek değil midir?”, diye bağırmış.

Yıldızı gören adam, padişahın huzurunda boyun eğip:

“Padişah-ı âlem, bir kaşıklık kanımı bağışlarsanız bunun sebebini beyan edeyim!”, demiş. Padişah izin erince, Mir Ali’nin babası olup biten hengameleri bir bir anlatmaya başlamış:

“Sultan-ı âli, kuyruklu yıldızı gördüğüm gibi size haber vermek için yola çıktım. Alelâcele gelirken, ıssız bir sahradan geçtim. Sahranın hakimi kendi eşkıyaları ile yolumu kesti. Beni ortalarına alıp ‘Götürdüğün haberi bize söylemezsen seni bırakmayız’ diyerek beni korkuttular. Neredeyse sabah olacaktı ve düşünmeye de fırsat yoktu. Kısacası sahra hakiminin elinden kurtuldum ama size de bu haberi tez ulaştırabilmek için onlara da söylemeye mecbur kaldım”.

Öfkesinden padişahın gözleri yuvalarından fırlamış ve:

“Benim hükmümün geçtiği yerlerde sahra hakimi de kim oluyormuş?”, diye bağırmış. Mir Ali’nin babası da:

“Bu âciz kulunuzu affedin şâhen-şâhım! Siz bütün Horasan’ın mutlak hakimisiniz. Memleketimizin serhatleri hudutsuz. Ama sizin ayağınızın değmediği geniş sahra ve yaylalarda ise memleketin çobanı kendi hükmünü yürütüyor”, demiş. Padişah bunun üzerine;

“Pekâlâ, ikincisi kim?”, diye sormuş. Yıldızı gören:

“Padişahımızın mübarek şehirleri, üstünden kuş bile uçamayan yüksek kalelerle çevrili. Cenaplarının huzuruna bir an önce yetişmek için, kapıdaki muhafıza kuyruklu yıldızın kuyruğunu tuturmaktan başka çarem kalmadı!”, diye cevaplamış.

Padişah, sakalını sıvazlayıp, biraz düşündükten sonra felekten şikayet ederek:

“Ey bîvefa dünya! Ben kimim, benimle bir takdir edilen âcizler kim? Biri çoban, biri kapıcı... Neyse olan oldu. Şimdi kuyruklu yıldız gören tek bir insan kaldı, o kim?”, diye sorunca Mir Ali’nin babası:

“Padişahım, size haber verdikten sonra köşkün eyvanına çıkmıştım. O sırada kuyruklu yıldız, kuyruğunu boynuma dolayıp beni evime doğru sürükledi.

Dosdoğru götürüp eşikten içeri soktu. O sırada gâipten ‘Cenâb-ı âlîlerinin dünyaya gelecek evlatları için münasip bir hizmetkâr zarurîdir’ diye bir nida geldi. Bunun için bu fakir kulumuz da kendi gariban kulübesinde bir fidan ekmeye cüret etti”, demiş.

Aradan dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika geçtikten sonra padişahın Sultan Hüseyin, yıldız görenin de Mir Ali isimli oğulları doğmuş. Çoban ile kapıcının ise birer kızları olmuş.

MİR ALİ İLE SULTAN HÜSEYİN ^{T2}

Anlatılanlara göre Sultan Hüseyin padişah olup, tahta oturduktan sonra paha biçilemez tacını da başına koyup, danışman, ekâbir, vezir, falcı ve müneccimlerini etrafına toplamış. Devlet erkânına hüküm sahibi olan genç şehzade, İran’a, Turan’a asker yollayıp tez zamanda oraları da hakimiyeti altına almış. Bundan sonra sarayına dönüp, zaferini kutlamak için meclis kurmuş ve galibiyetlerinden mağrurlanarak:

“Bütün dünyayı tahtıma boyun eğdirdim! Artık başka bir arzum kalmadı!”, demiş ve kendini eğlenceye vermiş.

Şehzade, gece gündüz ziyafetlerle meşgul olup, devlet işleriyle ilgilenmediği için saray ehli tasalanmaya başlamış. Bunun üzerine aksakalları göğsüne dökülen nur yüzlü ihtiyarlardan biri:

“Şehzadem, bir kaşıklık kanımı bağışlarsanız bir maruzatım vardır, söylemek isterim”, demiş. Sultan:

“Bağışladım, söyle!”, deyince ihtiyar:

“Âlem-penâh, siz çok gençsiniz, size kibirlilik yakışmıyor. Bütün yeryüzüne hükmüm geçer, ayağımın altındadır diye çok gururlanmayın. Bu dünyada sizden daha akıllı ve size boyun eğmeyen binlerce insan var. Bütün âlemi zaptettim diyen İskender gibi cihangirler bile bu köhne dünyanın sonuna varamadılar...”, demiş. Şehzade:

“Demek hâlâ bana tâbi olmayan yerler de var!”, deyip elindeki mey dolu kâsesini yere atarak danışmanına hiddetle bağırması:

“Neredeymiş o itaatsiz yer? Yarın sabah asker yollayıp o bedbaht insanları pişman etmezsem adımı değiştireceğim!”.

Akıllı ihtiyar, padişaha nasihat etmiş:

“Sultanım, dünyayı gezmiş tüccarlarla, memleket memleket gezen seyyahların söylediklerine göre Balkan dağlarının eteklerinde Polattentliler denilen bir halk yaşamış. Hiç kimseye boyun eğmeyen, korkusuz ve bahadır olan Polattentliler’in serdarları üç kardeşmiş. Bu kardeşlerin her birinin bir mesleği varmış. En büyükleri, çiftçilerin piriymiş. Demircilik yapan ortanca serdar ise eline düşen her türlü demire can verirmiş. Kılıçbazlıkta ise en küçük kardeşe denk hiç kimse yokmuş. Bu nedenle, bu halk hiçbir cihangire boyun eğmemiş hatta sizin gibi bir cihan şahını bile kaale almazlarmış”.

Bunun üzerine padişah:

“Öyleyse onlara kim olduğumu gösteririm. Şimdi benden daha akıllı olan adamın kim olduğunu söyleyin de bilelim. Kimmiş o?”, diye sormuş. İhtiyar:

“Bundan birkaç yıl önce bir oğlan dünyaya gelmiş idi. Tamamen size benzeyen, gencecik bir yiğittir. Ömrü yetip de büyüdüyse akıl, kemâlât ve dilâverlikte bu dünyada ona denk biri daha yoktur”, demiş. Padişah:

“Danişment olacak bu çocuk nerededir?”, diye sorunca yaşlı adam:

“Sultanım, ne yazık ki o çocuğun ne adı ne de ikamet ettiği yer bellidir. Fikrimce, boşu boşuna onu aramanın haceti yoktur. Bir gün nasıl olsa karşılaşsınız”, diye cevaplamış.

“Pekâlâ, vakti geldiğinde çocuğu arayıp buluruz, ya da kendisi bir yerden çıka gelir. Evvelâ, şu itaatsiz Polattentliler’in terbiyesini vermezsek olmaz. Bu günden tezi yok, asker yollayıp kalelerini hâk ile yeksan edeceğim.

Kışlaklarının külünü göğe savurup, çoluk çocuklarını esir alarak önüme katıp getireceğim”, demiş padişah ve derhal askerlerinin başındaki adamlarını çağırıp ferman vermiş. Askerler çabucak debdebe ile yola düşmüşler. Danişmenleri, Sultan Hüseyin’in bu aceleciliğinden telaşa kapılıp:

“Hazretim, asker yollamak için acele etmeyin. Beyhude kan dökülmesin, insanları boş yere öldürmenin ne faydası var? Evvelâ o memleketin sırrını öğrenelim, yenilmezliklerinin sebeplerini açıkça görelim. Nihayetinde kurultaylı düğün dağılmaz demişler. Devlet erkânıyla hemfikir olup bu işe kalkışmak makuldür. Sizden önce de nice nice cihangirler, Polattentliler’e kendi hükümlerini geçirmek isteyip çok uğraşmışlar ama hiçbir padişah onların kalelerinin eşiğinden bile atlayamamış. Öfke gelirse akıl kaçarmış, düşünüp taşınmadan iş

yapıyorsunuz. Bu kez sakın aldanmayın şahım!”, diyerek padişahı yoldan döndürmeye çok uğraşmışlar.

Sultan Hüseyin, inatçı biri değil mi ki, o yaşta bilge insanların lafı kulağına girer mi dersiniz? Devlet erkân çok söylemiş, az duymuş ama yine de padişah kendi bildiğinden şaşmamış. Böylece asker, kaleden çıkıp sefere yol almış.

Askerler az gitmişler, uz gitmişler kuş uçsa kanadını, insan yürüse ayağını yakan büyük bir çölün tam ortasına gelmişler. Dört bir yanı kıpkızıl çöl olan bu yerde bir ot bile yokmuş. Dikkatle bakınca, uzakta bir dağ görmüşler ve “Balkan dedikleri şu dağ olsa gerek”, deyip o tarafa doğru yol almışlar. Birkaç gün yürüdükten sonra azıkları bitip, içecek suları da kalmamış. Bu halde gördükleri o dağın eteklerine varınca “Hayret, bu çölün de bir sonu varmış! Açlık ve susuzluktan kurtulduk. Şimdi burada üç dört gün dinlenelim” diye düşünürlerken bir anda at nalı şakırtıları duymuşlar. Polattenliler’in atlıları aç susuz, bîtap bir halde çölden çıkmış olan askerlerin üstüne Yecüc-Mecüc gibi saldırmışlar. Apışıp kalan Sultan Hüseyin’in askerleri “Kaçan kurtulur, kalan tutulur”, deyip arkalarına bile bakmadan kaçmışlar. Bu kargaşada yolunu kaybeden Sultan Hüseyin, sağ kalan askerlerinin önüne düşüp Mari hakimine tâbi kışlaklardan birine gelmiş ve bir sazlığa girip gizlenmişler. Geriye doğru baksa ki, toz toprak içinde kaçıp gelen askerlerin sayısı belli değilmiş. Atlılar bir birlerini kovalayıp, piyadeler de silahlarını atıp kaçıyorlarmış. Düşman süvarilerinin geri döndüğünü ve kaçıp gelen bu askerlerin kendi askerleri olduğunu anlayan Sultan Hüseyin, yanındaki vezirlerinden birine:

“Marililer, bizim Polattenliler’e yenilip rezil rüsva olarak kaçıp geldiğimizi bilseler, karşılarında bir pul kadar haysiyetimiz kalmaz. Misafir etmeleri şöyle dursun, belki yüzümüze kara çalıp, kılıçlarımızı boynumuza asıp, atımıza da ters bindirerek Herat’a doğru gönderirler. Bunun için askerlerimizin hepsi gelince toplanıp, bu sazlıkta geceyi geçirelim. Biz şimdi şu görünen kışlağı bir dolanıp gelelim”, deyip üstündeki toz toprağı silkip, hiçbir şey olmamış gibi üç dört hizmetkârıyla beraber yakındaki köylerden birine doğru yola çıkmış.

Köye varmalarına az kalmışken bir tepenin üstünde oturan çocuğu görmüşler. Otsuz, ağaçsız tepenin üstünde oturan çocuk, ansızın ortaya çıkan süvarilere bakmaksızın kendi işiyle meşgülmüş. Çocuk, elindeki bir parça kuru

ekmeği katır kutur çiğnerken, diğer eliyle de etrafındaki çalılıkları didikleyp bulduğu çekirgeleri öldürüyormuş.

Onun, bir řehzade olan kendisini bile umursamayıp kendi iřiyle meřgul olmasından hayret dūřen Sultan Hūseyin, atının bařını çekip çocuđun yanına gelmiř ve:

“Bu nasıl iştir, yiğit?”, demiş.

Delikanlı şöyle bir arkasına baksa ki, tepesinde kılıç-kalkanları parıldayan birkaç atlı duruyormuş. Őstleri başları bembeyaz toza bulanmış bu atlılar, yüzlerine gözlerine bakılamayacak kadar tıpkı mezardan çıkmış gibi kötü durumdaymışlar. Yiğit hem bir parça ekmeği ağzına atıp çiğnemeye hem de elindeki çubukla otların arasında ekirge aramaya devam ederken:

“Dayımlara gidiyordum, yolda atıma bineyim dedim”, diye cevap vermiř. Sultan Hūseyin “Bu ocuđun akli bařında mı acaba?” diye hayrete dūřüp gene sormuř:

“Delikanlı, senin aklın başında mı? Burada ne at, ne de tay var. Yumruk kadar kafanla bizi aldatmak mı istiyorsun?”

“Doğrusunu söylesem, evimizde ne at, ne tay, hatta binecek bir eşeğimiz bile yok”, diye cevap vermiş ocuk. Bunun üzerine padişah:

”Öyleyse niçin yalan-yanlış şeylerle başımızı şişiriyorsun? Ben ne iş yaptığımı gördüğüm için sormuştum”, demiş. Delikanlı da:

“Siz benim ne yaptığımı görerek sorarsanız ben da âlâ bir taya binsem ne çıkar? Bilerek sormanız da nasıl oluyor şehzade?”, demiş.

Bu gencecik yiđidin kendine olan güveni ve sorularına karřı verdiđi korkusuz cevapları, Sultan Hūseyin’in biraz tuhafına gitse de bir an çocuđa ne diyeceđini bilemeyip sūkût etmiř. Sonra kamçısını eyerine tırk tırk diye vurarak:

“Doğrusu senin bu oturuşunu görüp hayret ettim. Hacete oturulduğunda ekmek yemek edepten değildir! Sen ise koltuğuna yarım ekmeği kıstırıp, katır kutur iğniyorsun. Őstüne üstlük insan ekmek yerken bir yerde oturur. Sen ise ekirge öldürüyorum diye dolanıp duruyorsun. Ömrüm boyu daha senin gibi birine rastlamadım. Bu nedenle, senin halini görünce şaşırdım. Böyle oturmanın sebebi nedir yiğit?”, demiş.

Delikanlı sopasıyla üç dört ekirge daha öldürmüş ve bir parça ekmeği ağzına atarak, oturuşunu da hiç bozmadan cevap vermiş:

“İşte şehzadem, siz de görüyorsunuz. Eskisini çıkarıp yenisini koyuyorum. Bu arada vakit bulup düşmanlarımın da terbiyesini veriyorum”.

Şehzade, çocuğun sözlerine hayret edip:

“Evinize varsak misafir eder misin?, diye sormuş. Çocuk:

“Baş üstüne, şehzadem! Misafir babandan yücedir, demişler. Rahatça gidebiliriz. Evimizin baş köşesi sizindir”, demiş. Padişah:

“Gittiğimizde atımızı tutacak birileri bulunur mu?”, diye sorunca, delikanlı:

“Evimizin önünde ak sakallı dedelerim saf olup otururlar. Gelen misafirleri bekleyip, atlarını bağlarlar”, demiş.

“Çok güzel, o zaman önümüze çıkıp bize hoş geldin diyecek insan var yani!”, demiş padişah. Delikanlı:

“Evet, ala donlu bir keyvânımız var, kendisi hoşsohbettir. Sizleri o karşılayacak. Çok hatırşinas olup, gelen gidenin gönlünü almadan yolcu etmez”, deyince, padişah:

“Oh, ho! O keyvan bize olan biteni anlatıp, sohbet etse hiç canımız sıkılmaz. Şimdi sormanın bir ayıbı yok, esasen üç dört günden beri boğazımızdan bir lokma bile geçmedi. Karnımız sırtımıza yapıştı âdet! Biz vardığımızda, bir koyun keser misiniz?”, deyip sormuş.

“Gönlünüz rahat olsun. Fakir olsak da cömert insanlardanız. Sizler gelerseniz, bulursak birini bulamazsak ikisini keseriz”, demiş çocuk.

“Eviniz ne taraftadır?”, diye padişah sorunca, çocuk yerinden kalmış, üstünü başını düzeltmiş ve elindeki çubukla kışlak tarafını göstererek:

“Köyün yakınındaki şu aşağıdaki evi görüyor musunuz? İşte o kırk direkli, yüksekçe ev bizimdir”, demiş.

Sultan Hüseyin kendi kendine “Bu çocukta bir hikmet vara benziyor. Gel, şunun evine varıp ahvalini, ana babasının kim olduğunu bir göreyim. Lafi sözü pek manalı, akıllıca görünüyor. Vakti geldiğinde çok akıllı ve dilâver bir adam olursa hiç şaşılmaz”, diye düşünüp çocuğun gösterdiği tarafa doğru yol almış.

Varıp baksalar ki, kışlağın kenarındaki ev, çocuğun söylediğinden de harap, keçeleri eskilikten didik didik bir halde ve evi güç bela kapatır durumdaymış. Keçenin yırtıklarından da tahta mertekler görünüyormuş. Bunu gören şehzade “Çocuğun kırk direkli evi bu olsa gerek”, diye düşünmüş. Daha da yakınlaşıp attan incekleri sırada, evin yanında yatan ala bir köpek havlayarak misafirlerin

önüne gelmiş. “Vay aman, ala donlu keyvanı da söylediği gibi varmış, eğer sahibi çıkmazsa çenesinin duracağı da yok”, diye içinden geçirmiş Sultan Hüseyin.

Padişah, o sırada etrafa bakınırken evin önünde kesilip atılmış kütüklerin sırayla dizili olduğunu görmüş. Sonra çocuğun sözlerini hatırlayıp kıs kıs gülmüş. Vezirlerse, bir fakirin evine misafir olup geldikleri için yüz kere pişman olmuşlar. Köpeği görünce de atlarından inemeyip şaşkın bir halde dururlarken, padişahın güldüğünü görmüşler ve öfkeyle:

“Şehzadem, bize it dalaşsın diye mi buraya getirdiniz? Bir de gülüyorsunuz!”, demişler.

Sultan Hüseyin:

“Yok, ben başka şeye gülüyorum. Aklınızda mı, çocuk ‘Evimizin önünde ak sakallı dedelerim oturur, sizleri karşılayıp atlarınızın yularından tutacaklar’ demişti. İşte baksanıza, bu ihtiyarların güneşte dura dura kabukları ağarmış”, diyerek kütükleri göstermiş. Sonra da tereddütsüzce atından inip, kütüklerden birine atını bağlamış. Bunu gören vezirler de arka arkaya atlarından inmişler. İzzet talep vezirlerden biri, padişahın bu işinden hiç memnun olmayıp:

“Bu garip kulübenin sahibi fakir bir adam olsa gerek. Bu adamın sofrasına fare gelse doyacağı benzemiyor. Sultanım, bu kışlakta nice zengin bey vardır. Gelin, o beylerden birinin evine gidelim. Bizi izzetüikramla karşılayıp, hizmet ederler. Üç dört gün dinlenip, misafir olup sonra memleketimize dönerdik”, demiş.

“Hayır”, deyip itiraz etmiş Sultan Hüseyin.

“Bu çocuk tekin değil benziyor. Sözleri çok manalı ve o sözlerinin sonuna varmadan hiçbir yere gitmiyorum”, diye de devam etmiş.

Kısacası vezirler ne derse desin, şehzade razı olmamış ve orada konaklamışlar. Bir müddet sonra da çocuk arkalarından yetişip gelmiş. Çocuğun babası, evden çıkıp misafirleri güler yüzle karşılayıp içeri davet etmiş. Şehzade, yanındakilerle birlikte içeri girdiğinde, evde eskilikten lime lime olmuş kilimlerden başka bir şey olmadığını görmüş. Hemen misafirlerin önüne sora kurulup, ekmek ve çay getirilmiş. O sırada, çocukla babası kesmek için borç harç semizce bir toklu almak isteyip, bütün köyü dolaşmışlar. O günlerde, herkesin malı yaylada olduğu için konu komşudan bir tane bile koyun bulamamışlar. Kendi ağıllarında, serpilip büyümüş gebe bir keçi varmış. Vaktiyle, sürüye yetişip

yürüyemiyor diye onu yaylaya göndermemişlermiş. Delikanlının babası, çaresiz o keçisini kesmeye mecbur olmuş. Keçinin karnını yardığında ise bakmış ki içinde büyücek bir yavrusu var. Adamcağız, can havliyle debelenen yavrunun da başını kesmiş.

Bu vakayı izleyen Sultan Hüseyin kendi kendine “Demek ki çocuğun bulursak birini, bulamazsak ikisini keseriz dediği buymuş”, demiş.

Biraz sonra sofraya hazırlanıp, misafirlere yemek verilmiş. Baba-çocuk da eve girip misafirlerden daha geride oturmuşlar. Birkaç günden beri pek bir şey yememiş olan Sultan Hüseyin, bir süredir çay içmekten midesi guruldadığından, sofraya koyulmuş sıcacık ekmeklerin enfes kokusuna dayanamayıp, ömründe yemek görmemiş biri gibi sofraya yapışmış. Ekmeğin bir kenarından azıcık koparıp yemek yerine, ortasını oyup ağzına atmış. Şehzadenin ekmeğe yemesine dikkat edip duran çocuk:

“Ey misafir, bu nasıl ekmeğe yemek? Sultan Hüseyin gibi beş parmağını birden ağzına götürüyorsun. Ekmeği bölüp acele etmeden az az yesen olmaz mı?”, demiş. Bunu duyan Sultan Hüseyin kendi kendine “Bu çocuk benim Polatlılılar’ı yenilip kaçtığımı nereden bildi? Acele etmeden, ekmeğin ortasına el atmadan, bir kenarından yemek gerek mi dedi? Böylelikle, güçlü bir milleti boyun eğdirmek zordur; aralarına fitne karıştırıp, birbirlerine düşürülse o milleti zaptetmek mümkündür mü demek istedi? Ne de olsa milletin ağzı âlâ olsa, düşmanınki de âlâ olur diye boşuna söylememişler”, diye düşünmüş.

Delikanlı daha çok gençmiş. O güne kadar Herat sultanını görmemişse de karşısında oturanın Şehzade Sultan Hüseyin olduğunu rüyasında da görmemiş tabii ki. Fakat babası, görmüş geçirmiş, akıllı bir adammış. Vaktiyle şehzadenin babasına hizmet etmiş olduğu için, bir görüşte, evine gelenin Sultan Hüseyin olduğunu anlamış. Bunun için oğlunu dürtüp:

“Kişinin ayıbını yüzüne vurma

Günahsızın sırrını âleme yayma”, diye şiir okumuş. Çocuk, gözlerini kırıştırıp bir misafirlere bir de babasına bakmış ve “Sultanların gönlü nazik olur, az önce ettiğim laftan incinmese bari”, diye düşünüp, söylediği sözden dolayı üzülmüş.

Sultan Hüseyin ise “Bu yumruk kadar kafasıyla bu kadar laf biliyorsa, kim bilir yarın öbür gün büyüdüğünde nasıl olur? İleride oldukça akıllı bir adam olacağı benziyor”, diye düşünüyormuş.

Misafirler o akşam orada kalmışlar. Sabahleyin seher vakti kahvaltı edip gitmeye hazırlanmış. Sultan Hüseyin, yola çıkmadan önce çocuğun babasına:

“İzin verirsen oğlunu yanımızda götürelim. Saraya münasip bir çocuktur. Oğlun bizim dergâhımıza girerse adam olur”, demiş. Babası da:

“Şu küçücük çocuktan padişahlığa adam çıkar mı? Bu daha, ana sütünün kokusu ağzından gitmemiş, cahil bir çocuktur ki dilinin ucuna geleni düşünüp taşınmadan söyler. Efendim, o benim gözümün karasıdır, alıp götürmeyin!”, diye çok yalvarıp yakarıp ağlamış fakat bir faydası olmamış. Sultan Hüseyin’e sözü geçmeyen baba, bakmış ki olmayacak, sultan zorla da olsa oğlunu alıp götürecekt; oğlunun başını okşayıp nasihat etmiş:

“Oğlum, padişahlar çok zalim olur. Gözü toprağa doymayan bu zalimler, yad ellere varıp, günahsız biçarelerin evini ocağını viran kılıp, ekinlerini atlarının ayakları altında çiğnetirler. İnsanlar, gül gibi memleketlerinin külü havaya savrulunca, zalimlerin ellerinden yuvası bozulmuş arılar gibi dört bir yana dağılırlar. Sakın ola ki böyle işlere karışmayasın, yetimlerin başını okşayıp, kötülerini doğru yola sevk edesin. Padişahları da insafa çağır. Değil insana, yerdeki karıncaya bile zarar vermeyesin! Nasihatim aklında olsun, dediklerimi yaparsan hiç dara düşmezsin. Şimdi git oğlum, yolun açık, tuttuğun hak olsun. Ele güne aldırma!”, demiş.

Misafirler atlarına binip, yola çıktıklarında çocuğun babası işaret parmağı ile dilini gösterip:

“Eğer, eğer...”, demiş.

Babasının bu işaretinden “Diline sahip çık, kötüye sır verme, başa belâ dilden gelir”, demek istediğini anlayan çocuk da babasına:

“Baba, ben bir fakir adam olsam ve bana bir şey hediye etseler, meğer...”, demiş. Bunu duyan babası ise başını eğip:

“Geçme namert köprüsünden,

Koy götürsün su seni.

Kaçma namert yan başından,

Bırak vursun düşman seni.”, diye şiir okumuş.

Bu sözlerin ve işaretlerin manasını baba-oğuldan başka kimse anlamamış. Sultan Hüseyin, ev sahibi ile vedalaşıp atına kamçı vurmuş. Çocuk da vezirler ve diğerleri ile ona yetişmiş. Delikanlı kendi kendine “Sultan Hüseyin, padişah olup başına tacını koysa da hâlâ gözü toprağa doymayıp, memleket memleket gezip, milletin başına dert açıyor. Kendi ayağımla cehalet batağına gireceğime uygun bir vakitte kaçıp gitmem makuldür”, diye düşünüp yol boyunca kaçmak için fırsat gözlemiş. Fakat vezirler de “Bu akıllı çocuk, şehzadeye lâzım. Kaçıp gidip de başımıza iş açmasın”, deyip kendileri atlı, çocuk yayan halde biçareyi ortalarına alıp yola devam ediyorlarmış. Çocuk, ne yaparsa yapsın kaçıp gitmenin bir çaresini bulamamış. “Her taraf ıssız çöl, kaçmakla kurtulamam. Şu ileride görünen ağaçların arasına girip gizlensem belki bulamazlar. Kurda kuşa yem olmuştur deyip kendi yollarına devam ederler. Akşam olunca da köye geri dönerim”, diye düşünüyormuş ama ağaçlığa vardıklarında sayısız askerin Sultan Hüseyin’i beklediğini görmüş.

Şehzade, peşlerindeki adamların ellerinden kurtulup, bir gece orada dinlenip yorgunluk atan sipahilerini arkasına alıp “Neredesin Herat şehri!” deyip yola çıkmış.

Böylece arkalarından toz toprak çıkararak, uçsuz bucaksız çölde uzunca bir yol gitmişler. Ayağı çıplak, üstü başı perişan çocuk da bunlarla beraber gidiyormuş. O sırada, bir köye rastlamışlar. Sultan Hüseyin, bu köyün çobanlarından bir eşek satın alıp çocuğa vermiş ve:

“İşte bu yıldırım at benden sana hediye olsun! Binip keyfine bakarsın. Artık bahaneyle sen de atlı oldun!”, demiş.

Çocuk, padişahın nasıl kinaye yaptığını çok iyi anlamış anlamasın da, bu eşek bahanesiyle kendisini maskara etmesine çaresizce katlanmış. Çünkü varacakları yer uzak, yol ağır. Bunca yolu yayan yürümekten ayakları şiştiği için eşeğe binmekten başka çaresinin olmadığını düşünmüş. Biraz gittikten sonra Sultan Hüseyin gene:

“Delikanlı, hediyeinden memnun musun şimdi? Atın nasıl? Sırtı rahatsızlık vermiyordur inşallah?”, demiş.

Eşeğinin eyerinin yokluğunun ima edildiğini anlayan çocuk bu sefer de sesini çıkarmamış. Şehzade ise yol boyunca arada bir aynı şeyleri üç dört defa üst üste söylemiş.

Minnetli aştan, minnetsiz taş iyidir dedikleri gibi çocuk, Sultan Hüseyin'in istihzalarını duydukça sinirlense de çaresiz dilini tutup sukut etmiş. Velhâsıl, askerler karanlık çöktüğünde bir tepeye varmışlar. Herkes çadırını dikip, alelâcele çaylarını içip yatmış. Ertesi gün şafakta gene yola düşmüşler. Böylece birkaç gün daha yol almışlar.

Vezirler yol boyu:

“Padişahım, bu çocuk, sası kokulu sürünün arkasından giden ahmak bir çobanın oğlu olup, ömür boyu eğri bir değnekle, çalı çırpıdan başka bir şey görmemiştir. Bu çocuk, bilge ihtiyarın dediği çocuk değildir. Bu yalın ayağı saraya alıp da ne yapacaksınız? En iyisi elinden eşeği de çekip alıp, gönderin, köyüne geri gitsin”, diye konuşup sultanın kafasını şişirmişler. Nihayetinde vezirlerinin dırdırından bıkan şehzade, onları susturup:

“Olur olmaz gıybet edeceğinize, çocuğa göz kulak olun. Sakın ha kaçmasın! Eğer gözünüzden kaçırırsanız hiçbirinize acımam. Hepinizi sırayla kılıçtan geçirip, derinize saman doldururum!”, deyip sıkı sıkı tembihlemiş.

Askerler, fırtına gibi esercesine, yıldırım gibi düşercesine olup gene yola düşmüşler. Az gitmişler, uz gitmişler, sonunda otların, çiçeklerin bittiği geniş bir çimenliğe gelmişler. Hafif hafif bir rüzgarın estiği bu yaylayı görünce, gözü gönlü açılan Sultan Hüseyin:

“Ohh, havadar, serince bir yermiş. Burada biraz dinlenelim”, diye emretmiş. Herkesten önce kendisi attan inip, dizginini seyisinin eline tutuşturmuş. Yaylanın o yanını, bu yanını dolaşıp, güzel bir yer seçmiş ve develerden yükleri indiren adamlarına:

“Benim çadırımı işte buraya dikin!”, diye buyurmuş.

Askerler gürültü patırtıyla bu büyük meydana gelmiş ve kimi çadır dikmekle, kimi atını otağa salmakla meşgulmüş. Velhâsıl, herkes kendi işiyle ilgileniyormuş. Sultan ise otağı temaşa etmek için yavaş yavaş ilerleyip, meydanın kenarına doğru yürümüş. Çocuk da eşeğinden inmeden oturuyormuş. O kadar yol gelip karnı acıkan eşek ise otlardan başını kaldırmıyormuş. Otlaya otlaya sultanın arkasından gelip yaklaşmış. Padişah, yayladaki çiçeklerin envaiçeşit kokusundan mest olup dolanırken, ansızın otların arasında gonca olup filizlenmiş bir güle gözü düşüp, âdeta büyülenmiş. Güle bakarak bir müddet düşünen sultan, ardından gelen çocuktan bîhaber:

“Gül yakasın çâk edip giymiş kara don boymuna”, diye kendi kendine mırıldanıp, gülü koparmak için elini uzatmış. Bunu gören çocuk:

“El değdirme kan eder, hançer salmıştır koymuna”, demiş.

Bunu duyan Sultan Hüseyin, birden ürküp arkasına bakmış ki çocuk, eşeğini otlatıyormuş. Onun eşeğinden hâlâ inmemiş olmasına hayret edip:

“Niye eşeğinden hâlâ inmedin?”, diye sormuş. Çocuk da:

“Padişahım, inip inmemek benim ihtiyarımda değil. İşte bu mahlûkun inatçılığı başıma belâ oldu. Şimdiye kadar, herkes gibi dinlenip yorgunluk atarım dediğimde, eşeğin otlığı dolanası geldi”, demiş. Sultan, tek bir kelime dahi etmeden çadırına dönüp gitmiş. O gün, orada dinlenmişler.

Ertesi gün seherde uyanan Sultan, çadırından çıkıp baktığında bütün askerlerin uykuda olduğunu görmüş. Çocukla eşeğinden başka meydana kıpırdanan kimse yokmuş. Şehzade, dikkatle bakınca eşeğin otladığını çocuğun ise elinde uzunca bir değnekle yere bir şeyler çizdiğini görmüş. Çocuğun yanına gidip:

“Ey delikanlı, sabah sabah uyanmış ne yapıyorsun?”, diye sormuş. Çocuk değneğine dayanıp:

“Şahım, şurada bir köşk kurmak istiyorum. İşte buraya eşik yapacağız, şurası ise evin baş köşesi olacak. İşte o yoldan hazineye girilecek, işte buraya ise eyvan kursam mı diyorum”, deyip sabahtan beri çizdiği şekilleri bir bir anlatmış. Şehzade, merak edip, üşenmeksizin dolanıp bakmış. Gerçekten de çocuk, hâlihazırda bir sarayın resmini çizmiş. Çocuğun aklına hayran kalıp “Söylememiş miydim, bu çocuk tekin değil. Sözlerine bakılırsa burada bir sır var”, diye düşünmüş ve çadırına dönmüş. Sonra sarayın yağlı pilavlarını yiyip, şahane atlas elbiselerini giyen vezirlerini yanına çağırması ve:

“Bu çocuk, ilginç bir kasrın suretini çizmiş. İşte şu çizgi çizilen yerlere işaret koyun. Vakti gelirse buraya bir imaret kurarız”, diye buyurmuş. Vezirler de:

“Sultanım, siz bu akılsız çocuğun sözüne inanmayın. Bu uçsuz bucaksız sahrada hepimizi ahmak yerine koyup, bizi yolumuzdan avare etmek istiyor. Bu aptalın manasız çizikleriyle uğraşıp yoldan kalmayalım. Bu yerler kıpkızıl çöldür; hiçbir şey bulunmaz. Gücü kuvveti kalmayan askerler telef olmadan vaktinde Herat’a yetişelim”, deyip sultanı caydırmak istemişler.

Buna çok sinirlenen şehzade:

“Söz birdir! İyilikle kazmaya başlayın, aksi takdirde hepinizi dar ağacına çektirim!”, diye bağırdığında vezirlerin az daha korkudan ödleri pathyormuş. Hemen alelacele adam toplayıp işe başlamışlar.

Padişahın emri vaciptir diyerek bütün askerler bir olup, kazma demeden, kürek demeden ellerine ne geçirdiyse kazmaya başlamışlar. Bir ara çocuğun, burası köşk olacak dediği yeri kazanlardan birinin kazması “tark” edip bir şeye değmiş. İyice kazıp baktıklarında yarım bir kerpiç parçası çıkmış. Burası, bir vakitler yıkılıp viran olup gitmiş bir köşkün yeriymiş. Köşkün eşiği, eyvanı ve duvarlarının yeri de daha önceden çizilen şekle aynen uyuyormuş. Bundan hayrete düşen şehzadenin, çocuğa olan bağlılığı daha da artmış. Vezirlerin kırkı da toplanıp, çocuğun hazine dediği yerin üstünde duruyorlarmış. Çocuk vezirlere yakınlaşıp baksa ki hâlâ işlerine başlamamışlar ve:

“Bir ahmak çocuğun lafı laf oldu da bizim gibi ulemaların sözü beş para etmedi! İşte akıbet, işte akıbet! Tam da güneşin altında bu kadar adam meşgul olup yeri tırmalıyor. Sabahleyin serinde yola çıksaydık vaktinde yetişip varır mıydık, varmaz mıydık?”, deyip padişahı çekiştiriyorlarmış. Çocuk, baş vezirin elinden kazmayı çekip almış ve çizginin üstünü kazmaya başlamış. Bu arada sultan da gelmiş. Bir ara, çocuğun kazması bir şeye değmiş. Çocuk, orayı iyice kazdığına ortaya birkaç tane gömülü küp çıkmış. Küplerden birinin ağzını açtıklarında ise içinin altın dolu olduğunu görmüşler. Vezirlerin hayretten ağızları açık kalmış. Çocuk, küpten aldığı bir avuç altını Sultan Hüseyin’in eline vermiş ve:

“Şehzadem, hesaplı dost ayrılmaz demişler. İşte eşeğinizin hakkını alın benden. Üç paralık eşeği hediye etmenizi minnet sayıp, yol boyu başımın etini yediniz”, demiş.

Sultan Hüseyin, yaptığı işe pişman olup, eşek hakkında bir daha laf söylememiş. Çocuk altın dolu küpleri çıkarıp hazinedara vermiş. Sonra şehzadenin emri ile askerler göçü, katarı toplayıp gene yola düşmüşler.

Çocuk, bir gün padişahın hizmetkarları ile sohbet ederken laf arasında:

“Padişahın kırk veziri ile mülazimlerinin hepsinden, benim şu dilsiz eşeğim daha akıllıdır. Ak sarıklı, mavi sarıklı vezirlerin kellesinde gündüz günü çırak yakıp arasan bile bir damlacık akıl nişanesi bulunmaz”, demiş.

El ağzına elek tutulur mu? Bu laflar tez elden askerler arasında duyulmuş. Aç göz ve işe yaramaz vezirlerin yaptıklarını çok iyi bilen sipahilerin içinde de bu sözler söylenir olmuş. İnsanın alacası içinde olur dedikleri gibi, askerinin içinde de padişahın muhbirleri varmış. Bunlar çocuğun bir lafına on daha ekleyip yememişler, içmemişler derhal vezirlerin kulağına yetiştirmişler. Bu sözü duyan vezirlerin, yürekleri ağızlarına gelmiş ve elbiselerini ters giyip şehzadenin huzuruna gelmişler:

“Ey âlem-penâh, sizin gibi bir zatiâli için erkânı devlet olmuş bizler mi yoksa soysuz bir çobanın oğlu mu kıymetlidir? Eğer siz dersiniz, bu ahmağın elinden eşeğini alıp kovun gitsin. Elifi görse mertek zanneden bu çocuk, yedi yıl medrese toprağını yalayıp, ilim öğrenen mollalarımıza, vezirlere hakaret edip, bizim gibi mübarek zatlar hakkında olmayacak laflar söylüyormuş”, diye arz etmişler.

Kendi vezirlerini çok iyi tanıyan Sultan Hüseyin, arayı düzeltip bir anlaşmaya varmak istemiş ama vezirleri:

“Ya o, ya biz”, deyip ayak diremişler. Şehzade bakmış ki olacağı benzemiyor, öfkeden kuduran vezirlerine:

“Pekâlâ, sizlerin dediği gibi olsun. Ama bir şartım var. Biraz daha yol alınca bir yerde konaklayacağız. O zaman, hepiniz benim çadırıma gelin. Çocuğa da söyleriz o da gelir. Eğer bu sözü söylediğini kabul etmezse ya da söylediği şeyi ispat edemezse o gün derhal onu dergâhımdan kovarım. Fakat söylediği sözü kabul edip, sizin kellelerinizde eşek kadar akıl olmadığını ispat ederse, o zaman olacakları kendinizden bilirsiniz. Bu şartıma razı mısınız?”, diye sormuş. Kırk vezir bir ağızdan:

“Yahu hiç kokmuş hayvan, insandan akıllı olur mu? İspatlasın da görelim eşeğinin akıllılığını! Şart dediğiniz buysa biz razıyız”, demişler.

Gide gide bir menzile vardıklarında Sultan Hüseyin konaklamaya icazet vermiş. Askerler yemek yiyip, çaylarını içince gece için hazırlıklara başlamışlar. Vezirler ise yemeğe bile bakmadan sultanın çadırı önüne toplanıp, delikanlının gelmesini beklemeye başlamışlar. O sırada iki muhafız, delikanlıyı önlerine katıp getirmiş. Çocuk bir yere oturur oturmaz,

“Hizmetkârlarım arasında dolaşan lafa göre, sen falan gün benim vezirlerime akılsız deyip gıybet etmişsin. Doğru mu?”, diye sormuş padişah.
Çocuk:

“Aynen öyle sultanım! Vezirlerinizin kalın kafahlığına sinirlenip o sözü söylediğim doğrudur”, demiş. Padişah bunun üzerine:

“Bu nasıl tuhaf iştir? Nasıl oluyor da senin eşeğin benim vezirlerimden akıllı oluyor? Ne gariptir ki bunca yıl saltanatın ekmeğini yiyip, padişaha hizmet eden mübarek zatların kellesinde bir eşeğin aklı kadar akıl olmasın! Böyle mi demek istiyorsun?”, diye sormuş. Çocuk da:

“Hazretim, eşek çok itaatkâr bir hayvandır. Ne tarafa yollasanız gider. Vezirleriniz buyruğunuzu yerine getirmekten kaçıp, her zaman kendi bildiklerini yapıyorlar. Siz de bir düşünün hele ki benim eşeğim mi akıllı yoksa sizin vezirleriniz mi? Ayrıca o altınların bulunmasına aslında eşeğim sebep olmuştu. O tepelikte konakladığımız gün eşeğime binmiş otlatıyordum. Birden eşeğin ayaklarının değdiği yerden tok-tok diye ses çıktığını duydum. Sabahleyin orayı kazdığımızda eski köşkün yeri olduğunu gördüm. Vezirleriniz ise o zaman beni ahmak yerine koyup, o yeri kazmak faydasızdır deyip başınızın etini yemişlerdi ya! Eğer onlarda bir zerre akıl-feraset olsaydı böyle yapmazlardı. Bunun için de ben, benim eşeğim onlardan daha akıllı dedim”, diye cevaplamış.

Bunları duyan padişah:

“İşte, gördünüz mü? Yiğit doğru söz söyledi! Eşek kadar akli olmayan vezirlerden padişahlığa ne fayda? Bunu aklınızdan çıkarmayın!”, deyip vezirlerini bir hayli utandırmış.

Yüzleri asılan vezirlerden hiç ses çıkmamış. Ama kırk vezirin kırkı da günün birinde bu yiğitten öç almayı kafalarına koymuşlar.

Sultan Hüseyin, çobanın oğlunun bilgeliğine hayran kalıp beraberinde Herat’a getirmiş. Bu çocuk, aslında yıldız görenin oğlu olup adı Mir Ali imiş. Mir Ali, okuyup kemale erince Sultan Hüseyin kendine baş vezir olarak almış. Bunu gören haset kırk vezirin gönlündeki elem depresip daha da artmış. Mir Ali ile Sultan Hüseyin ise çok iyi dost olmuşlar.

MİR ALİ İLE TÛCCAR ^{T 3.1}

Vaktiyle bir yıl kuraklık olup ekinler kuruyup kalmış. Böylece hayatları zorlaşan çiftçilerin hali perişan olmuş. Mir Ali de açlıktan güçten kuvvetten düşen fukaralara yardım etmek için köy köy gezip, bulduğunu yoksullara, bîçarelere dağıtırmış.

Günlerden bir gün Mir Ali, Sultan Hüseyin'in huzuruna gelip, açlıktan ölen halk için padişahın ambarından biraz tahıl istemiş. Sultan Hüseyin ise:

“Aklını mı kaçırdın Mir Ali? Bu yıl değil fakirin fukaranın elinde, zengin beylerde bile tahıl kalmadı. Bizimki ise seneye ucu ucuna yeter mi, yetmez mi Allah bilir. Halkın derdini düşünene kadar kendini de düşünsen olmaz mı?”, demiş.

Mir Ali'nin padişaha gönlü kırılıp, fakirlere verebilmek için biraz da olsa tahıl bulabileceği uzak köylerden birine doğru yola çıkmış. Yolda giderken, yanına hizmetkâr arayan bir tüccara rastlamış. Mir Ali:

“Nereye gidiyorsun birader?”, diye sormuş.

“Bir iş var”, demiş tüccar ve devam etmiş:

“Eğer bu işi yapacak adamı bulursam, her gün için yarım yıllık kazancından daha fazlasını vereceğim”.

Mir Ali de kendisinin iş aradığını söylemiş. Bunu duyan tüccar:

“Çok güzel, hakkını veririm. Benimle gel, asla pişman olmazsın. Topu topu bir gün çalışırsın ve yarım yıllık hakkını alıp gidersin. Seni daha fazla meşgul etmem”, deyip belâdan beter yapışmış. O günlerde, memleketinin halinden ıstırap çeken Mir Ali, zaten bunun için yola çıkmış değil mi ki? Çaresiz, tüccarın teklifine razı olmuş. Tüccar, ona en fazla bir günlük iş yaptıracağını ama o bir gün içinde de bir dünya zenginliğe kavuşacağını söyleyip duruyormuş.

Böylece yola düşüp Ceyhun'un kıyısında hoş manzaralı bir yere gelmişler. Mir Ali ile tüccar burada durup dinlenmişler. Aradan üç-dört gün geçince tüccar:

“Şimdiye kadar misafirimdin, işte şimdi bir günlük işini yapma vaktin geldi. Şu iki kabı alıp bu deveye bin ve benim arkam sıra gel. Gerisini gideceğimiz yere varınca söylerim”, demiş ve atına binmiş.

Tüccar atlı, Mir Ali ise devenin üstünde arkalı önlü yola düşmüşler. Az gitmişler, uz gitmişler, insan yürüse ayağı, kuş uçsa kanadı yanan çöllerden geçip, nihayetinde suyu kuruyup kalmış eski bir kuyunun başına varmışlar.

Tüccar, Mir Ali'nin eline bir çuvalla, kürek tutuşturup:

“İşte burada bir günlük işini yaparsan ne âlâ, hakkını alırsın. Sonra da her taraf kible, hiçbir şey görmedin! Şimdi beline urgan bağlayıp kuyuya indireceğim. Kuyunun içi rutubetli, karanlık olsa da korkma. İçindeki berbat kokulardan miden bulanırsa, güç belâ da olsa sabret, bir gün bin gün değildir. Kuyuya inince, eline değen şey ne olursa, toprak mı, taş mı, kum mu demeden torbaya koy. Torba dolunca da halata bağlarsın; ben de yukarı çekip işte bu kaplara doldururum. En fazla iki kap doldursak yeter. Sonra seni yukarı çekerim, anlaştığımız gibi yarım yıllık hakkını eline veririm”, demiş.

Mir Ali beline halatı bağlayıp kuyuya inmiş. Nuh Nebi'den kalma bu kuyu, çok derin olup içindeki hava bozulduğu için çok berbat kokuyormuş. Üstüne üstlük sanki mezar gibi kapkaranlıkmiş. Kuyunun dibine ayağı değen Mir Ali, belinden urganı çözüncü sağa sola bakmış ama hiçbir şey göremiyormuş. Torbayı doldurmak için elini yere atınca, insan kemiklerine değip ürpermiş. Kemikler o kadar çokmuş ki âdeta ayak basmaya yer yokmuş. O zaman Mir Ali, burada onlarca insanın öldüğünü anlamış ve yüreğine korku düşmüş. Tüccara, hemen kendisini yukarı çekmesini isteyip bağırmış. Kuyunun başında duran tüccar:

“Seni işe aldığımında yapılacak bir iş var demiştim ya! Bir günlük iş karşılığında sana yarım yıllık hak verecek adam, kolay iş verecek kadar ahmak değildir. İşin zorluğunu şimdi anladın mı? Candan geçmezsen canane nerede? demiş atalarımız. Eğer sana para lâzımsa lafi uzatma da çabucak bitir. Ne kadar çabuk olursan o kadar tez kurtulursun”, demiş.

Mir Ali çaresizce, tüccarın dediklerini yapmaktan başka çıkar yolu olmadığını anlamış. Kuyunun içindeki dehşetli manzarayı görüp, yüreği daralan Mir Ali'nin eli ayağı, sanki yedi yıllık sıtmalılar gibi titriyormuş. Beline kısıtılan küreği alıp, kemikleri bir tarafa itmiş ve taşların arasından kumları küreyip torbaya doldurmaya başlamış.

Tüccar tepede durup: “Haydi, çabuk, çabuk”, deyip torbaları arka arkaya yukarı çekiyormuş. Kaplar dolunca, Mir Ali'nin yaptığı işten gayet memnun olan tüccar:

“Aferin, iş dediğin işte böyle olur! Bu bir defalık bir işti, sense korkup duruyorsun. Şimdi urganı beline bağla da seni yukarıya çekeyim”, diye seslenmiş. Mir Ali de:

“Çok şükür, bu zindandan kurtulacağım gün de varmış”, deyip sevine sevine urganı beline iyice sarıp bağlamış. Tüccar, oflaya pufloya urganı çekmeye başlamış. Kuyudan Mir Ali'nin başı görününce, tüccar elindeki yarım kuru ekmeği Mir Ali'nin eline tutuşturmuş ve:

“İşte al, bir günlük hizmetinin karşılığında söz verdiğim yarım yıllık hakkın işte bu! Şimdi ödeştik, cahill”, demiş ve urganı kesmiş. Mir Ali, kuyunun dibindeki kemiklerin üstüne düşüp kendinden geçmiş. Bir ara kendine geldiğinde baksa ki kapkaranlık kuyunun içinde yatıyormuş. Yattığı yerden kalkmak istese de kalkamamış. “Beni buraya ecelim getirdi. Küçücük bir çocuk gibi aldandım”, diye düşünüp Sultan Hüseyin'e gücenip, buralara geldiğine yüz kere pişman olmuş. Bir süre sonra “Burada ne kadar ah-vah etsem de kimse derdime merhem olmaz. Armut piş ağızma düş deyip oturmanın faydası yok. Birinden medet ummak da faydasız. Bu Yunus Peygamber zamanından kalma metruk kuyunun yanından insan geçeceğe benzemiyor. El bağlayıp oturmak yerine bir şeyler yapmak lâzım. Nihayetinde, çıkmayan candan ümit kesilmez derler”, deyip eline küreğini almış ve kollarını sıvayıp var gücüyle kuyunun dibindeki yumuşak yerden kazmaya başlamış. Mir Ali kazmış, kazmış nihayetinde toprağın yavaş yavaş çöktüğünü fark etmiş. Kuyunun dibinde açılan çukuru biraz daha kazınca bir adam sığacak kadar bir tünel olduğunu görmüş. O tünelden emekleyerek gidip baksa ki Ceyhun nehrinin kıyısındaymış. Mir Ali, az önce emekleyerek geldiği bu tünelin, bir zamanlar kuyuya su veren bir su yolu olduğunu anlamış ve kurtulduğuna şükürler etmiş. Nehrin suyunda elini, yüzünü yıkayıp, bu abıhayattan doya doya içmiş. Fakat Mir Ali'nin bu sevinci uzun sürmemiş. Çünkü deryanın sahil boyu dik kayalıklarla çevriliymiş. Bu kayalara tırmanıp çıkmakla, kuyunun duvarından yukarı çıkmak arasında neredeyse fark yokmuş. Kayalara tırmanıp çıkayım dese, suya düşüp boğulmaktan korkuyormuş. Geriye döneyim dese kuyunun dibindeki insan kemikleri aklına gelip, içine sıkıntı basıyormuş. Derya kenarında ne tarafa gideceğini bilmeden, şaşkın şaşkın dururken, bir an büyük bir balık süzülüp gelmiş ve Mir Ali'nin omzuna dokunup:

“Ey, âdemoğlu niçin dertlisin? Gel sırtıma bin, seni karşı sahile geçiririm”, demiş. Mir Ali fazla düşünmeden balığın sırtına çıkmış. Balık, suyun üstünde yıldırım gibi gidip, göz açıp kapayıncaya kadar Mir Ali’yi Ceyhun’un karşı yakasına geçirmiş. Sağ salım öbür tarafa geçen Mir Ali balığa:

“Sağ olasın ey merhametli mahluk!”, deyip minnettarlığını göstermiş.

“Şükranlarımı bana değil kendine söyle”, demiş ve:

“Hatırlar mısın, çocukken oynadığın derya kenarına gelip, bana her zaman ekmek atardın. Ben de suyun yüzünde sana türlü türlü oyunlar yapardım. Senin ekmeğini yiyerek büyüdüm. Elbet bir gün bu iyiliklerinin bir karşılığını vermem gerekiyordu. Zamanı da gelmişti. Boynumdaki bu borçtan kurtuldum. Ben senin o ekmek verip, baktığın balığım. Şimdi hoşça kal!”, diyerek suya dalıp dalgaların arasında gözden kaybolmuş.

Mir Ali, bu tuhaf balığın arkasından bir an baka kalmış ve sonra da sağ kaldığına içten içe sevinip yola düşmüş. Yolda, Sultan Hüseyin’in huzuruna varmadan önce o kurnaz tüccarı arayıp bulmaya ve dersini vermeye karar vermiş. Arayıp tarayıp nihayet günlerden bir gün tüccarı bulmuş. Mir Ali, şehrin birine geldiğinde bir çayhaneye girmiş ve baksa ki aynı tüccar, üç-dört delikanlıya bir günlük hizmet karşılığında yarım yıllık hak vereceğini söylüyormuş. O da hemen, hiçbir şey bilmiyormuş gibi gençlerin arasına katılmış. Tüccar sözünü bitirip, soğuyup kalan çayından bir yudum alıp:

“Hani, çalışmayı isteyen, aslan yürekli yiğit var mı aranızda?”, diye sormuş.

Gençler birbirlerine bakıp aralarında konuşurlarken, Mir Ali kimseye fırsat vermeden ortaya çıkmış. Tüccar, Mir Ali ile geçen sefer bir akşamüstü karşılaşmış iş yaptırdığı için, Mir Ali’nin yüzünün siması aklında kalmamış. Üstüne üstlük o kuyudan kimsenin sağ çıkabileceğine inanmayan tüccar, Mir Ali’yi tanımamış.

Tüccar, gene aynı şartlarla Mir Ali’yi işe almış. Deveye kapları yükleyip, eski kuyunun yanına gelmişler. Tüccar, yine Mir Ali’nin beline urganı bağlayıp kuyuya indirmek istemiş; ama kör bile değneğini bir kere kaybeder. Mir Ali, tüccarın dalaveresinden haberdar değil mi “Kuyuya inmiyorum” diye diretmiş. Tüccar:

“Bir gün çalışıp, altı aylık maaş alacaksın demedim mi namert! Benim söylediğim işi işte bu kuyunun içinde yapacaksın. Şimdi in, inatçılık etme”, diye yalvarmış. Mir Ali de:

“Yok olmaz! İşi konuşurken böyle anlaşılmamıştık. Bana kuyuya ineceksin demediniz, doğru mu? İşte bu ruy-ı zeminde ne iş derseniz gıkımı bile çıkarmadan yaparım. Ama bu Nuh Nebi’den kalma kuyunun içi aynı cehenneme benziyor! Onun içine girip de yılanlara, çıyanlara yem mi olayım? Yok, altı aylık maaşınızı kendinize saklayın, ben canıma susamadım”, demiş. Tüccar da:

“Bu kadar korkma, onun içinde korkacak hiçbir şey yok!”, diye kandırmaya çalışsa da Mir Ali:

“İçine girip bakmadan kim bilecek? Söylemekle olur mu hiç! Belki bu yer zehirli örümceklerin yuvasıdır! Yok, olmaz, cesaret edemem”, demiş.

Tüccar, Mir Ali’yi ikna etmeye uğraşırken Mir Ali, adamın sözünü kesmiş ve:

“Eğer korkmuyorsanız önce siz inip gösterin. Sonra ben de inersem inerim”, demiş. Tüccar:

“Tam adamına çatmışım! Bu kadar bilgiç olmasa ne olurdu!”, diye söylene söylene kuyuya inmiş. Mir Ali de ona torbaları vermiş. Tüccar, torbalardan birini doldurup yukarıya verince, Mir Ali torbanın ağzını açmış ve bir de ne görsün! Torba adi toprakla değil, altınla karışık kumla doluymuş. O sırada kuyunun içinden tüccarın:

“Hey, birader, şimdi beni yukarıya çek”, diyen sesi duyulmuş.

“Ey tüccar ağa! İnmeye indiriz işte! Gelin şimdi bir gün bin gün değildir. İş yarım kalmasın, bitirip çıkın. Ben yukarıda durup, torbaları çekip alayım. Böylesine ağır torbaları yukarı çekmekten, kumları doldurmak daha iyi değil mi? Kaplarımız dolsun, sonra da siz rahatça çıkarsınız”, demiş Mir Ali.

Tüccar çaresiz torbalara kum doldurmuş, Mir Ali de yukarıya çekip almış. İki kap da tepeleme dolunca, Mir Ali, tüccarı çıkarmak istemiş. Kuyudan tüccarın başı görüldüğü sırada, Mir Ali elindeki yarım ekmeği ona uzatıp:

“İşte bu hizmetinizin hakkı tüccar ağa. Rahatça yiyin, afiyet olsun! Bu kadar günahsızın başını yemişsin, ne de olsa artık yerin cehennem tam ortasıdır!”, der demez urganı kesip atmış. Tüccar feryat ederek kuyunun içine düşmüş.

Mir Ali kapları deveye yüklemiş, kendi de tüccarın atına binmiş ve Sultan Hüseyin’in sarayına doğru yol almış. Mir Ali’yi gören . Sultan Hüseyin sevincinden içi içine sığmayarak:

“Dostum ben açlıktan, sefaletten zor durumda kaldım diye bir deve buğday alıp gelmiş! İki kap tahılı, ben el atana kadar halka paylaştırsaydın olmaz mıydı?”, deyip gülümseyerek yükleri deveden indirmiş. Mir Ali de:

“Sultanım, bu kaplardaki şey halkımızı açlık-sefalet belâsından kurtaracak; hatta size bile yetip artacak”, demiş. Sultan Hüseyin, kaplardan birinin ağzını açıp elini soktuğunda, eline nemli nemli kumlar gelince birden rengi atmış:

“Beni kandırmak mı istiyorsun lanet! Bu kadar yıl dergâhımda ekmek yedin, şimdi yediğin çanağa tükürüyorsun! İki kap kumu alıp beni erkânı devlet önünde rezil mi etmek istiyorsun? Nankör!”, diye bağırıp elindeki kumu öfkeyle yere atmış. Sultan Hüseyin’in vezirleri gizliden gizliye Mir Ali’ye kin besledikleri için, padişah ile Mir Ali’nin arasının bozulmasına memnun olup, birbirleri ile fısıldaşmışlar ve padişaha, Mir Ali’yi zindana atmasını söylemişler. Öfkesinden kuduran padişah da bildiğiniz gibi yapın der gibi elini sallamış. Mir Ali’den öç almak için böyle bir fırsat bekleyen vezirler, derhal şairi zindana attırmışlar.

Öfkesinden neredeyse başından dumanlar çıkan sultan, varıp tahtına oturmuş. Eline yapışan kum zerrelerini ufalayıp çıkarırken, ayağının dibinde bir şeyin parıldadığını görmüş. Bir de bakmış ki elinden dökülenler kum taneleri değil altın zerreleriymiş. Sultan yerinden fırlayıp vezirlerin arkasından gitmiş. Mir Ali’yi zindana atıp gönülleri ferahlayan vezirler de kalenin dışındaki bir hendeğe döktürmek için üç-dört serbâza taşıttıkları kum torbalarıyla saraydan dışarı çıkıyorlarmış. Padişah onları durdurup, kapları açıp baksa ki içleri kumla karışık altın doluymuş.

O zaman sultan, öfkeyle boş yere Mir Ali’yi incittiğini düşünüp derhal zindana gitmiş. Dostunun ellerini kelepçelerden kurtarıp, yaptıkları için özür dilemiş.

TÜYÜ YOLUNAN TAVUK^{T4}

Şiddetli kış günlerinin birinde Sultan Hüseyin, vezir ve ulemaları ile birlikte şehri dolaşmaya çıkmış. O sırada havanın çok soğuk ve ayaz olmasına bakmadan, sokağın kenarındaki dükkânda ayakkabı yamayan birini görmüşler.

Devlet erkânı, kundura ustasının yanından geçerken, Mir Ali, Sultan Hüseyin'e bakıp:

“Şahım, izin verirseniz şu ustaya ayakkabımı bir göstereyim”, demiş.

“Bunu mu soruyorsun? Rahatça git, göster. Biz biraz bekleriz, nihayetinde acelemiz yok ya!”, demiş padişah ve Mir Ali'ye izin vermiş.

Mir Ali, ustanın yanına varıp kürsüsüne oturmuş. Karşılıklı hal hatır sorduktan sonra Mir Ali, geliş sebebinin çizmesini göstermek olduğunu söylemiş. Oradan buradan başlayan sohbet gittikçe hoş bir sohbeta dönmüş. Mir Ali soru soruyormuş, usta da cevaplıyormuş:

“Üçünüz dörde yetmedi mi usta? Kış günü sıcacık evinde oturmayıp dükkân açmışsın”, demiş Mir Ali.

“Nesini soruyorsun ki? Ne kadar çalışsam da üçüm dörde yetmiyor”

“Eee, siz de vaktinde ekmemişsiniz!”

“Ekmeye ekdim ama el alıp gitti”

“Dostlarınız ile aranız iyi midir?”

“Dostlarım ne zamandır düşman oldular”

“Uzağımız nasıldır?”

“Uzağım bir müddettir yakın oldu”

“İkinizin ahvali nasıldır?”

“İkim üç olalı yıllar oldu yahu!”

“Bir tavuk yollasam tüyünü yolar mısın?”

“Yapmaz mıyım! Böylesi bir işi hem de nasıl yaparım!”

“Yalnız malı ucuza satmayasın!”

“Emin olun ucuza gitmez”

Böylece soru-cevap faslı bitirken usta da Mir Ali'nin söküğünü dikmeyi bitirmiş. Mir Ali, ustanın hakkını verip, aralarında geçen bu tuhaf soru-cevapları şaşkınlıkla izleyen yol arkadaşlarının yanına varmış. Tekrar yola koyulduklarında Sultan Hüseyin, bir ara fırsat bulup Mir Ali'nin yüzüne kurnazca gülümsemiş ve az önceki sırlı soru-cevapların aslını sormuş. Mir Ali, önünde giden vezirlerden birini göstererek:

“İşte şu veziriniz bu sözlerin manasını nasıl düşünür diye usta ile böyle sırlı lafladık”, deyip cevap vermiş.

Sultan Hüseyin de akıllı adam değil mi! Mir Ali'nin ne demek istediğini anlamış. Çünkü bu vezir, kötü niyetli biri olup, Mir Ali'nin halk arasında günden güne artan şöhretine içerleyip, işi gücü Mir Ali'yi padişaha kötölememiş. Sultan Hüseyin, mezkur vezire bakıp:

“Söyle bakalım, Mir Ali ile kunduracı ne hakkında konuştular? Bu sohbetten ne manalar çıkarıyorsun? Bilelim!”, demiş.

Bu soruyu beklemeyen vezir ne yapacağını bilemeyip, söyleyecek bir şey bulamamış ve lafı gevelemeye başlamış. Bunun üzerine padişah:

“Bu soru-cevapların manasını bilersen kurtuldun say. Eğer bilemezsen olacakları kendinden bil, sarayda gölgeni bile gösterme! Üç gün içinde bilip gelmezsen malın talanda, başın ölümdedir”, diye emretmiş.

Vezir kurnazlıkta nice nice tilkileri yarı yolda bıraktığı için bu sefer de kurnazlığını yapmak isteyip hiçbir şey bilmiyormuş gibi Mir Ali'nin yanına gitmiş ve kunduracıyla aralarında geçen soru-cevapların manasını bilmek istediği için geldiğini söylemiş. Mir Ali de:

“En iyisi sen o ustayı arayıp bul, yanına varırsan benden daha iyi anlatır sana”, demiş. Vezir çaresiz, kunduracının yanına varmış. Usta da hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi, sakın sakın kendi işini yapıyormuş. Vezir selam vermiş, usta da selamı alıp:

“Ey kardeşim, gelin, işte bu tarafa geçip oturun! Çizmenizin benim yapabileceğim bir işi mi çıktı?”, diyerek yalandan bir nezaket göstermiş. Çünkü usta, Mir Ali'nin sözünü verdiği “semiz tavuk”un bu adam olduğunu hemen anlamış. Vezir, misafir kedisi gibi boynunu eğip, kendini bîçare halde göstererek:

“Hayır, çizmem gayet sağlam! Ben buraya, dün Mir Ali ile aranızda geçen soru cevabın manasını öğrenmek için geldim”, demiş. Usta da:

“Yok, yok biz öyle anlaşılamayacak bir şey konuşmadık ki! Ama anlamadığın bir şey varsa rahatça sor kardeşim”, demiş. Bunun üzerine vezir:

“Doğrusunu dersem sohbetinizin bir tek kelimesini bile anlamadım. Ne Mir Ali'nin sorularını ne de senin cevaplarını anlayabildim. Padişah ise o soru-cevapların manasını öğrenip gelmezsem malımın talanda, başımın ölümdede olacağını söyleyip zulmediyor. Şimdi bütün ümidim sizde!”, deyip yalvarmış. Zor durumda olan bu kalın kafalı vezirin her türlü şartı kabul etmeye hazır bir durumda olduğuna akli yeten usta:

“Öyleyse lafım şudur ki, hikmet altından kıymetlidir der âlimler. Anamlı sözlerin kadir kıymetine erişemezseniz hiç kimse size o soru-cevapların sırrını veremez”, demiş. Vezir de:

“Ey baba, gerekli malın pahasını sormazlar! Çabucak söyleyin de ben de bu belâdan kurtulayım. Ne kadar istersen ben hazırım, vereceğim”, demiş.

Kunduracı her bir soru-cevaba yüz altından paha biçmiş. Padişahın gazabından korkan vezir de çaresiz razı olmuş. İşte bundan sonra usta, Mîr Ali ile yaptıkları sohbetin manasını söylemeye başlamış:

“Mîr Ali evvelâ, benim bu soğukta bile çalıştığımı görüp merhamete geldi ve ‘Seni böyle çalışmaya ne mecbur etti; üç fasıl, bahar, yaz ve güz çalıştığın dördüncü faslına –kışına- yetmedi mi?’ diye sordu. Ben de ne kadar çalışsam da yetiremediğimi söyledim. İkinci sefer, benim çocuklarımın olup olmadığını, varsa bana yardım edip etmediklerini sordu. Ben, çocuklarımın olduğunu ama onların artık ele karışıp, kendi ailelerinin olduğunu ve kendi geçimleriyle meşgul olduklarını söyledim. Sonra Mîr Ali, dişlerimin hali ile ilgilendi. Ben ona dişlerimin ne zamandan beri dökülüp gittiklerini, bir şey çiğnesem tarifsiz acılar çektiğimi anlattım. Mîr Ali, benim uzağı görüp görmediğimi bilmek istediğinde de gözlerimin nurunun gittiğini söyledim. Sonraki soruda Mîr Ali, bacaklarımda güç kuvvetin kalıp kalmadığını sordu. Ben de elime baston almadan uzağa yakına gidemediğimi söyledim. Böylece ahvalimin çaresizliğini gören Mîr Ali, bana acıyıp ‘Bir tavuk yollasam tüyünü yolabilir misin?’ diye sordu. Ben de bu işi ustalıkla yerine getireceğimi söyledim. İşte böyle, Mîr Ali’nin söylediğinden de fazlasını yapıp, bir tane tüy bile bırakmayıp tertemiz yoldum”.

Bunları duyan cahil vezir, utancından kızarıp bozarmış fakat başka çaresi olmadığından gene sormuş:

“Pekâlâ, olan oldu zaten, en son soru-cevabın manasını söyleyin!”, demiş. Usta ise:

“Ey cahil, buna da mı aklın yetmedi? Halin ortadayken bir de gelip gelip Mîr Ali gibi bir adamın ayağına dolanırsın! Bunun nesini anlamadın? Mîr Ali, malını ucuza satma dediğinde bu soru-cevapların anlamını merak eden kişiye yüklüce bir paha koy demek istemişti. Ben de ucuza vermeyip, her birine yüz altın değer koydum. Kısacası, bizim Mîr Ali ile yaptığımız soru-cevap faslının manası

budur ki kendinden başkasını er yerine koymayan senin gibi bey oğullarına bir ders olsun. İşte şimdi var git, yolundan geri kalma!", demiş.

Tüyleri yolunan tavuk saraya doğru yola düşmüş.

TAŞTAN DA KALPAK DİKMEK OLUR MU? ^{T 5}

Bir gün Sultan Hüseyin, söz yarışında Mir Ali'yi mat etmek için ona akıllara sığmayacak bir iş vermiş ve:

"Sana üç gün mühlet, bu üç gün içinde taştan kalpak dikip gel!", demiş. Mir Ali de:

"Hazretim, eğer ipini verirseniz üç gün de laf mı, üç saate kalmaz dikip gelirim", demiş. Bunun üzerine:

"Nasıl ip?", diye sormuş padişah. Mir Ali de:

"Söğüdün külünden ovularak yapılmış ip, şahım", demiş.

Sultan Hüseyin:

"Vay akıllı vay! Hiç söğüdün külünden ip yapılır mı?", deyince Mir Ali de:

"Peki öyleyse, taştan da kalpak dikilir mi şahım?", diye sormuş.

Mir Ali'nin hazırcevaplılığından çok mahcup olan Sultan Hüseyin, hiçbir şey diyememiş.

KİM ÖNCE GÖRDÜ? ^{T 6.1}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin ile Mir Ali'nin sarayda canları sıkılıp, şöyle bir dolaşıp gelmek için ava çıkmışlar. Sultan Hüseyin siyah doru bir atta, Mir Ali ise eşek üstünde yolun izin olmadığı bir çölde giderlerken, yerde parıldayan bir şey görmüşler. İki birden:

"İşte şuna bak! Kelle kadar altın!", diye bağırılmış. Alelâcele bineklerinden inip, yarısı toprağa gömülü altını yerinden çıkarmışlar. Kocaman altın parçasını ellerine alıp "Önce ben gördüm, yok ben senden önce gördüm", diye tartışmaya başlamışlar. Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye:

"Senin de bildiğin gibi ben at üstündeydim; bu nedenle senden daha yukarıdaydım ve altına da senden önce nazarım düştü", dese de Mir Ali:

“Hayır şahım, ben sizden daha aşağıda oturduğum için yere daha yakındım. Bunun için de altını sizden daha önce gördüm”, diye itirazını bildirmiş.

Kısacası ikisi de çok tartışmışlar ama altını kimin daha önce gördüğünde karar kılamamışlar. Sonra tartışmanın beyhude olduğunu anlayıp “Gel, ikimiz de burada oturup başımızdan gelmiş geçmiş hengâmelerimizi anlatalım. Kimin hikayesi daha ilginçse altın onun olsun”, deyip bir anlaşmaya varmışlar.

İlk önce Mir Ali söze başlamış:

“Çocukluk zamanımda, kendi akranlarımla beraber beş on koyun, keçimize bakıp otlatırdım. Gün boyu kırlardan beri gelmeden, aşık oynar akşam olunca da eve dönerdim. Günlerden bir gün bîçare anam beni yanına çağırıp ‘Yavrum, ben artık yaşlandım. Benim için bu taraftansa öbür taraf yakındır. Üstünü başını yıkamaya bile gücüm yetmiyor. Daha tam büyümemiş bir yavrucak olsan da bütün işleri senin yapman doğrudur. Bir tavuğa hem yem gerek hem su dedikleri gibi doğru dürüst bir iş tutmazsan olmaz. İki çelimsiz hayvanın ardından gitmekle ömrü billah kâsen ağarmaz. Belki insaflı bir beyin yanına girip, hizmetini yaparsın’ dedi. Daha çok genç oluşuma bakmadan, anamın sözlerini yerde bırakmamaya ahdettim. Günlerden bir gün, köyümüze bir adam gelip, gençten birini işe almak istediğini söyledi. Hizmetin hakkını vereceğine söz verdiği için, bu adam insaflı biri olsa gerek deyip ona hizmetkâr oldum. Bey, beni atına bindirip yola düştü. İkindiden sonra beyin köyüne vardık. Birkaç gün boyunca bey, bana bir tane bile iş buyurmadı. Nihayet bir gün zengin ağa, ağılındaki semiz öküzlerinden birini kesip derisini yüzdü. Etlerini ve yağını da bir leğene bastı. Sonra bana da iki boş kabı deveye yüklememi söyleyip kendi de deveye bindi ve:

‘Haydi oğlum, hizmet edeceğin vakit geldi şimdi!’, dedi. Ben hiçbir şeyden haberim olmayarak onu takip ettim. Az gittik, uz gittik üç günlük bir müddette yüksek bir dağın kenarına vardık. Dağ öylesine yüksekti ki, tepesine bakarken başınızdaki takke yere düşerdi. Zengin ağa, devesini çöktürüp, ayaklarını bağladıktan sonra yüzdüğü öküz derisini yere yaydı ve bana:

‘Gel oğlum, şunun içine gir bakalım!’, dedi. Derinin içine girmek çok zor olmasa da nedendir bilmem bu işe pek aklım yatmadı. Fakat bey, nihayetinde hizmetini ettiğim adam olduğundan karşı gelemeyip çaresiz dediğini yaptım. Ağa, derinin dört ucunu birleştirip kenarlarını dikti ve:

'Oğlum, başını aşağıya eğip otur!', dedi. Bunu duyanca yureğim daraldı ve aklıma her turlu Şey gelip:

'Beyim, başını eğersem sen bunun ağzını sıkıca bağlarsın. Bu derinin hava girecek bir yeri olmazsa bunun içinde olup giderim', deyince bey:

'Oğlum ben sana zerre kadar kotulugu reva goşmem. Çok telaş etme, bakalım derinin ağzını bağlamaya ipim yeter mi, yetmez mi? Ser korkmadan başını eğip, dur oğlum. Goş açıp kapayıncaya kadar bir dunya servete sahip olacaksın', deyip beni mulatoryimlikle ikna etti.

Çaresiz, beyin soyledigini yapmaya mecbur oldum. O da derinin ağzını sıkıca bağladı. Azar azar nefes alıp vermesem neredeyse oleyazdım. Bey, boylesi işi daha onceleri de yaptigından gozu karaydı. Hurcundan bir demir parçası çıkarıp derinin birkaç yerinden deldi. Bundan sonra biraz kendime geldim. Bey işini bitirip:

'Oğlum, şimdi seni burada bırakıp ben şu kayanın arkasına saklanacağım. Sen ıtını bile çıkarmadan sessizce otur. Birazdan gokyuzunden iki melek gelip yanına konacak. Onlar derinin etrafında dolanıp, orasından burasından deriyi duştuşleyip ekiştirecekler. Fakat sen, sanki olu gibi durup, ne sesini çıkar ne de kımıldı. Eğer senin diri olduğunu anlarsarsa meleklerin ofkesi tez olur. Derhal seni pare pare edip atmaktan da geri kalmazlar. Topu topu birkaç dakika sabredersen seni olu zannedip taa arşılâya alıp gotuşuşler. Orada mubarek cenneti goşuşsün ve melekler sana muryuvvet kılıp cennet hazinesinin eşiğini açarlar. Nereye bakarsan bak çok kıymetli incilerin, mucvherlerin saçıldığını goşeceksin. Sen onları toplayıp aşağıya atarsın, ben de kaplara yerleştiririm. Sen cennette biraz daha temaşa kıldıktan sonra melekler seni gene buraya indirirler. Bu bahaneyle de hem cenneti goşuşsün hem de iki kap cevahirin olur. Boylece anan da artık hiçbir şeye ihtiyaç duymadan, horluk çekmeden, ahir omrunde ayaklarını uzatıp rahatça yaşar. Sen de omur boyu huzurlu bir hayat geçirirsin', deyip uzunca bir konuşma yaptı.

Beyin enesi durduktan sonra aradan fazla geçmeden, gokyuzunden iki kartalın gelip yanına konduklarını anladım. Kartallar okuz derisinin her tarafından gagamaya başladılar. Korkumdan tir tir titreyip, nefes almaya bile cesaret edemeden sessizce oturdum. Bir ara kartallar, deriyi daha uygun bir yerde acele etmeden boluşmek için, derinin iki yanından pençelerini geçirip

havalandılar. Çelimsiz bir çocuğun ağırlığından ne olacak ki? Kartallar öküz derisini dağın en yüksek tarafına götürüp düzgün bir yere koydular. Burada deriyi iki tarafından çekiştirmeye başladılar. Nihayet deri ikiye bölününce ben gözlerimi kırıpıştırıp, korka korka yerimden kalktım. Kartallar da deriyi gagalamakla meşgul oldukları için benimle işleri olmadı. Bir ara ikiye böldükleri deriden kendilerine düşen payı gagalarına alan kuşların her biri uçup gitti”.

Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin hikayesini merakla dinlerken sabredemeyip:

“Peki, peki sonra ne oldu?”, diye sormuş. Mir Ali de anlatmaya devam etmiş:

“Sabrın sonu sarı altındır demiş atalarımız. Acele etmezseniz hepsini anlatacağım. Ben biraz kendime gelince baktım ki hakikaten de beyin söylediği gibi sağım solum her türlü kıymetli taşlarla yaldır yaldır parlıyordu. Parlıtlardan gözlerim kamaşmışken aşağıdan beyin sesini duydum:

‘Onlar adî taşlar değil, cennetin nimetleridir oğlum! Eline geçeni bana atıver!’

Evvelâ, beyin yaptığı yüzünden bir tane bile taşı atmayacağıma dair ahdetmiştim; ama sonradan beyi sinirlendirmenin beyhude olduğunu anladım. Çünkü bu kıymetli taşları alamayan bey, öfkesinden kudurursa benim bu kayalığın üstünde, tam da güneşin altında kuşlara yem olmam işten bile değildi. Bunun için kollarımı sıvayıp işe giriştim. Etrafımda parıldayan taşları toplayıp, aşağıda duran beye atıverdim. Bir müddet sonra beyin:

‘Oldu, yeter oğlum!’, diyen sesini duydum. Bir de ne göreyim! Bey iki kabı doldurmuş gidiyor. Dağın tepesinde yalnız kalacağımı düşünüp yüreğim daralınca:

‘Bey, ben şimdi buradan aşağıya nasıl ineceğim?’, diye sordum. O da:

‘Oğlum, senin gibi günahsızların yerinin işte o cennet olması gerekir. İnip de ne yapacaksın? Oranın keyfini çıkararak yaşayamaz mısın? İnsanlar ömür boyu cennete ulaşmayı arzu ederler’, dedi ve devesini arkasına alıp bir anda gözden kayboldu.

Ben hüngür hüngür ağlayarak dağ tepesinde kalıverdim. Etrafa baksam kaya, taş; aşağıya ineyim desem bir tane bile patika yoktu. Kendimi bir o tarafa attım, bir bu tarafa attım ama hiçbir çare bulamayıp sonunda yorgunluktan halsiz düşüp yere yığıldım. Yere düştüğümde sağıma soluma bir baksam ki her yer insan

kemikleriyle doluydu. Evvelâ mücevherlerle meşgul olup dikkat etmediğim için bunları görmemiştim. İhtimaldir ki benim gibi beyin tuzacağına düşüp, cennete lâyük görülen çocukların kemikleri olsa gerek diye düşündüm.”

“Sonra, sonra ne oldu?”, diye gene sormuş Sultan Hüseyin. Mir Ali sözüne devam etmiş:

“Ey şahım, başa düşeni göz görürmüş. Bir ara büyük bir kartal uçup, yanıma kondu. Ben gözlerimi yumdum, o kanatlarını çırparak bir o yanıma geçti, bir bu yanıma geçti nihayetinde başımın üstüne yerleşip oturdu ve beni gagalamaya hazırlandı. O sırada, tam da bir fırsatını bulsam derken kuşun ayaklarına yapıştım. Bunu beklemeyen kartal, korkusundan can havliyle kanatlarını silkip uçtu. Bense, kuşun ayaklarını bırakmadan sıkıca tuttum. Kuş uçtu, uçtu ama beni daha fazla götüremeyip yavaşça alçaldı. Bir an, ayağım yere değer gibi olduğunda bir baktım ki dağın eteğine inmişiz. O zaman kuşun ayaklarını bıraktım.”

“Hepsi bu mu? Ya bey ne oldu? Onu bir daha gördün mü?”, diye yine sormuş Sultan Hüseyin. Mir Ali yine devam etmiş:

“Acele etmeyin şahım, daha hikayemi bitireceğim yok. Ben, o vicdansız beyden öç almaya ahdetmiştim. Sorup soruşturup, sonunda izini buldum. O, gene âdeti üzere köy köy gezip, benim gibi günahsız çocukları kandırıyordu. Ben, yine onun hizmetine girdim. Bey, benim öldüğümü düşündüğü için beni tanımadı. Bu sefer de aynı dağın eteğine vardığımızda beni gene öküz derisinin içine sokup hapsedmek istediye de ben acarlık yapıp:

‘Ağam, ben usta görmemiş bir köy çocuğuyum. Bu derinin içinde nasıl oturmak gerektiğini bilmiyorum. Siz görmüş geçirmiş birisiniz. Önce kendiniz bir gösterin, sonra ben girip oturayım. Öğrenirsem size de kolay olur’, diyerek ayak diredim. Bey çaresiz, derinin içine girip:

‘Böyle oturmak lâzım, şöyle oturmak lâzım’ diye gösterirken, ben hemen derinin ağzını ipe bağladım. Sonra onu, dört kartal güç belâ dağın üstüne kaldırdılar. Ben de beyin yukarıdan attığı kıymetli taşları kaplara yerleştirdim. Kapları doldurup, deveye yüklediğimde, bey:

‘Yavrum, aşağı inmeme yardım et!’, diye yalvarıp yakardı. Ben de:

‘Ey beyim, siz yaşınızı yaşamış, aşınızı yemiş adamsınız. Ömrünüzün çoğu gitmiş azı kalmış. Bir vesileyle cennete düştünüz, aksi halde böylesine aziz bir dergâhın toprağına adım atmak kısmeti sizin için şüpheliydi. Şimdi inip de ne

yapacaksınız? Bu kadar zenginliği kime bırakacaksınız? En iyisi kalmanızdır', deyip bağırdım.”

Bunun üzerine Sultan Hüseyin:

“İki kap cevahire sahip olunca çok zengin olmuşsunur. O kıymetli taşları ne yaptın?”, diye sormuş. O da:

“İki kap cevahiri yüklediğim deveyi alıp, yapayalnız çölde giderken uzaktan bir şeyin karaltısını gördüm. Yakınlaşınca, o gördüğüm şeyin Hindistan'a giden tüccarlar kervanı olduğunu anladım. Onlar beni de yanlarına kattılar. Gençecik çocuk cevahirin kadrini nereden bilsin diyeceksiniz. Hindistan'da tüccarlar beni ortalarına alıp 'Malımı kaç satarsın?' diye sorduklarında ben de nicedir bir şeyler yemediğim için 'Bir deve un ile bir keçi verin' dedim. Böylece, iki kap cevahiri bir deve un ile bir keçiye değiştirip köyüme geri döndüm. Siz bizim eve ilk geldiğinizde birini bulamayıp ikisini kestiğimiz o gebe keçiydi”, demiş.

Mir Ali'nin hikayesini merakla dinleyen Sultan Hüseyin, biraz tereddütlenip kendi başından geçenleri anlatmaya başlamış:

“Ben de babam öldükten sonra şimdiki tahtıma oturmuş, gençecik bir şehzade idim. Sen o zamanlar bana darılmış ve bir yerlere gitmiştin. O vakitler çok sevdiğim, yere göğe sığdıramadığım bir atım vardı. Bu at, günden güne öylesine zayıflamaya başladı ki yem yemeye bile kalkamaz hale geldi. Bunun sebebini ise hiç kimse söyleyemiyordu. Ben de seyislere, dizgin tutanlara güvenmeyip, geceleri ata kendim bakar oldum. Bir gece vakti, çok sevdiğim cariyelerimden biri tavlaya gelip, atımı eyerledi ve yola çıktı. Ben de başka bir ata binip arkasından gittim. Cariye bir mağaraya varınca attan inip, içeri girdi. Bu mağara kırk haramilerin mekânı idi. Haramilerin başı, cariyeme:

‘Sırrımızı aşikâr mı etmek istiyorsun? İşte Sultan Hüseyin de peşinden geldi!', dedi. Ben o hain cariyeyi öldürmek için tam kılıcımı savuracakken büyücülükten anlayan haramilerin başı, bir avuç toprağı eline alıp bir şeyler fisıldayıp üfledi ve üzerime saçtı. Ben o anda kara bir taziye dönüp mağaradan çıktım”.

Bu arada Mir Ali:

“Desenize sultanım, bazen tazı gibi davranma âdetiniz o zamandan kalmış!", diyerek latife etmiş. Sultan ise:

“Lafımı bölme!", deyip devam etmiş:

“Öylece tan atar atmaz saraya geri geldim ama saraydaki hizmetliler beni tanımayıp taşladılar. Oradan oraya savrulup, kendime bir hemdem bulamayıp sonunda bir kervanın peşine takıldım. Tüccarlar bana acıyıp kemiklerle, katır kutur ekmeklerle bana baktılar. Velhâsıl, kervan büyük bir denizin kıyısına geldiğinde tüccarlar bir gemici kiraladılar; fakat ben de gemiye binmek isteyince izin vermediler. Bunun üzerine denizin kenarında oturup zar zar ağladım. Kervanbaşı gönlü zengin bir adam olduğundan benim kiramı da ödeyip beni gemiye aldı. Az gittik, uz gittik nihayet büyük bir şehre vardık. Şehirdeki kervansarayın yakınında yaşayan bir bey, yedi mahalleye aş verip büyük bir düğün yapıyordu. Ben de bu düğünden kalan yiyeceklerden yiyip karnımı doyurmuşken az ötede artık kemikleri kemiren ev sahibinin itleri beni ortalarına alıp dalaşmaya başladılar. Onlarla mücadele ede ede halsiz kalıp yığıldım. O sırada bembeyaz sakallı, nur yüzlü bir ihtiyar yanıma gelip beni kaldırdı ve evine götürdü. Bana, yedi kat yorganın üstünde yer yapıp, bir tabak da yemek getirdi ve benimle beraber aynı tabaktan yedi. İhtiyar, bana bir it olarak değil de kendisiyle denk, hatta kendinden bile yüce bir adam muamelesi göstererek hürmet etti. Bir gün ihtiyarın komşuları ‘Falanca, daha önceleri doğru dürüst bir adamdı. Bir anda değişti; hatta itle beraber aynı tabaktan yiyormuş!’ diye şehrin hâkimine şikayet edip ihtiyarı çekiştirmişler.

Hâkim, ihtiyarı huzuruna çağırıp, olan biteni sorunca yaşlı adam, okumuş, akıllı biri olduğu için hâkime eski bir kitabı göstermiş. Hâkim okuyup görse ki, kitapta ‘Sultan Hüseyin, kurnaz bir büyücünün eline düşüp falan yıl, falanca ayda, falanca beyin düğününe kara bir it suretinde gelecek’ diye yazılıymış. Hâkim, ihtiyara baştan ayağa giyim hediye edip hürmet göstermiş. Sonra da şehirdeki en iyi hekimleri toplayıp, beni ilaçlarla tedavi etmeye başladılar. Tabipler türlü ilaç, dua ve tılsımlarla beni eski halime döndürdüler. Hâkim, bana çok izzet hürmet edip ziyafetler verdi. Dönerken de namert cariyeden öç alabilmem için bir avuç da tılsımlı toprak hediye etti. Gelirken, beni kurtaran o yaşlı bilgeyi de yanımda getirdim. Herat’a dönüp, gene tahtıma oturunca, beni cevri cefalardan kurtaran yaşlı bilgeyi vezir olarak tayin ettim. Sen Mari’den geldiğinde, izzet hürmetle yerleştirdiğimiz işte o kurtarıcı idi.”

Böylece Sultan Hüseyin hikayesini bitirip sormuş:

“Evet dostum Mir Ali, söyle bakalım kimin hikayesi daha ilginçti?”, Mir Ali:

“İkimizinki de birbirinden ilginçti”, demiş.

“Öyleyse altın kimin olacak?”, diye tekrar sormuş sultan. Mir Ali de:

“Sizin de değil, benim de değil”, diye cevaplamış. Bunun üzerine sultan:

“O takdirde kimin olacak?”, diye yine sorunca Mir Ali:

“Halkın mülkünün halka ait olması gerekir. Altını hazineye koyalım”, demiş.

Sultan Hüseyin buna memnun olup:

“Bu sözün çok makuldur”, demiş.

GÜL İLE SULTAN HÜSEYİN^{T 7.1}

Bir gün Sultan Hüseyin ile Mir Ali, eskilerden sohbet ederken laf lafi açmış ve yıldız gören dördüncü kişinin kızını hatırlamışlar. Ne kadar sorup soruştursalar da çoban kızından hiçbir haber çıkmamış. O sırada Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Dostum, bu dört duvarın içinde oturmakla kimse bize o kızı bulup getirmez. En iyisi, köyleri şöyle bir dolaşıp gelemim. Hem fukaranın halini görürüz hem de çobanlardan o kızın haberini alırız”, demiş.

Bunu duyan Mir Ali, Sultan Hüseyin’e dikkatle bakıp bir soru sormuş:

“Sultanım, çoban kızı hakkında söyledikleriniz doğrudur; ama söyleyin, biz fakir fukaranın halini öğrenmek için mi yoksa durumlarını düzeltmek için mi gideceğiz?”

Sultan Hüseyin, Mir Ali’nin böylesi müşkülpesentliklerinden mustarip olduğu için memnuniyetsiz bir ifadeyle:

“Mir Ali, Allah aşkına bu müşkülpesentliğinden ne zaman kurtulacağım?”, diye sormuş. O da:

“Sultanım, kanla giren canla çıkar, demişler. Ne zaman benim cenazemi görürseniz, o zaman bu âdetimden kurtulursunuz”, diye cevap vermiş.

Böylece onlar, tartışa konuşa bedev atlarına binip yola düşmüşler. Sultan ile Mir Ali, bir sürü havadar yer gezip temaşa etmişler. Gün, ikinci vaktine yaklaştığında uzaklarda bir köy görünmüş. Köye yaklaştıkları sırada da yağmur çiselemeye başlamış. Biraz önlerinde, odun toplayan birkaç kız, yağmurun başlamasıyla birlikte omuzlarına yükledikleri odun bağlarını yere koyup, kendileri de arkasına sığınmışlar ve yağmurun dinmesini beklemeye başlamışlar. Bu

kızların arasında yaşı daha fazlaca olan bir kız yarmıs. Bu kız, sırtındaki vıkanmaktan artık rengi ağarmış yeleğini çıkarıp, odunlarının üstüne sermiş ve kendi de odunların yarı başında oturup, onları ıslanmaktan korumuş.

Mir Ali, “bu kızda bir iş var”, der gibi Sultan Hüseyin’e ima etmiş. Padişah ise kızın, odunların ıslanmaması için yaptığı şeye ehemmiyet vermeyip, cemalinin güzelliğine, dal gibi nazik kadd ü kametine vurulmuş. Mir Ali’nin imasından sonra kıza:

“Ey güzel kız, arkadaşların kendilerini yağmurdan korumak için odunları siper aldılar. Sen ise aksine, kendin ıslanıp odunlarına yağmur değdirmemek için böyle yaptın. Bunun sebebi nedir?”, diye sormuş.

Kız, yağmur dinince yeleğini sırtına alıp odununu sırtlamış ve sultana cevap vermiş:

“Sultanım, ben size kendi halimi beyan edeyim. Kulübemizde, tüttürmeye yarayacak kadar bile kuru çöp kalmadı. Odunum telef olsa yağmurlu, boranlı günler birbirine eklense, kara kış kılıcını savurup gelse yaşlı anamın hali nice olur? Ama kupkuru odunlarla eve varırsam hiç zorlanmayız. Nihayetinde alev olursa soğuğu anlamayız, ıslanmış üstüm başım da kurur. Üstelik anamın nezlesi de düzeler.”, Sultan:

“Sizin eviniz nerede?”, diye sorunca kız:

“İşte, şu köyün kenarındaki küçücük ev bizimkidir”, demiş.

“İsmi nedir güzel kız?”, diye tekrar sormuş sultan. Kız:

“Gül”, diye cevap verince sultan:

“Evinize gitsek misafir eder misiniz?”, demiş.

“Bu yaşa geldim daha Türkmen halkının evine gelen misafiri kovduğunu duymadım. Fakat önceden söyleyeyim ki, biz gariban kimselerdeniz. Sultanlara lâayık zenginliğimiz olmadığından önünüze şahane bir sofraya kuramazsak ayıplamayın”, diye cevap vermiş kız.

O sırada Mir Ali, söze karışıp:

“Asla utanıp sıkılmayın, mesele yemek içmek değil. Nihayetinde misafir yemek için değil, güler yüz, şirin söz için gelir!”, demiş.

Kızlar odunlarını yüklenip yola düşmüşler. Mir Ali ile Sultan Hüseyin biraz oyalanıp sonra atlarına binmişler ve Gül’ün evine varmışlar.

Sultan Hüseyin, Gül'ün şahlığa öyle böyle aldırmadığını hatırlayarak, evin bacasına bakmış ve kinaye ile:

“Ev çok güzelmiş ama bacası eğriymiş”, demiş. Evin içinden bunu duyan Gül:

“Bacası eğri olsa da dumanı doğru çıkar”, demiş ve dışarı çıkıp misafirleri eve davet etmiş.

Sofra kurulunca Sultan Hüseyin ile Mir Ali bir kâse katık ile sıcak ekmek istemişler. Gül ise önlerine katıksız, ekmezsiz bir kâse ügre aşı getirip koymuş. Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin kulağına:

“Dostum, bu kıza gene bir soru sorsam ne dersin?”, diye fısıldamış. O da:

“Az önce sataştınız da ne oldu! Bu kız lafta usta görünüyor, sizi bir seferde mat eder. En iyisi şanınızı bozmadan, misafir haddinizi aşmadan oturmanızdır”, demiş.

Fakat Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin tavsiyesine uymayıp Gül'e doğru bakarak bir mısralık bir şiir okumuş:

“Ügre aşını koydu bize katıksız nansız!”

Gül de Sultan Hüseyin'in şiirine şiirle karşılık vermiş:

“Varı yemez, yoğu bilmez ne acayip mihmansınız!”

Mir Ali, kıpkırmızı olan Sultan Hüseyin'e bakıp:

“İşte, gördünüz mü? Benim lafımı dinlemeyip ne duruma düştünüz!”, demiş.

Gül, kuyruklu yıldızı gören dördüncü kişinin yani çobanın kızınıymış. Sultan Hüseyin, saraya döndüğünde Gül'e dünürücü göndermiş. Padişahın dünürücüleri geldiğinde, Gül karşılarına geçip:

“Benim değerimi anama değil, bana sorun!”, demiş. Bunun üzerine dünürücüler, kızın başlık parasını sorduklarında Gül:

“Sultanımızın kadri yeterse başlık parası olarak on kuzu, yirmi kurt, otuz hörgüçlü deve, kırk aksakal, elli aygır, altmış hadım, yetmiş yular, seksen köstekle doksan heybe versin!”, demiş.

Sultan Hüseyin, dünürücülerin getirdiği bu haberi duyunca hemen Gül'ün istediği şeylerin hazırlanmasını emretmiş. Mir Ali de padişahın saflığına hayran olup:

“Ey padişahım, siz bu güzel kızın bilge sözlerinin manasını anlamadınız!”, demiş. Bunun üzerine Mir Ali’ye sinirlenen padişah:

“Madem ki aklın fazla geliyor, o zaman sen söyle bakalım neymiş!”, diye kinayeli bir şekilde sormuş. Mir Ali de:

“Sultanım, Gül çok akıllı bir kız dememiş miydim? O, başlık parası bahanesiyle size bir bilmece sordu. Bunun anlamı şudur ki, insan on yaşındayken kuzu misali, yirmisinde kurt gibi atılgan, otuzunda bir deve kadar güçlü, kuvvetli, kırkında ise akıl kâsesi dolup dolup taşan bir bilge gibi, ellisinde aygır, altmışında hadım misali, yetmişinde yularlanmış gibi, sekseninde ayağı kösteklenmiş gibi, doksanında ise başına torba geçirilmiş bir at gibi olur. Kız, öncelikle sizin aklınızı, ferasetinizi deneyip görmek istedi. Kâse içinde yarım kâse var dedikleri gibi bu bilmecenin asıl manası ise tamamen başkadır. Kısacası Gül, sizin yaşlı olduğunuzu düşünüp kendine münasip görmüyor sultanım”, demiş.

Bunları duyan Sultan Hüseyin, çok üzülüp:

“Ben şu anda yaşlı mıyım sence? O kızın kendisi sanki huri mi?”, diye bağırılmış.

Mir Ali:

“Şahım, doğru söz söyleyenine yakışmaz dedikleri gibi, doğruyu söylediğim için boşu boşuna üzülüyorsunuz. Gül, nihayetinde on gülünden bir gülü açmamış bir gonca iken, siz ise hemen hemen kırka vardınız. Bunun için çok kızmayın. Kırktan sonra çöke çöke gidersen, demiş atalarımız. Bu sebeple hangi yüzle Gül gibi sâhibe-i cemal bir kıza kendinizi münasip gördünüz? Onun sözlerine öfkelenmeyin, şirin sözle yavaş yavaş kızın gönlünü çalmanız gerek”, deyip tavsiyede bulunmuş.

Gül, başlık parası münasebetiyle Sultan Hüseyin’le nasıl alay etmesin! Gene de fakirin davulu çalsa da sesi çıkmazmış dedikleri gibi padişaha karşı koyamamış. Velhâsıl Sultan Hüseyin zorla Gül’ü nikahına almış. Düğünden sonra bir hafta geçer geçmez, Sultan uzak bir yere sefere gidecek olmuş. Yol için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, gideceği sırada Gül’e sıkı sıkı tembih etmiş:

“Gül, sen eğer gül gibi kalmayı istiyorsan benim sözlerime iyice kulak ver! Eğer dediklerimi yapmazsan değil yaprağın, kökünden bile eser kalmadan namsız, nişansız bu dünyadan gidersen. Ben, nasip olursa yedi yıl sonra döneceğim.

Döndüğüm vakit, üstüne yedi yaşındaki oğlumu bindirdiğin, kara atımın yedi yaşındaki tayını karşıma çıkaracaksın!”

Padişah gittikten sonra, Gül ne yapacağını bilemeden kara kara düşünmüş. Sonunda, cariyelerini yanına çağırıp, sultanın buyruğunu söyleyerek onlara danışmış. Cariyeler:

“Melikem, başınıza gayet müşkül bir iş gelmiş ama biz münasip bir çare bulmaktan aciziz. Lâkin ne iş buyursanız başımızın üstüne, emirlerinize amadeyiz”, deyip başlarını eğerek durmuşlar.

Gül, otuz sadakatli cariyesine erkek kıyafetleri giydirip, bellerine kılıçlarını taktırmış. Her birini bedev ata bindirip kendi de genç bir şehzade gibi donanıp yola düşmüşler. Birkaç gün yol gittikten sonra nihayet Sultan Hüseyin’in konakladığı yere varmışlar. Gül, padişahın karargâhından bir çağırımık uzakta bir çadır kurup, iki cariyesine türlü türlü lafları itinayla öğretmiş ve sultanın huzuruna yollamış. Cariyeler, sultanın karşısına geçip, şaşaalı bir selam vererek kendilerine öğretilenleri adabıyla bir bir beyan etmişler:

“Bizi sahibimiz, siz muhterem zatın huzurlarına gönderip şunu bildirmemizi istediler ki, eğer padişah, hazret-i âlîleri merhametlerini esirgemeyip lütuf buyursalar, beyimiz sizin mübarek hâk-i pâyinizi ziyaret etmek istiyor!”

Sultan Hüseyin, boyları posları gösterişli, lafları, sözleri münasip, birbirleri adapla bakan bu serbâz yiğitlerin şirin sözlerini duyunca dili lâl olmuş ve nasıl olup da izin verdiğini kendi bile anlamamış ve “Hizmetkârları böylesine şirin sözlüyse, serdârları daha da etkileyici ve güçlü bir yiğit olsa gerek. Böylesi adamlarla bir gün sohbet etsen, dünya telaşını unutup, gözün gönlün açılır”, diye düşünmüş.

Cariyelerinden, padişahın izin verdiği haberini alan Gül de kıyafetlerini değiştirip, saçlarını kalpak altına saklayıp, zerbâf cübbelerini giymiş. Giydiği kıyafetlerle bir tüccar oğluna benzeyen Gül, Sultan Hüseyin’in karargâhına varmış. Mülazimler, atını tutup padişahın huzuruna getirmişler. Gül, sultana izzet ikrâmla beraber iki kez eğilip selam vermiş. Padişah da onu, aziz bir misafir gibi karşılayıp kendi yanından yer vermiş. Padişah:

“Hayırdır, misafir! Yolculuk ne tarafa?”, diye sormuş. Gül de:

“Sultanım, biz tüccar ehlindeniz. Babam da büyük bir tüccar idi. Fakat artık yaşlandı ve uzak seferlere çıkamıyor. Bu yüzden kervana ben baş olup Çin’e gittik

ve geri şimdi geri dönüyoruz. Lâkin kervanımız bize henüz yetişemedi. Bu sıralar, bu ıssız çöllerde çok fazla harami var. Bu sebeple otuz hizmetkârım ile, kervana göz kulak olmak için önde gidiyoruz. Bu yakınlardan geçerken burada konakladığınızı işittim. Evvel ezel didârınıza muntazır idim. Bunun için cenaplarınızın sohbetinden feyiz almayı kendime hem farz hem de borç bildim. Bu sebeple baş eğip huzurunuzda gelmeye cizm kıldım”, diye cevap vermiş.

Sultan ise böylesine güzel yüzlü, edepli bir tüccar oğluyla aşına olduğu için memnun olup:

“İyi etmişsin misafir! Şimdi üç dört gün burada dinlenin. Kervanınız yetişip geldiğinde de yurdunuza dönersiniz”, demiş.

Kısacası, aralarındaki sohbet iyice koyulaşmış. Bir ara Sultan Hüseyin:

“Muhterem, sizin tüccarlıktan başka ilgilendiğiniz bir iş, bir hüneriniz var mı?”, diye sorunca Gül:

“Tüccarlık bize babadan mirastır ama biraz da satranç oynamayı bilirim şahım”, diye cevaplamış. Bunun üzerine sultan:

“Öyleyse, gelin bir el satranç oynayalım!”, demiş. Gül de:

“Baş üstüne şahım! Ama bizim memlekette bir âdet vardır ki satranç oynamadan önce her iki taraf da en sevdiği şeyi ortaya koyar. Yenen, o şeyi alır”, demiş.

“Bu çok güzel bir âdetmiş. Benim en sevdiğim şeylerim tavladaki atımla işte bu altın tacım. Eğer yenilirim bunlardan vazgeçerim. Pekâlâ, siz ortaya ne koyup oynayacaksınız?”, diye sormuş padişah. Gül:

“Şahım, Çin-Maçin'den bir cariyeye satın almıştım. Hüsn ü melâhatte yeryüzünde ona denk bir nâzenin bulunmaz. Her kim onu görse âşık-ı şeydâ olup kalır. Hatta onun cemalini ay görse utanır. Eğer yenilirim, o güzel cariyeye sizin olsun!”, demiş.

Köşkünden ayrılahı birkaç gün olduğu için, cariyenin tarifini duymak Sultan Hüseyin'in çok hoşuna gitmiş. Böylece oyuna başlamışlar. Tartışa tartışa sonunda Sultan Hüseyin yenilmiş. Sultan, kara atıyla, altın tacını Gül'e verip, ertesi gün tekrar oynamak için birbirlerine söz vermişler. Gül, sultanın tacını başına giyip, kara atını da kısıraklarının arasına koymuş.

Ertesi gün tekrar satranç oynadıklarında Sultan Hüseyin yenmiş. Gül, tarif ettiği cariyeye kız gibi giyinmiş ve cariyelerine, kendisini padişahın huzuruna

götürmeleri, üç dört gün sonra da bir bahaneyle geri getirmelerini sıkı sıkı tembihlemiş.

Gül'e şöyle bir bakan Sultan Hüseyin'in, kızın hüsn ü cemalini görünce aklı başından gitmiş. Ona yaklaşmak istediğinde Gül, onu iterek:

"Padişahım deyip de elinize kolunuza her özgürlüğü tanımayın. Şeriat kanunları hepimiz için var. Ben bir esire de olsam nikâhınıza alıncaya kadar sizin için namahremim!", demiş.

Sultan Hüseyin, o an kendi sarayında olsa, böylesi inatçı bir kızı derhal hareme yollarmış ama o anda başka çaresi olmayınca kızın şartını kabul etmeye mecbur olmuş. Nikâh hattını yazdırarak kendi mührünü basmış ve kızın eline vermiş.

Aradan üç dört gün geçince, erkek gibi giyinmiş cariyelerden biri padişahın huzuruna gelmiş ve Gül'ün öğrettiği gibi:

"Sultanım, beni beyimiz gönderdi ve 'Ben, Sultan Hüseyin'in tacını giyip, atına binmeye lâıyk değilim. Böylesine şevketli sultanın da bir esire ile beraber olması uygun değil. Bu mesele ele güne yayılırsa zor duruma düşeriz. Bunun için herkes kendine ait olanı geri alsın' diye siz ulu zata haber yolladı", demiş.

Sultan Hüseyin, güzel cariyeden ayrılmayı istemese de tüccar oğlunu kırmamak için teklifine razı olup cariyeyi göndermiş; kara atı ile altın tacını da geri almış.

Aradan dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika geçince Gül, bir oğlan doğurmuş. Vakti saati gelince de Gül'ün kısrakları da kara attan tay kulunlamışlar.

Ay geçmiş, gün geçmiş, yedi yıllık süre bittiğinde Sultan Hüseyin'in seferden dönüyor olduğu hakkında laflar yayılmış. Gül, yedi yaşındaki oğlunu kara atın yedi yaşındaki taylarından birine bindirip babasının önüne çıkarmış. Gül'ün oğlu, kendi akranlarından yüz çocuğa baş olup, kara atın üstünde Sultan Hüseyin'i karşılamaya çıkmış ve annesinin öğrettiklerini de fazlasıyla yapıp, adabıyla selam vermiş:

"Esselamüaleyküm baba!".

Sultan Hüseyin, bu küçücük çocuğa bakıp, şaşkınlıkla;

"Sağ olasın, sen kimin oğlusun?", diye sormuş. Babasını görüp sevinen çocuk, kıvancını içine sığdıramayıp:

“Sultan Hüseyin’in oğluyum!”, diye cevaplamış.

Sultan Hüseyin, öfkeyle atına kamçı vurup saraya doğru at sürmüş ve Gül’ün yanına varmış. Padişahı çok iyi tanıyan Mir Ali de onunla beraber gelmiş. Sultan, hiçbir şey sormadan kılıcını sıyırmış ve hatununu öldürmek istemiş. Mir Ali araya girip:

“Sultanım, şeytana yol verin! Kan yalayan cellatlar bile sebepsiz kılıç vurmazlar. Siz önce bir sorun, sonra ne isterseniz yaparsınız”, demiş.

Sultan Hüseyin öfkesinden kudurup:

“Sen karışma Mir Ali! Dostum olsan da acımayacağımı!”, diye bağırmış. Mir Ali başını eğip:

“Padişahım, kılıcınız bu kadar kana susadıysa gelin bir değil, iki can size feda olsun. Önce benim başımı kesin!”, demiş.

Mir Ali’ye kılıç kaldırmaya eli varmayan sultan, çaresiz kılıcını kınına sokmuş ve Gül’e tehditvâri bir şekilde:

“Gül, eğer canından ümidin varsa doğrusunu söyle! Sen bu çocuğu nereden peydahladın?”, diye sormuş.

Gül, sanki hiçbir şey olmamış gibi sultana gülümseyerek:

“Sultanım, siz seferdeyken bir tüccar ile satranç oynamamış mıydınız?”, diye sormuş.

“Evet, oynadıysam ne olmuş?”, demiş sultan.

“Kaybettiğinizde ne verdiniz?”, diye sormuş Gül.

“Kara atım ile altın tacımı”, demiş sultan.

“Yendiğinizde ne aldınız?”

“Tüccarın Çin-Maçin’den alıp getirdiği güzel cariyesini”

“O cariyeye sizden ne talep etmişti?”

“Nikâh hattı”

“Siz onu nikâhınıza aldınız mı?”

“Evet, hatta mühür basılmış kağıt da verdim”

“Kendi hattınızla, mührünüzü tanır mısınız?”

“Horasan’da benim mührümü tanımayan adam var mı?”, deyip gülmüş padişah.

Gül, Sultan Hüseyin’in mührü basılmış kağıdı çıkarıp vermiş. Padişah, sevimli yarı Gül’ün kendinden bile kurnaz olduğuna ve Mir Ali’nin ise sadık bir

dost olduğuna iyice kanaat getirip, önlerinde başını eğmiş. Bu sırada onlara yetişip gelen yedi yaşındaki oğlu da kara attan inip babasının bağrına atılmış.

KİM HAKLI? ^{T 8.1}

Sultan Hüseyin'in vezirlerinden biri, Horasan dağlarının altında hesapsız zenginlikler vardır, bunları arayıp bulup, hazineye koymak gerek diye fikir beyanında bulunmuş. Padişah da bu tarifsiz zenginliği ele geçirmek maksadıyla birkaç memuruyla beraber Horasan'a doğru yola çıkmış. Dağda yazların serin olduğunu bilmeyen sultan, yanına kalın giyecekler almadığı için dağın taşın içinde bir müddet avare dolaştıktan sonra soğuktan dersini almış bir halde geri dönmüş. İşi rast gitmediğinden huzursuz olan padişah saraya dönüp "Nasıl etsem de şu dağdaki hazineleri ele geçirsem?", diye düşünmüş. Gün geçmiş, ay geçmiş, kılıcını savurarak kış gelmiş. Padişah, artık bu isteği son raddeye ulaştığından halk içine haberciler yollayıp:

"Kim kırk yorganla şu yüksek dağın karlı tepesinde, bir gece ateş yakmadan yatıp ertesi sabaha sağ olarak kalkarsa, Sultan Hüseyin ona boyu kadar altın verecek", diye bağırtmış.

Altını görse Hızır bile yoldan çıkar dedikleri gibi, altın haberini işiten nice nice delikanlılar, zengin olmak arzusuyla birbiri artlarına tepeye çıkmışlar. Fakat dağın soğuğu taştan geçer derler. Velhâsıl kırk yorgan, dağda geceleme isteyenlere faydasız kalmış.

Altına merak salarak pek çok yiğidin boşu boşuna ölüp gittiğini gören Mir Ali, bu manasız işi durdurmaya ahdetmiş. Bir gün padişahın huzuruna gelip:

"Cenabı âlileri izin verirsiniz ben de bir kendimi denesem", demiş. Sultan Hüseyin:

"Aklını mı kaçırdın Mir Ali? Şimdiye kadar oradan diri dönen hiç kimse yok! Yoksa canına mı susadın?", deyip Mir Ali'yi bu yoldan caydırmaya çalışmış.

"Sultanım, ümitsiz olan şeytandır demişler. Ben gene de bir gideyim. Bir şey olursa kendimden bilirim", diyen Mir Ali, bu kararında ısrar etmiş. Bunun üzerine padişah:

“Mir Ali, bana senin bulacağın altının gereği yok. Senin bilge sözlerin benim için her zaman altından daha azizdir. Bırak şeytana yol ver gitsin! Ne olursa olsun bu anlamsız niyetten vazgeçin!”, demiş. Mir Ali de:

“O zaman cenâb-ı âfileri de kendi fermanlarını lağvetsinler. Ben de niyetimden vazgeçerim”, demiş.

Sultan Hüseyin ne düşünse olmuyormuş. Fermanı lağvedeyim dese halkın gözünde hiç hoş bir durum olmazmış; diğer taraftan Mir Ali'ye de kıyamıyormuş. Nihayet Mir Ali ile tartışmaktan bir fayda çıkmayacağını anlayan padişah:

“Eh, ne yapalım, bana ne! Can senin canın, gidersen git!”, deyip elini sallamış.

Padişah'tan icazet alan Mir Ali, dağın en yüksek tepesine çıkınca, gün batıp akşam olmuş. Alelâcele yorganları döşeyip yatmaya yer hazırlamış. Yorganların otuz dokuzunu altına almış, bir tanesini de üstüne örtmüş. Gece boyunca hiç üşümeden, sıcacık yerinde keyifle uyumuş. Sabahleyin eşyalarını toplayıp geriye dönmüş.

Sultan Hüseyin ise Mir Ali'nin sağ salim döneceğinden ümidi kesip, en yakın arkadaşından ayrı kalacağı için üzüлüp gece boyunca gözünü bile kırpmamış. Sabahleyin devlethaneye geldiğinde bakmış ki bütün vezirler toplanmış; fakat Mir Ali'den eser yokmuş. Padişah yaptığına pişman olup, kederlenmiş. Sonra, Mir Ali'nin saraydan içeri girdiğini görünce çok sevinmiş. Fakat şarta göre hazinedeki altınların elden gideceğini düşünüp bir derdi iki olup gene canı sıkılmış. Padişah, Mir Ali'nin nasıl olup da sağ salim gelebildiğini merak ettiğinden çok, aslında vaat ettiği altınları vermemenin bir çaresini bulmak için sormuş:

“Mir Ali, doğrusunu söyle, geceleyin bir yerlerde ateş yakıldığını gördün mü?”. Mir Ali:

“Evet şahım, gece yarısı kible tarafında, uzak dağların birinde alevleri kırpışan bir lambaya gözüm düşer gibi oldu”, demiş.

Sultan Hüseyin:

“Demek öyle! O lambanın verdiği ışığın sıcaklığıyla ısınıp sağ kaldın yani! Ben de niçin diğerleri gibi soğuktan donmadın diyordum. Hayır! Biz böyle anlamamıştık ki! Ben, her kim ateş yakmadan dağda yatıp sağ kalsa, o adama boyu kadar altın vereceğim demiştim. İşte, erkânı devletteki bütün beyler şahittir.

Sana söylenen şartı yerine getirmedin”, deyip Mir Ali’ye, vaat edilen altınları vermekten kaçınmış.

Mir Ali, bu işi altınlar için değil de insanları boş yere ölümden kurtarmak için yaptığından, Sultan Hüseyin ile tartışmamış.

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin, Mir Ali’yi yoklatmış. Mir Ali evindeymiş ve gelen hizmetkâra:

“Sultana varıp de ki, Mir Ali şimdi ocağa ateş atıp çaydanlığı koymuş. Kaynayınca bir bardak çay içip derhal gelecekmiş”, demiş.

Padişahın bekleye bekleye takati tükenmiş. Dostu gelmeyince gene adam yollamış. Mir Ali, gelen herkese aynı cevabı verip yolluyormuş. Kısacası, Sultan Hüseyin beklerken akşam olmuş. O zaman “Bu kadar vakitte bir değil, yüz çaydanlık kaynatıp çay içerdi. Anlaşılan Mir Ali, gene bana bir oyun hazırlamışa benziyor. Kendim varıp dersini verip geleyim de bir dahaki sefere çağırduğumda eli ayağına dolaşsın”, diyen padişah, Mir Ali’nin evine doğru yol almış. Varıp baksa ki ocakta ateş yanıyor, Mir Ali ise çaydanlığını ateşten üç adım ileriye koymuş ve bağdaş kurup sakince oturuyormuş. Bunu gören Sultan Hüseyin:

“Sen de feraset var mı Mir Ali? Ateşten üç adım ötedeki çaydanlık nasıl kaynasın?”, diye öfkeyle sormuş. Mir Ali:

“Sultanım, uzak bir dağda kırpışmaları görünen lambanın alevi beni ısıttıktan sonra, topu topu üç adım ötedeki ateşin alevi çaydanlığı eritmez mi?”, diye cevaplamış.

Sultan Hüseyin bu sefer de yenildiğini itiraf etmiş ve:

“Bana kızmayın Mir Ali! Senin haklılığını biliyordum ama bir kez daha sınamak için o bahaneyi düşünmüştüm. Öyle olmasa altınları senin gibi yakın dostumdan esirger miyim? Sen benim baş vezirimsin ve hazinenin bütün sorumluluğu sendedir. İstedığın kadar almıyor musun?”, demiş. Mir Ali:

“Padişahım yalnız altına doymuyor desem de Mir Ali’yi sınamaya da doymuyor! Pekâlâ, Mir Ali ölünceye değin ne kadar sorunuz varsa, ne kadar sınamak isterseniz buyrun, hiçbir arzunuz kalmasın!”, demiş.

ASIL SAHİPLERİNE DÖNEN PARALAR^{T 9.1}

Mir Ali, Sultan Hüseyin ile sıkı dost olsa da padişahı bir kere bile evine misafirlığe çağırmamış. Bir gün bu iki dost, Mir Ali'nin evinin yanından geçerlerken padişah, vezirinin evine girmek istemiş. Mir Ali ise sessizce duruyormuş. Bunun üzerine padişah sessiz kalamayıp:

“Şunca yıldan beri kadirşinas arkadaşlarız; ama şimdiye kadar bir kere bile evine çağırıp bir bardak çay vermedin. Bunun nedeni nedir Mir Ali?”, diye sormuş. O da:

“Kendimi bildim bileli padişahlığın hizmetindeyim. Lâkin cenabı âlîlerinin de bir kere bile halin nedir, nasıl yaşıyorsun, ne eksik var deyip hal hatır sorup eşğimden girdiğini bilmiyorum. Benim, sultanın canı çekti mi, çekmedi mi diye düşünüp, misafir etmeye haddim yetmez”, deyip cevap vermiş. Sultan:

“Doğru söz söyledin, aslında erkânı devletteki beylerin halinden haberdar olmak, fakir fukaranın başını okşamak bizim borcumuzdur. Bir vesileyle gelmiş olduk, şimdi hanenizi geçip gitmek olmaz. Haydi Mir Ali, girin!”, demiş. Mir Ali:

“Rica ederim sultanım, buyrun!”, demiş ve içeri girmişler. Sultan Hüseyin'in içeriye girmesiyle hayretten âdeta aklı durmuş. Mir Ali'nin evi, seccadeleri toplanıp alınmış bir mescit gibi bomboşmuş. Padişah, eşikten atlayıp geçip dikkatle eve baktığında, evde yatak, yorgan ve eski bir pöstekiden başka bir şey olmadığını görmüş. Evin bir köşesinde Mir Ali'nin hatunu ip eğiriyormuş. Sultan Hüseyin, bu evin kendi baş vezirinin evi olduğuna inanamayıp:

“Bu ev kimin evi?”, diye sormuş. Mir Ali'nin hatunu:

“Baş vezirinizin, sultanım!”, diye cevaplamış. Sultan:

“Kim der ki burası baş vezirimindir diye! Hiç olmazsa oturmaya yarayacak doğru dürüst bir döşek olsaydı, o bile yok! Hiçbir şey düşünemez oldum, niçin bu kadar harap yaşıyorsunuz?”, demiş.

“Allah'a şükür canımız sağdır. Güçten kuvvetten de düştüğümüz yoktur! Elimizden geldiği kadar çalışıyoruz, ne de olsa bir nevi gün geçiriyoruz”, demiş Mir Ali'nin hatunu. Bunun üzerine sultan:

“Ben erine her ay yüz altın maaş tayin ettim. Mir Ali o paraları nereye savuruyor?”, diye sormuş. Kadın:

“Sizin verdiğiniz paralar, gerçek sahiplerine geri dönuvor sultanım. Ben vezirinizin hanesine gelin olup geldiğimden beri eski pösteği ile Nuh Nebi'den kalma şu çarktan başka bir şey görmedim”, demiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye dönüp:

“Çok şaşırdım, hazineden her ay aldığı paraları ne yapıyorsun? Sağda solda boşu boşuna para savuracağına evine doğru dürüst baksan olmaz mı Mir Ali?”, demiş. Mir Ali:

“Dışarıya çıkalım, hepsini acele etmeden anlatacağım”, demiş. Sultan Hüseyin razı olunca Mir Ali, padişaha:

“Hazreti âlilerine bir şartım var. Kabul ederseniz bana verilen paraların nerelere sarf olduğunu kendi gözünüz ile görüp anlarsınız”, demiş. Sultan Hüseyin de bu meselenin aslını merak ettiğinden:

“Pekâlâ, senin dediğin gibi olsun, razıyım! Söyle bakalım şartını!”, deyince Mir Ali:

“Şartım şu ki; yola çıkmadan önce üstümüzü başımızı birbirimizinkilerle değiştireceğiz. Zerbaflı libasınızı ve tacınızı bana vereceksiniz, benim cübbemi ise siz giyeceksiniz. Atlarımızı da değiştireceğiz. Ben önünüzden sanki padişahmışım gibi gideceğim siz de arkamdan geleceksiniz. Yol boyunca bana hiçbir şey sormayacaksınız”, demiş.

Sultan Hüseyin razı olmuş ve anlaştıkları gibi kıyafetlerini de atlarını da değiştirip şehri dolaşmaya çıkmışlar. Gide gide, şehrin bir kenarında sakatların, hastaların, dilencilerin, yoksul ve bîçarelerin yaşadığı fakirane mahallelerden birine varmışlar. Sultanın bedev atına binmiş olan Mir Ali'yi padişah zanneden mahalle sakinleri, hiç itibar etmeyip yanına bile yaklaşmaya korkmuşlar. Fakat Mir Ali'nin mütevazı kıyafetlerini giyen Sultan Hüseyin'in ise etrafını bir kalabalık sarmış. Kimi atının dizginini tutuyormuş, kimisi de sultanı itina ile attan aşağı indiriyormuş.

“Gözümüzün nuru, kurtarıcımız! Mir Ali! Sağ salim geldiniz mi? Ömrünüz uzun, mertebeniz bundan da ziyade olsun! Hoş geldiniz yüce üstadımız Mir Ali!”, diyen insanlar Sultan Hüseyin'in etrafında pervane olmuşlar. Sultan:

“Mir Ali, can birader! Allah aşkına beni bu kalabalığın içinden kurtar! Aldığın paraları nereye sarf ettiğini şimdi anladım. Fukaranın padişahı ben değil, aslında sensin!”, diye yalvarıp yakarmış.

Gürültü patırtı biraz dinince Mir Ali, her biri bir dertten mustarip bu kalabalığa hitaben:

“Biraderler! Sizlerin halinden haber almak için merhametli sultanımızın kendileri geldiler! Gönlünüzden geçeni hiç çekinmeden söyleyin, sultanımız sözü bir ve fukaraperver bir adamdır. Ne isteğiniz varsa şimdi söyleyin, hepsini yapacaklar”, demiş.

Ömrü boyunca bu mahalleye adım atmamış olan Sultan Hüseyin’in, gariplerin, fakirlerin halini sormak için geldiğini işiten halk, gene padişahın etrafını kuşatmış. Sultanın eteğini öpüp, secde etmeye başlamışlar. Kalabalığın gürültüsünden başı şişip zor durumda kalan sultan ise gene Mir Ali’ye:

“Mir Ali, can dostum, bana acıyın! Ne dersiniz yapacağım; ama beni buradan çabucak alıp çıkarın. Aksi halde bu kalabalık bize karıncalar gibi yapışıp öldüreceğe benziyor”, demiş. Mir Ali:

“Sultanım, kısa bir süre sonra, kış kılıcını savurup gelecek. Bu biçarelerin başlarını sokacakları bir yer ve kışın lâzım olacak yiyecekleri yok. Kendiniz düşünün, karlı kırağılı günlerde nasıl sağ kalacaklar? İşte bu sakat, hasta, kör ve ihtiyarlar da sultanımın fukaralarıdır! Onları ev bark sahibi yapıp, hazineden de para ayırırsanız sizi onların arasından alıp götürürüm”, diye şart koşmuş.

Kalabalığın gürültüsünden başı dönen padişah zaten güç belâ dayanıyormuş. Mir Ali’nin şartına “Tamam, tamam!”, deyip razı olmuş. Atına binerken de:

“Pekâlâ, oldu, senin dediğin gibi olsun Mir Ali! Bu gariplerin halinden haberdarım. Onların himayeleri için yeni bir ev yaptırıp vereceğim olsun!”, diye söz vermiş.

SULTAN HÜSEYİN İLE AKILLI ÇOBAN ^{T 10}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin, sarayında Mir Ali ile sohbet ederken laftan laf açılmış ve padişah:

“Dostum Mir Ali! Evvelâ bir adamın dört azası tam olacak. Nihayetinde sağlam vücutta sağlam kafa diye boşuna söylenmemiş. Akli tam olan insana üstat

da ilim de gerekmez. Dünyaya gelecek bir çocuk, akıllı ana babanın evladıysa köyde mi şehirde mi doğduğu fark etmez. Vakti geldiğinde her işi başarabilecek, güçlü bir adam olarak yetişir”, demiş. Mir Ali ise:

“Doğacak çocuk baştan bellidir lafınız doğrudur şahım. Ama insanın kemale erişmesi için sadece aklın kendisi yeterli değildir. Bence, o akla münasip zihin ve feraset olursa ve bilimle tecrübe de eklenirse nur üstüne âlâ nur olur. Sadece akılla iş bitirmek zordur”, deyip itiraz bildirir gibi olmuş.

Bunları duyan Sultan Hüseyin’in de inatçılığı tutmuş. Sürekli kendi fikrinin makul olduğunda ısrar edip, vezirinin de haklı olabileceğini düşünmek bile istememiş. Mir Ali de boş durmayıp konuşmuş. İkisi tartışa tartışa akşamı etmişler; fakat mesele hallolmamış.

O günlerde Sultan Hüseyin birazcık nezle imiş. Geceleyin sıtmalanıp bîtap bir halde yatmış. Sarıkları büyük, akılları küçük vezirler, âlimler kısacası bütün devlet erkânı padişahın etrafında pervane olup kalmışlar. Bu arada Herat şehrinin benim diyen bütün tabipleri de toplanmış. Yorgan döşek yatan sultanın gözüne dünya dar görünüp, tabiplerine:

“Muhterem tabipler, görüyorsunuz ki ahvalim çok çaresiz. Peymanem dolmuş gibi görünüyor. Kim derdime çare bulursa başından altın saçacağım. Şimdi bütün ümidim sizdedir. Bir çaresini bulun yoksa düzeleceğim şüphelidir!”, demiş.

Hekimlerin arasında çok görmüş geçirmiş bir hayli de yaşı olan biri varmış. Bu hekim, padişahın yanına gelip son derece hürmetkâr bir tavırla:

“Ey âlemler padişahım, ümitsiz olan şeytandır derler. Boşuna eziyet çekip gönlünüzü sıkmayın! Dert veren mevlam devasını da verir. Dünyada devasız dert yoktur. Nereniz ağrıyor, söyleyin. Derdinizin ne olduğunu anlarsak derhal tedaviye başlarız”, demiş.

Mir Ali, hekimlerin yalancı olduklarını biliyormuş. Bu yüzden bu hekimlerin sözlerine gülerek:

“Mevlana, padişahım derdinin ne olduğunu bilse sizleri çağırır mıydı?”, diye kinaye yapmış.

Kendi hekimlerine fazlasıyla güvenen Sultan Hüseyin ise:

“Bu devasız dert nereden yapıştı bilmiyorum. Beni tamamen esir aldı. Göğsümle omuzlarım sanki iğne batırılıyormuşçasına sancıyor. Ara sıra midem bulanıp, başım ağrıyor. Allah aşkına bir ilacını bulun!”, diye yine yalvarmış.

Hekimbaşı, yanında duran tabipler ve vezirlerle fısıldaşarak bir şeyler konuştuktan sonra padişahın devasını bulmuş gibi başını sallayarak:

“Âlem-penâh, söylesem dilim yanar, söylemezsem gönlüm. Gerçekten de çok ağır bir hastalığa müptelâ olmuştunuz. Derdinizin ağırlığından, işte gözlerinize kadar kıpkırmızı kızarmışsınız!”, demiş.

“Devası var mı?”, diye daha da halsizleşerek sormuş sultan. Hekimbaşı:

“Şahım, devası var tabii ki ama bulmak çok zor olsa gerek diye düşünüyorum”, demiş.

“Ben Horasan’ın hakanıysam elimden gelmeyecek iş yoktur! Çekinmeden söyle! Eğer Anka kuşunun yumurtası bile olsa bir anda getirtmeye gücüm yeter”, demiş Sultan Hüseyin. Hekimbaşı:

“Öyleyse dinleyin şahım! Bir ahmak ve bir akıllı adamın kanlarını karıştırıp bütün bedeninize sürerseniz inşallah tez günde bu dertten kurtulup düzeleceksiniz. Bundan başka çare yoktur, efendim!”, demiş.

Mir Ali, mühürdar olduktan sonra erkâm devletteki entrikalara son verip, yağmacı vezirlerin aşlarına su katmış. Bu sebepten vezirlerle arası açılmış. Gizliden gizliye kin besleyip, çoktan beridir bir fırsat bekleyen bu kırk vezir, padişahın hastalığı bahanesiyle şairden kurtulmak için bu hileyi düşünmüş. Çünkü Horasan serhatlerinde Mir Ali’den daha akıllı birinin bulunamayacağını en küçükten en büyüğüne kadar herkes çok iyi biliyormuş.

Baştabibin sözünü duyan Sultan Hüseyin, yastıktan başını kaldırmadan, tepesinde kollarını kavuşturmuş duran bekçilerine:

“Kulaklarımız sağır mı? Niçin kakılmış kazık gibi duruyorsunuz? Hemen her biriniz bir güzergâha doğru gidin. Bu şehri-i azimde akıllı ile ahmak çoktur. Derhal bir akıllı ile ahmağı bulup huzuruma getirin. Aksi takdirde hepimizi astırırım!”, diye bağırmış.

Muhafızlar, sergerdeler ve yüzbaşılardan hepsi atlarına binerken bir kısmı da yaya olarak yola çıkmış. Kurnaz vezirler bir ara, baş hakimi bir kenara çekip gizlice etrafa şöyle bir baktıktan sonra:

“Bu mülazimler padişahın bir dediğini iki etmeyip çabucak ahmak ile akıllı adamı önlerine katıp getirirler. Ahmak ile işimiz yok, ölüp gitse bile fark etmez. Ama akıllı diye getirecekleri adamı, bir yolunu bulup cahildir deyip kurtaralım. Onun yerine bilgiç Mir Ali’yi öldürtelim. O, hepimizden akıllı adamdır desek kimse sesini çıkarmaz”, deyip plan yapmışlar.

Vezirlerin niyetinin bozulduğundan bîhaber Mir Ali, kendi kendine “Memleketin günü bitse bu padişahların zulmü bitmezmiş! Halka bu kadar sitem ettikleri yetmiyormuş gibi bu ahmak hekimin fikri dert üstüne çıban oldu. Bu kadar yıldan beridir vezirlerle, halkın kanını sülük gibi emen padişahı insafa çağırarak yerine gene kanhorluğa sevk ediyorlar. Artık olan oldu, padişahın mülazimleri çabucak iki bahtı karayı tutup gelecekler. Şimdi, o günahsız fukaraların hayatlarını kurtarmak için bir çare bulmak gerek”, diye düşünmüş.

Padişahın mülazimleri, Pazar meydanını varıp “Akıllı adamı nereden bulsak acaba?”, deyip şaşkın şaşkın dururlarken kavun satan bir çiftçiye görmüşler. Mülazimlerden biri kavuncu ihtiyarın yanına varıp:

“Ey baba! Görmüş geçirmiş bir adama benziyorsun. Bizim bir müşkülümüzü hallediversen diyecektik. Padişahımız ‘Bir akıllı ile ahmak adamı bulup gelin’ diye buyurdu. Buraya geldik ama nereye baksak insan dolu. Sanki karınca yuvası. Fakat bu insanların içinde ahmak kim, akıllı kim bilinmiyor. Öyle ya! İnsanın nasıl olduğu alnında yazmıyor. Bu iki insanı bulamazsak padişah hepimizin kellesini alacak. Bize bir akıl ver, nasıl edip de bulacağız o iki adamı?”, demiş.

Yaşlı çiftçi:

“E oğlum, burada ahmak adam ne yapsın! Zahmet çekip yetiştirdiği ürününün bir kısmını satıp hayatını idame ettirmeye akli yeten adama ahmak demek olur mu? Ama ticaretinin hesabını zar zor denkleleyen bu biçare çiftçilere akıllı demek de zordur ya! Size akıllı adam lâzımsa medreseye gidin. Adamın akıllısı orada olur. O mübarek dergâhın toprağını yalayan talebeler arasında, sizin aradığınız akıllı adamı bulmak tuhaf olmaz”, deyip akıl vermiş.

Mülazimler “İş anca kolaylandı”, deyip atlarına kamçı vurup yakınlardaki medreselerden birine varmışlar. İçeri girdiklerinde medresenin bütün hocalarının mürit toplamak için köylere gittiklerini ve sadece tek bir talebenin kendi hücreinde oturup kitap okuduğunu görmüşler. Mülazimler bu gencecik talebenin

ellerini arkasına bağlayarak önlerine katıp, ayağını yere bile değdirmeden yanlarında götürmüşler. Çocuk, silahlı adamları görünce korkusundan dili tutulup, akli başından gitmiş. Biraz yürüdüktan sonra, hafif hafif kendine gelmiş ve anlaşılmaz bir şeyler söyledikten sonra bülbül gibi feryat ederek mülazimlere yalvarıp yakarmaya başlamış:

“Can ağalar! Ben bîçare bir talebeyim. Hiçbir günahım yok! Ömrüm bina olalı karıncayı bile incitmedim. Gençliğime acıyın, Allah hakkınızda hayırlısını versin, beni bırakın!”

Mülazimler, bu feryat figana kulak salar mı hiç! Bîçarenin başını yumruklayıp, iki gözüne yaş doldurup padişahın huzuruna doğru yol alıyorlarmış:

“Sırtın ince, yaşın küçük demezse bu dünyada senden daha akıllı adamı bulmak zordur. Çok fazla ağlama da hızlı yürü! Sen bize lâzımsın. Sen de başkalarına benzeyip, seyr-i temaşaya gitseydin ölür müydün? Gezmek dururken kitap okuyorsun. Kendi canına kendin kast ettin”, deyip talebeyi ite kaka götürmüşler.

Hulâsa mülazimlerden birkaçı talebeyi alıp gidedursun şimdi sözü başka hizmetkârlardan işitin. Bunlar şehri dört dolanıp hiçbir yerde ahmak adam bulamamışlar. Piyade olanların ayaklarına kara sular inip, çarıkları sökülmiş. Nihayet kale kapısının önüne vardıklarında hepsi toplanıp:

“Şehirden ahmak adam bulamadık şimdi şuradaki köyleri de bir gezip görelim”, deyip yola düşmüşler. Biraz yürür yürümez uzaktan türkü söyleyerek gelen bir adam görmüşler. Biraz daha yakınlaştıklarında görmüşler ki adamın sırtındaki elbisesi kırk yamalıymış ve belini de bir kınnap ile bağlamış. Başında Nuh Nebi'den kalma eski bir çöğirme varmış. Ayağındaki çarıkları ise eskilikten pare pare olmuş ve yırtık yerlerinden de ayak parmakları görünüyormuş. Bunlara aldırımsızın adamcağız, elindeki eğri sopasını saz yerine oynatıp türkü söyleye söyleye gidiyormuş. Hizmetkârlar bir kenara çekilip sessizce beklerken, adam onlara bile bakmadan türküsünü söylemeye devam etmiş. Hizmetkârlar:

“Bu adam aradığımız adama benziyor. Akli olsa türkü söyleyene kadar karnını doyurup, üstünü başını düzeltmeyi düşünmez miydi? Gün boyu dolaşmamıza degecek şeyi burada bulduk”, deyip tek kelime bile etmeden adamcağızı apar topar tutmuşlar. Akli başından giden bîçare yolcu ne olduğunu anlamadan çırpınıp dururken mülazimler:

“Ey cahil, niye debeleniyorsun? Sen padişahımıza lâzım oldun. Şimdi seni şahımızın yanına götürüyoruz”, demişler. Bunu duyan yolcu:

“Belâ kaza gibi yapışncaya kadar böyle söyleseniz olmaz mıydı? Az daha korkudan ödüm patlayacaktı! Padişah çağırmuş ise hükmen varmak gerekir. O zatın hizmetini yapmak herkese nasip olmaz”, deyip mülazimlerin önüne düşmüş.

Velhâsıl kelam, mülazimler akıllı ile ahmak lâzımsa işte bunlar deyip talebe ile yolcuyu önlerine katıp ite kaka Sultan Hüseyin’in huzuruna getirmişler. Devlet erkânı, padişahın yattığı yere toplanmış oturuyorlarmış. Ahvali perişan adamı gören Sultan Hüseyin, yastıktan başını kaldırıp:

“Ey bedevî kimsin? Ne iş yaparsın?”, diye sormuş. Yolcu:

“Sultanım, ben sâye-i devletinizde koyun bakarak rızkını çıkararak bir çobanım”, deyince:

“Çok güzel”, demiş sultan.

Çobanın yanında duran medrese talebesi, korkusundan tir tir titrerken yüzünde kan kalmayıp, birkaç kez yıkanmış bez gibi bembeyaz olmuş. Bunu gören çoban, sopasına dayanıp:

“Efendim, bu bîçarenin günahı nedir? O da mı benim gibi padişahlığa lâzım olanlardan? Sahi, biz size ne için lâzım olduk? Ne iş olursa buyurun şahım, elden geldiğince hizmetinizdeyiz”, demiş. Sultan Hüseyin gülümseyerek:

“Bunca yaşa gelmişsin ama kafan çalışmıyor cahil! İş buyuracak olsam sarayımdaki hizmetkârlar kurudu mu? İşin aslını sorarsan sizleri başka bir maksat için arattım. Üç dört gün oldu ben bir devasız derde müptelâ oldum. Sizlerin sıcacık kanı derdime şifa olacakmış. Şimdi anladın mı?”, demiş.

Bunu duyan talebe hüngür hüngür ağlamaya başlamış. Çoban ise sopasına dayanarak hiç istifini bozmadan:

“Efendimin dertlerine derman olabilsek, nerede! Başka arzumuz kalmazdı. Sizin gibi bir memleket ağası için bir değil yüz canı feda etsek azdır. Ama ben bir şeyi anlamadım. Böylesi büyük bir memlekette ikimizden başka şahımızın dertlerine deva olacak adam mı bulunmadı yoksa tabipleriniz sadece ikimizin kanını mı buyurmuştu?”, diye sormuş.

“Çoban! İşte şu ak destarlı ihtiyar, tabiplerimin başı olur”, diye Sultan Hüseyin hekimler başını gösterip sözüne devam etmiş:

“Yurdumuzda bu kişiye denk bir tabip daha yoktur. Çok bilgiç olmakla beraber bütün dertlerin devası ona ayandır. Benim derdimi anlayıp çare bulur. Şimdi de bir ahmak ile bir akıllının kanından şifa bulacağım. Bunun için ikinizi buraya çağırttım. Şimdi sizleri öldürteceğiz, imanını teslim et, cahil çoban!”, demiş. Çoban:

“Öyleyse akıllı kim, ahmak kim?”, diye sorunca Sultan Hüseyin:

“Ey bahtı kara bedevî, yaratan mevlam akıl dağıtırken sen neredeydin? Kim bilir belki de bu parlak cihanda senin kadar kalın kafalı bir adam olmasa gerek diyorum! Akıllı dediğimiz ise işte şu yanında duran talebe. Medresenin bütün talebeleri köyleri gezmeye gittiklerinde, dünya ile işi olmayıp, oturup sadece kitap okuyan bu yiğit akıllı olmasın da kim olsun?”, diye cevap vermiş. Çoban, korkudan rengi atmış talebeye şöyle bir bakıp:

“Efendim, yedi ölçüp bir kes demişler. Güvendiğiniz hekimlerin sözüne uyup, memleketin, milletin kınamalarına maruz kalmayın”, demiş.

“Bu nasıl söz çoban! Ne demek istiyorsun?”, diye merakla sormuş sultan.

“Âlem-penâh, sadece medresenin dört duvarıyla, kitaptan başka bir şeyi görmemiş, bilmemiş bu talebeye akıllı demek olmaz. Niye dersenez, medrese talebelerinin kafasında civciv akli kadar akıl yoktur. Kitaplarda yazılı şeyleri okuyup, müderrisin verdiği dersleri ezberlemekten başka şey bilmezler. Hal böyleyken bu biçarelerin kellesinde akıl ne arar şahım? Çocuğun günahını affedin, varıp kitabını okusun”, demiş çoban.

Sultan Hüseyin, biraz düşününce çobanın sözlerinde haklı olduğunu anlamış ve “Bîçare talebe daha çok küçük bir çocuk. Bunca sarıklı kelleler dururken ana sütü ağzından gitmemiş bir çocuğun ömrüne kastetmek hiç de insafli değil” diye düşünmüş ve çobana:

“Haklısın çoban. Öldüreyim desem talebe çok küçük, kıyamıyorum. Bırakayım desem can tatlı. Keşke akıllı adamı bulmak kolay olsa, bunu bile güç belâ bulduk”, demiş. Çoban:

“Sultanım, aslında mülazimlerin doğru tayin edememişler. Akıllı adamı bulacağız diye o kadar gezdikten sonra bula bula bu talebeyi mi bulmuşlar! Önünden akan suyun değeri olmazmış dedikleri gibi en akıllı, en bilge kişilerin hepsi yanınızda duruyor, bilmez misiniz? Padişahım, benim bildiğim kadarıyla her işi kendi akıyla bilip yapan kişiye akıllı derler. Böyleyken sizin

baştabibinizden daha akıllı bir adam olmasa gerek. Hatta siz de ona çok bilgiç deyip övdünüz. Bence, dünyadaki bütün dertlerin devasını bilen baştabibiniz akıllı olmayacak da kim olacak? Eğer size en bilge kişinin kanı lâzımsa işte tabip cenapları bir değil, bin canı olsa da kurban etmeye hazır duruyorlar”, demiş.

Çobanın sözleri padişaha son derece makul gelmiş ve:

“Çoban doğru söyledi. Talebeyi bırakın, yerine baştabibi bağlayın!”, diye emretmiş.

Mülazimler medrese talebesinin ellerini çözünce bîçare kurtulduğuna şükürler edip, çakalın ağzından kaçan sülün gibi bir anda ortadan kaybolmuş. Padişahın emriyle baştabibi tutup bağladıklarında, hekimbaşı padişahın ayaklarına kapanmış. Başındaki kazan kadar sarığı yere düşüp yuvarlanan hekimbaşı, ağlayarak yalvarıp yakarmış:

“Efendim, merhamet edin! Çocuklarım yetim kalmasın! Bende akıl ne gezer! Bu ham kafada zerre kadar akıl nişanesi yoktur!”

Sultan Hüseyin ise ona öfkeyle:

“Ey cahil! Şu akılsız kafanla ipe sapa gelmez şeyleri nasıl düşünüp buluyorsun? Yazık sana verilen baştabiplik görevine!”, diyerek bağırarak ve muhafızlarına:

“Önceki bîçarenin yerine bunu kesin!”, diye buyurmuş.

Mülazimler derhal baştabibin ellerini arkasına bağlayıp, kellesine yumruk, gözüne yaş salıp, yüreğini, bağırını dağılayıp, kan yalayan cellatların yanına götürmüşler. Sonra padişah, uzunca bir süredir bastonunu dayanmış duran çobana dönüp:

“Evet çoban, niye sessiz kaldın? Konuş bakalım, kulağım sende”, demiş.

Çoban ise duruşunu hiç bozmadan:

“Padişahım, ben yılda altı kuzu karşılığında yedi yıl boyunca bir beyin koyunlarına baktım. Yedi yıllık hizmetimin karşılığı kırk iki kuzudur, değil mi?”, demiş. Sultan Hüseyin:

“Öyledir, tabii ki”, deyip başını sallayarak tasdik etmiş.

“Öyleyse söyleyin, hesap kitaba akıllı yeten adam nasıl ahmak olsun şahım? Okur yazarlığım olmasa bile kendi hakkımı, hesabımı bilirim. Beyin, sürüyü elime verdiğinden beri değil kuzu, bir oğlak bile verdiği yoktu. Dün onunla hesap kitap yapıp, yedi yıllık hizmetimin hakkını aldım. İhtiyacım olan şeyleri ve

üstüme başıma giyecek bir şeyler de alayım deyip pazara gidiyordum. Sarayınızın kapısının önünde duran mülazimler tek bir kelime bile etmeden beni yakaladılar. Hakkımı aldığım için sevinçten türkü söylüyordum ama onları görünce aklım başımdan gitti. Nihayetinde kendi hakkını talep etmeye akli yeten bir adam ahmak olur mu şahım?”, deyip sözünü bitirmiş çoban.

Sultan Hüseyin, biraz düşünüp:

“Pekâlâ çoban. Doğru söz söyledin! Bu kadar şeye akli yeten adama ahmak demenin kendisi düpedüz cahillik. Tamam, lafa bir kere başladın mademki, devamını da getir. Ahmak adam nasıl olur, sen bize söyle!”, demiş. Çoban:

“Padişahım, ahmak adamı nereden bulacağınızı bilemem ama onun nasıl olduğunu söylemem mümkündür”, deyince sultan:

“Hadi söyle, bakalım!”, demiş.

“Bence hırsızdan daha ahmak adam olmasa gerek”, demiş çoban.

“Doğru söylersin, dağ kurtsuz memleket hırsızsız olmaz ama hırsızlara ahmak deyişinin sebebi nedir?”, diye sormuş sultan. Çoban da:

“Eğri işin eğriliği bir yıl sonra da bilinirmiş şahım. Hırsızın bir yaptığı bilinmezse ikincisi mutlaka bilinir. Adı çıkıp millete rüsva olunca başka memleketlere gitmeye mecbur olur. Alışmış kudurmuştan beterdir dedikleri gibi eli eğri adam nereye gitse mutlaka hileli bir işe el uzatır. Orada da ipliği pazara çıkıp, yedi memlekete şöhreti yayılır. Helal işe razı olmayıp, milletin malına mülküne göz koyan hırsızların yaptığı, düpedüz ahmaklıktır”, diye cevaplamış.

Çobanın akıllılığına hayran kalan Sultan Hüseyin, yerinden doğrulup oturarak:

“Aferin çoban! Babana rahmet! Doğru söz dedin!”, demiş. Sonra eşik önünde el bağlayıp duran hizmetkârlarına:

“Yazıklar olsun sizin gibi mülazimlere! Kelle diye kafanızda kavak taşıyorsunuz. Akıllı kim, ahmak kim diye sorup soruşturmadan, insan bulduğu kişiyi sürükleyip getirir mi? Derhal çobanı bırakın, kendi yoluna gitsin. Fukaraya gün göstermeyen hırsızlardan birini tutup getirin!”, diye emretmiş.

O sırada, uzunca bir süredir olan biteni seyreden Mir Ali söze karışıp: “Efendim, memlekette hırsız da çok, namuslu da. Hırsızları yakalayıp zindana atmak iyi bir tedbir. Ama sizin derdinize kimsenin kanı çare olmaz. Bir kâse erişte aşına acı biber katıp içtikten sonra bir de terleyip uyursanız bütün bedeninizdeki

hastalık derhal çıkıp gider. Ertesi güne hiçbir şeyiniz yokmuş gibi olursunuz”, diyerek fikir beyan etmiş.

Bunları oldukça makul bulan Sultan Hüseyin, Mir Ali’nin dediği gibi acılı üğre aşı emretmiş. O sırada Mir Ali:

“Eğer izin verirseniz bir ricam var. Cenabı âlilerine beyan etsem”, demiş. Sultan Hüseyin, başını sallayıp izin verince:

“Şu gariban çobanın isteğini yerine getirseniz”, demiş

“Çok yanlış işin var Mir Ali”, demiş sultan. “Bırak gitsin, yolundan çevirme, pazara gidip alacaklarını alıp yaşadığı yere geri dönsün. Bütün çobanları saraya alırsanız, sürülere kim bakacak?”, diye de devam etmiş.

Bunun üzerine:

“Şahım, aklınızda mı? Bir vakitler akıl, idrak hakkında sohbet etmiştik”, demiş Mir Ali.

Sultan Hüseyin:

“Doğru, konuşmuştuk. İşte senin de gördüğün gibi ben haklı çıktım. Çoban, akıllılığı sayesinde sağ kaldı. Öyle değil mi?”, diye sormuş. Mir Ali:

“Öylesine öyle ama çobanın aklına yaraşır fehim-feraseti, uzun yılların verdiği tecrübeleri olmasaydı, istediği kadar zeki olsun elinden bir iş gelmezdi. Fırsat varken sorun bakalım, başka bir mesleği var mıymış?”, demiş.

Sultan Hüseyin baksa ki çoban çoktan saraydan çıkmış. Padişah, halsizliğini unutup yerinden fırlamış ve sarayın penceresine doğru yürümüş. Bakmış ki çoban kapıya doğru gidiyor, hemen arkasından:

“Hey çoban, senin asıl mesleğin nedir?”, diye bağırmış. Çoban:

“Sultanım, ben sahrada doğup büyümüş adamım. Göz açıp gördüğüm ağıl ile otlaktır. Beş günlük dünyada yayladan başka bir şey görmedim. Çobanlıktan başka hünerim de yoktur. Fakat sizin fermanız sebebiyle saraya geldim. Bu yaşa gelinceye kadar şehre gelmişliğim yoktu”, diye cevaplamış.

5.2.2. Türkmen Rivayetleri

5.2.2.1 I. Bölüm²¹⁸

YILDIZ GÖREN^{T 1.2}

Horasan'ın padişahı Sultan Hüseyin'in babası da padişahmış ve Mir Ali'nin babası onun yakın hizmetkârlarından biriymiş. Günlerden bir gün kuyruklu yıldız hakkında bir söylenti çıkmış. Padişah, âlimlerine, hekimlerine sormuşsa da onun sebebini bilen olmamış. En sonunda padişah, müneccimlere başvurmuş. Falcılar, bir müddet sonra bir kuyruklu yıldızın doğacağını söyleyerek devam etmişler:

“Padişah-ı âlem, kuyruklu yıldız her otuz yılda bir doğar. Ömrü cızlan böceğinin ömrü kadar kısadır. Bu yıldız ancak bir yemek pişimi kadar görünür. Kim o yıldızı görürse ve yıldız batmadan önce hanımıyla yaklaşırsa ve de bir çocukları olursa, o çocuk çok akıllı olurmuş.”

Müneccimler, kuyruklu yıldızın hangi yılda, hangi ayda doğacağını da tahminen söylemişler.

Padişah, şehirden bir ses yetimi uzaklıkta, görünebilecek ortalık bir yerde yüksek bir minare inşa ettirip, Mir Ali'nin babasını da burada durmaya razı etmiş. Ona, gündüz yatmasını gece ise gözünü bile kırpmamasını tembihlemiş. Söz konusu yıldız doğar doğmaz da kendisine haber vermesini de ferman buyurmuş.

Mir Ali'nin babası nihayet bir gece kuyruklu yıldızın doğduğunu görmüş. Derhal minareden inip padişahın yanına doğru yola düşmüş. Hızla giderken yolda bir koyun sürüsünü ürkütmüş. Koyunların çobanı, itlerinin yardımıyla Mir Ali'nin babasını tutup:

“Hırlı mısın, hırsız mısın?”, deyip sormuş. O da itlerin ağzından sağ salım kurtulduktan sonra güç bela konuşup:

“Ben hırsız değil padişahın adamıyım. Bırak beni, çok acele bir haber götürüyorum!”, demiş. Çoban:

“Ne haberin varsa söyle! Yoksa bırakacak değilim!”, deyince yıldızı gören gökyüzüne doğru elini uzatıp:

²¹⁸ Bu bölümdeki rivayetler künyesi verilen eserden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır: Berdi Kerabayev, (1948) : Miralı (Novayı), Türkmen Dövlətneşir

“İşte, görüyor musun? Sen bütün ömrünü çölde geçirsen bile daha böyle bir yıldız görmüş değilsindir. Bu yıldızın ayrı bir özelliği var”, demiş. Çoban da:

“Nasıl bir özelliği var?”, diye sormuş. Yıldız gören:

“Her kim bu yıldız batana kadar hanımına yaklaşırsa ve ondan bir çocuğu olsa, bu çocuk çok akıllı olurmuş”, diye cevaplamış. Çoban bunun üzerine değneğini sırtına atıp, koyunlarını da itlerine bırakıp evine doğru yola çıkmış.

Yıldız gören nihayet sarayın kapısına gelip çaldığında kapıdaki muhafız:

“Ne haber getirdiğini söylemezsen açacak değilim!”, demiş. O da eliyle gökyüzünü işaret edip kuyruklu yıldız gösterdikten sonra yıldızın özelliğini ona da söylemiş. Muhafız elindeki anahtarları şingirdatıp kapıyı açmış ve kendi odasına doğru hızla yürümüş.

Yıldız gören, padişaha haber verdikten sonra padişah bir müddet ağzı açık yıldız bakakalmış. Sonra ayağındaki terliklerini fırlatıp en sevdiği hanımının yanına doğru koşar adım gitmiş. Yıldız gören de kuyruklu yıldız bakıp biraz düşündükten sonra:

“Yıldız gören ben, haber veren ben, keyif çatan başkaları! Benim böyle durmam niye? Hakikaten de ahmağım! Varsın benden de akıllı bir oğul dünyaya gelsin!”, deyip kulübesine doğru yönelmiş.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra padişah yine müneccimlere fal baktırmış. Müneccimler:

“Kuyruklu yıldız gören dört kişi olup, bunlardan dünyaya dört çocuk gelecek. Bunların ikisi kız, ikisi erkek olup, birisi de senin oğlun olacak”, demişler.

Padişah bir yandan çok akıllı bir çocuğu olacağına sevinse de diğer yandan başkalarının da çocuğu olacağını duyunca kıskanmış ve yıldız görene:

“Ben sana ne demiştim? Bu sırrı benden başka kimse bilmesin, kuyruklu yıldız benden başka kimse görmesin dememiş miydin? Kendi ekmeğinle mi oynuyorsun?”, demiş. Yıldız gören, padişahın önünde diz çöküp:

“Ey padişahım, bir kaşıklık kanımı bağışlarsanız sebebini size malum edeyim”, demiş. Padişah ruhsat verdikten sonra yıldız gören olan biteni anlatmaya başlamış:

“Âlemlerin şahı, size haber vermek için aceleyle gelirken engin sahranın hâkimi haydutları ile beraber etrafımı sardı. Meseleyi söylemezsem

bırakmayacağını malum etti. Vaktin kısalığını ve size haber ulaştırmanın zaruriyetini dikkate alınca söylemeye mecbur oldum”.

Padişah esasını yere fırlatıp öfkeyle bağırması:

“Benim nefesimin yettiği yerde benden başka hâkim de kimmiş?”. Yıldız gören:

“Ey şahım, bağışlayın! Siz bütün dünyanın hâkimisiniz ama sizin olmadığınız yerde çöldeki çoban da kendi hükmünü sürer”, diye cevaplamış. Bunun üzerine:

“Pekâlâ, ikincisi kim?”, diye sormuş padişah. Yıldız gören:

“Şahımın demirden kalesi var ki üstünden kuş olup uçsan kanadın kırılır. Huzurunuzda tez gelebilmek için kapıdaki muhafıza yıldızın kuyruğunu tuturmaktan başka çare bulamadım”, demiş.

Padişah feleğin çarkının nasıl döndüğünü biraz düşündükten sonra sakalını sıvazlayıp, dert yanarak:

“Ey hilebaz dünya! Ben kim, benimle beraber at koşuranlar kim? Çoban, kapıcı! Pekâlâ üçüncüsü kim?”, diye sormuş. Yıldız gören:

“Ey padişahım, size haber verdikten sonra gökyüzünden aşağı doğru süzülen yıldız, kuyruğunu boynuma dolayıp beni ensemden sürüklediğinde kulağıma ‘Cenaplarının doğacak evladı için bir hizmetkâr yetiştir’ diye bir nida geldi. Bunun için günahkâr kulumuz da bir tohum bıraktı”, demiş.

Aradan dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat geçtikten sonra padişahın Sultan Hüseyin, yıldız görenin ise Mir Ali isimli oğulları, çoban ve kapıcının ise birer kızları dünyaya gelmiş.

MİR ALİ İLE SULTAN HÜSEYİN^{T 11.1}

Sultan Hüseyin, babasının köşkünde yetişip delikanlı olduğunda şehirde kendine denk bir sohbet arkadaşı bulamayınca atına atlamış ve halk içinde dolaşmaya çıkmış.

Tam donanımlı bedev atının üstünde, başında tacıyla şehzadenin geldiğini gören Mir Ali, tanımamazlıktan gelip sanki ayak yoluna oturur gibi oturup, elindeki çöreğini yemeye ve üstündeki şeyleri toplayıp iki tırnağının arasında ezmeye başlamış.

Mir Ali'nin böyle oturuşuna şaşırın Sultan Hüseyin, atının başından çekip seslenmiş:

“Ey yiğit! Bu nasıl oturuştur böyle?”. Mir Ali, Sultan Hüseyin'e dikkat etmeksizin ve halini hiç bozmadan:

“Niye soruyorsun? Nasıl oturduğumu görmüyor musun?”, demiş. Sultan Hüseyin:

“Gördüğüm için soruyorum ya!”, demiş. Mir Ali:

“Yeniye bırakıp eskiiyi çıkarıyorum. Böylece düşmanı avlıyorum!”, deyince bu cevap Sultan Hüseyin'in hoşuna gitmiş ve sormaya devam etmiş:

“Sizin eviniz nerede?”. Mir Ali:

“İşte arka sırada, gün batımı tarafındaki kırk direkli ev bizimkidir”, deyince Sultan Hüseyin:

“Evinize gelsem misafir eder misiniz?”, diye sormuş. Mir Ali, Sultan Hüseyin'e dikkatle bakıp:

“Vay, şehzadem siz miydiniz? Bağışlayın! Şehirde doğup büyüdüğünüz için kendi halkınızın gelenek ve göreneklerinden haberiniz yok galiba! Türkmen halkı misafirini babasından yüce addeder, demiş.

Bunu duyan Sultan:

“Evinize gittiğimde beni karşılayacak birileri var mı?”, diye sormuş.

“Tabii ki”, demiş Mir Ali ve devam etmiş:

“Bizim kuyruğu kesik, ala renkli bir köpeğimiz vardır. O, daha sizi görür görmez karşılar”. Sultan:

“Bana ikramda bulunur musunuz?”, deyince Mir Ali:

“Bulursak birini keseriz, bulamazsak ikisini”, demiş. Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin dediğini anlamayıp sormuş:

“Ne demek istiyorsun?”. Mir Ali de:

“Yakınıımızdan yöremizden bulursak bir çebiş keçi ya da bir toklu alırız. Olmazsa gebe bir keçimiz var onu keseriz”, demiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin cevabı gibi hem karmaşık hem de onun damarına basacak bir soru sormayı aklından geçirmiş. Fakat gene de Mir Ali'nin verdiği cevap biraz kırıncı da olsa laftaki ve konuşmadaki ustalığı, zekiliği sultanın hoşuna gitmiş. Kendi kendine:

“Ben bunu yanıma alıp onunla dost olsam, hiçbir zaman keder yanımdan bile geçemez. Üstelik laftaki mahirliğinden, akıllılığından ben de faydalanırım. Böylece hiçbir yerde, hiç kimseden lafta da akılda da altta kalmam”; diye düşünüp Mir Ali’ye güler yüzle:

“Pekâlâ yiğit, senin adın ne?”, diye sormuş. Mir Ali, duruşunu hiç bozmayıp:

“Mir Ali”, demiş. Sultan Hüseyin:

“Çok güzel. Benim adım Sultan Hüseyin. Bir gördüğün tanış, iki kez gördüğün kardeştir diyen söz vardır. Gel, bundan sonra biz de dost olalım”, deyince, Mir Ali, önce Sultan Hüseyin’in atına, üstündeki kıyafetlerine sonra da kendi üstüne başına şöyle bir bakarak, eskilikten kolları lime lime olmuş buruşuk gömleğine göz gezdirip cevap vermiş:

“Şehzade, bağışlayın! Dostluk güzel şey. Fakat Türkmenler’in, eşek kendi dengini kaşır diye bir sözü var. Sizin gönlünüz naziktir. Bizim dostluğumuz koyunla kurdun, tilki ile aslanın dostluğuna benzemesin”.

Mir Ali ne kadar uğraşsa da Sultan Hüseyin onu kendi iradesine bırakmayıp beraberinde saraya götürmüştü. Böylece Mir Ali ile Sultan Hüseyin bir evde, bir otağda yaşayıp aynı hocadan ders alıp âlim olmuşlar. Sarayda hayat her ne kadar çok güzel olsa da tavşana doğduğu tepe dedikleri gibi Mir Ali de kendi doğup büyüdüğü yerleri, engin sahrayı hiçbir zaman unutamamış. Üstüne üstlük bir gün Sultan Hüseyin:

“Poturunun yırtığını, gömleğinin bitini unuttun mu? Sen kim oluyorsun da bana akıl veriyorsun?!” diyerek Mir Ali’yi incitmiş. Mir Ali, Sultan Hüseyin’e cevap vermeyip dilini ısırması ve uygun bir vakit bulunca da saraydan ayrılmış. Bir müddet sonra Mir Ali’yi incittiği için kaçırılan Sultan Hüseyin’in canı sıkılmaya başlamış. Sarayda huzur bulamayıp Herat’ta, Buhara’da, Mari ve Ahal’da Mir Ali’yi bulmak için gezmiş fakat hiçbir yerde bulamadığı gibi onun gören, bilene de rastlamamış.

Sultan Hüseyin saraya dönüp geldikten sonra çok düşünmüş. Mir Ali belki Hive, Daşhavuz taraflarına gitmiştir diye düşünüp o vilayetlere akıl almaz bir ferman salmak istemiş. Çünkü bu fermanı duyan Mir Ali’nin boş durmayacağını tahmin ediyormuş. Padişahın fermanı şöyleymiş:

“Hive, Daşhavuz halkına fermandır ki sizin kısıraklarınızın pis kokusu yüzünden benim atım tavlada bile duramıyor. Bu yüzden size hükmümdür ki her kim kısırağını meydana salarsa, kısırak sahibinin de şehrin valisinin de gözleri oyulacaktır”.

Sultan Hüseyin’in bu hükmünden sonra kimse kısırağını bir yerden başka bir yere götürememiş. Halkın durumu gittikçe kötüleşip kısıraklar da durdukları yerde huzursuzlanmaya başlamışlar. Mir Ali, halkın bu durumuna daha fazla tahammül edemeyip:

“Bana beş altı koyun verin, ben sizi bu fermanıdan kurtarırım”, demiş.

Böylece Mir Ali, koyunları önüne katıp Herat’a doğru yola çıkmış. Herat’a beş günlük mesafe kalınca Mir Ali, koyunları kendi başına bırakmış. Başı boş kalan koyunlara kurtlar dalıp parça parça edip yemişler. Mir Ali de yüzünü Herat’a doğru çevirip avazı çıktığı kadar:

“Heyy alabay! Akbay! Karabay! Heyy!”, diye bağırmış.

Bağırmaktan Mir Ali’nin boğazı mahvolursa da Herat’ın itlerinden biri bile gelip yetişmemiş. Koyunlarını telef edip değneğini sürükleyerek Herat’a varan Mir Ali, rastladığı itleri dövmeye başlamış. İtlerin sahipleri de “Çoban kılıklı bir yiğit itlere saldırıyor”, diyerek Sultan Hüseyin’e şikayette bulunmuşlar. Sultanın buyruğu üzerine askerler derhal Mir Ali’yi yakalayıp saraya getirmişler. Uzak yolun sebep olduğu yorgunluk yüzüne vurmuş olan çobana Sultan Hüseyin:

“Ey yiğit, itleri niçin dövüyorsun?”, diye sormuş. Mir Ali:

“Kendi vazifelerini yerine getirmedikleri için”, diye cevap verince sultan:

“Ne vazifesi?”, diye tekrar sormuş.

“Pendi’nin çölünde koyunlarıma kurt saldırdı. Ben de Herat’ın itlerinin adını söyleyerek avazım çıktığına bağırsam da hiçbiri gelmedi. Sürüden geriye kalan işte bu değneğim olduğu için o da parça parça oluncaya kadar gördüğüm itlerin aklını başına getirmeye niyet etmişim”, diye cevaplamış Mir Ali. Bunun üzerine sultan:

“Ey ahmak çoban! Taa Pendi’den Herat’a sesin yetişir mi hiç?”, diye sorunca Mir Ali de:

“Ey padişahım, itin önüne gelen kurdun önüne de gelir. Hive’nin, Daşhavuz’un kısıraklarının kokusu iki aylık yoldan Herat’a geliyorsa benim sesim yalnızca beş günlük yoldan Herat’a gelemes mi?”, diye sormuş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali'yi simasından tanımasa da sözlerinden tanımış ve ona doğru atılıp sıkıca kucaklamış.

NE İÇİN? ^{T 12.1}

Bir gün Sultan Hüseyin ile Mir Ali eski kanun defterini karıştırırken şaşkıncu bir şeye rastlamışlar. Sultan Hüseyin'in babası, kuyruklu yıldız doğduktan sonra Sultan Hüseyin ile Mir Ali'den başka dünyaya iki kızın daha geleceğini altın kaplı, ipek kağıtlı deftere yazdırmış. Bu kızların aşkı, yeni yetme delikanlıların her ikisinin de aklına düşmüş. Fakat kızların nerede oldukları ve onları nasıl bulacakları malum değilmiş. Bu kızları akıl fikir yoluyla bulmaktan başka çare olmadığında karar kılmışlar. Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye Hive ve Daşhavuzlular'a verdiği fermana benzer bir ferman vermeyi düşündüğünü söylediğinde Mir Ali bu fikri hiç makul bulmayıp:

“Kızların tabiatı nazik olur. Öylesi manasız bir ferman kızlarda bize karşı sadece hoşnutsuzluğa sebep olur. Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır diyen atasözüne göre onları mülayim sözlerle ortaya çıkaralım ya da nafil bir işi gözler önüne serelim”, demiş. Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin son teklifini makul bulup derhal iki muhafıza emir vermiş:

“Güçlü kuvvetli bir yiğidi önünüze katıp kamçılıyarak şehirdeki bütün sokaklarda dolaşın. Kim sizin yaptığınızı anlaşılmaz bulursa bir şey demeyin; fakat kim sizin ona vurmanıza müstahaktır derse onu hemen yanıma getirin!”.

Böylece muhafızlar yiğit bir delikanlıyı döve döve yola çıkmışlar. Kim onlara:

“Bu delikanlıyı niçin dövüyorsunuz?”, diye sorduysa;

“Bu yiğit bizim dediklerimizi yapar da ondan”, diye cevap vermişler. Bu cevabı duyan herkes:

“İyi de denileni yapmayan adam dövülür, siz ise dediğinizi yapanı dövüyorsunuz. Sizin yaptığınız iş manasızdır!”, dediği için yaptıkları işi makul bulan birine rastlamamışlar.

En sonunda, yıkık avlusundaki tandırda çörek pişirmekle meşgul bir kadına rastlamışlar. Kadının yanında yetişkin bir kız da varmış. Kadın muhafızları görünce:

“Vay canlarım! Bu yiğidi niçin dövüyorsunuz?”, diye sormuş. Muhafızlar yine:

“Bu bizim dediklerimizi yapar!”, deyince kadın:

“Vay beceriksizler! Denileni yapmayı döverler, siz dediğinizi yapmayı dövüyorsunuz. Hiç böyle bir vicdansızlık olur mu?”, demiş. Kadının yanındaki kız ise:

“Hayır, öyle değil! Bunlar doğru yapıyorlar. Ne zamana kadar söyleyip de yaptırmak olur! Ta ki kendinden bilip yapıncaya kadar dövmek gerek!”, diyerek muhafızların yaptığı işi makul bulmuş.

Muhafızlar kızı alıp gitmek istediklerinde çörek pişiren kadın elden ayaktan düşüp, bağırmaya başlamış:

“Vay senin dilin kurusun, dilin! Başa bela dilden gelir diye ben söylememiş miydim?”, demiş.

Kız ise hiç rahatsız olmayıp:

“Dilden başa bela da gelir baht da gelir!”, deyip muhafızlarla beraber gönüllüce gitmiş.

Kız saraya gelince örme kara saçları yıldızın kuyruğu gibi iki göğsünün üstünde duran kızı şöyle bir gözden geçiren Sultan Hüseyin, kıza:

“Söyle bakalım, benim haksız işimi “Haktır”, deyip doğrulaman ne içindir?”, diye sormuş. Kız da:

“Sultan Hüseyin ile Mir Ali’nin haksız bir iş yapmayacağını bildiğim için”, demiş. Sultan Hüseyin:

“Senin fikrine göre buyruğa itaat eden adamı dövmek doğru mudur?”, diye tekrar sorunca kız:

“Eğer devlete faydası olacaksa bundan daha ağır bir ceza bile verilebilir”, demiş. Bunun üzerine Sultan Hüseyin, kıza soracak başka soru bulamayıp, asıl niyetini malum etmeyi başaramamış ve yalvaran bakışlarla Mir Ali’ye bakmış. Sultan Hüseyin’in yüreğindeki gözünde gören Mir Ali kıza:

“Sultan Hüseyin’in dünyada yalnızca bir arzusu olsa ve bunun da gerçekleşmesi sadece sana bağlı olsa merhamet elini uzatır mısın?”, diye sormuş.

Kız:

“Bütün canımla! Sultan Hüseyin’in ayağının tozu gözlerime sürme olur; ama ben o bahtlı bey kızlarından değilim. Benim babam kapı muhafızlarındandır”, demiş. Mir Ali kıza:

“Sultan senin babana kale kapısının anahtarını güvenip verdiyse sana da köşkünün anahtarını güvenmek istiyor”, demiş.

Kız Sultan Hüseyin ile Mir Ali’ye baş eğdiğinde, siyah saçlarının örüklerinin ucu halının üstünde sürünüyor.

ASUMANIN AK TAVUĞU ^{T 13.1}

Sultan Hüseyin, yıldızı görenlerden birinin kızını alıp evlendiği için Mir Ali’ye fazla vakit ayıramayıp aralarına soğukluk girmiş. Mir Ali de fırsatı kaçırmayıp yaz geldiğinde çiftçilik yapmaya başlamış. Ektiği kavunlar, tohumları değişik olduğu için çok güzel olmuş ve kendi kendine “Sultan Hüseyin beni unuttu ama ben onu unutmuyayım. Ona bir eşek yükü kavun götürüyüm”, diye düşünüp eşeğini yükleyip yola çıkmış. Uzaktan Mir Ali’nin geldiğini gören Sultan Hüseyin onu tanımış tanınmasına da hemen kapıdaki muhafızın elbiselerini giyerek sarayın kapısına dikilmiş. Mir Ali kapıdan geçip içeri girmek istediğinde ona:

“Ey yiğit, bu kavunları nereye götürüyorsun?”, diye sormuş. Mir Ali:

“Kavunları Sultan Hüseyin’e götürüyorum”, deyince sultan:

“Ahmaklık etme! Sultan Hüseyin bunun için sana para pul vermez! En iyisi sen bunları pazarda sat da kendine ekmek parası kazan”, demiş.

Mir Ali de kapıdaki muhafızın aslında kim olduğunu anlasa da tanımamazlıktan gelip cevap vermiş:

“Ben bir kere kavunlarımın tatlılığını göstereyim de beş kuruşunu esirgerse kavunları boş bir yere koyarsın”.

Böylece Mir Ali kapıdan içeri girene kadar Sultan Hüseyin köşküne dönüp, vezirleri ile atlarına binmiş. O sırada Mir Ali’nin de eşeğini sürerek geldiğini gören Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye hal hatır sormuş. O da:

“Padişahım, dünyanın en son nimetlerinden size hediye getirdim”, demiş. Sultan Hüseyin kamçısını şaklatıp:

“Ey kem akıllı çiftçi! Senin kavunların değişik bir şey değil ki! Boş yere para harcamaya niyetim yok!”, demiş. Mir Ali:

“Aman padişahım, vermezsen sen bilirsin. Bir eşek yükü kavunumu daha önce dediğim gibi yaparsın o zaman”, demiş. Sultan, derhal Mir Ali'nin kendisini kapıcı kıyafetleri içindeyken tanıdığını anlayıp bir avuç para vermiş. Hasis vezirlerin ise gözü parada kaldığı için içlerinden biri:

“Ey şahım, eşek yükü kavuna bu kadar para verirseniz hazinenin sonuna tez gelirsiniz”, demiş. Sultan Hüseyin ise:

“Parayı ben ona kavun için değil söylediği söz verdim”, demiş. Vezir:

“Şahım, söze para veriyorsanız bize de verin”, deyince Sultan Hüseyin:

“Mir Ali'yi söz söylemede yenersen sana da bir avuç para veririm”, demiş.

Vezir, atını tepikleyip Mir Ali'nin üstüne doğru abanarak:

“Ya bana yeryüzünün ortasının nerede olduğunu söyle ya da aldığın paraları geri ver!”, demiş. Mir Ali, eşeğinin sağ ön ayağını göstererek:

“Yeryüzünün ortası işte burasıdır”, demiş. Vezir:

“Hayır, ben inanmıyorum”, deyince Mir Ali:

“İnanmazsan ölç de görelim”, demiş.

Vezir, verecek bir cevap bulamayınca ikinci vezir, Mir Ali'ye:

“Ya bana gökyüzündeki yıldızların sayısını söyle ya da aldığın paraları geri ver”, demiş. Mir Ali, eşeğinin sağrısına vurarak cevap vermiş:

“Gökyüzündeki yıldızların sayısı, benim eşeğimin kuyruğundaki kılların sayısıyla aynıdır”, demiş. İkinci vezir:

“Hayır, doğru değil”, deyince Mir Ali:

“Doğru değilse ikisini de say da görelim!”, demiş.

Bu vezir de verecek bir cevap bulamayınca, bu defa üçüncü vezir atını tepikleyerek Mir Ali'nin yanına gelmiş ve :

“Benim bir şartım var, kabul edip sorumu bilersen para senin, bilemezsen benim olacak”, demiş. Mir Ali:

“Tamam”, deyince vezir:

“Gökyüzündeki ak tavuk niçin bağıyor?”, demiş. Mir Ali bir kulağını gökyüzüne doğru çevirip bir müddet dinlemiş ve:

“İkimizin arasında eşitlik yok. Sen atın üstünde yukarıda, bense eşeğimin üstünde ve aşağıdayım. Bu yüzden doğru dürüst duyamıyorum”, demiş. O zaman öfkeli vezir, kendini derhal attan aşağı atıp:

“İşte, sen benim atıma bin de öyle dinle”, demiş. Mir Ali, ata bindikten sonra gene gökyüzüne kulak salıp dinlemiş ve Sultan Hüseyin’e bakarak cevap vermiş:

“Asumandaki ak tavuk ‘At senin, eşek vezirindir’ diyor”, demiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali’nin cevabına ellerini çırparak gülmüş ve:

“Mir Ali, var git!”, demiş.

MİR ALİ İLE TÜCCAR ^{T 3.2}

Vaktiyle Mir Ali’nin sırtına yoksulluk iyice çökmüş. Üstüne üstlük memlekette kuraklık olup, obadaki insanların durumu da kötüleşmeye başlamış. Mir Ali de geçimini sağlayabilmek için başka bir memlekete gitmiş. Burada rastladığı bir tüccar ona:

“Kim bana işçi olursa, bir gün çalıştırıp altı aylık hakkını vereceğim”, demiş. Mir Ali kendi kendine “Bu kadar yakın yola bu kadar çok para?”, diye düşünse de kader onu tüccara işçi olmaya mecbur etmiş. Bir ara tüccar ona yapacağı bir günlük işin çok ağır olduğunu ima etmiş. Velhâsıl az gitmişler uz gitmişler Amuderya’nın kıyısında bir yere gelmişler. Burada birkaç gün dinlendikten sonra tüccar:

“Haydi bakalım, çuvalı devenin üstüne yükle de yola çıkalım”, demiş ve yola düşmüşler. Bir zaman sonra kurumuş bir kuyunun yanına varmışlar. Tüccar:

“İşte yiğit! Senin bir günde yapacağın işin şudur ki bu kuyunun içine gireceksin. Ben yukarıdan sana torba sallandıracam sen de kemikten başka eline ne geçerse, taş, toprak demeden torbanın içine koyarsın. Torbalar doldukça yukarı çekip gene sallandırırım. İki çuval doldurunca seni yukarı çekip kuyudan çıkarırım. Altı aylık işin böylece tamam olur”, demiş.

Mir Ali, beline ip takıp kuyunun dibine indiğinde çok korkmuş. Çünkü kuyunun dibindeki insan kemiklerinden ayak basmaya yer yokmuş. Mir Ali’nin korkudan yüreği ağzına gelip tüccardan kendisini çekip çıkarmasını istemiş. O da yukardan:

“İşin zor olduğunu ve bunun için bir güne altı ayın hakkını verdiğimi ben sana daha önce söylemedim mi? Eğer canımı düşünüyorsan boş durma da hemen torbayı doldur!”, diye bağırması.

Mir Ali, tüccarın buyruğuna itaat etmekten başka çare bulamamış. Kuyunun dibindeki kemikleri bir yana iteleyip, belindeki kepçe ile çakıllı kumdan alıp torbayı doldurmuş. Bu arada kumların arasındaki çakıllar pırl pırl parlıyormuş. Çuvallar dolduktan sonra tüccar:

“Şimdi tamam oldu. İpi beline tak da yukarı çekeyim!”, diye bağırması. Mir Ali’yi yukarıya çekmeye başlayan tüccar, kuyunun ağzında Mir Ali’nin başı görününce elindeki bir parça çöreği, Mir Ali’nin eline tutuşturup:

“İşte, senin tuz hakkın, sağ ol!”, diyerek ipi kesmiş. Mir Ali, kuyunun dibindeki kemiklerin arasına gümbürtüyle düşmüş. Kendine geldikten sonra “Galiba en son göreceğim yer burasıymış”, diye düşünüp Sultan Hüseyin’e gücendiği için yollara düştüğüne pişman olmuş. “Ne yapayım, yatıp can vermektense kurtulmak için çalışarak ölmek evlâdır”, diye düşünmüş ve elindeki kepçesiyle kuyunun genişçe bir yerinden kazmaya başlamış. Bu arada kumların arasından parıldayan taşlar Mir Ali’nin gözlerini kamaştırıyormuş. Bir ara, yorgunluktan tamamen halsiz kaldığında kepçenin ağzı birden bir çukura girmiş. Mir Ali, biraz daha kazdıktan sonra emekleyerek gidebileceği bir deliğe rastlamış. Emekleye emekleye giderken iyice mecalsiz kaldığı bir anda kendisini Amuderya’nın kenarında bulmuş. Fakat durumu onun için hâlâ çok kötüymüş. Çünkü bir tarafında tırmanıp çıkabileceği bir yerin olmadığı dik kayalar, öbür tarafında ise içinde boğulabileceği bir derya varmış. Geriye dönse kuyunun dibindeki kemiklere karışması da ayrı bir hususmuş. Tam kurtulma ümidini kaybettiğinde büyücek bir balık peyda olup, Mir Ali’yi sırtına binmesi için davet etmiş. Mir Ali, balığın sırtına daha nasıl bindiğini bile anlamadan balık yıldırım hızıyla açılıp Mir Ali’yi Amuderya’nın karşı tarafına geçirmiş. Bu sırada balık dile gelip Mir Ali’ye:

“Hatırlar mısın? Sen küçük bir çocukken derya kenarına gelip oynardın. Bana her gün çörek getirip verirdin. Ben de karşında türlü yüzüşler gösterip oyun ederdim. Ben büyüdüm, yetiştim ama senin iyiliğine karşılık ne yapabileceğimi bilemedim. Sağ olasın!”, deyip deryanın derinliklerine doğru yüzüp gitmiş.

Böylece kurtulan Mir Ali, hemen Sultan Hüseyin'in yanına gitmeyip birkaç gün boyunca araya araya o tüccarı bulmuş. Tüccar onu tanımayıp yine kendine hizmetkâr olarak tutmuş. Aynı şekilde yine o kuyunun başına vardıklarında tüccar:

"İçine gir", demiş ama Mir Ali:

"Niçin gireyim?", diye sormuş. Tüccar da:

"Senin altı ayda yapacağın işe değecek bir günlük iş, şu kuyunun içindedir", deyince Mir Ali:

"Ben sana hizmetkâr olduğumda bana kuyuya gireceksin dememiştin. Yerin yüzünde ne iş buyurursan yaparım ama kuyuya girecek değilim. Onun içinde ne olduğunu nereden bileyim?", diye cevap vermiş. Tüccar:

"Hiçbir şey yoktur, korkma da giriver!", dese de Mir Ali:

"O zaman önce sen girip bir yoklayıver. Yoksa ben korkuyorum", demiş.

Tüccar en sonunda kendi girmeye mecbur olmuş. Mir Ali, tüccarın doldurduğu torbayı çıkarıp bir baksa ki kumların arasında parıldayanlar altınmış. Tüccar aşağıdan:

"Şimdi beni çekip çıkar da sonra sen gir!", diye bağırdığında Mir Ali:

"Tüccar ağa! Şimdi bir kere girdin, bitirene kadar devam et. Nihayetinde torbaları çekip çıkarmak da kazmaktan daha kolay değil", demiş.

Çuvallar dolduktan sonra Mir Ali, tüccarı yukarı çekmiş. Tüccar tam kuyunun ağzına geldiğinde, Mir Ali, tüccarın eline yuvarlar bir çörek tutuşturup:

"Al, işte senin hakkın!", deyip ipi kesmiş.

Böylece Mir Ali, yüklü deveyle Sultan Hüseyin'in huzuruna varmış. Sultan, Mir Ali'nin yüküne çok şaşırıp:

"Ey Mir Ali, Sultan Hüseyin acıkmıştır, açlık sefalet ona da tesir etmiştir diye mi düşündün? Bunları kendin yesen olmaz mıydı?", demiş. Mir Ali:

"Ey sultanım, sultanların nefsi doymak bilmez. Ben bunları seni doyurmak için getirmedim. Devletin zenginliğinin sadece devletin hazinesinde olması gerektiğini bildiğim için getirdim", diyerek karşılık vermiş.

Sultan Hüseyin, bir çuvalın ağzından elini sokunca avucuna bir kısım kum gelmiş. Bunu gören sultan, elindeki kumu öfkeyle yere atıp Mir Ali'ye âdeta kükremiş:

“Sen beni kim hesap ediyorsun? Benimle dalga mı geçmek istiyorsun? Çabuk bunu yok edin!”.

Mir Ali’ye karşı zaten içleri kin dolu olan fesat vezirler, göz açıp kapayıncaya kadar Mir Ali’yi askerlerin önüne salmışlar. Sultan Hüseyin ise öfkesine yenilip, sinirinden zangır zangır titreyerek başını ellerinin arasına aldığı anda ayağının dibinde pırıldayan altın zerreciklerine gözü takılmış. Hiç kimseye emir vermeden derhal var gücüyle koşmuş ve Mir Ali’nin önüne geçip karşısında diz çökmüş.

PADIŞAH ÖLDÜĞÜNDE ^{T 141}

Mir Ali, Sultan Hüseyin’in vezirleri ile geçinemeyip Mari’ye dönmüş. Aradan biraz vakit geçtikten sonra Sultan Hüseyin, ona görev üstüne görev yollamaya başlamış. Zaten Mir Ali’nin kendisi için de dosttan ayrılık kolay değilmiş. En sonunda Sultan Hüseyin’in yanına gitmeyi karar vermiş; fakat eli boş gitmeyi de kendine yakıştıramayıp yanına yüz semiz koyun almış. Mir Ali, koyunlarını Herat’ın pazarına saldığı anda alıcılar koyunların fiyatını sormuşlar. Mir Ali ise koyunları veresiye vereceğini söylemiş. Alıcılar “Parayı ne zaman vereceğiz?”, diye sorduklarında da “Padişah ölünce”, diye cevap vermiş.

Bunun üzerine Mir Ali’nin koyunlarının etrafı birden alıcılarla dolmuş ve koyunlar hemen paylaşılmış. Hatta koyunlar için birberleriyle kavgaya tutuşanlar bile olmuş. Kendilerine koyun yetmeyenlerden birkaçı da padişaha gidip:

“Padişahım, Mari’den bir göçebe gelip ölüm cezası gerektirecek bir iş yaptı”, diye şikayette bulunmuşlar. Padişah:

“Nasıl bir iş?”, diye sorunca gelenler:

“Öyle ki, hatta söylemeye bile dil varacak gibi değil!”, demişler. Padişah, meseleyi söylemeleri için izin verdikten sonra şikayetçiler:

“O göçebe, Herat’ın pazarında parası padişah öldüğü zaman ödenmek üzere veresiye yüz koyun dağıttı”, demişler. Sultan Hüseyin sinirlenip:

“Şu adamı derhal yanıma alıp gelin!”, diye emretmiş. Mir Ali’yi alıp geldiklerinde, padişah onu gördüğüne sevinecek gibi olduysa da kendi ölümünü istediği için, öfkesini içine sığdıramayıp:

“Söyle Mir Ali, bu yaptığın nedir?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Şahım, nasıl bir yanlış iş yaptığımı bilmiyorum. Sadece yüz garibin karnını etle doyurdum”, demiş.

“Sen benim ölmemi mi istiyorsun?”, diye tekrar sormuş Sultan Hüseyin. Mir Ali de:

“Eğer izin verirseniz cevaptan önce bir sorum var”, demiş. Padişah “Söyle”, deyince Mir Ali:

“Allah, yüz adamın mı lafına inanır bir adamın mı?”, diye sormuş. Sultan:

“Bu nasıl ahmakça bir soru? Değil Allah ben bile bir kişinin değil iki kişinin lafına inanırım”, diye cevaplamış. Mir Ali:

“Öyleyse niçin beni suçluyorsunuz?”, deyince Sultan:

“Nihayetinde benim ölümümü istiyorsun!”, demiş. O zaman Mir Ali:

“Bir tek ben senin ölümünü dilersem, yüz kişi de senin çok yaşamanı diliyor”, demiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye ne cevap vereceğini bilemeyip:

“Bundan sonra benim baş vezirimsin!”, demiş.

PUL HATUN ^{T 15.1}

Mir Ali, baş vezir olduktan sonra halkın vaziyetine, nasıl yaşadıklarına dikkat etmeye başlamış. O sıralarda Mari’deki Murgap isimli ırmak çoştığı için bir tarafından diğer tarafa geçmek çok zahmetliymiş. Mir Ali de bu ırmağın üstüne Pendi denilen yerden bir köprü yaptırmayı Sultan Hüseyin’e tavsiye edip, bu köprünün hem iktisadî hem de askerî açıdan ehemmiyetli olacağını anlatmış. Sultan Hüseyin, Mir Ali’nin yaptığı her işin münasip olduğunu bildiği için adı geçen yere köprü yapmayı makul bulmuş. Köprünün devamlı var olabilmesi için onu taştan yaptırmışlar. Bu nedenle de köprünün adı “Taş Köprü” olarak kalmış.

O vakitlerde Sarak’ta yaşayan zengin bir dul kadın varmış. O kadar zenginmiş ki neredeyse paralarını koymaya yer bulamazmış. Kendi kendine “Sultan Hüseyin Murgap’ın üstüne taştan köprü yaptırdıysa ben de Tecen nehrinin üstüne taştan köprü yaptırayım. Benim köprüm onunkinden daha sağlam, daha güzel olsun. Elbet bir vakit Sultan Hüseyin’in yolu düşüp onun üstünden geçer. Belki, bu köprü sayesinde sultanın gönlünü fethederim”, diye düşünmüş. Pullu

hatun gerçekten de Sarak'ın bir menzil yukarisından taştan, daimî, sağlam bir köprü yaptırmış. Köprünün adı da "Pul Hatun" olmuş.

Günlerden bir gün, askerleriyle beraber giden Sultan Hüseyin'in yolu Pul Hatun Köprüsü'ne rastlamış. Köprüyü yaptıran dul kadın da Sultan Hüseyin'in geldiğini bilip, süslenip püslenmiş. Böylece "Belki sultanın gönlünü çalarım, belki sarayın sahibi kendim olurum", diye düşünmüş. Sultan Hüseyin köprüye yaklaştığında Pullu Hatun'a gözü ilişmiş ve Mir Ali'ye bakarak bir satır şiir okumuş:

"Bezenip çıktı giyip sarılı göynek ipekliyi"

Mir Ali, Pullu Hatun'un kurnaz fikrinden haberdar olduğu için Sultan Hüseyin'e şiirle cevap vermiş:

"Geçme namert köprüsünden goy aparsın sel seni"

Sultan, atının başını çekip, Mir Ali'nin cevabından hoşnut olmayarak sebebini sormuş:

"Pul Hatun benim için, devletim için yüce bir iş yaptı. Servetinin yarısını harcayıp bir köprü inşa ettirdi. Bundaki memnuniyetsizliğinin sebebi nedir?". Mir Ali de:

"Devlet için, halk için zahmet eden adamın ayağının tozunu gözüne sürme diye sürsen azdır. Ama bunun başka sebebi var. Pullu Hatun, bu köprüyü ad için, şöhret için yaptırdı. Görüyor musun onun köprüsü Taş Köprü'den daha heybetli! Eğer sen bu köprüden geçersen Pullu Hatun bir kere 'Sultan Hüseyin bile bana baş eğdi, Horasan'ın sultanı artık iki oldu. O da benim' deyip bütün dünyaya ilan eder. Diğer taraftan da köprünün iki yakasına da nöbetçi koyup gelen geçenden para alıyor. Böylece köprünün parasını on misli çıkarıyor", demiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin cevabıyla ikna olup önündeki engin sulara göz gezdirmiş ve :

"Öyleyse şimdi ne yapmak gerekir?", diye sormuş. Mir Ali:

"Tevekkül edenin endişe ile işi olmaz!", deyip atına bir kamçı vurmuş. Sultan Hüseyin de bütün askerleriyle beraber onu takip etmiş. Keremli derya göğsünden bir yol açıp askerlerden birini bile almamış.

BENDEN DE YÜZ ALTIN ^{T 16.1}

Sultan Hüseyin kendi kendine bir süre düşündükten sonra Mir Ali'ye fikir danışmış:

“Dostum Mir Ali! İnsan kazak erkek olunca nefesine hakim olamıyor. Bu nedenle de bilip bilmeden işlenen günahlar az değildir. Bunun için Mekke'ye mi gitsem ya da bir yerlerden arayıp bir pir bulup himayesine mi girsem? Günahlarımın affedilip bağışlanmama sebep olsun diye yalvarayım diyorum. Sen ne dersin?”. Mir Ali:

“İlk söylediklerin makuldür, fakat son dediklerine katılmıyorum”, deyince Sultan Hüseyin:

“Nasıl yani? Ne demek istiyorsun?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Günahın işlendiğine inanıyorum ama bir pirin eteğiyle yıkamp arınacağına inanmıyorum”, demiş.

“Öyleyse ne etmeli? Bilip bilmeden işlediğim günahlar bana azap veriyor!”, deyip tekrar sormuş sultan. Bunun üzerine Mir Ali:

“Benim sana tavsiyem sen ne Mekke'ye git ne de bir pir arayıp bul! Yapacak ne hizmetin, ne iyiliğin varsa kendi halkına, kendi memleketine yap”, demiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye cevap vermeyip kendi fikrinde devam etmiş. Bir gün, birlikte uzak bir yere av için yola çıkmışlar. Bir de baksalar ki konakladıkları yerin yakınında, kuytu bir yerde ufarak bir ev varmış. Vezirlerden biri evden haber almış ve Sultan Hüseyin'e o evde bir pir kadının yaşadığını söylemiş.

Sultan, Mir Ali'yi yanına çağırıp memnuniyetini dile getirmiş:

“Allah verirse kuluna, getirip koyar yoluna diyen bir atasözü var. Allah yüzüme baktı da ya beni pirin karşısına ya da piri benim karşıma çıkardı. Şimdi ben varıp bu pirin eteklerine kapansam diyorum”.

Mir Ali, Sultan Hüseyin'e bakıp gülümsemiş ve:

“Ey sultanım, şunca yıkılacağınız eteği az görmüyor musunuz?”, demiş. Bunun üzerine sultan, Mir Ali'ye kızıp:

“Beni gam keder basıyor seninse aklın oyunda!”, deyince Mir Ali:

“Ey sultanım, kızmayın! İnsan gibi insanın yeri kendi memleketinde, halkın içinde olur. O kadının böyle تنها bir yerde oturması sebepsiz yere değildir”, demiş. Sultan Hüseyin:

“Niye? Yağmacılık, hırsızlık için mi burada oturduğunu düşünüyorsun?”, diye sormuş. Bu soru üzerine Mir Ali:

“Onun niçin burada oturduğunu bana üç yüz altın borç verirseniz öğrenirim. Siz de görmüş olursunuz”, demiş.

Padişah, pir kadını değil de Mir Ali’yi sınamak isteyip hiç değilse ömrümde bir defa onun karşısında haklı çıkarım deyip istediği üç yüz altını vermiş.

Kadının kapısına gidip gelen vezirler, pirin takva sahibi oluşundan, kendini Allah aşkına adamışlığından, namahreme yüzünü göstermeyip erkekleri kabul etmediğinden tantanalı bir şekilde bahsetmişler. Mir Ali, o eve gidip kapıyı bekleyen kadına:

“Siz varın da pirinize deyin ki uzak yoldan gelen bir adam size yüz altın getirmiş. Maksadı da sadece bir defa size bakmakmış”, demiş. Bekçi kadın gidip haber verdiğinde, pir:

“Hayır, hayır!”, diye bağırmış. Sonra da elinin ayasını kaşıyıp gökyüzüne dikkat kesilmiş ve:

“İyi, iyi”, diye seslenmiş. Sonra da bekçi kadına bakıp:

“Hatiften nida geldi, bırak gelsin”, demiş. Mir Ali, pir kadına yüz altın verip, yüzüne gülümseyerek bakmış ve sesini çıkarmadan gitmiş. Ertesi gün gene gidip sakçı kadına:

“Pirinize varın da o adam gene geldi, size yüz altın getirmiş ve maksadı da sizi sadece bir kez öpmekmiş deyin”, demiş. Bekçi kadın varıp haber verince, pir feryat figan ederek:

“Yok, yok! Allah korusun!”, demiş. Biraz sonra gene elinin ayasını kaşıyıp, gökyüzüne dikkat salmış:

“Yok, ayıp olur! Niye? Bir defanın kusuru yok mudur? Ey Allah’ım! Buyruğunu yerine getirmekten başka çarem var mıdır?”, deyip bekçi kadına:

“Hatiften nida geldi. Var git, söyle de gelsin”, demiş.

Mir Ali, orta yaşlı, sarı benizli kadının yanağına elini koyup, kendi elini öpmüş ve gitmiş. Üçüncü gece yine uğramak istediğinde Sultan Hüseyin’e:

“Bu kadının pirliginin nasıl olduğunu öğrenmek isterseniz bu gece evin dışında durup dinleyin!”, demiş ve bekçi kadına gidip:

“Siz pirinize gidip gene o adam geldi, gene yüz altın getirmiş ve maksadı da sadece size üç adım yakınlıkta bir yerde, bir gece yatmış deyin”, demiş.

Bekçi kadın haber verdiğinde, pir bu kez hiç bağırıp çağırmadan elinin ayasını kaşıyarak gene gökyüzüne dikkat kesilmiş. Kendi kendine mırıldanarak “Ey Allah’ım ben namahremi yanımda nasıl yatırırım? Niye? Niçin olmasın? Namahrem değil! Allah’ın iradesi ile! Allah’ın iradesi böyle ise bana ne çare?”, demiş ve Mir Ali’yi üçüncü gece yakınında yatırmış. Çoktandır erkek kokusunu almamış olan kadının vücudu gevşemeye başlamış. “Beri gel, beri gel”, deyip fısıldasa da Mir Ali uykuda olduğu için duymamış. Bu sefer kadın, Mir Ali’nin yanına yaklaşmış fakat Mir Ali hiçbir şeyden habersiz yavaşça horlayıp uyuyormuş. Kadın, en sonunda dayanamayıp Mir Ali’nin boynuna kolunu atmış. Mir Ali silkinerek uyanmış ve geri çekilmek istediğinde kadın onu bırakmayıp:

“Yüz altının senindir”, demiş. Mir Ali:

“Yok, olmaz! Ben Allah’ın lanetini istemiyorum!”, diyerek kadının elinden kurtulmaya çalışmış. Kadın titrek bir sesle:

“Allah’ın emri böyle, iki yüz altının senindir!”, demiş. Mir Ali de:

“Bana Allah’tan böyle bir buyruk yoktur”, deyip gene kurtulmaya uğraşmış.

Kadın:

“Var, var! Hatiften nida geldi. Üç yüz altının senindir!”, deyip Mir Ali’yi sıkıca kucaklamış. Mir Ali:

“Yok, olmaz!”, diye bağırırken dışardan olan biteni dinleyen Sultan Hüseyin duramayıp:

“Mir Ali, benden de yüz altın!”, diye bağırılmış.

İRADESİZ ŞAH OLMAKTANSA İRADELİ DİLENCİ OLMAK YEĞDİR! ^{T 17.1}

Sultan Hüseyin ile Mir Ali, bir gün gezintiye çıktıklarında bir kadına rastlamışlar. Kadının sırtındaki gömlekte neredeyse kırk yama varmış ama kıyafetinin eskiliğine, yırtık pırtıklığına aldırmaksızın keyfi oldukça yerindeymiş. Sultan Hüseyin ve Mir Ali, kadının bu haline şaşkınlıkla bakarken birden kadını

tanımışlar. Bu kadın, bir vakitler Sultan Hüseyin'in iyi geçinemeyip sarayından kovdurduğu cariyelerinden biri imiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin kulağına fısıldayarak:

“Bu kadına sor bakalım, o zamanki günleri mi yoksa şimdiki günleri mi daha güzelmiş?”, demiş. Mir Ali de:

“Onun hangi gününün daha iyi olduğu benim için malumdur; ama istersen senin için sorayım”, deyip kadına sormuş:

“Ey kadın, sen bir vakitler sarayda yaşıyordun. Giydiğin ipek, yediğin baldı. Şu anda üstündeki pılı pırtılar zar zor vücudunu örtüyor. Bedeninde ise karga gagası kadar et yok. Çekinme de söyle! O zamanki günlerin mi yoksa şimdiki halin mi daha iyidir?”.

Kadın yaşmağını tamamen açıp, samimi bir cevap vermiş:

“Ben saraydayken kırkın biriydim. Benim kapıma sultanın ayağı kırk günde bir ya değerdı, ya değmezdi. Sohbet arkadaşlarım ise benim gibi kafestekiler olup hayatın lezzeti bize haramdı. İpek diye giydiğim alev olup yakarken bal diye yediğim zehir olurdu. Şimdi ise kendi memleketim, kendi eşim dostum. Erim beni seviyor ben de onu. Aç günümde onun gülümseyerek bir bakışı bana yemek, çıplak günümde onun bir sözü endamıma giyim olur. Sorduğunuz için söylemem zarurîdir ki iradesiz bir şah olmaktansa iradeli bir dilenci olmak yeğdir”.

Bu cevap üzerine Mir Ali, Sultan Hüseyin'in yüzüne manidar bir ifadeyle bakınca sultan:

“Ne yani? Kırk kadından biri hariç diğerlerini bırak mı demek istiyorsun?”, diye sormuş. Mir Ali de memnun bir ifadeyle:

“Sultanın keskin zekâsına hayranım!”, demiş.

Sultan Hüseyin de elindeki kamçısını eyerine yavaş yavaş vurarak bir müddet düşündükten sonra bir karara varamamış ve Mir Ali'ye ne cevap vereceğini bilemeyerek atının başını gevşetmiş.

SAMAN ALTINDAN SU YÜRÜTEN ^{T 18.1}

Bir gün Mir Ali ile Sultan Hüseyin avdan dönerlerken geçtikleri köylerden birinde olağanüstü güzellikte bir gelin görmüşler. Kadının ay gibi yüzünü sarkıtıp

yürüyüşü Sultan Hüseyin'in bütün dikkatini kendisine çekmiş. Bir ara Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye yalvaran gözlerle bakarak:

"Mir Ali! Sen benim baş vezirimsin ve benim durumumu yalnızca sen anlarsın. Sen bana bir akıl ver, bu gelini nasıl alırım?", diye sormuş. Mir Ali de ona:

"Hiç yolu yoktur!", deyip sert ve kesin bir cevap vermiş. Sultan Hüseyin ise:

"O benim gönlümü tamamen kendisiyle beraber alıp götürdü. Ben şimdi sadece boş bir gövde olup kaldım. Eğer ben onu almazsam bütün gençliğim, hayatım onda kalacak!", demiş. Bunun üzerine Mir Ali:

"Sultanım, akıl yolundan ayrılmayın! Hiç birinin hanımını almak olur mu? Millet ne der! Siz bu işten vazgeçin yoksa halk sizi tasvip etmeyip sizden yüz çevirir!", demiş.

Sultan Hüseyin de Mir Ali'ye memnuniyetsizliğini göstererek kendi niyetini açıkça söylemiş:

"Sen bana akıl verme de git o gelinin kocasına akıl ver! Ben o gelini hükmen alırım; fakat zorla değil. Öyle bir yolunu bulup alırım ki halk da bana güvenmez".

Bu konuşmalardan sonra Sultan Hüseyin hem biraz konaklamak hem de o gelinin erini çağdırtmak için atını hizmetkârlarından birine doğru sürmüştü. Mir Ali ise o köyde bir dostunun olduğunu söyleyip onunla bir selamlaşıp dönmek için Sultan Hüseyin'den izin almış.

Mir Ali, doğruca o gelinin girdiği eve gidip gelinin kocasına sultanın niyetinin bozulduğunu ve şimdi onu çağdırtacağını söyleyerek, sultan ne buyurursa "Tamam, olur" deyip dönmesini tembihlemiş. Sultana cevap vermesi gereken zamanda da kendisinin ona yardım edeceğini söylemiş.

Mir Ali dolanıp geldikten sonra, o gelinin erini Sultan Hüseyin'in yanına alıp getirmişler. Sultan, gelin hakkında hiç söz açmayıp, başka sorular sorup, başka buyruklar vermiş:

"Senin Adın ne?", diye sormuş sultan. Adam:

"Garaguduk", demiş. Sultan:

"Garaguduk? Aferin! Benim memleket içine çıktığım zamanlarda değişik bir özelliğim vardır. Gittiğim her yerde, köylerde değişik bir vaziyetin, farklı bir

adamın olup olmadığını sorarım. Sonra bu adamları yanıma çağırıp her birine bir çeşit görev veririm. Yerine getirirlerse hürmet ederim, getiremezlerse lanetlerim. Sen de bu köyün farklı adamısın. Senin adın da değişik, yüzün de değişik. Belki de farklı başka şeylerin de vardır. Sen benim bu özelliğimi nasıl buldun?”, diye sorunca adam:

“Sizin makamınızı görmek, size hizmet etmek herkese nasip olacak baht değildir. Sultanım ne buyurursa canı gönülden yerine getiririm”, demiş. O zaman sultan:

“Ben sana bir aygır, bir çift öküz, on tane de öveç (kısır) koyun vereceğim. Sen bunların hepsini altı ay sonra yavrulatacaksın”, diye buyurmuş. Garaguduk, sultanın önünde baş eğmiş. Mir Ali, bir şey soracak olduğunda sultan eliyle susması için işaret etmiş. Fakat bu sırada kalabalığın içinde, olanları izleyen yarı deli, yarı akıllı adamın biri, sultanın varlığını unutup:

“Garaguduk, işin zor. Hiç erkek canlıyı yavrulatmak olur mu?”, demiş.

Garaguduk da sert bir cevap vermiş:

“Allah’ın iradesi ile her şey olur. Padişahlar da yeryüzünün hâkimidirler. Padişah “olmalı”, dedi mi hükmen yerine getirmek gerekir!”.

Bunun üzerine Sultan Hüseyin:

“Aferin sana!”, deyip adamın sırtına vurmuş.

Aradan altı ay geçtikten sonra Sultan Hüseyin, Mir Ali ile gene o köye doğru atlanmışlar. Köye vardıklarında Mir Ali gene dostuyla selamlaşayım deyip bir süreliğine izin almış. Mir Ali, hemen Garaguduk ve karısının yanına gidip bir şeyler tembihlemiş. O döndükten sonra Sultan Hüseyin, Garaguduk’u çağırılmış ama gidenler “Garaguduk hasta yatıyor”, deyip boş dönmüşler. Sultan da “O zaman gelini alıp gelin!”, diye emir vermiş ve gelin karşısına geldiğinde:

“Guduk nerede?”, diye sormuş. Kadın da:

“Onun doğum sancısı tuttu. Bu yüzden yatıyor”, demiş. Sultan geline gülümseyerek bakıp:

“Hiç erkek adam çocuk doğurur mu?”, diye sorunca kadın da:

“Ey sultanım! Öküz buzağı doğurduğunda, aygır kulunladığında ve kısır koyunlar kuzuladığında erkek adamın da çocuk doğurması acayip değildir!”, diye cevap vermiş.

Sultan, gelinin cevabına verecek bir karşılık bulamayıp, bu cevabı gelinin bulamayacağını bildiği için Mir Ali'ye doğru parmağını sallamış:

“Hey saman altından su götüren! Bu işte senin elin var”, demiş. Mir Ali ona baş eğip:

“Sultanım, bunda benim günahım yok. Ben sadece sizin buyruğunuzu yerine getirdim”, demiş.

“O nasıl buyrukmuş?”, diye sultan tekrar sorunca da:

“Bana akıl vereceğine git de onlara akıl ver dememiş miydiniz?”, demiş Mir Ali.

Sultan Hüseyin, kötü niyetinin yol almayacağını anladıktan sonra gelini kardeşi bilip önceki fikrinden vazgeçmiş.

BİZ ADAM DEĞİL MİYİZ? T 19.1

Sultan Hüseyin'in bütün Horasan'a hükmü geçse de sineklere hükmü geçmiyormuş. Bir gün Mir Ali'ye:

“Acaba sineğin hiç olmadığı bir yer var mı?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“İnsanın olmadığı yerde sinek de olmaz”, deyip cevap vermiş. Bunun üzerine Sultan Hüseyin kendi kendine “Bu sefer Mir Ali'yi lafta yenerim”, diye düşünüp:

“Atına bin!”, demiş.

Gide gide ıssız bir sahraya geldiklerinde bir sinek vızz edip gelmiş ve Sultanın yüzüne konmuş. Sultan, Mir Ali'ye bakıp:

“İnsanın olmadığı yerde sinek olmaz dememiş miydin? Bu ne? Sinek değil mi?”, diye sormuş. Mir Ali de ona:

“İkimiz neyiz, adam değil miyiz?”, diye cevap vermiş.

KISA YORGAN T 20.1

Sultan Hüseyin, kendi vekillerinin akıllarını, sağduyularını sınamak için hepsini saraya toplamış. Kısacık bir yorganı da başına kadar çekip, baldırları açıkta kalmış bir şekilde yatmış ve “Bu yorganı benim ayaklarıma kadar yetirin!”,

diye emir vermiş. Vekiller ne kadar düşünseler ne kadar çaba sarf etseler de bir yolunu bulamamışlar.

Sultan Hüseyin en sonunda:

“Mir Ali, sen neredesin?”, diye yorganın altından bağırmış. Mir Ali de ona:

“Sultanım kızmazsa ben yetireyim”, demiş. Bunun üzerine sultan:

“Eğer yetiremezsen kızarım”, demiş. Mir Ali de yanında duran kamçıyı alıp sultanın çıplak bacaklarına kuvvetle vurunca, sultan bir anda ayaklarını yorganın altına çekmiş. Sonra da yattığı yerden doğrulup:

“Niçin vurdun?”, diye sorunca Mir Ali:

“Buyruğunuza itaat edip yorganı ayaklarınıza yetirdim. Aslında sen niye ayaklarını yorganına göre uzatmadın?”, demiş.

İNİİN GÜLÜYOR? ^{T 21.1}

Sultan Hüseyin’i zengin bir bey düğüne çağırmiş. Sultan da Mir Ali’ye:

“Yarın şafağın alaca karanlığında yola çıkarız, hazırlığınızı yapıp yatın”, demiş. Mir Ali buna şaşırıp:

“Niçin alaca karanlıkta?”, diye sorunca sultan:

“Günün doğuşunu görmeyeli çok oldu. Biz yoldayken güneş doğsun”, diye cevap vermiş.

Bir müddet sonra Sultan Hüseyin, hizmetkârlarına:

“Mir Ali’nin atına yem vermeyip, heybesine kor koyun”, diye emir vermiş.

Mir Ali ise sultanın cevabına kanaat getirmeyip, karanlıkta yola çıkmalarının başka bir sebebi olduğunu anlamış ve gece vakti dolaşmak için tavlaya gitmiş. Baksa ki atının dudakları sırtarıp, dişleri parıl parıl görünüyormuş. Mir Ali bu işin içinde sultanın olduğunu anlayıp o da sultanın bineceği atın kuyruğunu dibinden kesmiş.

Alacakaranlıkta hep beraber yola çıkmışlar ve güneş onlar yoldayken doğmuş. Bir ara Sultan Hüseyin arkasına dönüp bakmış ve kahkahayla gülererek:

“Mir Ali, senin atın niye gülüyor?”, diye sormuş. Mir Ali:

“Sultanım, sakın senin atının kuyruğuna gülüyor olmasın!”, diye cevap verince, sultan, atının kesik kuyruğunu görmüş ve yoluna devam etmiş. Mir Ali de:

“Sultanım, yakma pişersin”, demiş.

KİM ÖNCE GÖRDÜ? ^{T 62}

Sultan Hüseyin ile Mir Ali, yolsuz ızsız bir sahrada gidiyorlarmış. Sultan Hüseyin atlı, Mir Ali de eşekli imiş. Birden önlerinde kelle kadar bir altın parıldayarak görünmüş. İkisi birden “İşte, kelle kadar altın!”, diye bağırmışlar. Altını ellerine aldıktan sonra “Ben önce gördüm, yok ben önce gördüm”, diyerek anlaşmazlığa düşmüşler. Sonra Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Ben atlı olduğum için senden daha yüksekte oturuyordum. Bunun için ilk önce gördüm”, dese de Mir Ali:

“Hayır, asıl ben senden daha aşağıda olduğum için yere daha yakındım. Bu nedenle önce ben gördüm”, demiş.

İkisi de uzun süre tartıştıktan sonra “Gel, ikimiz şurada oturup başımızdan geçen ilginç şeyleri anlatalım. Kim daha ilginç ve çaresiz bir duruma duçar olduysa, altını ilk önce o görmüş olsun”, diye bir karara varmışlar. Anlatmaya ilk önce Mir Ali başlamış:

“Benim çocukken oğlak, kuzu baktığım vakitlerdi. Eve geldiğimde de işim, aşık oynamak olurdu. Yaşlı anam bir gün bana ‘Evladım, ben artık iyice yaşlandım. Aileyi senden başka geçindirecek yok. Yaşının küçüklüğüne bakmadan evin sorumluluğunu üstlenmen gerekiyor. Oğlaktan, kuzudan sana bir fayda yok. Belki, birinin yanına girip çalışabilirsin’ diyerek sızlandı. Benim yaşım az da olsa anamın bu söyledikleri bana fazlasıyla yetmişti.

Bir gün köy köy gezip, yanına gencecik bir hizmetkâr arayan bir adam gördüm. Yaptıracağı iş karşılığında vermeyi vaat ettiği hak çok cazip olduğu için yanına hizmetkâr olarak girdim. Velhâsıl beni uzak bir köye götürüp birkaç gün hiçbir iş buyurmadı. Nihayetinde bir gün bey, semiz bir öküzün derisini etlice soyup, bir devenin üstüne de iki boş çuval yükleyip:

‘Yürü bakalım, haydi!’, dedi. Ben de onun arkasına düştüm. Gide gide bir dağın eteklerine vardık. Dağın dik kayalıkları, âdeta taştan yapılmış bir sofa gibi gökyüzüne uzanıyordu. Bey, devesini çöktürüp bağladıktan sonra öküz derisini ters yüz edip:

'Hadi oğul, şunun içine gir', dedi. Derinin tüylü tarafını gösterdiği için içine girmek o kadar da tehlikeli değildi; ama öyle olsa bile bunu yapmak içime sinmedi. Fakat beyin yüzüne gelemeyip dediğini yaptım. Bey de derinin orasını, burasını toparlayıp yukarı kaldırdı ve:

'Başını aşağı eğ de göreyim', dedi. O zaman biraz canım sıkıldı ve:

'Bey ağa, başımı aşağı eğersen sen deriyi büzersin, ben de nefes alamam', dedim. Bey de:

'Benim denemek istediğim ipimin başının üstünden deriyi büzmeme yetip yetmeyeceğidir. Bir kâse su içiminden fazla vakit almaz, eğ başını!', diyerek beni mülayimlikle mecbur etti.

Ben başımı eğdikten sonra o, derinin üstünden sıkıca sarıp bağladı. Nefes alamamaya başlayınca da beyin bu işte çok tecrübesi olduğu için, elindeki demir şişle derinin her yerinden deşikler açtı. Bu deşikler ölmeyecek kadar nefes almama yaradı. Sonra bey:

'Ey oğul, ben şimdi senin yanından ayrılıp saklanacağım. Gökyüzünden iki melek gelip, derinin her yanından dürtecekler. O sırada sen ölü gibi kımıldamadan yat. Yoksa onlar seni darmadağın ederler. Fakat sırrımı saklayıp öylece durursan seni gökyüzüne götürüp hem cenneti gösterirler hem de kıymetli nimetlere gark ederler. Sen de o nimetleri, kıymetli taşları gökyüzünden bana atarsın. Ben de onları çuvallara doldururum. Sonra seni, yine o melekler aşağı indirirler. Böylece ikimiz iki çuval kıymetli taşla sahip oluruz. Ondan sonra da anacığın bu dünyada sefalet görmez!', dedi.

Bey yanımdan ayrılıp, gizlenir gizlenmez gökyüzünden iki karakuş gelip kondu. Kuşlar, içinde olduğum öküz derisini didiklemeye, çekiştirmeye başladılar. Onlardan korkuma sesimi çıkarmadan, kımıltısız yattım. Bir an karakuşların her biri, derinin bir kenarından tutup gökyüzüne doğru götürdüler. Zayıfçacık çocuğun fazlaca bir ağırlığı olur mu? Meğer beyin gencecik hizmetkâr aramasının sebebi bunun içinmiş. Karakuşlar, içinde Mir Ali olan öküz derisini dağın tepesine çıkardılar. Burada çığ deriyi sakın sakın çekiştirmeye başladılar. Bu sırada deri ikiye bölündü ve içinden gözlerini iri iri açan küçücük Mir Ali çıktı. Karakuşlar bana eziyet etmeden, derinin birer parçasını alıp dağın başka bir tarafına gittiler".

Bu sırada Sultan Hüseyin, Mir Ali'nin anlatıp, devam etmesine sabredemeyip:

“Sen ne yaptın?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Biraz sabredin. Ben yavaş yavaş kendime geldikten sonra, etrafıma bir de baktım ki her yerde türlü taşlar pırıldayıp duruyor. Tam o sırada aşağıdan beyin:

‘Evladım, o taşlardan eline geçeni aşağı atıver. Onlar cennetin nimetleridir!’, diyen sesini duydum. Ben, bir yandan beye kahredip bir tanesini bile atmayayım diye düşündüm ama diğer taraftan da beyi sinirlendirirsem bu yüksek dağın üstünde temelli kalma korkusu aklıma düştüğü için küçük taşları atmaya başladım. Bey aşağıdan:

‘Yavrum, artık yeter!’, dediğinde ben:

‘Bey ağa! Şimdi ben buradan nasıl ineceğim?’ diye sordum. O da:

‘Yavrum, senin gibi günahsız bir oğlanın cennette kalması uygundur. Orda kal!’, dedi ve devesini alıp gözden kayboldu.

Bütün etraf sert kayalıktı. Aşağıya inebilmek için basacak hiçbir şey de yoktu. Ben öyle yaptım yok, böyle yaptım yok velhâsıl hiçbir yerden inecek yol bulamayıp, yorgunluktan takatsiz kalıp yığıldım. Yattığım yerden civarıma şöyle bir göz gezdirdiğimde, etrafa bir sürü insan kemiklerinin dağılmış olduğunu gördüm. Muhtemelen bu kemikler, benim gibi cennette kalan çocuklarıdır diye düşündüm”.

Sultan Hüseyin dayanamayıp yine sormuş:

“Ondan sonra ne yaptın?”. Mir Ali anlatmaya devam etmiş:

“Bir süre sonra yanıma bir karakuş, havada kanatlarını gerip gerip kondu. Benden ürküp bir o yanıma geçti, bir bu yanıma geçti en sonunda beni ölü hesap edip baş ucuma geldi. Tam beni gagalamaya kalkışacağı sırada ellerimle iki ayağına yapıştım. Karakuş korkusundan yüreği yanılmış gibi çırpınarak havalandı; fakat beni çok fazla götüremeyip yavaş yavaş alçaldı. En sonunda ayaklarımın yere değdiğini anladım ve kuşu bıraktım”.

Tam bu sırada Sultan Hüseyin:

“Bitti mi?”, diye sorunca Mir Ali:

“Hayır, dur şimdi”, deyip anlatmaya devam etmiş:

“Ben, o beyi araya araya buldum ve yine ona hizmetkâr oldum. Bey, gene beni derinin içine sokup bağlamak istediğinde ben:

‘Bey ağa! Önce sen girip göstermezsen yapamam’, dedim. Böylece bey, derinin içine girdi ve ben de onun tepesinden deriyi bağladım. Biraz sonra dört

karakuş gelip güç belâ yukarıya çıkardılar. Velhâsıl ben, beyin devesini kıymetli taşlarla yükleyip yola çıkarken, bey:

‘Evladım, aşağı inmeme yardım et!’, diye bağırdı. Ben de:

‘Ey bey ağa! Senin çoğun gitmiş azın kalmış. Öyle ya da böyle cennete düştün. Sen şimdi orda temelli kaliver’, deyip cevap verdim”.

Sultan Hüseyin:

“Peki o kıymetli taşları ne yaptın?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Yolda gelirken kervanla birlikte Hindistan’a giden bir tüccara rastladım. Ben, yükümün ne kadar değerli olduğunu bilmediğim için bir deve un ile bir keçiyeye değış tokuş ettim. Sana ilk rastladığımda kestiğimiz iki canlı keçimiz o tüccardan aldığım keçiydi”, demiş.

Mir Ali’nin başından geçenleri merakla dinleyen Sultan Hüseyin, bir az durduktan sonra kendi başından geçenleri hikaye etmeye başlamış:

“Gencecik bir yiğit olarak padişah olduğum ilk zamanlarda; senin bana darılıp gittiğin vakitlerdi, özellikle çok sevdiğim bir atım vardı. Her ne olduysa bu atım günden güne zayıflamaya başladı. Sebebini bilen çıkmayınca seyislerin, uşakların lafına itimat etmeyip bir gece gizlice atı kendim bekledim. Gecenin bir vakti, cariyeler içinde en çok sevdiğimden biri geldi de ata atlayıp gitti. Ben de hemen başka bir ata binip arkasına düştüm. En sonunda, cariyeye bir mağaraya gelip attan indi ve içeri girdi. Ben de arkasından içeri girdim. Meğer bu mağarada kırk tane büyücü kadın yaşıyormuş. Büyücülerin başı, cariyeme bakıp:

‘İşte, Sultan Hüseyin de arkan sıra geldi’, dedi. O an, kadına doğru kılıcımı savurmak istediğimde büyücü başı, üstüme bir kısım kum serpti. Tam nefes aldığım sırada kara bir tazıya dönüştüm ve uluya uluya oradan çıkmaya mecbur oldum”.

Bu sırada Mir Ali:

“Evet sultanım, ara sıra uluman vardı. Desene o zamandan kalan bir alâmetmiş!”, demiş. Sultan Hüseyin de:

“Dur şimdi”, deyip devam etmiş:

“Saraya döndüğümde beni taşlarla karşıladılar. Hiçbir yerde kendime bir tanıdık bulamayıp en sonunda bir kervanın arkasına takıldım. Kervandakiler bana, artık kemik ve bazen de katır kutur çörekler verdiler. Velhâsıl kervan gide gide deniz kenarında bir yere gelince gemiyle karşıya geçmek istediler. Ben de gemiye

binmek istediğimde kervancılar beni taşıyarak kovdular. Bunun üzerine orada dertli dertli ulurken, kervancı başı bana kıyamayıp gemi paramı da üstlenerek beni gemiye aldı. Ondan sonra büyük bir memlekete vardık. Bu memlekette, bir beyin büyük bir düğününe rastladık. Düğünden arta kalan kemikleri kemirirken etrafıma üşüşen itler beni dalamaya başladılar. İyice takatsiz kalıp yığıldığımda sarıklı, yaşlıca bir molla gelip itleri çubukla döverek uzaklaştırdı ve beni evine götürdü. Beni bir süre minder üstünde yatırdı ve sonra düğünden getirdiği bir tabak pilavı benimle birlikte yedi. Böylece molla, beni tazı hesap etmeyip kendisiyle denk hatta daha üstün bir adam hükmünde sayıp, hürmet etti. Fakat bir müddet sonra ‘Falanca molla ne yaptığını bilmez bir haldedir. Bir itle aynı tabaktan yemek yiyor’ diyerek memleketin hâkimine şikayet ettiler. Hâkim, mollayı çağırıp sorduğunda molla, bir kitabını açıp tarihî bir yazıyı gösterdi. Okuyup görseler ki ‘Sultan Hüseyin, cadıların hilesine uğrayıp filan vakitte filan beyin düğününe tazı sıfatında gelecek’ diye yazıyormuş. Hâkimin hükmüne göre âlimler türlü türlü okuyup üflemelerle beni eski halime döndürdüler. Bana hürmet ederek, cariyeden öcümü almam için bir kısım tılsımlı toprak verdiler. Sonra da merasimle kendi memleketime uğurladılar. Gelirken o mollayı da yanımda getirdim ve kendime vezir atadım”.

Sultan Hüseyin, sözünü tamamladıktan sonra:

“Kimin başından geçen vak’a ilginçtir?”, diye sorunca Mir Ali:

“İkimizinki de ilginç”, diye cevaplamış. Bunun üzerine sultan:

“Peki, şimdi altın kimin olacak?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Senin de değil benim de!”, deyince Sultan Hüseyin tekrar sormuş:

“Öyleyse ne yapacağız, kimin olacak?”, demiş. Mir Ali:

“Devletin zenginliği yine devletin olur. Altını hazineye koyalım”, deyince, sultan:

“İşte bu makuldür!”, demiş.

GÜL İLE SULTAN HÜSEYİN ^{T 7.2}

Sultan Hüseyin ile Mir Ali’nin baş başa sohbet edip oturdukları bir gün, laf dönmüş dolanmış yıldızı gören dördüncü kişinin çocuğuna yani ikinci kıza gelmiş. O kızıdan hiç haber olmadığı için Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Gel, ikimiz memleketin içine çıkalım. Hem ahalinin durumunu gözden geçiririz hem de o kızıdan bir haber alırız”, teklifinde bulunmuş. Bunun üzerine Mir Ali, sultana manidar bir ifadeyle:

“Sultanım, kız hakkında söylediklerin makul. Fakat memleket hakkında benim bir sorum var; sadece ahalinin durumunu öğrenmek için mi yoksa ahvalleriyle ilgilenmek için mi gezeceğiz?”, diye sormuş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye memnuniyetsiz bir şekilde bakıp:

“Mir Ali, sen doğrusunu söyle! Senin bu homurdanmaların ne zaman bitecek?”, demiş. Mir Ali de:

“Sultanım, ne zaman benim cenazemi görürseniz o zaman biter”, diye cevaplamış.

Böyle karşılıklı biraz daha konuştuktan sonra atlarına binip yola çıkmışlar. Çok yerler gezip en sonunda bir köye varmışlar. O sırada yağmur sepelemeye başlamış. Baksalar ki bir grup kız sırtlarına alıp taşıdıkları odunları indirerek, yağmurdan korunmak için kendilerine siper ediyorlarmış. Fakat içlerinde yaşı geçkince olan bir kız, eski püskü giyimini çıkarıp odunlarının üstüne sermiş ve kendisi de rüzgar yönünden odunların üstüne abanıp ıslanmamalarına çalışıyormuş.

Mir Ali, o kız da bir sır olduğunu anlayıp Sultan Hüseyin’e göz kırpmış. Sultan ise kızın odununu ıslatmamaya gayret etmesine dikkat etmeyerek kızın suretine kendini kaptırmış. Sadece Mir Ali’nin işareti üzerine kıza soru sormuş:

“Ey kız! Başka kızlar kendilerinin ıslanmamasına çalışırken sen odununu ıslatmamaya gayret ediyorsun. Bu işin sırrı nedir?”.

Kız, yağmurun yavaşladığını görüp yıpranmış giyimini üstüne giyip, sarıp sarmalanmış ve sultana cevap vermiş:

“Sultanım, bizim kulübemizde tutuşturacak kadar bile kuru çöp yoktur. Odunum ıslanırsa ve yağmur da çok yağıp arkasından soğuk bastırırsa yaşlıca anam donabilir. Fakat odunumu kuru tutabilirsem soğuktan korkmam. Hem üstümü kuruturum hem de anam donmaz”.

Kız sözünü bitirince Sultan Hüseyin:

“Eviniz hangisidir?”, diye kıza sormuş. Kız:

“İşte, şuradaki tek karaca ev bizimkidir”, demiş. Sultan tekrar:

“Senin adın ne?”, diye sorunca kız:

“Gül”, diye cevaplamış. Sultan bu sefer:

“Evinize gitsek misafir eder misiniz?”, diye sormuş. Kız da:

“Türkmen halkının şimdiye kadar misafir kovduğunu işitmedik. Fakat önceden söylemem gerek; bizim sultanlara lâyük ne yerimiz ne de hürmet edip izzetüikram gösterebilecek malımız, mülkümüz var”, demiş.

O sırada Mir Ali araya girip:

“Misafir yemek için değil güler yüz için gelir!”, demiş.

Kızlar evlerine varıp girinceye kadar Sultan Hüseyin ile Mir Ali bir süre atlarını otlatmışlar. Sonra onlar da Gül’ün evine misafir olmuşlar. Bir ara Sultan Hüseyin, Gül’ün kendisine dikkatle baktığını fark edip, karaca evin bacasına bakarak kinaye:

“Rahat bir evmiş ama bacası biraz eğriceymiş”, demiş. Gül de sultana kinaye ile cevap vermiş:

“Bacası eğri de olsa dumanı düz çıkar!”.

Sonra yemek vakti gelince Gül, misafirlerin önüne katıksız, ekmeksiz belke aşını koymuş. Bunu gören Sultan Hüseyin, Mir Ali’nin kulağına fısıldayarak:

“Ben bu kıza şaka yapmak istiyorum”, demiş. Mir Ali de:

“Az önce şaka yaptın da ne oldu? O senin cevabını çok iyi verir!”, demiş.

Yine de Sultan Hüseyin, Mir Ali’nin sözüne kulak asmayarak Gül’e bir satırlık şiir okumuş:

“Belke aşını bulayıp, koydu katıksız nansız”

Gül de aynı şekilde cevap vermiş:

“Varı bilmez yoğu bilmez ne acayip mihmansınız”

Mir Ali, Sultan Hüseyin’in kulağına fısıldayarak:

“Benim dediğimi yapmadın, şimdi karşılığını aldın mı?”, demiş.

Velhâsil onlar tekrar saraya dönüp geldikten sonra yıldızı görenlerin çocuklarından ikinci kızın Gül olduğunu anlamışlar ve Sultan Hüseyin kızın annesine dünürcü göndermiş. Dünürçüler, kızın evine varıp niyetlerini söylediklerinde kız, annesinden önce atılıp:

“Benim değerimi annem bilmez kendim bilirim!”, demiş. Dünürçüler, kızın ne istediğini sorduklarında kız:

“On kuzu, yirmi kurt, otuz deve, kırk aksakal, elli aygır, altmış hadım, yetmiş yular, seksen köstek, doksan torba”, demiş.

Sultan Hüseyin, dünürçülerin getirdiği bu haberi duyunca hemen bu şeyleri hazır etmeleri için emir vermeye girişmiş. O zaman Mir Ali araya girip:

“Ey sultanım! Sen bu kızın sözlerinin manasını anlamadın mı?”, demiş. Sultan, Mir Ali’nin bu sözlerine sinirlenerek:

“Bu kadar âlimsen sen söyle bakalım ne anladığını?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Sultanım insan on yaşında kuzu gibi olur, yirmisinde kurt. Otuzunda deve kadar güçlü; kırkında ise akıl kesesi dolup taşar. Ellisinde aygır, altmışında hadım, yetmişinde sanki yularlanmış gibi, sekseninde ayağı kösteklenmiş gibi, doksanında da başına torba giydirilmiş gibi olur. Kız, senin bir taraftan aklını sınarken diğer taraftan da seni yaşlı bulduğunu anlatmak istiyor”, demiş.

Sultan, Mir Ali’nin bu sözüne gücenip:

“Ben niye yaşlıymışım? O kızla aynı yaşta değil miyim?”, diye bağırmış. Mir Ali de:

“Sultanım, doğru söyleyenin dostu olmadığını biliyorum. Sizin dediğiniz gibi olsa da kızmayın. Gül’ün gül yaprakları halen bozulmamıştır. Fakat sen kendini kırka böldün. Kırk yaşını misli misli hesaplarsan dokuz yüz doksan dokuz olur. Sen daha kendini nasıl Gül ile akran hesap edebileceksin? En güzeli, onun sözlerine gücenme de kızın gönlünü yapmaya çalış!”

Gül, türlü istekleri ve türlü sınavlarıyla Sultan Hüseyin’i bir güzel zayıf düşürdüktan sonra nihayetinde sultanla evlenmiş. Birkaç gün sonra Sultan Hüseyin, uzak bir yola çıkmaya hazırlanıp Gül’e ağır bir emir vermiş:

“Gül, sen eğer şu anki halin gibi gül olarak kalmak istersen benim bu emrimi yerine getirmelisin. Eğer getirmezsen senin ne yaprağın kalır ne de kokun. Ben yedi yıllık bir yola gidiyorum. Geri döndüğümde yedi yaşındaki oğlumu, karatımın yedi yaşındaki dölünün üstüne bindirip karşıma çıkaracaksın!”

Padişah gittikten sonra Gül, çaresiz bir durumda kalıp yanına cariyelerini çağırmış. Sultanın buyruğunu onlara da malum edip fikirlerini sormuş. Cariyeler bir çare bulamayıp:

“Biz sadece senin buyruğunu yerine getirebiliriz”, demişler. Gül de otuz cariyesine erkek kıyafetleri giydirip, otuz kısrağa bindirmiş ve onları peşine takıp yola çıkmış. Gide gide sultanın askerleriyle konakladığı bir yerin yakınına

varmışlar ve onlar da konaklamışlar. Gül, erkek kıyafetli iki cariyesini sultanın yanına yollayıp şöyle demelerini buyurmuş:

“Bizi hocamız size gönderdi. Eğer padişah hazretleri merhamet buyururlarsa hocamız size gelecek”.

Padişahın izin verdiği haberini alan Gül, erkek kıyafetlerine bürünüp sultanın yanına gitmiş ve izzet-hürmet ile iki eğilip selam vermiş. Sultan Hüseyin de böylesi hürmetkâr misafirine kendi yanından yer gösterip sohbet başlamış:

“Nereden geliyorsunuz? İşiniz nedir?”. Gül:

“Sultanım, biz tüccarız. Mal yüklü kervanımız arkadan geliyor; biz, otuz atlı muhafız ile kervanın önünden gidiyoruz. Sizin bu civarda olduğunuzu işitince, yanınıza gelip selam vermeyi kendimize borç bildik”, demiş. Sultan da:

“Hoş gelmişsiniz!”, demiş. Aralarındaki sohbet iyice koyulaşınca sultan:

“Ey tüccar, başka ne tür hüneriniz vardır?”, diye sormuş. Gül de:

“Biraz satranç biliyorum”, demiş. Sultan:

“O zaman satranç oynayalım”, deyince Gül:

“Pekâlâ, yalnız bizim memleketimizde bir âdet vardır. Oyuna başlarken her iki taraf da en sevdiği şeyi ortaya koyar. Yenen, o şeyin sahibi olur”, demiş. Bunun üzerine sultan:

“Çok güzel bir âdet. Benim en sevdiğim şeyler kara atım ile şu başımdaki tacımdır. Yenilirim bunları veririm. Peki, siz ortaya ne koyacaksınız?”, demiş. Gül de:

“Benim Çin-Maçin’den seçip alarak getirdiğim bir cariye vardır ki görmeye göz gerekir. Yenilirim onu veririm”, demiş.

Saraydan ayrıldığından beri aradan birkaç gün geçtiği için sultanın kulağına “cariye” sözü çok hoş gelmiş. Velhâsıl oyuna başlamışlar. Çekişmeli bir oyunun nihayetinde Sultan Hüseyin kaybetmiş. Kara atı ile başındaki tacını Gül’e verip, ertesi gün bir daha oynamaları için istekte bulunmuş. Gül, sultanın tacını başına giyip, kara atım da kısrakların yanına salmış. Ertesi gün tekrar oynadıklarında ise Sultan Hüseyin yenmiş. Gül, bir şekilde “cariye” sıfatına bürünüp sultanın yanına gitmiş ama önceden cariyelerine üç gün sonra bir bahaneyle kendisini alıp geri götürmelerini tembih etmiş.

Gül’ü gördükten sonra akli başından giden Sultan Hüseyin, “cariye”ye yaklaşmak istemiş. Gül ise sultanın eline vurup:

“Çek elini! Ben cariye bile olsam nikahlamadığın sürece benim yanıma gelemezsin!”, demiş.

Sultan Hüseyin için geniş bir vaktinde olsa, belki onu hareme attırırımı ama şimdilik kızın şartını kabul etmeye mecbur olmuş. Derhal kadı hat yazıp sultan da mührünü basmış ve cariyenin eline vermiş.

Aradan üç gün geçtikten sonra, erkek sıfatındaki cariyelerden biri gelip Sultan Hüseyin’e:

“Sultanım, beni hocamız gönderdi. ‘Bana sultanımızın tacını giymek, atına binmek lââyık değil; sultana da cariye ile evlenmek yakışmaz. Bu işi el gün bilmeden önceki haline getirelim’ diyor”, demiş.

Sultan, bu sözleri makul bulmuş ve “cariye”yi geri yollayıp, atı ile tacını geri getirtmiş.

Aradan ay, gün geçtikten sonra Sultan Hüseyin’in dönüyor olduğu haberi gelmiş. Gül, oğlunu kara atın dölüne bindirip birkaç şey de tembih etmiş ve babasının önüne yollamış. Gül’ün oğlu, yüz oğlana baş olup kara atın üstünde Sultan Hüseyin’in karşısına çıkmış ve:

“Esselamüaleyküm baba!”, deyip sultana baş eğmiş. Sultan, oğlana hayret edip:

“Kimin oğlusun?”, diye sormuş. Oğlan da babasına sevinçle:

“Sultan Hüseyin’in oğluyum!”, demiş.

Sultan Hüseyin attan inmeye bile sabredemeyip gazapla Gül’e doğru atılmış. Onun niyetinin kötü olduğunu anlayan Mir Ali, arkasından gitmiş. Sultan Hüseyin, Gül’e hiçbir şey sormadan kılıcını sıyrıp vurmak isterken Mir Ali araya girmiş ve:

“Sultanım, sebepsiz yere kan dökmeyi istiyorsan bırak bir değil iki olsun. Önce benim başımı kes!”, demiş. Sultanın ise Mir Ali’yi öldürmeye içi elvermeyip, kılıcını aşağı indirmiş ve kısık bir sesle:

“Gül, oğlanı nereden aldın?”, diye sormuş. Gül, bu durumdan rahatsız olmayarak, memnuniyetle cevap vermiş ve:

“Sultanım, sen avdayken bir tüccarla satranç oynamış mıydın?”, diye sormuş.

“Oynadım”, demiş sultan.

“Yenildiğinde ne vermiştin?”, diye tekrar sormuş Gül. Sultan:

“Kara atım ile tacımı vermiştim”, demiş. Gül, tekrar sormuş:

“Yendiğinde ne almıştın?”

“Tüccarın cariyesini almıştım”, demiş. Bunun üzerine Gül:

“Sen o cariyeye el uzattığında senden ne istemişti?”, demiş. Sultan ise:

“Ahitname”, demiş.

“Sen kendi ahdini, kendi mührünü tanır mısın?”, diye tekrar sormuş Gül.

Sultan da:

“Horasan’da benim mührümü tanımayan var mı?”, diye cevaplamış.

Gül derhal sultanın mühürlü hattını çıkarıp verdiğinde sultan, Gül’ü kendinden daha usta, Mir Ali’yi de gerçek dostu kabul edip önlerinde başını eğmiş. O sırada koşa koşa gelin yedi yaşındaki oğluna da sıkı sıkı sarılıp öpmüş.

KİM HAKLI? ^{T 82}

Sultan Hüseyin, bir vesileyle yaz günlerinin birinde Horasan’daki büyük bir dağa çıktığında az kalsın soğuktan hasta oluyormuş. Sultan, bu dağdaki zenginliklerden faydalanamadığı için “Acaba bu dağda insan nasıl yaşayabilir?”, diye düşünüyormuş. En sonunda bir kış günü, “Kim Horasan’ın büyük dağının üstünde kırk yorganın içinde bir gece yatıp sabaha sağ salim çıkarsa, Sultan Hüseyin o adama ağırlığına altın verecek!”, diye her yere haber saldırmış.

Bu ilan üzerine altın sahibi olmak isteyen birkaç adam, bu dağda canlarını kurban vermişler. Bir gün Mir Ali:

“Sultanım, ben de kendimi bir deneyip göreyim”, dediğinde sultan:

“Mir Ali, ahmak olma! Ben senin canına acırım. Sen bana lâzım adamsın”, diyerek göndermek istememiş. Mir Ali ise meseleye kesin tavrını koyarak:

“Sultanım, can benim canım. Ben kendi canımı, senin beni sevdiğinden birkaç kat daha çok severim. Benim de ölesim gelmiyor. Ben sadece senin niyetini ortaya çıkarmak istiyorum. Ya benim şu dağda yatmama izin ver ya da fermanını geri al!”, demiş. Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye izin vermekten başka bir çare bulamamış.

Mir Ali, dağa çıktığında kırk yorganın otuz dokuzunu altına serip, birini üstüne örtünmüş. Geceleyin biraz üşüse de sabaha biraz terlemiş olarak uyanmış. Geri döndüğünde ise sultan buna çok şaşırıp:

“Mir Ali, doğrusunu anlat! Gece yattığında ateş gördün mü?”, diye sormuş.

O da:

“Evet, bir menzil kadar uzağımdaki aşağı taraflarda bir ateşin parladığı görünüyordu”, diye cevaplamış. Sultan ise:

“İşte sana ateşin harıyla kendisini ısıtan adam diyorlar. Sen benim şartımı yerine getirmedin!”, deyip Mir Ali’ye altın vermekten vazgeçmiş.

Günlerden bir gün, Sultan Hüseyin’e acilen Mir Ali lâzım olmuş. Adam gönderip çağırtığında, Mir Ali gelen adama:

“Söyle Sultan Hüseyin’e, ben az önce çaydanlığı ateşe koydum. Kaynayınca çay içip gelirim”, demiş.

Sultan acele edip, peş peşe birkaç adam daha gönderse de hepsi aynı cevapla geri dönmüşler. Velhâsıl yüz çaydanlık kaynayacak kadar vakit geçmiş ama Mir Ali gelmemiş. En sonunda Sultan Hüseyin kendi gitmeye mecbur olmuş. Bir de baksa ki Mir Ali, ateşin üç adım ötesine çaydanlığı koymuş, kendisi de bağdaş kurup oturmuş bekliyormuş. Sultan öfkeyle:

“Ey ahmak adam! Hiç üç adımlık mesafedeki çaydanlığa odunun ateşi yeter mi?”, demiş. Mir Ali ise:

“Ey sultanım, bir menzil uzaklıkta yanan ateş beni ısıtıyorsa üç adım ötedeki ateş çaydanlığı kaynatmaz mı?”, demiş. Sultan yenildiğini anlayıp:

“Mir Ali, ben senin haklılığını biliyordum; ama buna ne cevap bulacaksın diye seni sınyayıp görmek istedim. Altın neye gerekiyorsa anahtarı senin elindedir!”, demiş. Mir Ali de:

“Sultanım altına doymuşsun ama Mir Ali’yi sınyamaya doymamışsın. Ben ölünceye değin ne kadar sorunuz varsa sorun”, demiş.

BU DA GEÇER ^{T 22.1}

Mir Ali’yi kıskanan vezirler, kendi aralarında anlaşarak onu öldürmeye karar vermişler. Bir gün Mir Ali ile gezmeye çıktıklarında, onu çöldeki bir kuyuya atmışlar.

Aradan iki üç gün geçip de Mir Ali’den hiç haber alamayan Sultan Hüseyin, “Belki bana darılıp gitmiştir”, diye düşünüp kederlenerek, kendi kendine mırıldanıyormuş:

“Gam ilen, kaygı ilen soldu baharın gülleri”

Bir vesile ile şehre gelen bir çoban, sultanın mırıldandığı bu satırı ezberlemiş. Sonra bu çoban, bir meydanlıkta koyun güderken sultanın söylediği bu mısraı hatırlayarak mırıldanmış:

“Gam ilen, kaygı ilen soldu baharın gülleri”

Çoban mısraı bitirir bitirmez yerin altından bu satırı tamamlayan bir ses gelmiş:

“Dostunu kuyuya salmıştır, sayramaz bülbülleri”

Çoban, sesin nereden geldiğini anlamadan bu mısraı da ezberlemiş. Bir zaman sonra yine şehre geldiğinde sultanın gene “Gam ilen, kaygı ilen soldu baharın gülleri” dediğini duyunca, o da “Dostunu kuyuya salmıştır, sayramaz bülbülleri” deyip geçmek istemiş. Sultan Hüseyin hemen çobanı durdurup bunu nereden öğrendiğini sormuş. Çoban da daha önceki gelişinde Sultan Hüseyin’in mısraını öğrendiğini sonra da bunu çölde söylerken, devamını getiren sesi duyduğunu söylemiş.

Sultan, işin aslını derhal anlamış ve vezirlerini yanına çağırarak:

“Size öğlene kadar mühlet veriyorum. Bu mühlet zarfında bana öyle bir söz bulun ki beni hem sevindirsin hem de üzsün. Eğer bu sözü bulamazsanız hepinizin hakkı ölümdür!”, demiş.

Aslında sultanın “söz” demekten maksadı “Mir Ali’yi bulun” demesiymiş. Ama bunu vezirler anlamamışlar. Kendi aralarında her ne kadar düşünüp taşınırsalar da sultanı hem sevindirip, hem kaygılandırarak sözü bulamamışlar. Ecelleri yaklaştığı için gene Mir Ali’ye yalvarmaktan başka çare bulamayıp onun yanına gitmişler. Yaptıkları işe pişman olduklarını söylemekle birlikte sultanın buyruğunu anlatarak kendilerine yardım etmesini istemişler. Karşılığında da onu kuyudan çıkaracaklarını söyleyerek bu işi tamamen gizlemesini de rica etmişler.

Mir Ali, onlara bir söz öğretmiş.

Vezirler, Sultan Hüseyin’in huzuruna gelip baş eğmişler. Sultan sorduğunda:

“Bu da geçer”, deyip cevap vermişler. Sultan Hüseyin hiddetle bağırarak:

“Haramzadeler! Bu söz iradeli bir adamın ağzından, sizin ağzınızdan çıkacak söz değil! Bu söz ölümün önünde yatan bir adamın sözü. Bu sözü kimden

öğrendiğini derhal söyleyin. Aksi takdirde hepinizin kanını uyuza derman ederim”, demiş.

Vezirler de bu sözü Mir Ali'den öğrendiklerini ve onu daha önce kuyuya attıklarını itiraf etmişler. Sultan Hüseyin:

“Buradan kuyuya kadar olan mesafeyi adımlayarak ölçün ve dönerken sırayla Mir Ali'yi sırtınıza alıp getirin!”, diye emretmiş.

Mir Ali'yi getirdiklerinde sultan, Mir Ali'ye vezirlerden öç almasını emretmiş. O ise:

“Ey sultanım, siz Mir Ali'ye ne kadar baksanız da onu hâlâ tanıyamamışsınız. Mir Ali, yüreğinde kin saklayan bir adam değildir. Size de tavsiyem odur ki öç almak isterseniz adam gibi adamdan, kendine denk olan adamdan öcünüzü alın. Her ayağa batan diken için elini kana bulamanın bir manası yoktur”, demiş.

NEREYE HARCİYORSUN? ^{T 92}

Mir Ali'nin kendi evine Sultan Hüseyin'i hiç çağırdığı yokmuş. Bir gün yolları Mir Ali'nin evinin civarına rastladığında, Mir Ali gene sesini çıkarmadan geçip gitmek istemiş. Fakat Sultan Hüseyin bu sefer bir şey söylemeden duramamış ve:

“Mir Ali, senin bir kez bile evine davet etmen bana nasip olmadı. Bunun sebebi nedir?”, diye sormuş. Mir Ali ise:

“Bunun sebebi, Sultan Hüseyin'in Mir Ali'nin yaşayışını, halini hiç sormamasındandır”, demiş. Sultan da:

“Hadi o zaman evine varıp görelim”, deyince Mir Ali:

“Gidelim sultanım”, demiş.

Sultan içeri girip baktığında gözüne hiçbir şey ilişmemiş. Öyle ki evin üstünden bin taş atsan hepsi içine düşmüş. Mir Ali'nin hanımı da döşeksiz evde, kupkuru derinin üstünde iğ eğiriyormuş. Sultan Hüseyin, buranın Mir Ali'nin evi olduğuna inanamayıp:

“Bu ev kimin evi?”, diye oturan kadına sormuş. Kadın:

“Sultanım, bu ev sizin baş veziriniz Mir Ali'nin evidir”, demiş. Sultan:

“Siz niçin böyle sıkıntıda yaşıyorsunuz?”, diye tekrar sorunca kadın:

“Allah’a şükür canımız sağ”, demiş. Sultan da:

“Ben senin erine ayda yüz altın aylık veriyorum. O paralar nereye gidiyor?”, demiş. Kadın:

“Sultanım, nereden toplanıyorsa belki de o yerlere gidiyordur. Biz bu evde yukarı baksak yıldız, aşağı baksak şu tamtakır deriden başka bir şey görmüş değiliz”, diye cevap vermiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye dönüp:

“Ey Mir Ali, hazineden aldığın parayı evine getirmeyip de nereye harcıyorsun?”, diye sormuş. O da:

“O paranın nereye harcandığını bilmek istersen benim arkama düş!”, demiş. Sultan Hüseyin onunla gitmeye razı olunca Mir Ali şart koymuş:

“Benim kıyafetlerimi sen giyeceksin, seninkileri de ben. Sen arkadan yürüyeceksin, ben de önden”.

Sultan buna da razı olmuş ve yola çıkmışlar. Şehrin bir kenarında bir grup hasta, sakat insanların olduğu yere gelmişler. Burası, kendini tedavi edemeyen ve memlekete gerekli olmadıkları için de halktan tecrit edilmiş bahtsızların yeriymiş. Mir Ali, sultan sıfatında atını önden sürdüğü için onu tanımamışlar ve aralarından geçmesine izin vermişler. Ama Mir Ali’nin giyimindeki Sultan Hüseyin’in etrafına üşüşmüşler. Kimisi atının dizginlerini tutarken kimisi de elinden, ayağından yapışıp attan indirmiş:

“Gözümüzün nuru, derdimizin dermanı Mir Ali, geldin mi? Allah sana uzun ömür versin!”, deyip Sultan Hüseyin’in ne konuşmasına ne de kımıldamasına izin vermişler. Bunun üzerine sultan avazı çıktığı kadar bağırıp:

“Ey Mir Ali, yeter! Paranı nereye harcadığını şimdi anladım. Bunların padişahı ben değil, senmişsin”, demiş.

Mir Ali, hastalıklı, sakat insanlara bakıp Sultan Hüseyin’i tanıştırmış:

“Sultan Hüseyin sizin yanınıza halinizi, hatırnızı sormaya geldi. Ne hacetiniz varsa ondan isteyin”.

Oradaki biçareler yeniden sultanın etrafına âdeta karınca misali üşüşüp, üstünü başını okşamaya başlamışlar. Zor durumda kalan Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Ne istiyorsan al da beni bunların elinden kurtar”, diye yalvarmış. Mir Ali de:

“Hastalar, sakatlar, körler ve felçliler için özel olarak bir yer yaptırıp, masraflarını da devlet hesabından görürüm dersin kurtarırım!”, diyerek şart koşmuş.

Etraftaki müthiş kokudan başı dönen sultan:

“Onun üstüne bir de hastaların, malûllerin sergedesi Mir Ali’nin de evini yenilerim!”, diyerek kefil olmuş.

NE ETMEK GEREK? ^{T 23.1}

Sultan Hüseyin, kara atı ile Gül isimli hanımını bütün dünyaya değişmezmiş. Vakti geldiğinde öleceklerini asla düşünmek bile istemeyip bir gün vezirlerinin yanında:

“Kim kara atım ile Gül’ümün öldüğü haberini bana getirirse o adamın canı tehlikede olacaktır”, demiş.

Nerede can varsa orada ölüm de vardır. Kara at bir gün, artık nefes alıp vermez olmuş. Vezirler ise bu haberi sultana bir türlü söyleyemediklerinden, duyurması için Mir Ali’ye yalvarmışlar. Mir Ali de sultanın yanına varıp, yüzü yerde ve somurtmuş bir halde durmuş. Sultan:

“Mir Ali, bu ne hal! Sana yakışacak bir hal değil de bunun sebebi nedir?”, diye sormuş. Mir Ali başını yerden kaldırıp şiir ile malum etmeye başlamış:

“Gara atınız yatıdır

Ayaklarını atıdır

Gulakları gatıdır...”

Sultan, onun sözünü keserek:

“Öldü desen olmaz mı?”, demiş. Mir Ali de:

“Sultanım, öldü haberini biz de sizden işitiyoruz”, demiş. Sultan yüzünü yere eğip bir süre oturduktan sonra:

“Böyle demekle benim canımı tehlike altına sokmak mı istiyorsun?”, diye sormuş. O da:

“Yok sultanım, kendi canımı tehlikeden kurtarmak istiyorum”, deyince sultan:

“Ayıbı yok, kara at öldüyse kır at sağdır”, demiş.

Sakınan göze çöp batar dedikleri gibi sultanın en çok sevdiği hanımı Gül de bir gün vefat etmiş. Vezirler bu haberi sultana söyleyemedikleri için gene Mir Ali'ye yalvarmışlar. Mir Ali, sultanın yanına varıp başını eğerek:

“Sultanım isin verirse bir satırlık şiirle soru soracağım”, demiş. Sultan pekâlâ deyip izin verince Mir Ali:

“*Servi ağacının sayesinde solsa Gül n'etmek gerek?*”, demiş. Sultan da:

“*Serviden tabut kılıp gülden kefen etmek gerek*”, diyerek cevaplamış ama yüreğinin acısına dayanamayıp derin derin içini çekmiş ve:

“Vah! Gül öldü desen olmuyor mu?”, demiş. Mir Ali de:

“Gül öldü desem, kendi ölüm iznimi çıkaracağım aklıma geldi”, demiş.

Sultan Hüseyin sadece bir hükümdar değil aynı zamanda Mir Ali'nin izini takip eden bir şairmiş. Gül'ün ölümünden duyduğu üzüntüsüyle felekten şikayet ederek aşağıdaki şu şiiri yazmış.

*Çarhu bet mihrin elinden eylerem ben dâdı hey
Çünkü kıldı bizi gamgin, özgelerini şâdı hey
Nice yıllık âşnâımız oldu bizden yâdı hey
Sernigim olmuş, yatar ol kâmet-i şemşâdı hey
Cennetin burcundaki tubını yıktın bâdı hey*

*Firkat eyyâmında Mecnun şunca köp laf vurmasın
Hicri derd-i dağını hiç kimse benden sormasın
Mert eğer tohmun ekip, bir bî-mahal sovk urmasın
Tiz göterin cismini çıksın ki, çeşmim görmesin
Tabutun tizrek yonup, gönderiver harrati hey*

*Yarı kim kıldı sefer, hicrana dözsen, vaktidir
Firkatinden yaş döküp, bağrını ezsен, vaktidir
Yahşılârin hüsnü vardır, bir gül üzsen, vaktidir
Leyli vü Mecnun sıfat divâne gezsен, vaktidir
Canı Şirin'in çıkıp, çıksın göziin Ferhâd'ı hey*

Hâfizi dek göğsüne taş vurmâdın, Sultansöyün

*Akıtıp eşk-i revânın yörmedin, Sultansöyün
Ol ki teslim kıldı can, sen kılmadın Sultansöyün
Yar ilen bir göre niçin girmedin, Sultansöyün
Tâ ki dünya var eken kalırdı senden adı hey...*

5.2.2.2. II. Bölüm²¹⁹

DÖRT DİLÂVER^{T 1.3}

Eski zamanlarda Sultan Hüseyin'in babası da padişah imiş. Günlerden bir gün padişahın müneccimleri fal açıp:

“Ey padişahımız, her otuz altı yılda bir yıldız doğar ve üç saat gökyüzünde kalır. Her kim şu yıldızı görür ve batmadan önce hanımına yaklaşırsa ve çocuk sahibi olsalar bu çocuk hem yiğit hem de zeki olur”, demişler. Bunun üzerine Sultan Hüseyin'in babası yıldızın ne zaman doğacağını sormuş. Müneccimler, gelecek üç yıl içinde doğacağını fakat hangi ay, hangi günde doğacağını malum olmadığını söylerler. Padişah da yüksek bir minare yaptırıp bir de bekçi koyar ve adama:

“Minarenin üstünde gündüz uyu ama gece uyuma!”, deyip yiyecek içeceğini vermiş ve “falanca yıldız doğduğunda gelip haber verirsin”, diye de tembihlemiş. Gündüz uyuyup gece uyumayarak yıldızları seyreden adam nihayet bir gece yıldızın doğduğunu görmüş. Hemen minareden inip padişahın yanına doğru yola çıkmış. Yolda rastladığı bir sığır çobanı, adamcağızı durdurarak:

“Hırlı mısın, hırsız mısın?”, diye sormuş. Adam da:

“Ben hırsız değil, padişahın adamıyım, bırak beni gideyim”, demiş ama çoban:

²¹⁹ Bu bölümdeki rivayetler künyesi verilen şu eserden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır: P. Agaliyev- Ş. Baturov (1941): Mıralı ve Soltansöyün, Aşgabat.

“Ne haberin varsa söyle, öyle bırakayım”, deyince, adam:

“İşte! Bir yıldız doğdu. Bu yıldız batmadan önce padişaha haber vermem lazım”, demiş. Sığır çobanı:

“Bu yıldızın ne özelliği var?”, diye sorunca da adam:

“Kim bu yıldız batmadan önce hanımına yaklaşırsa ve bir çocukları olsa bu çocuk çok akıllı olurmuş”, demiş. Bunu duyan çoban hemen hanımının yanına koşmuş ve daha sonra bir kız çocukları olmuş.

Yıldızı gören adam da bu arada şehrin kapısına varmış. Kapıdaki muhafıza “Kapıyı aç!”, diye bağırdığında muhafız:

“Ne haberi getirdin? Söylersen açarım”, demiş. Yıldızı gören adam, kapıdaki muhafıza da aynı şekilde anlatmış. Muhafız da derhal hanımının yanına gitmiş ve bir müddet sonra onların da bir kız çocukları olmuş.

Çobanın da muhafızın da hemen hanımlarının yanına koştuğunu gören adam kendi kendine: “Vay! Benden başka herkes yıldızın sesini duyup koştu. Ben de yıldız batmadan önce hanımımın yanına gitsem ya! Padişaha da sonra söylerim”, demiş ve hemen evine gitmiş. Daha sonra da padişahın yanına gidip haber vermiş.

İşte böylece yıldızı gören adamın Mir Ali, padişahın da Sultan Hüseyin isimli çocukları dünyaya gelecekmiş.

Bir müddet sonra Sultan Hüseyin, müneccimleri toplayıp: “Kaç çocuk dünyaya gelecek?”, diye sormuş. Onlar da: “Bu yıldızın doğmasıyla alakalı ikisi kız, ikisi erkek dört çocuk dünyaya gelecek. Bu çocukların dördünün de akı, bilgeliği birbirine denktir. Bunlardan biri de senin oğlun olacak”, demişler. Padişah bu çocukları demir defterine yazdırmış ve ‘büyüdüklerinde hepsini saraya toplamalı’ diye düşünmüş.

MİR ALİ’NİN BULUNMASI^{T 11.2}

Günlerden bir gün padişah, Mir Ali’yi arayıp bulmak için gezerken köyün birinde baksa ki bir oğlan hem ekmek yiyip hem de hacetini görüyormuş. Bir yandan da bit öldürüyormuş. Padişah:

“Hey çocuk, hem ekmek yiyip hem hacetini görüyorsun hem de bit öldürüyorsun! Bu nasıl iştir?”, diye sormuş. Çocuk:

“Ey ağa, var git! Benimle ne işin var? Ben yeniye alıp eskiyi çıkarırım hem de düşmanı haklayıp üç işi de bitiririm”, demiş.

Bunun üzerine padişah, bu çocukta değişik bir hal olduğunu anlamış ve daha fazla konuşturmak isteyerek:

“Ey oğlan, eviniz nerededir?”, demiş. çocuk:

“Evimiz şu üç evin kenarındadır”, diyerek işaret etmiş. Padişah tekrar:

“Evinize varsak karşılayacak birileri var mıdır?”, diye sormuş. Çocuk da:

“Tabii ki, giderseniz gidin. Ala köpeğimiz önünüze çıkıp sizi karşılar”, deyince padişah çocukla biraz alay etmek istemiş ve:

“Köyünüzde eşyalarımın yer bulunur mu?”, demiş. çocuk ise:

“Elbette! Güzel söz dediniz. Ninemlerin eski bir kovası vardır. Gidersen eline verirler. Sapı g.....olur, içine de eşyaların konur”, demiş.

Sonra padişah, bu çocuğun adını sormuş. Çocuk:

“Adım Mir Ali”, deyince padişah bu çocuğun dört akıllı çocuktan biri olduğunu anlamış ve yanına almış. Günlerden bir gün Mir Ali, padişahın yanında duramayıp kaçmış. Padişah, çocuğun izini bulamayıp en sonunda müneccimlere danışmış. Münecimler fal bakıp:

“Padişahımız, Hive vilâyetinin her yerine olmayacak bir hüküm verirsiniz Mir Ali kendini malûm eder”, demişler. Padişah da bir gün Hive halkına:

“Bundan böyle kısraklarınızı iştetmeyin! Benim atım bu kokulardan duramıyor!”, diyerek köylere muhafız atamış. Ahali de kısraklarını suya yaklaştırmayıp harabelerde gizlemeye başlamışlar.

Bu durum üzerine Mir Ali bir gün halka:

“Bana on-yirmi cılız koyun bulup verin padişahın cevabını vereyim”, demiş. Halkın verdiği koyunları önüne katan Mir Ali, “Neredesin Herat!”, deyip yola çıkmış. Karşı'nın çölüne vardığında koyunlara kurtlar musallat olunca Mir Ali, itleri çağırarak:

“Heyy, Akbay...Karabay...”, diye bağırmış. Ne kadar bağırsa da itlerin hiçbiri gelmemiş. Mir Ali de Herat'a vardığında itleri dövmeye başlamış. Bunu görenler:

“Oğlanın biri itleri dövüyor”, diyerek padişaha haber vermişler. Çocuk, kendi emriyle yakalanıp önüne getirildiğinde padişah:

“Ey oğlan, niye itlere vuruyorsun?”, diye sormuş. Oğlan:

“Af buyurun padişahım, Karşı'nın çölünde koyunlarımı kurt daladı. Ben de Akbay, Karabay diye bağırsam da hiçbiri yetişmedi. Bunun için kahrımdan itlere vurmaya başladım”, demiş. Padişah da:

“Ey oğlan, sen Karşı'nın çölünde itler de buradaysa nasıl edecekler de itler oraya yetişecekler?”, dediğinde çocuk:

“Hive'deki kısrakların sidiğinin kokusu Herat'a gelirse, benim sesim Karşı'nın çölünden yetişmez mi?”, diye cevap vermiş. Bunun üzerine padişah, bu oğlanın Mir Ali olduğunu anlayarak yanına almış.

İKİ KIZIN BULUNUŞU ^{T 12.2}

Günlerin bir gününde padişahın yazarak kaydettiği dört akıllı çocuktan biri Mir Ali diğeri de Sultan Hüseyin'miş. Bundan sonraki iş ise geriye kalan iki kızı bulmakmış. Bu sebeple padişah müneccimlere fal açtırmış. Müneccimler de:

“Ey padişahımız, bu kızların biri şehirde biri de şehir dışındadır. Onları akıl yoluyla bulmaktan başka çare yoktur”, demişler.

Sultan Hüseyin ve Mir Ali de artık büyüdükleri için bu iki kızı bulmayı düşünüyorlarmış. Nasıl bulacakları konusundaki verdikleri karara göre delişmen bir yiğidi, iki muhafızın önüne koymuşlar ve muhafızlara:

“Ey muhafızlar! Bu delişmen adamı arkasından kovalayarak dövün. Bu adam da ‘vay, vay’ ederek sizin önünüzde bağıra çağıra gitsin. Siz ‘niye vuruyorsunuz?’ diye soran olursa ‘bu adam dediğimizi yapar’ deyin”, demişler.

Muhafızlar, önlerinde adam memleketin içinde gezmeye başlamışlar. Bir ara karşılarına çıkan bir adam:

“Bu adamı niye dövüyorsunuz?”, diye sormuş. Muhafızlar:

“Bu adam bizim dediğimizi yapar. Onun için dövüyoruz”, demişler. Adam da:

“Herkes dediğini yaptırabilse ne âlâ! Sizse dediğinizi yaparı dövüyorsunuz!”, demiş.

Yola devam eden muhafızlar vardıkları bir yerde ekmek pişiren bir kadına rastlamışlar. Yanında duran bir kız da kadına yardım ediyormuş. Bu kadın, muhafızların yaptığını görüp:

“Hey canlar, bu yiğide niye vuruyorsunuz?”, demiş. Onlar da:

“Ey ana, bu bizim her zaman dediğimizi yapar. Onun için vuruyoruz”, demişler. Kadın da:

“Kimse dediğini yaptıramazken hiç denileni yapan adamı dövmek olur mu?”, demiş. O sırada yanındaki kız başkalarına fırsat vermeden:

“Ey yenge, sen bu sözü anlamadan söylüyorsun. Bunlar doğru yapıyor. Ne zamana kadar söyleyerek iş yaptırmak olur? Ta ki kendiliğinden bilip yapana kadar vurmak gerek”, demiş. Sonra kızın bu söylediklerini varıp padişaha iletmişler. Padişah da derhal kızı yanına getirtmiş.

Şimdi ise sıra şehir dışındaki kızı bulmaya gelmiş. Günlerden bir gün padişah bütün vezirleri ve muhafızları ile birlikte akıllı kızı aramaya çıkmışlar. Uçsuz bucaksız sahrada susuzluktan dilleri damakları kurumuş bir halde giderken iki çatmaya rastlamışlar. Meğer bu evler sığır güdenlerin evleriymiş. Padişah hemen yol arkadaşları ile çatmalardan birine girmiş. Susuzluklarını giderip tekrar yola çıkacak olduklarında yetişkin bir kız katıksız bir aş getirip önlerine koymuş. Misafirler ekmek de gelecek diye bekleyip yemeğe el sürmemişler. En sonunda padişah dayanamayıp kızdan bir haber alayım diye bir mısra okumak istemiş. Vezirler de ‘olur’ deyince padişah kıza bakıp:

“Âdeti kanunu bilmezsin sen nasıl canansın”, demiş. Kız da hemen:

“Varı yoğu bilmezsin sen nasıl misafirsin

Vaziyet böyledir ki katığı koyduk nansız” demiş. Bunun üzerine padişah, yol arkadaşlarına:

“Katığı içelim de sessiz sedasız gidelim”, demiş. Şehre vardıklarında padişah, kıza birilerini gönderip yanına getirtmiş.

Böylece vaktiyle padişahın demir deftere yazdığı dört akıllı çocuk, büyüüp birer yetişkin olduklarında bir araya toplanmışlar.

KAVUNDAN HEDİYE ^{T 13.2}

Kadim zamanda yılların bir yılı, günlerin bir gününde Mir Ali'nin babasıyla beraber ektiği kavunlar iyice olgunlaşmış. Bir gün Mir Ali, babasına:

“Ey baba, hiçbir yerde bizim kavunumuz gibi yetişen kavun yok. Bunun için, varıp padişaha bir eşek yükü kavun götürüyüm”, demiş. Babası da:

“Ey oğlum, boş ver çünkü padişahın sana bir şey vereceğini zannetmem”, demiş. Fakat Mir Ali ‘vermezse vermesin’ deyip kavunlarını eşeğe yüklediği gibi yola çıkmış.

Sultan Hüseyin, Mir Ali’nin geldiğini çok uzaklardan görüp hemen kapıdaki muhafızın kıyafetlerini giyip eşikte beklemeye başlamış. Mir Ali de kapıdaki bekçiye hiç bakmadan geçecek olunca Sultan Hüseyin:

“Ey delikanlı! Nereye gidiyorsun?”, demiş. Mir Ali de:

“Sultan Hüseyin’e kavun götürüyorum”, deyince padişah:

“Ey ahmak adam! Sultan Hüseyin’e kavun götüreceğine git pazarda sat! Nihayetinde sana hiçbir şey vermeden geri gönderir”, demiş. Mir Ali ise:

“Vermezse kız... a... ben bir kavunumun tatlılığını göstereyim del!”, demiş ve yoluna devam etmiş. Fakat Mir Ali de kapıda konuştuğu bekçinin aslında Sultan Hüseyin olduğunu biliyormuş. Bu arada sultan da hemen üstünü başını değiştirip Mir Ali gelmeden tahtına oturmuş. Mir Ali, padişahın huzuruna varıp:

“Ey padişahımız, işte size kavun getirdim”, demiş. Sultan da:

“Güzel bir şey değil! O yüzden bir şey verecek değilim, al git bunları!”, demiş. Mir Ali de:

“Vermezsen verme, önceden söylediğim gibi!”, diye cevap verince sultan:

“Ey oğlan, daha önce ne söylemiştin?”, diye sormuş. Mir Ali:

“O söylediğim zaten belli, sorup durmanıza gerek yok”, demiş. En sonunda sultan, Mir Ali’ye bir avuç altın verip uğurlamış. Mir Ali gittikten sonra padişahın yanındakiler:

“Ey padişahımız, her kavun getirene bu kadar altın verirseniz hazinenin sonuna tez varırsınız”, demişler. Bunun üzerine sultan:

“Her kavun getirene o kadar para verilmez, onu kavunları için değil sözleri için verdim”, demiş. Vezirlerden biri:

“O adamın buradakilerden ne fazlası var?”, diye sormuş. Sultan Hüseyin:

“Onun neyinin fazla olduğunu görürsünüz; hanginiz ondan paraları söz ile geri alabilir?”, demiş. Vezirlerden biri:

“Ey padişahım, ben o parayı sözümün gücüyle alıp getireyim”, deyip Mir Ali’nin arkasından yetişmiş ve:

“Ey oğlan, dur bakalım! O parayı sana o kadar kolay verecek değiliz”, demiş. Mir Ali de:

“Her ne sözün ve şartın varsa söyle”, deyince vezir:

“Yerin ortası neresidir? Bil bakalım!”, demiş. Mir Ali:

“Yerin ortası eşeğimin ön ayaklarının sağ taraftaki toynağının bastığı yerdir”, demiş. Adam:

“Sen onu nereden biliyorsun?”, diye sorunca Mir Ali:

“Sen benim nereden bildiğimi sorma da inanmazsan ben burada durayım sen de ölç gel!”, demiş.

Bu adam yenilip padişahın yanına varmış. Padişahın yanındakiler:

“Ey filanca, nasıl iş bitirdin?”, diye sormuşlar. O zaman adam:

“Beni yendi, parayı alamadan boş döndüm”, demiş. Sonra ikinci bir adam izin alıp Mir Ali’nin arkasından yetişip:

“Ey oğlan, ya gökyüzündeki yıldızların sayısı bil ya da parayı geri ver”, demiş. Mir Ali bu adama:

“Peheyy, senin dediğin gökyüzündeki yıldızların sayısı, benim eşeğimin sırtındaki kılların sayısıyla aynıdır. Eğer inanmazsan gel say da görelim”, diye cevap vermiş. O adam da yenilip gerisin geriye dönmüş.

En son üçüncü bir adam Mir Ali’nin arkasından gelip:

“Ey oğlan, gökyüzündeki ak tavuk ne deyip bağıriyor? Bunu söyle, yoksa parayı bırakıp git!”, demiş. Mir Ali duralayıp:

“Ben ak tavuğun sesini işitiyorum ama tam anlayamıyorum. Eğer mümkünse atını ver. Ben ata binip kulak salayım çünkü at, eşekten yüksektir. Belki o zaman tavuğun sesine yakınlaşıp iyice anlayabilirim”, demiş. Bunun üzerine adam da Mir Ali’ye atını vermiş. Mir Ali atın üstüne binmiş ve rahatça yerleştikten sonra:

“Ak tavuğun sesini iyice duydum”, demiş. Adam:

“Ne duydun?”, diye sorunca Mir Ali:

“Ak tavuk bana ‘sen şu ata binip gidiver, o adama eşek de yeter’ dedi”, demiş ve ata kamçıyı vurup gitmiş. O adam da Mir Ali’nin eşeğine binip parayı da alamadan üstelik atını da kaptırıp padişahın köşküne varmış. Padişah etrafındakilere:

“Mir Ali’nin nasıl biri olduğunu gördünüz mü?”, deyip sözlerinde ne kadar haklı olduğunu göstermiş. Adamlar da Mir Ali ile asla boy ölçüşemeyeceklerini anlayıp kederlenmişler.

YAKMA PIŞERSİN KAZMA DÜŞERSİN ^{T 33}

Kadim zamanlarda Mir Ali'nin babası çobanlık yaparak geçimlerini sağlarmış. Mir Ali de daha çocuk olduğu için gün boyu derya kıyısında oynarmış ve azlığına bakmadan 'kendim yiyeceğim' diye aldığı ekmekleri doğrayıp doğrayıp balıklara verirmiş. Balıkların şıyrıdayarak yüzüşlerini sevinerek seyrediyormuş. O sıralarda Mir Ali'nin aklına çalışıp para kazanma fikri gelmiş. Günlerden bir gün köylerine bir kervan uğramış ve kervanın sahibi olan tüccar:

"Kim bana işçi olursa bir gün çalıştırıp altı aylık hak vereceğim", diye haber salmış. Mir Ali kendi kendine 'işte kolay bir iş' deyip tüccarın yanına gitmiş ve işçi olmak istediğini söylemiş. Tüccar da Mir Ali'yi işçi tutup kendi memleketine alıp gitmiş. Mir Ali ise 'bu işin ardında bir sır vardır elbet, ne olursa olsun sonunu göreyim' diye düşünmüş. Velhasıl tüccar Mir Ali'ye altı ay bakmış ve altı ayın sonunda:

"Ey yiğit, işte altı ayın bitti, çalışacak bir günün kaldı. Haydi, develeri hazırla da üstüne çuvalları koy!", demiş ve çöle doğru yola çıkmışlar.

Bunlar az gitmişler uz gitmişler ıssız bir yerde, geniş bir kuyunun başında durmuşlar. Tüccar:

"İşte yiğit, senin bir gün çalışacağın yer burasıdır. Şimdi beline ip takıp şu kuyuya gireceksin", demiş. Mir Ali de beline ipi takıp kuyuya girmiş. Tüccar torbayı sallayarak:

"Ey yiğit, eline kuyunun içinde taş, toprak ne gelirse torbaya doldur da gönderiver", demiş. Mir Ali böylece eline geçen her şeyi torbaya doldurup yukarı yollamış. Bu arada Mir Ali'nin doldurduğu torbaların haddi hesabı yokmuş ama ne gönderdiğini kendisi de bilmiyormuş. Torbalar iyice dolunca tüccar:

"Artık bu kadar yeter. İpi beline tak da çık", demiş. Mir Ali tam kuyunun ağzına geldiğinde tüccar:

"Al, senin hakkın!", deyip bir parça ekmeği Mir Ali'nin eline tutuşturmuş ve ipi kesmiş. Mir Ali de paldır küldür kuyunun dibine düşmüş. Bir müddet sonra kendine gelince etrafına dikkatle bakmış ve her yerde insan kemikleri olduğunu görmüş. Velhasıl Mir Ali, tüccarın niyetinin ne kadar kötü olduğunu anlamış. Bu arada kuyunun dibinde dolanıp dururken bir kaplumbağa yuvası görmüş. Bu yuva

yeryüzüne çıkıyordur diyerek belindeki kazmasıyla eşelemeye başlamış. Böylece kaza kaza giden Mir Ali'yi, yuvanın gerisi bir deniz kenarına çıkarmış. Kısa bir süre sabırsızlıkla duralayıp kalmış. Kımıldasa suya düşecek; geriye dönse kuyuda kalacaktı. O sırada birden iri bir balık sırtını gösterip:

“Ey Mir Ali, gel, arkama bin”, demiş. Mir Ali de atlayıp balığın arkasına binmiş. Balık yıldırım gibi yüzüp Mir Ali'yi öbür tarafa geçirmiş:

“İşte, çocukluğunda balıklara ekmek atıp eğlendiğin yer; ben de o balıklardan biriyim. Çok sağ ol!”, deyip denizde kayboluvermiş.

Mir Ali evlerine varıp önceki gibi yaşamaya devam etmiş. Günlerden bir gün yine aynı tüccar, önceki gibi ‘işçi aranıyor’ diye haber salmış. Mir Ali de yine önceki gibi gidip tüccara işçi olmuş. Velhasıl yine altı ay dolunca tüccar ve Mir Ali yola çıkmışlar ama tüccar bu sefer başka bir kuyunun ağzına gelip:

“Haydi gel, beline ipi tak da kuyuya giriver”, demiş. Mir Ali de:

“Ey tüccar, niçin kuyuya gireyim?”, demiş. Tüccar da:

“Senin yapacağın bir günlük iş bu kuyunun içindedir”, diye cevaplamış. Mir Ali ise:

“Sen bana hiç ‘kuyunun içinde çalışacaksın’ diye bir şey söylemedin. Sadece bir gün çalıştıracağını söyledin. Bu nedenle yer yüzünde ne iş buyurursan yaparım ama kuyunun içinde ne var ne yok ne bileyim!”, demiş. Tüccar:

“Hiç bir şey yok, korkma da giriver”, demiş. Bunun üzerine Mir Ali:

“Ey tüccar, ilk önce sen girip çık, yoksa ben girmem”, deyince tüccar da beline ip takıp kuyuya girmiş. Kuyunun dibine vardığında ‘torbayı at’ diye aşağıdan bağırmış. Mir Ali de torbayı aşağıya sallamış. Tüccar torbayı doldurmuş Mir Ali yukarı çekmiş. Bir de ne görsün torbanın içi altın, yakut, mercan doluymuş. Mir Ali bunu görünce içinden ‘demek bu tüccar, bu kuyularda kıymetli taşlar olduğunu sadece kendi bilip bir sürü insanın canına okumuş’ demiş. O sırada aşağıdan tüccar:

“İşte, bir torbayı doldurdum. Şimdi beni çek de sen gir”, demiş. Mir Ali de:

“Hangimizin girdiği önemli değil ki! Girip çıkmanın bir faydası yok. Aksine yukarıdan çekmek aşağıdan itmekten daha zormuş”, demiş. Tüccar her ne kadar ‘beni çek’ dese de Mir Ali çekmemiş. Böylece mecburiyetten aşağıda kalan tüccar torbaları doldurup vermiş. Mir Ali, torbaları hayvanlara yükledikten sonra:

“Ey tüccar, şimdi yüklerimiz tamamdır. İpi beline tak da çık”, demiş. Fakat tüccar tam kuyudan çıkacağı sırada, Mir Ali eline bir parça ekme alıp:

“Ey tüccar ağa, yakma pişersin, kazma düşersin! Bu da senin tuz hakkın”, deyip elindeki ekmeği vererek ipi kesivermiş. Tüccar da paldır küldür kuyuya düşmüş.

Mir Ali de develere yüklediği kıymetli taşları köye getirip yetimlere, muhtaçlara dağıtmış.

MİR ALİ’NİN VEZİR OLMASI ^{T 14.2}

Günlerden bir gün Mir Ali, bir zenginden yüz semiz koyunu veresiye alıp Sultan Hüseyin’in yurduna satmaya gitmiş. Az gitmiş uz gitmiş nihayetinde Sultan Hüseyin’in bulunduğu şehre gelmiş. Ertesi gün olduğunda bütün koyunları pazara götürmüştü. Pazardaki insanlar semiz koyunları görünce hemen koyunların başına toplanmışlar. Pazar ehli:

“Ey misafir, koyunlarının fiyatını söyle”, demiş. Mir Ali de:

“Koyunlarımın fiyatı şu kadardır fakat padişahın öleceği gün ödenmek üzere veresiye veriyorum”, demiş. Koyunların veresiye olduğunu duyan halk, hayvanları kapış kapış almışlar. Pazarcılardan biri ise padişahın yanına varıp:

“Ey padişahım, bugün deli bir adam pazara bir sürü koyun getirip parası padişahın öleceği gün ödenmek üzere sattı”, demiş. Padişah hüküm verip derhal Mir Ali’yi yanına getirtmiş:

“Ey tüccar, sen ne biçim ahmak adamsın ki malını padişahın öleceği gün ödenmek üzere veresiye satarsın? Yoksa benim ölümümü mü dilersin? Ben sana ne kötülük ettim?”, deyip sormuş. Mir Ali:

“Ey padişahımız, doğru söylersin, ben senin öleceğin günde ödenmek üzere veresiye koyun verdim. Ama ben senin ölmeni dileyen bir adam olsam koyunları alan yüz kişi ölmeme diliyor. Bu yüzden bir kişinin dileği mi güçlüdür yoksa yüz kişinin mi?”, diye cevap vermiş.

Bu sözlerden etkilenen Padişah Sultan Hüseyin: “Vezirim ol”, demiş.

AYAĞINI DALDAN KURTARAN ^{T 24}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin ile Mir Ali ava çıkmışlar. Bunlar, gördükleri her şey üzerine atışıp atasözü söylüyorlarmış. Yolda giderken, yol kenarında taze açılmış bir gonca görmüşler. Sultan Hüseyin atını durdurup:

“Gül yakasın çâk edip giymiş karakiz²²⁰ boynuna”, demiş. Mir Ali de:

“El değdirme kan eder hançer salmış koynuna”, diye cevap vermiş.

Böylece söyleşe söyleşe bir sazlığa varmışlar. Bakmışlar ki bir çoban sazlığın dibinde kalkamadan yatıyor, ayağını da sazlardan birinin dalına koymuş. Üstelik “ayağımı daldan kurtaramıyorum, ölüyorum”, diye de sızlanıyormuş. Sultan ve Mir Ali, çobana:

“Ey yiğit niçin yatıyorsun?”, demişler. O da:

“Şu sazlığın dibinde yemek yedim, ayağımı da dala koyup uyudum. Şimdi de bu sazlığın bir belasını buldum. Bir gece, bir gündüzden beri ayağımı kurtaramıyorum”, demiş. Mir Ali de:

“Şimdi ayağımı birazcık yukarıya kaldırmak için gücün var mı?”, diye sormuş. Çoban da:

“Evet, var”, deyince Mir Ali:

“Haydi o zaman, ayağımı yukarıya doğru kaldır”, demiş. Çoban, Mir Ali'nin dediğini yaparak ayağını daldan çekip kurtarmış.

İşte böylece, çobana bir faydaları dokunmuş ve yollarına devam etmişler.

TAŞ KÖPRÜ VE PUL HATUN ^{T 15.2}

Eski zamanda Sultan Hüseyin isimli bir padişah varmış. Bu padişahın yanına aldığı Mir Ali adlı akıllı bir adamı varmış. Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye danışmaksızın bir iş yapsa hep yanılırmış. İşte o devirlerde şimdiki Taşköprü'nün kuru yatağından su akarmış. Buraya da Marı'nın deryası denirmiş ve bu nehirdeki taş köprüyü Sultan Hüseyin yaptırmış diye bir rivayet de vardır.

O zamanlarda zengin bir kadın varmış. Bu kadın “Sultan Hüseyin köprü yaptırdıysa ben de bir köprü yaptırayım”, deyip kendi ismiyle anılan yani “Pul Hatun” isimli köprüyü yaptırmış. Günlerden bir gün Sultan Hüseyin ile Mir Ali,

²²⁰ Kiz: keçe

Pul Hatun Köprüsü'nden geçecek olmuşlar. Kadın da kendi kendine: "Benim köprümü Sultan Hüseyin kendi köprüsünün yanında nasıl buluyor acaba?", deyip dışarı çıkmış. Sultan da kadını görüp şu gazeli:

"Sallanıp evden çıkmıştır sarı ala köyneğ ipekliyi", mırıldanarak kadına bakmış ve köprüden geçmek isterken Mir Ali, sultana:

"Yatma tilki sâyesinde bırak yesin aslan seni

Geçme namert köprüsünden bırak götürsün sel seni", demiş. Bunun üzerine Sultan Hüseyin de bütün askerleriyle birlikte nehre girip geçmiş. Sular da bunların ancak topuğuna kadar değmiş. Böylece PulHatun Köprüsü'nden geçip kadına minnet duymak zorunda kalmamışlar.

PEŞMEKTEN²²¹ HABER ^{T 25}

Günlerden bir gün Padişah Sultan Hüseyin, askerleri ile birlikte ava çıkmış ve vezir-vekillerinin ancak ses yetimi mesafede önlerinden yürüyormuş. Mir Ali de arkadaki askerlerin önünden gidiyormuş. Vezir, vekil, kethüda ve ulemalar:

"Ey padişahımız, siz Mir Ali'yi bizi sevdiğinizden daha fazla seviyorsunuz", demişler. Bu sözü bir-iki değil yol boyu söylemişler. Sultan Hüseyin bu sözlere belli bir cevap vermeyip düşünceli bir halde gidiyormuş. Mir Ali ise bu serzenişten bihaber arkadaki askerlerin arasındaymış. Sultan Hüseyin bir ara çevresine baksa ki bir peşmek yol kenarından yuvarlanıp geliyormuş. Hemen vezir, vekillerine dönüp:

"Varın bakalım da şu yuvarlanıp giden peşmekten haber alın", demiş. Bunun üzerine vezir ve vekiller:

"Ey şah-ı âlem, dilsiz, ağızsız, rüzgâra kapılıp gelen peşmekten nasıl haber alalım?", diye söylenmişler. Sultan Hüseyin de:

"Ey Mir Ali!", diye seslenmiş. Mir Ali de atını dört nala sürerek gelmiş. Sultan:

"Git, şu giden peşmekten haberi alıp gel!", demiş. Mir Ali de atını o tarafa sürüp peşmeğin önünde biraz duraklamış. Sultan Hüseyin:

"Haydi söyle Mir Ali, haber aldın mı?", demiş. Mir Ali:

²²¹ peşmek: yukarısı kalın, aşağısı ince yabancı bir bitki.

“Evet, ben peşmeğe ‘nereden göçüp geliyorsun?’ dedim, o da bana ‘böyle soru sorma, göçenimi yel bilir; konanımı dal bilir’ dedi”, demiş. Sultan Hüseyin vezirlerine dönüp:

“Ey ahmaklar, gördünüz mü? Mir Ali kuruyup giden peşmeği konuştu ama sizse ‘ondan haber alınmaz’ diye şikayet ettiniz”, demiş. İşte bu şekilde avdan dönmüşler.

KERVANDAN HABER ^{T26}

Günlerden bir gün Padişah Sultan Hüseyin, askerleri ile birlikte ava çıkmış. Az gitmişler, çok gitmişler ıssız bir yere gelmişler. Vezir-vekil bütün ulemaların işi Mir Ali’yi padişaha kötölemekmiş ama sultan bunların sözlerine pek kulak asmazmış. Yine vezir, vekiller ve ulemalar Mir Ali’yi kötölemişler. Sultan bir ara çevresine göz gezdirdiğinde ilerde bir kervanın konakladığını görmüş. Sultan çadırına dönüp vezir ve vekillerine:

“Şu tarafta görünen kara lamba da nedir? Gidip öğrenip gelin”, demiş. Bunlar da o tarafa varıp geri gelmişler. Sultan:

“Haydi, söyleyin! Neymiş o kara lambalar?”, diye sormuş. Vezir ve vekiller:

“O bir ticaret kervanıymış”, demişler. Sultan Hüseyin:

“Nereden gelip nereye gittiklerini öğrendiniz mi?”, demiş. Vezirler:

“Vah! Biz öyle bir şey sormadık”, demişler. Sultan Hüseyin içlerinden bir vekiline:

“Git, öğrenip gel”, demiş. Vekil de çabucak öğrenip gelmiş:

“Ey padişahımız, kervan filan şehre gidiyormuş”, demiş. Sonra sultan ehl-i kethüdalarını kervandan haber almaya yollamış. Onların da her biri birer haber ile gelmiş. Mir Ali ise bu işlerden habersiz askerlerin arasındaymış. Sultan Hüseyin, Mir Ali’yi çağırıp:

“Ey Mir Ali, şu tarafta bir kervan konaklıyormuş. Git de ondan bir haber alıp gel”, demiş. Mir Ali de çabucak haber alıp gelmiş:

“Evet padişahım, onlar falan şehirden gelip falan şehre gidiyorlarmış. Yükleri de yün, ayna, tarak, pirinç gibi şeylermiş. Onlar bu mallarını falan şehirden falanca şehre götürüyorlarmış. Kervan başı da falancaymış”, deyip ayrıntılı cevap vermiş. Sultan Hüseyin:

“Ha, şimdi oldu. Ey ahmaklar! Sizin onunuz on defa gittiniz ama Mir Ali'nin bir kerede hallettiğini yapamadınız”, deyip bütün vezir, vekil ve kethüdalarına homurdanmış. Sonra da şehirlerine dönmüşler.

PİR ARAMAK ^{T 162}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin, “Mekke'ye gideceğim” diye halkını bir araya toplamış. Mir Ali de:

“İşte senin Mekke'n. Bundan sana daha hayırlı bir şey yeryüzünde olamaz. Halkını incitme de gönüllerini kazan”, demiş. Sultan Hüseyin onun sözüne doğru dürüst bir cevap vermemiş. Mir Ali'nin de âdeti ne zaman arza gelenlerin içinde sakat, muhtaçları görse peşine takıp padişahın yanına varmakmış. Fakat kendi kendilerine yetebilenler için de tasalanmazmış.

Velhâsıl, bir pîrin eteğine yüz sürme fikri Sultan Hüseyin'in aklından çıkmamış ve av bahanesiyle ıssız bir yere varmışlar. Baksalar ki burada karaca bir ev varmış. Bu evde yanında halayıkları da olan yaşlı bir kadın oturuyormuş. Bu kadın hak yolda, Allah'ın sevgili kullarından biri olarak bilinirmiş. Sultan Hüseyin bu kadını görüp:

“İşte bize hazır pîr rast geldi”, deyince Mir Ali:

“Yok padişahım, bundan sana pîr olmaz”, demiş. Padişah:

“Hayır, dediğin gibi değildir. Şu kadın hükmen pîrdir”, deyip kendine inanmış. O zaman Mir Ali:

“Ey padişahım! Sen benim istediğim parayı ver ben de sana şu kadının pîr olmadığını göstereyim”, demiş. Padişahın yüz tümen alan Mir Ali, pîrin evine gidip kapıdaki halayığa:

“Ey halayık! Şu yüz tümeni pîrinize verin de ‘bir adam geldi sizi görmek istiyor, karşılığında da yüz tümen veriyor’ deyin”, demiş. Halayık: “Olur”, deyip pîrinin yanına varmış:

“Ey pîrim, bir adam elinde yüz tümeni ile sizi görmek istiyor”, demiş. Pîr:

“Var git söyle de geliversin”, deyip cevap vermiş. Mir Ali de pîrin yanına gelip sohbet edip gitmiş. Ertesi gün Mir Ali tekrar gelip:

“Yüz tümen vereceğim, bir kere okşatsın!”, demiş. Pîr de:

“Bir kere okşasa ne olur ki!”, deyip yüz tümeni de almış. Üçüncü gün gene Mir Ali:

“Pîr, şu yüz tümeni alsın da beni yakınında yatırsın”, demiş. Pîr yine yüz tümeni almış ve Mir Ali'nin yanında yatmasına izin vermiş ama erkek adamın kokusunu alan bu kadın, duramamış ve Mir Ali'ye:

“Beriyeye gel”, demiş. Mir Ali de:

“Benim anlaşmam sadece yatıp gitmek”, dediğinde pîr:

“Sen bana verdiğin bütün parayı al da maksadımı yerine getir”, demiş.

Bunun üzerine Mir Ali:

“Bu iş asla olmaz!” derken meğer Sultan Hüseyin de onları dinliyormuş ve:

“Benden de yüz tümen!”, diye bağırılmış. Fakat Mir Ali kadına el sürmeden çıkmış ve:

“Gördün mü? İnandığın pîr nasıl pîrmiş?”, demiş. Sonra ikisi de başlarını sallayıp gitmiş.

İNSAFA GELESİN ^{T 27}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin toy düzenleyip Mir Ali'yi de toya çağırılmış. Yolda giderken Mir Ali'nin önüne sermest bir çoban çıkmış. Çobanın her iki elinde de değnek varmış ve değnekleri sırayla göğe doğru atıp tutuyormuş. Mir Ali çobana bakıp:

“Hayrola yiğit? Elindeki değnekleri sırayla fırlatıp tutuyorsun da bu sevinçli halinin sebebi nedir?” , demiş. O da:

“Ey ağa! Bugün Sultan Hüseyin'in toy ettiği günmüş. Mir Ali de onun toyuna gidiyormuş. Onun hanımı benim sohbet arkadaşımıdır. İşte ben de onun yanına sohbet etmeye gidiyorum”, demiş. Mir Ali:

“Ey yiğit, hani Mir Ali'nin hanımının odaları kilitli derlerdi. Sen nasıl açacaksın ki!”, demiş. O zaman çoban:

“Heheyy ağa! Ne zaman Mir Ali bir yere gidecek olup kapılarını kilitlese, hanımı onun nasıl açılacağını bilir ve ben vardığımda kilitleri açar”, demiş. Mir Ali ise hiç cevap vermeyip yüzünü asıp gitmiş. Sultan Hüseyin'in yanına vardığında ise ne sorarsalar hiç konuşmadan oturmuş. Sultan Hüseyin bu işe öfkelenip:

“Varın bu alçak adamı katırhaneye salın!”, deyince muhafızlar Mir Ali’yi katırhaneye koymuşlar. Gece yarısı olduğunda padişahın en çok sevdiği hanımı elinde pilavla katırcının yanına gelmiş. Katırcı da:

“Niye geç kaldın?”, deyip kadının sırtına kırbaçla vurup mosmor etmiş. Mir Ali ise durduğu yerde altın bulmuş adam gibi sevinip türkü söylemeye başlamış. Mir Ali’nin sesini duyan Sultan Hüseyin:

“Çıkarın, getirin namussuzu”, demiş. Derhal yanına getirilen Mir Ali’ye:

“O zaman seni konuşurmak mümkün olmamıştı da şimdi ne oldu?”, demiş. Mir Ali:

“Senin yanına gelirken önüme cahil bir yiğit çıktı. O bana, ‘Mir Ali’nin hanımının dostuyum’ dedi. Ben ona ‘onun kapıları kilitlidir’ desem de o, ‘Eheyy ağa, ne zaman Mir Ali bir yere gidecek olup kilitlese hanımı onu açmasını bilir, ben vardığımda da kapıyı açar’ dedi. Ben bu sözü işitip geldim ve kederimden sessizce konuşmadan oturdum. Siz de katırhaneye saldınız ama en sevdiğiniz hanımınız katırcının yanına elinde pilavla geldi. Katırcı da ‘geç geldin’ deyip kadının sırtını kamçıyla mosmor etti. İnanmazsan bak! Ben de ‘başkalarıyla sohbet eden yalnız benim hanımım değilmiş’ deyip sevincimden türkü söyledim”, demiş.

Varıp baksalar ki kadının durumu Mir Ali’nin dediğinden de beş beter imiş. Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Gel, ikimiz alıp başımızı memleketten gidelim”, demiş ve yola çıkmışlar. Bunlar büyük ekili bir arazinin kenarına geldiklerinde bakmışlar ki yaşlıca bir adam hem tarla sürüyor hem de arkasında büyükçe bir sandığı sürüklüyormuş. Yaşla adama:

“Ey yaşlı ağa! Arkadaki sandık nedir?”, demişler. Yaşlı adam:

“Ey yiğitler! Genç bir hanımım var ve benden başka kimseyle gezmesin diye yanımda tutuyorum”, demiş. O zaman Sultan Hüseyin ve Mir Ali:

“Hani! Görelim bakalım güzel hanımın nasılmış?”, demişler. Yaşlı adam sandığın ağzını açtığı anda içinden yiğit bir delikanlı çıkıp gitmiş.

Sultan Hüseyin ve Mir Ali ne yapacaklarını bilemeyip, sandığı açtırdıklarına pişman olup kalmışlar. Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Gel, memleketimize varıp kadın neslinin kökünü kurutalım”, demiş. Bunun üzerine Mir Ali:

“Ey padişahım! Kadın neslini yok edersek, gül yüzlü yiğitlerin tohumu da tükenir. Sadece insafa gelsinler!”, demiş.

BİR BAŞA BİR ER ^{T 17.2}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin ve Mir Ali dolaşmaya çıkmışlar. O sırada üstü başı perişan, yırtık giyimli bir kadına rastlamışlar. Sultan Hüseyin bu kadını tanıyıp vaktiyle kovduğu hanımı olduğunu anlamış. Dayanamayıp Mir Ali'ye:

“Ey Mir Ali, sen şu kadından önceki hayatının mı yoksa şimdiki hayatının mı daha güzel olduğunu sor!”, demiş. Mir Ali de:

“Tamam”, deyip kadının yanına varmış ve:

“Ey yenge! Hele biraz dur bakalım! Sen bir vakitler Sultan Hüseyin'in hanımıydın. Yağ, bal yiyip ipek giyerdin. Şimdi ise üstün başın yırtık pırtık, tezeleri karıştırıyorsun!”, demiş. Kadın:

“Ey can! Günüm şimdiki günümdür. Önceki zamanlarımda kırk gecede bir gece padişah benimle sohbet ederdi. Başka zaman buna imkân yoktu. Hayatımız hep kederle geçerdi. Şimdi aç da olsam, çıplak da olsam padişahın kırk hanımından biri olmaktansa bir başıma bir er olmak benim için önceki hayatımdan bin kere daha iyidir”, demiş.

Mir Ali ile Sultan Hüseyin bu kadına verecek bir cevap bulamayıp geri dönmüşler.

GARAGUDUK ^{T 18.2}

Günlerden bir gün Padişah Sultan Hüseyin, Mir Ali ile bir köyün civarına gelmişler. O sırada Sultan Hüseyin'in gözüne çok güzel bir kadın çarpmış. Kadını gören sultan:

“Ben bu kadını almazsam olmayacak!”, demiş. Mir Ali ise:

“Birinin hanımını sebepsiz yere almak olur mu hiç?”, demiş. Bunun üzerine Sultan Hüseyin:

“ben bir sebep bulurum”, deyip köydeki bir eve girmiş ve ev sahibine:

“Ey filanca! Bu köyde çok güzel bir kadın varmış, kimindir?”, diye sormuş.

Evin sahibi:

“O kadın Garaguduk denilen adamın eşidir”, deyince Sultan Hüseyin:

“Varın, şu adamı getirin”, diye hüküm vermiş. Bir adam varıp “Garaguduk’u padişah çağırıyor” deyip alıp getirmiş. Sultan Hüseyin Garaguduk’a:

“Ey Garaguduk! Sana doksan erkek öveç koyun vereceğim. Bunları beş ay sonra kuzulatacağın!”, demiş. Garaguduk da:

“Af buyurun padişahım, ben evime gidip bir de hammıma danışıp geleyim”, deyip gitmiş. Garaguduk, hanımına:

“Padişah bana ‘doksan erkek koyunu beş ay sonra kuzulat’ diye buyurdu”, demiş. Hammı ise:

“Sen onun için üzülme, var getir! Koyunları satıp, paraları yiyip harcayalım. Sonra da görürüz, ben cevabını veririm”, demiş. Garaguduk da padişahın yanına varıp:

“Ey padişahımız, getirin öveçlerinizi kuzulatıp verelim”, deyip doksan erkek koyunu alıp gitmiş. Böylece öveçlerin çoğunu satıp kalanlarını da yemişler.

Velhâsıl beş ay geçtikten sonra padişah atına binip “Neredesin Garaguduk’un evi!” deyip gelmiş. Garaguduk’un hanımı da padişahın geldiğini görüp:

“Ey Garaguduk, sen şimdi yatağa gir de doğum sancısı çeker gibi yat. Ben padişahın cevabını veririm”, demiş. O sırada padişah:

“Garaguduk, Garaguduk! Evde misin?”, diye seslenince kadın:

“Ey padişahımız af buyurun! Garaguduk’un doğum sancısı tuttu yatıyor. Çocuğu doğacak gibi!”, demiş. Bunun üzerine padişah:

“Hiç erkek adam çocuk doğurur mu?”, dediğinde kadın da:

“Ey padişahımız! Erkek öveçler kuzularsa erkek adam da çocuk doğuramaz mı?”, diye cevap vermiş. Padişah o zaman yaptığı işin yanlışlığını anlayıp, atına bir kamçı vurup geri dönmüş.

SİNEK, İNSAN OLMAYAN YERDE OLMAZ ^{T 19.2}

Sultan Hüseyin daima Mir Ali ile çekişip, ‘elbet bir gün Mir Ali’yi laf yarışında yenerim’ diye düşünürmüş.

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Bu sineklerden usandık, sineklerin olmadığı bir yer var mıdır?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“İnsanın olmadığı yerde sinek de olmaz”, diye cevaplamış. Sultan Hüseyin, Mir Ali’nin verdiği cevaba itimat etmeyip:

“Haydi, atına bin de ıssız çöle gidip görelim!”, demiş. Böylece her ikisi de atlanıp sahraya gitmişler ve bir yerde durup ‘işte burada hiç insan olmasa gerek’ deyip atlarından inmişler. Bir vakit sonra birden bir sinek vızz edip Sultan Hüseyin’in yüzüne konmuş. Sultan:

“Ey Mir Ali, niçin yalan söyledin? Bu yüzüme konan sinek değil mi?”, demiş. Mir Ali de:

“Biz insan değil miyiz?”, deyip cevap vermiş.

Bu sefer de Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye yenilmiş ve geri dönmüşler.

YORGANINA GÖRE AYAK UZAT ^{T 20.2}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin evinde kısa bir yorganı örtünmüş ama ayakları yorgandan açıkta kalmış. “Dizimden aşağı da yetirin!” deyip bütün ulema, vezir ve vekillerine hüküm buyurmuş.

Vezir-vekiller de padişahın örtüdüğü yorganın kısalığını görüp Mir Ali’nin yanına gelmişler ve:

“Ey Mir Ali! Padişah kısacık bir yorganı örtünüp ‘ayak ucuma kadar yetirin’ diye hüküm verdi!”, demişler. Mir Ali de gelip baksa ki padişah yorganı başına kadar çekmiş ve ‘ayak ucumu da örtün’ deyip yatıyormuş.

Mir Ali de ocağın başındaki kara maşayı eline almış ve padişahın baldırlarına “şark” diye vurmuş. Yorganı da padişahın ayaklarına doğru çekiştirip:

“İşte, örttüm ayaklarını”, demiş. Bunun üzerine Sultan Hüseyin:

“Ey Mir Ali, sen misin yorganı çekiştirip ayağımı örten?”, deyince mir Ali:
 “Evet, ayaklarına da ben vurdum, yorganını da ben yetirdim. Sen sen ol bir daha yorganına göre ayağını uzat!”, demiş.
 Mir Ali'nin sözlerine cevap bulamayan sultan sessizce yatmış.

GÜLÜYOR ^{T 21.2}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin'i bir bey toyuna çağırılmış. Mir Ali de Sultan Hüseyin'den bir at isteyip toya gitmek istemiş. Sultan Hüseyin de seyislerine:

“Şu dudağı yarık atı Mir Ali'ye verin!”, diye emir vermiş.

Mir Ali bu işten haberdar olup, geceleyin herkes yatınca Sultan Hüseyin'in bineceği atın kuyruğunu kesip başka bir yerine kıstırmış.

Erkenden yola çıkıp, beyin toyuna giderlerken Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye:

“Hey Mir Ali! Atın niye gülüyor?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Ee padişahımız! Bizim atımız da sizin atınızın kuyruğuna gülüyor”, diye cevap vermiş.

Sultan Hüseyin dönüp atının kuyruğuna baksa ki kuyruk yerinde değil. Böylece yollarına devam etmişler.

KAMIŞ BOĞUNDAN SU İÇER ^{T 28}

Günlerden bir gün Mir Ali ile Sultan Hüseyin gene bir yere gidiyorlarmış. O sırada kamışlarla dolu bir gölün kenarından geçerlerken Mir Ali dikkatlice kamışlara bakıp:

“Bu yıl kuraklık olduğu için kamışların bir kısmı zayıf kalmış”, demiş. Sultan Hüseyin ise:

“Kamışların dibinde su varken nasıl oluyor da bir kısmı zayıf kalıyor?”, diye sormuş.

Bir ara Sultan Hüseyin, atına su içirmek için durmuş. Mir Ali ise atının başını çekip su içmeye salmamış. Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye:

“Bırak atını da su içsin”, demiş. Mir Ali ise:

“Atımın ayakları suyun içinde ya!” Oradan içer”, demiş.

Velhâsıl Sultan Hüseyin burada da Mir Ali'ye yenilmiş.

BU KADAR TAVUĞUN BİR HOROZU OLMAZ MI? T 29

Padişah Sultan Hüseyin ömrünü devamlı Mir Ali'yi lafta yenebilmek için uğraşmakla geçiriyormuş. Günlerden bir gün hizmetkârlarına:

“Her biriniz birer yumurta alıp benimle çöle gelin!”, demiş. Hizmetkârlar da sultanın dediğini yapıp her biri birer yumurta almış. Mir Ali ise bu yumurta işinden bîhaber imiş. Issız bir çöle vardıklarında sultan bütün hizmetkârlarına:

“Her biriniz birer yumurta yumurtlayacaksınız Eğer yapamayan olursa cırılçıplak atının önüne koyup süreceğiz”, demiş. Böylece ilkin Sultan Hüseyin gıdaklayıp bir yumurta yumurtlamış. Arkasından da hizmetkârları gıdaklayıp her biri birer yumurta yumurtlamış. Sultan Hüseyin, Mir Ali'ye:

“Sen de yumurtla bakalım!”, deyince Mir Ali de bir tepeye çıkıp:

“Gı-gı-rı-gı-gıı!”, diye bağırıp “Bunca tavuğun bir de horozu olmaz mı?”, demiş.

Sultan Hüseyin yine maskara olup Mir Ali'ye yenilmiş.

ALTIN KİME AİT? T 63

Günlerden bir gün Mir Ali ile Sultan Hüseyin gezmeye çıkmışlar. Mir Ali eşekle, sultan ise atla gidiyormuş. O sırada önlerine parıl parıl bir topak altın çıkmış. Her ikisi de aynı anda görüp:

“İşte altın!”, demişler fakat Sultan Hüseyin:

“Altını ben alacağım”, demiş. Mir Ali:

“Ey Sultan Hüseyin, sen atın üstünde benden bir kat daha yukardasın. Ben ise eşeğin üstünde, senden bir kat daha aşağı yakınım. Bunun için altını senden önce gördüm”, demiş. Velhâsıl altının kimin olacağına karar veremeyince kendi aralarında bir anlaşmaya varmışlar. Kimin başından geçenler daha eziyetli ise altın onun olacaktır.

İlkin Mir Ali başından geçen sıkıntıları anlatmaya başlamış:

“Ben babamdan erken ayrıldım. Yaşlıca bir anam vardı. Etraftakilerin dikişini, söküğünü yapıp kirlilerini yıkayıp bana bakardı. Ta yiğitliğe erene kadar benim işim aşık-topaz oynamaktı. Bir gün anam ‘Ey oğlum, aşık-topazdan ekmek olmaz. Ya da baban geri gelip bize bakamaz. Bana da bu yaşlı halimle el âlemin işini edip geçimimizi sağlamak zor geliyor. Bizi geçindirecek bir iş bulmalısın’ dedi. Bundan sonra iş için ona gittim, buna gittim en sonunda bir beyin yanına girdim. Bey, bana üç gün hiç iş buyurmadı. Ben de kendi kendime ‘Bey bana iş yaptırmayacak da ne yaptıracak?’ diyordum. Beş gün geçtikten sonra bey, semiz bir öküzün derisini etlice yüzüp iki devenin üstüne de çuvalları atıp ‘Haydi, yürü bakalım!’ dedi. Ben de beyin ardına düştüm. Velhâsıl bu bey, bir dağın eteğine geldi ve develeri çökertip, öküzün derisini de çevirip bana ‘Derinin içine gir’ dedi. Ben de girdim. Bey, derinin ağzını boğup bağladı. Sonra iki kartal gelip beni dağın başına çıkardılar. Kartallar deriyi bir o yandan bir bu yandan öyle bir çekiştirdiler ki en sonunda deriyi yırttılar. Derinin içinden ben çıkınca da beni bırakıp deriyi alıp gittiler. Bir baksam ki bey aşağıdan ‘Güzel taşları fırlatıver!’ diye bağıyor. Etrafa baktığımda ise dağın tepesinde yakut, mercan, firuze gibi kıymetli taşların yayılmış olduğunu gördüm. Bey bana ‘Taşların yumruk gibi olanlarından at!’ diye bağırdı. Ben de elime geçeni fırlattım. O da çuvalları kıymetli mücevherlerle doldurdu. Sonra ben, beye ‘Ey bey! Ben nereden ineceğim?’ diye sorunca o, ‘Ey oğlum, işte benim işçi tutup buyurduğum iş budur’ deyip gitti.

Sonra ben, dağın tepesinden aşağıya inebilecek bir yer bulmak için çok dolandım. O sırada gördüm ki etrafta bir sürü insan kemiği de var. Ben de bu insanlar gibi ölüp gideceğim herhalde derken bir kartal geldi ve benim ölü mü yoksa diri mi olduğumu anlamaya çalışırken hemen iki ayağına birden yapıştım. Kartal, ağırlığımdan beni fazla götüremeyip dağın üstünden aşağı doğru alçalıp yere bıraktı. Ayaklarım yere değince kartalı bıraktım ve sağ salim kurtuldum ve gene aynı beyi bulup ona hizmetkâr oldum. Beyle gene önceki gibi iki deve ile bir öküz derisini alıp dağın kenarına geldik. Bey, develeri çöktürüp deriyi hazırladı ve bana ‘İçine gir’ dedi. Ben de derinin içine girdim ama başımı sokmadım. Bey bana ‘Doğru dürüst girsene’ deyince de ‘Kendiniz girip öğretmezseniz yapamam’ dedim. Bey derinin içine girip ‘Böyle yap’ deyip başını aşağı eğer eğmez ben hemen derinin ağzını bağladım ve yanından ayrıldım. Sonra iki kartal gelip deriyi

dağın üstüne çıkardı. Kartallar deriyi çekeleyip yırttılar ama içinden bir adam çıktığını görünce bırakıp kaçtılar. Sonra ben 'Ey bey ağa! Güzel taşlardan atıver' diye bağırdım. Bey 'daha önce nereden indin?' dedi. Ben de 'Sen hele bir taşları atıver de sonra indiğim yeri söylerim' dedim. Bey kendi kendine 'İndiği yeri söyler herhalde' diye düşünüp taşları atmaya başladı; ben de çuvallara doldurmaya başladım. Yükleri istifledikten sonra 'Ey bey, şimdi öte yanında daha önce getirdiğin adamların var. Hele bir onların halini gör!' dedim ve yola düştüm. Pazara getirip sattım ve bir iki yıllık harçlığımı çıkardım.

İşte benim çektiğim eziyet budur. Şimdi sen anlat da görelim!"

Sultan Hüseyin:

"Şimdi de sen benim görüp geçirdiklerimi dinle! Padişah olduğum sıralarda çok sevdiğim bir atım vardı. Fakat bu at, günden güne zayıflamaya başladı. Atın halini görüp seyislere, dizgin tutanlara 'Niye bu ata bir çare bulamıyorsunuz?' diye çıktım. Onlar da 'Elimizden geleni yapıyoruz' dediler. Sonra ben, bir gece 'Acep bu ata ne oluyor?' deyip saklandım. Gecenin bir vakti bu ata, cariyelerimden biri binip gitti. Ben de hemen başka bir ata binerek kadının peşine düştüm. O gitti, ben gittim en sonunda bir mağaranın ağzında durup atı bağladı ve içeri girdi. Ben de atımı bağladım ve ardından içeri girdim. Bir baksam ki ışıklar yanıyor ve cariyeye, afet bir devle sohbet ediyor. Kılıcımı kaldırıp savurdum ama o dev meğer bir büyücüymüş. Birden toprağa üfleyip üstüme serpti ve ben o anda kara bir tazıya döndüm. Uluyarak oradan çıktım ve 'Şimdi bu yurt bana haram oldu' deyip bir kervanın peşine takıldım. Akşamları önüme artıkları, katır kutur ekmekleri attılar. Velhâsıl kervan nereye gitse ben de onları takip ettim. Sonra kervan bir derya kenarına gelip karşıya gemi ile geçmek istedi. Bense tam gemiye girecekken kervancılar taş, toprak atıp beni istemediler. Deryanın kenarında uluyup kaldım. Ama kervan başı merhamet edip beni çağırdı ve gemiciye 'Bu hayvamı da geçir. Kaç para istersen vereyim' dedi. Gemici de 'Paraya gerek yok' deyip son yaptığı seferde beni de geçirdi. Sonra kervanla bir şehre geldik. Bu şehirde ulu bir bey toy ediyormuş. Ben de toya gittim ve artık kemikleri kemirirken şehrin itleri bana dalaştı. O esnada kafasında kazan kadar sarığı olan bir molla itlerin her birinin böğürlerine sopasıyla vurup beni kurtardı. Evine varınca da bir kilimin üstüne kadife örtü serip beni yatırdı. Düğünden getirdiği bir tabak pilavı da benimle beraber yedi. Molla her gün ne yemek varsa benimle

beraber yemeye devam etti. Fakat mollayı, padişaha kötöleyerek ‘Falan molla bir tazıya hürmet-izzet edip aynı tabaktan yemek yiyormuş’ demişler. Padişah da mollayı çağırıp:

‘Ey molla! İtlerle hemtabak olup rezillik ediyormuşsun’ demiş. Molla da kitabını açıp göstermiş. Okusalar ki falan vakit bir büyücü sebebiyle Sultan Hüseyin bir kara tazı olup, falan beyin toyuna gelecek diye yazıyormuş.

Padişah bu yazıyı okuyunca memlekette ne kadar molla varsa topladı ve ‘Bu tazıyı önceki suretine döndürebilecek olanınız var mı?’ diye sordu. Mollalar ‘Af buyurun padişahımız! Kırk gün mühlet versen? Biz bunu eski haline getiririz’ demişler. Mollalar kırk gün boyunca beni okuyup eski halime getirdiler ve tekrar Sultan Hüseyin oldum. Sonra padişah da diğer adamlar da benimle selamlaşp görüştüler. Benim nasıl tazı olduğumu sorduklarında da ‘Benim sebebim cariyemdir’ dedim. Sonra bana ‘O cariyeyi öldürürsen ölüp gider, kurtulur; bırakırsan birisi gözünün önünde alır hanımı yapar. Fakat uzun ömrüne bir cefa verelim’ deyip bir kısım toprağa üfleyip bana verdiler. ‘Bu toprağı götürüp onun üstüne serpersen cariyen eşeğe döner. Ondan sonra, onu ister oduna istersen suya salarsın. Hiç bir zaman azaptan kurtulamaz’ dediler. Ben de o toprağı bir yerime düğümleyip sağlama aldım. O memleketin padişahı yanıma kırk atlı koşup yol harcı diye de bir heybe altın verdi ve beni yola uğurladı. Sonra bir vakit yol gittik ve gemi ile geçtiğimiz deryanın kenarına geldik. Meğer önceki kervanımız da oradaymış. Kervancılara ‘Ey yiğitler, bir vakitler taşla, toprakla bir tazıya vurmuşunuz, hatırladınız mı?’ dedim. Kervan başı ve gemici ‘Erkek adam erkek gibi olur. çoluk çocukla denk olman senin Sultan Hüseyin olman değildir’ dediler. Ben de kervan başı ve gemiciye birer kâse altın verdim. Sonra da ‘Bana yaptığınız iyilik için Allah razı olsun’ dedim. Onlar gene bizi deryadan geçirdiler. Evime dönünce de beraberimde gelen atlıları ağırlayıp geri gönderdim. Mollaların verdiği toprağı da cariyemin üstüne serptim. Kara bir eşek olunca da kim suya, oduna isterse onu verdim. İşte benim çektiğim eziyet de budur”, deyip Sultan Hüseyin de kendi başından geçenleri anlatmış. Mir Ali:

“Gel, altını alıp köye gidelim. Varıp obadan iki vekil seçelim. Hangimizinkini seçerse o alsın”, demiş. Böylece köye varınca dedikleri gibi yapmışlar. Köyün akıllı adamlarından biri:

“Mir Ali’nin çektiği eziyetlere göre o hak ediyor. Bu zahmetleri daha çocukluğunda çekmiş. Sultan Hüseyin ise ne çektiyse padişahlığında çekmiş”, demiş ve altını Mir Ali’ye vermiş.

GÜL İLE SULTAN HÜSEYİN¹⁷³

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin ile Mir Ali oturup sohbet ediyorlarmış. Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Haydi, ikimiz hem memleketimizin her halinden haberdar olalım hem de akıllı bir kız bulursak alalım”, demiş ve yola düşmüşler.

Az gitmişler çok gitmişler bir köyün civarına yaklaşmışlar. O sırada yağmur da başlamış. Baksalar ki dört beş kız odun topluyormuş. Kızlardan biri ıslanmaması için gömleğini sırtından çıkarmış ve katlayıp oturmuş. Sultan Hüseyin bu kıza bakıp:

“Ey kız! Diğer kızlar yağmurda gömleğini çıkarmadı. Sen ise gömleğini çıkarıp kendine eziyet ediyorsun!”, demiş. kız da:

“Ey ağa, başkalarının evinde değiştirecek giysileri var. Benim başka giysim yoktur”, diye cevap vermiş. Sultan Hüseyin yine:

“Evinizin nişanesi nedir?”, diye sormuş. O da:

“Evimizin kırk direği var”, diye cevap vermiş.

“Kim önümüze çıkıp atlarımızın dizginin tutar?”, diye tekrar sormuş sultan.

Kız da:

“Varın, bir ala kancığımız vardır. O dizginleri tutar”, demiş.

“Atlarımıza kim bakar?”, diye sormaya devam etmiş sultan. Kız:

“Atlarınıza kazık bakar”, demiş.

Böylece bunlar kızın evine varmışlar. Dediği gibi ala bir kancık önlerine çıkıp ürmeğe durmuş. Atlarını da çomağa bağlamışlar. Kız da evine varıp adamlara:

“Geliverin ağalar!”, demiş.

Sultan Hüseyin ile Mir Ali eve girip oturmuşlar. Kız ekmeksiz katığı alıp önlerine koymuş. Bunun üzerine padişah, kıza bakıp imalı bir şekilde:

“Güzel evmiş ama bacası eğriymiş”, demiş. kız bunu düşünüp:

“Bacası eğri de olsa dumanı doğru çıkar”, demiş. Meğer kızın gözü şaşmış. Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

“Bu kız niçin bizim önümüze katığı ekmezsiz koydu? Sor da görelim”, demiş. Mir Ali de:

“Sen en iyisi sorma! Sorarsan bu kız cevabını tam verir ama öyle bile olsa sorayım da görelim”, demiş ve kıza:

“Hangi memleketin âdetidir ki katığı koydun nansız?”, demiş. Kız da:

“Varı yoğu bilmeyen ne acep mihmansınız! Tuhaf memleketin buğdayı pişsin de yersiniz”, deyip cevaplamış.

Bu kızın söylediklerine Sultan Hüseyin cevap veremeyip sessiz kalmış. Mir Ali de başını sallayıp:

“Demedim mi sormayalım bu kız cevabını verir diye!”, demiş. Sonra her ikisi de dönüp memleketlerine varmışlar. Padişah kahırlanıp ‘Bu kızı almazsam olmayacak’ deyip aksakallılardan dünürcü yollamış. Aksakallar gelip kızın babasına padişahın isteğini anlatmışlar. Kız, bu durumdan haberdar olup babasına bakmadan:

“Benim değerimi babam bilmez ben bilirim”, demiş. Aksakallar da kıza:

“Değerini söyle”, demişler. Kız da:

“Benim değerim on kuzu, yirmi kurt, otuz deve, kırk aksakal, elli aygır, altmış hadım, yetmiş yular, seksen köstek, doksan torba”, demiş. aksakallar da dönüp padişaha kızın dediklerini söylemişler. Padişah da yolladığı dünürçülerin dediklerini duyup:

“Nişancılar kurt, hayvancılar kuzu, ulu beyler deve, hadım, aygır, aksakallarla köstek ve torbaları hazır etsin!”, deyip emir vermiş. Mir Ali bu işleri görüp:

“Ey ahmak padişah, kız seni yaşlı görüyor. Kızın başlığının manasını düşün! İnsan on yaşında kuzu, yirmisinde kurt, otuzunda deve, kırkında akıl kâsesi dolup taşar, ellisinde aygır, altmışında hadım, yetmişinde yularlı, sekseninde ayağı kösteklenmiş, doksanında da başı kefenlenecek gibidir. Çünkü kız seni yaşlı buluyor”, demiş. Kısacası padişah çok sinirlenip kızı zorla da olsa almış. Padişah kıza:

“Ey Gül, biz başka bir vilâyete gidiyoruz. Biz gelinceye kadar yedi yaşındaki oğlumu, kara atımın yedi yaşındaki dölünün üstüne bindirip önüme

“çıkarcaksın!”, demiş ve şehirdeki yedi yaşından büyük erkekleri ve atları alıp gitmiş. Kederlenen Gül, padişahın bütün cariyelerini toplayıp:

“Padişah bana ağır bir iş buyurdu. Şimdi ne yapmak gerek?”, demiş.

Cariyeler de:

“Sen ne buyurursan biz sana kurban oluruz”, demişler. Gül:

“Öyleyse otuzunuz erkek kıyafetleri giyip otuz da kısırağa binip toplanın”, demiş ve yola çıkmışlar. Sultan Hüseyin’in askerleriyle konakladığı yere geldiklerinde Gül, cariyelere:

“İçinizden iki kişi padişaha varıp deyin ki ‘Bizim tüccar hükümdarımız, bizi size gönderdi ve izniniz olursa gelip sizinle sohbet edecek dedi’. Cariyeler de derhal padişaha haber vermişler. Padişah:

“Varın, hükümdarımız gelsin”, deyince de Gül’e haberi getirmişler.

Gül, erkek kıyafetlerine bürünüp izzet-hürmetle padişahın yanına varınca padişah ona kendi yanında yer göstermiş. Sohbet ederlerken padişah:

“Nereden geliyorsunuz? Ne iş yaparsınız?”, diye sormuş. Gül:

“Ey padişahımız, falan şehirden gelip ipek ticareti yapıyoruz. Hem de haramilerden sakınmak için otuz atlı olup kervanımızın önünden gidiyoruz. Şimdi de padişah ile selamlaşmamız iyidir deyip yanınıza geldik”, demiş. Padişah da:

“İyi yapmışsınız”, demiş. Sohbetleri koyulaşınca padişah:

“Ey bezirgan, ne hüneriniz vardır?”, diye sormuş. Gül de:

“Biraz satranç bilirim”, deyince padişah:

“Öyleyse satranç oynayalım”, demiş. Gül:

“Bizim memleketin bir âdeti vardır ki her kim oyuna başlarsa en sevdiği şeyi ortaya koyarak oynar”, demiş. Padişah bunun üzerine:

“Benim en sevdiğim şey kara atım ile başımdaki tacımdır, yenilsem bunları veririm ama sen ne vereceksin?”, demiş. Gül de:

“Ben de yenilsem çok güzel bir cariyem var, onu veririm”, deyip oyuna başlamışlar. Padişah iki kez yenilmiş, Gül bir kez. Gül, padişahın tacını almış, kara atını da getirip kısırakların arasına katmış. Kendi de kadın giysileri giyip, cariyelerine:

“Beni köle deyip padişahın yanına götürün. Yedi gün sonra da deyin ki ‘Ey padişahımız, bizi tüccar hükümdarımız yolladı, atını, tacını vermek padişah için de iyi değil; bir cariyeyi padişaha yenilerek verdi dedirtmek de. İki tarafın şanına

da yakışmaz. Gel, el gün duymadan geri verelim'. Padişahın gönlü yumuşayıp atıyla tacını geri alınca siz de beni alıp dönün", demiş.

Cariyelerden ikisi erkek kıyafeti giyip cariyeye gibi giyinmiş olan Gül'ü padişaha götürmüşler.

Padişahın sabrı kalmayıp Gül'e el uzatınca Gül:

"Elini çek, kadıyı bulup ahdini yapıp yanıma gel", demiş. Bunun üzerine padişah da:

"Kadı, kadı... Gel ahdi yap!", demiş. Kadı derhal hattı yazmış, padişah da mührünü basmış ve Gül'ün eline vermiş. Gül bu hattı saçına gizlemiş. Böylece padişah Gül ile yakınlaşmış. Yedi gün sonra Gül'ün ardından gelmişler ve padişaha:

"Af buyurun padişahım, bizi tüccar hükümdarımız gönderdi ve 'Bu işi el gün duymadan geri döndürelim' dedi", demişler. Padişah da:

"Getirin kara atım ile tacımı, alın cariyenizi!", demiş.

Velhâsıl kısraklar da Gül de yüklü olmuş. Memlekete geri dönmüşler ve Gül'ün oğlu olmuş. Kısraklara da kara atın dölü düştüğü için hepsi kulunlamış.

Yedi yıl sonra 'Padişah Sultan Hüseyin askerleriyle birlikte geliyor' diye kıyamet kopmuş. Gül, hemen oğlunu giydirip kara atın dölünün üstüne bindirmiş ve dört yüz oğlana da baş edip oğluna:

"Diğer çocuklardan on beş adım önden atını sürüp babanın önüne çık ve 'Selâmünaleyküm baba' de. Kimin oğlusun dediğinde de 'Padişah Sultan Hüseyin'in oğluyum' de", demiş. Bunun üzerine Gül'ün oğlu dört yüz oğlana baş olup yola çıkmış. Babasının önüne çıkıp:

"Selâmünaleyküm baba", demiş. Padişah kötü kötü bakıp:

"Aleykümselâm, kimin oğlusun?", diye sormuş. Oğlan babasına bakıp:

"Padişah Sultan Hüseyin oğluyum", demiş. Padişah ise öfkelenip Gül'ün kapısına dayanmış. Mir Ali de onun öfkelenişini anlayıp yanına gelmiş. Padişah kılıcını sıyırıp tek bir kelime bile ettirmeden Gül'e savurmak isterken Mir Ali:

"Ey padişah, cellâtlar bile sebepsiz can almaz. Hele bir sebebini sor", demiş. Padişah:

"Ey Gül, oğlu nereden aldın?", deyince Gül:

"Padişahım, sen bir vakitler satranç oynayıp yendiğinde ne aldın, yenildiğinde ne verdin?", demiş. Padişah:

“Yendiğimde bir cariyeye aldım; yenildiğimde de kara atım ile tacımı verdim”, demiş. Bu sefer Gül:

“Sen ona yaklaşırken yazılı kağıdın var mıydı?”, diye sormuş. Padişah da:

“Vardı”, diye cevap verince Gül:

“Senin yazılı hattın bu muydu?”, deyip padişahın eline verdiği kağıdı göstermiş. Padişah baksa ki kendi verdiği hattıymış. Bu işe hayran kalıp Gül’ü kendinden de usta kabul etmiş.

GÜL İLE KARA AT ÖLÜNCE ^{T 23.2}

Eski zamanda Sultan Hüseyin’in Gül isimli hamını ile kara bir atı varmış. Son zamanlarda atıyla Gül’ü her şeyden üstün tutarmış. Bir gün Sultan Hüseyin hat yazıp:

“Kara atım ile Gül’ün öldü haberini kim getirirse öldürün!”, demiş. Günlerden bir gün Sultan Hüseyin’in kara atı ölmüş fakat kimse bu haberi vermeye cesaret edememiş. Vezirler, Mir Ali’yi bulup:

“Ey Mir Ali, Sultan Hüseyin’in atı öldü. Bu haberi sanki sultanın kendisi veriyormuş gibi edelim”, demişler. Mir Ali de:

“Siz telâş etmeyin, onun çaresini ben bulurum”, demiş ve sultanın yanına varıp yüzü asık, üzgün bir halde durmuş. Sultan:

“Ey Mir Ali, niye yüzün asık, kederli duruyorsun?”, demiş. Mir Ali de:

“Kara atınız yatmıştır, kulaklarını dikmiştir”, deyince sultan:

“Öldü desen olmaz mı?”, demiş. Mir Ali de:

“Ey padişahımız, öldü haberini sizden işitiyoruz”, deyip cevap vermiş. Sultan:

“Eh ne yapalım nihayetinde bir attır”, deyince vezirler de bu dertten kurtulmuşlar.

O günleri müteakip bir gün de sultanın Gül isimli hanımı vefat etmiş. Vezirler bunu da nasıl söyleyeceklerini düşünüp korkuyorlarmış. En sonunda Mir Ali’yi bir yerde bulup:

“Ey Mir Ali, sultanın Gül adlı hanımı öldü. Bunu da diğeri gibi sanki kendisi haber veriyormuş gibi edelim”, diye yalvarmışlar. Mir Ali:

“Siz tasaianmayın”, deyip sultanın yanına varıp yine vüzünü asıp oturmuş Sultan, Mir Ali’ye bakıp:

“Ey Mir Ali, niçin böyle yüzün asık, dertlisin?”, devince Mir Ali de:

“Servi ağacının sâyesinde solsa Gül ne etmek gerek?”, demiş. Sultan:

“Serviden tabut gülden kefen etmek gerek”, deyip arkasından da “Gül öldü desen olmuyor mu?”, demiş. Mir Ali de:

“Ey Sultan Hüseyin, ölmüşse ne yapalım! Daha bir sürü cariyen var; padişahlık da sen de var”, demiş.

İşte böylece Mir Ali, Gül ile kara atın öldüğünü sultanın kendisine söyledikten sonra diğerleri de padişahın korkusundan kurtulmuşlar. Sultan işe “Hanımım ölünce ağlamak bana ayıptır”, deyip aşağıdaki şiiri yazmış.

Çarhı bet mihriñ elinden eylerem ben dâdı hey

Çünkü kıldın bizni gamgin, özgelere şâdı hey

Nice yıllık âşnâmız oldu bizden yâdı hey

Sernigün olmuş yatar ol kâmet-i şemsâdı hey

Cennetin burcundaki tubını yıkıdın bâdı hey

Her seher yıglaram ben yalvarıp cebbârıma

Bilmezem ben ne sebepten rahmi gelmez zârıma

Yüzi misli tolğan aydek zülfleri şâhmârıma

Sernigün olmuş ecel değdi beniñ dildârıma

Demedim mi ben saña nöbet benim cellâdı hey

Firkat eyyâmında Mecnun bunca köp laf vurmasın

Hicri derd-i dağını hiç kimse benden sormasın

Merd eğer tohum ekip bîmahal soğuk vurmasın

Tiz göterin cismimi çıksın ki çeşmim görmesin

Tabutum tizrek yomup yetgürever hırrâdı hey

Kadir ol takdir edip üç kırkta özidir yazan

Hüküm kıldı kabızıl ervâhga kim dedi bezen

Beş gün fâni cihânda dünya bir beytü 'l-hazân

*Lâlenin ter yaprağını bîmahal vurdı hazân
Kime kılmiştir vefa bu çarh-ı bîbünyâdı hey*

*Hak teâlâ hükmü kıldı bendesine kem için
Nice yıllar mâil oldum bir hayâli-hâm için
İntizârım hadden aştı bir dil-i ârâm için
Lâle dek ter gonca dek nazik beden Gülfem için
Cemâlin bedren biçipdir bir bölek hayyâdı hey*

*Yarı kim kıldı sefer hicrine dözseñ vaktidir
Firkatinden yaş döküp bağrını ezsen vaktidir
Yahşuların hüsnü bağdır bir gül üzsen vaktidir
Leyli vü Mecnun sıfat divâne gezseñ vaktidir
Camı Şirin'in çıkıp, çıksın gözün Ferhad'ı hey*

*Hâfızî dek göğsüne taş vurmadin Sultansöyün
Akitip eşk-i revânın yörmedin Sultansöyün
Ol ki teslim kıldı can sen kılmadin Sultansöyün
Yar bilen bir göre niçün girmedin Sultansöyün
Ta ki dünyaya var iken kalsın sana bir adı hey*

UZAK YERDEKİ ATEŞ ADAMI ISITIRSA ÇAYDANLIĞI DA KAYNATIR ^{T 83}

Günlerden bir gün Padişah Sultan Hüseyin:

“Falan dağın başında kim bir gece yatıp soğuğa karşı durup sabahına da sağ salim çıkarsa boyu kadar altın vereceğim”, deyip ilân etmiş. Hem de “O kişiye kırk da yorgan vereceğim” diye de eklemiş. Altın sahibi olmak isteyen bir sürü insan, soğuktan donarak dağda ölmüşler. Mir Ali:

“Ben de bir göreyim”, deyince sultan:

“Ey Mir Ali! Gitme! Soğukta kalıp ölürsün”, demiş ama Mir Ali dinlemeyip yorganları alıp dağın başına çıkmış.

Dağda otuz dokuz yorganı altına, birini de üstüne örten Mir Ali, sabaha terlemiş bile. Daha öncekiler ise meğer yorganları altlarına değil üstlerine örttüikleri için ölmüşler. Mir Ali, sağ salim geldiğini Sultan Hüseyin'e söyleyince, sultan:

“Ey Mir Ali, akşam yattığında hiç etrafında ateş gördün mü?”, diye sormuş.

O da:

“Evet padişahım, dağın başından bir ateş görünüyordu”, diye cevaplamış.

Sultan da:

“O zaman sana o ateşin sıcaklığı yetmiştir yoksa sen de ölürdün”, deyip hiçbir şey vermeyip kovmuş.

Günlerden bir gün Mir Ali, Sultan Hüseyin için çok acil lâzım olmuş ve sultan “Gelsin!” diye Mir Ali'ye haber yollamış. Mir Ali, gelen adam:

“Sen var git! İşte, çay içip gelirim”, demiş. Sultan bakmış Mir Ali gelmiyor, gene birini yollamış. Mir Ali, bu gelen adama da öncekine dediğini söylemiş ve adamı yollamış. En sonunda sultanın kendisi gelmiş. Mir Ali, sultana da “İşte geliyorum”, demiş ama sultan baksa ki Mir Ali'nin çaydanlığı ateşten neredeyse on adım ötede. Mir Ali'ye:

“Ey ahmak adam, on adım ötedeki ateş çaydanlığı ısıtır mı hiç?”, deyince Mir Ali:

“Ey ahmak padişah, ben bu dağın başında yattığımda, falan dağın tepesindeki ateş beni ısıtırsa bu ateş de çaydanlığı kaynatmaz mı!”, diye cevap vermiş.

Sultan bu sefer de Mir Ali'ye yenilip maskara olmuş.

MİR ALI'NİN KUYUYA ATILIŞI ^{T 22.2}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin'in vezir-vekilleri birleşip Mir Ali'yi ıssız bir yerde kuyuya atmışlar. Üç dört gündür Mir Ali'den haber alamayan Sultan Hüseyin ise yapacak işlerini de Mir Ali olmaksızın yapamayıp:

“*Gam ile kaygı ile soldu baharın gülleri*”, deyip kederle otururken o civardan geçen bir çoban bu mısraı duyup ezberlemiş.

Velhâsıl bu şiiri okuyarak geze geze hayvanlarına güden çoban, geldiği bir yerde de bu mısraı okumuş. Birden yerin altından:

“Dostumu kuyuya salmıştır sayramaz bülbülleri”, diyen bir ses duymuş. Çoban bakmış ki ses derin bir kuyunun içinden geliyor. Böylece Mir Ali’nin de söylediği şiiri ezberleyip gene padişahın oradan geçerken sultanın yine:

“Gam ile kaygı ile soldu baharın gülleri”, dediğini duymuş ve o da:

“Dostumu kuyuya salmıştır sayramaz bülbülleri”, demiş. Bunu duyan sultan, çobana:

“Hey, söyle bakalım, bunu nereden duydun?”, diye sormuş. Çoban da:

“Ben falan yerde hayvan güderken senin söylediğin şiiri okuyordum birden kuyunun dibinden ‘Dostumu kuyuya salmıştır sayramaz bülbülleri’ diye ses geldi. Ben de haber vermeye geldim.

Böylece Mir Ali’yi, çobanın sayesinde kuyudan çıkarmışlar.

BU DA GEÇER ^{T 22.3}

Eski zamanda Padişah Sultan Hüseyin’in on veziri varmış. BU vezirler Mir Ali Şir’i kötüleyip zindana attırmışlar. Sultan Hüseyin ise Mir Ali’yi zindana attığı için üzülüyormuş.

Bir gün Sultan Hüseyin düşüncelere dalmış otururken vezirleri toplanıp gelmişler. Sultan, vezirlerine:

“Ey vezirler, bana öyle bir söz bulun ki duyduğumda hem sevineyim hem de üzüleyim. Eğer bu sözü üç gün içinde bulamazsanız hepinizi astırırım”, demiş. Vezirler toplanmışlar, neredeyse padişahın verdiği mühlet dolmak üzereyken:

“Gidelim, bu sözü Mir Ali’ye soralım”, diye karar vermişler. Vezirlerden ikisi zindana gidip Mir Ali’ye:

“Ey Mir Ali, sultan bize ‘Duyduğumda hem sevineceğim hem de üzüleceğim bir söz bulun’ dedi. Şimdi sen yardım etmezsen buz bulamayacağız”, demişler. Mir Ali de:

“O söz şudur ki ‘bu da geçer’”, demiş.

Vezirler derhal sultanın yanına varıp:

“Ey padişahımız, sizin aradığımız sözü bulduk”, demiş. Sultan da:

“Hani, bulduysanız söyleyin”, deyince vezirler:

“Bu da geçer”, demişler. Bunun üzerine sultan:

“Bu sözü kendiniz mi buldunuz?”, diye sormuş. Vezirler:

“Af buyurun padişahımız, bir kaşık kanımızdan geçerseniz söyleyelim”, demiş. Sultan:

“Affettim! Söyleyin”, deyince vezirler:

“Biz bu sözü Mir Ali’ye sorup öğrendik”, demişler. O zaman sultan:

“Siz varın, zindan ile buranın mesafesini ölçüp Mir Ali’yi sırayla sırtınıza alıp getirin”, demiş.

İşte Mir Ali de zindandan azat olmuş.

SULTAN HÜSEYİN’İN MİR ALİ’Yİ KOVMASI ^{T 30}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin, vezirlerinin sözlerine istinaden Mir Ali’yi kovmuş. Mir Ali de gücenip oralarda duramamış ve Mısır şehrine varmış. Mir Ali bu şehirde boş vakitlerinde satranç oynuyormuş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali’yi kovduktan sonra vezirlerine sorduğu bir kaç soruya kırk vezirinden biri bile cevap verememiş. Nihayetinde sultan, Mir Ali’yi kovmuş olmasına tasalanmaya başlamış ve onu bulabilmek için bir dervişi yollamak istemiş. Sultan, dervişe:

“Ey derviş, eğer bir yerde toplanmış oturan adamları görürsen aralarına girip şu gazeli mırıldan;

‘Geçti gülün mevsimi kaldım cefaya hara ben,

Yüzümü yere sürtüp ağlarım biçare ben’. Kim sana cevap verirse bil ki o Mir Ali’dir. Sıkı yapış!”, deyip dervişi yola uğurlamış. Derviş şehir şehir, kale kale gezdiği yerlerden Mir Ali’ye dair hiçbir haber alamayıp en son Mısır şehrine gelmiş. Ertesi gün pazarda dolaşırken bir grup adamın sokağın kenarında satranç oynadığını görmüş. Derviş bunların yanına varıp:

Geçti gülün mevsimi kaldım cefaya hara ben,

Yüzümü yere sürtüp ağlarım biçare ben, demiş. Mir Ali de onun yüzüne bakmadan:

“Geçse gülün mevsimi kalsan cefaya hara sen,

Yüzümü yüz yere sürtsen ağlasan....gam!”, deyip yine satrancına devam etmiş. Derviş bunun Mir Ali olduğu anlayıp yakasına sıkıca yapışıp:

“Şimdi Sultan Hüseyin’in yanına gidelim”, deyip olan biteni anlatmış. Mir Ali de:

“Gidersen söyle ki Sultan Hüseyin’e ‘O kırk veziri ile idare etsin. Ben gelecek değilim’”, diye cevap vermiş.

Derviş yalvarıp yakarıp nihayetinde Mir Ali’yi gitmeye razı etmiş. Az gitmişler çok gitmişler sultanın yanına varmışlar ve:

“Selâmünaleyküm”, demişler. Sultan Hüseyin:

“Gelin de yukarı geçin”, deyip bir mısra söylemiş:

“Rakiplerin sohbetinden gönlümüz incinmiştir”. Mir Ali de:

“Kötülerin sohbetiyle eşeğiminki birdir”, diye cevap vermiş. Sultan yine:

“Adamın aslı birdir

Birbirinden farkıysa,

Birisi baş ağrısıdır

Birisi de göze tutiya”, dediğinde Mir Ali:

Eşeğe verilse helva,

Bakmaz samana varır”, demiş. Böyle cevaplardan sonra Sultan Hüseyin, Mir Ali’yi kötileyen kırk vezirin kırkını da dışarı çıkarıp:

“Hepiniz sarıklarınızı çıkarın!”, demiş. Vezirler sarıklarını çıkardıktan sonra sultan, başlarına kamçı ile vurmaya başlamış. O sırada Mir Ali’ye de vuracakken Mir Ali dilini çıkarmış. Sultan, vezirlerine:

“Benim size niye vurduğumu öğlene kadar bilin!”, demiş ve Mir Ali’nin dilini çıkarmasına da:

“Ey Mir Ali! Eğer.....eğer...”, demiş ve:

“Bu ‘eğer-eğer’ ile ben bir şey soruyorsam sen vezirlere bir şey demeyesin”, diye de eklemiş. Mir Ali de:

“Birazcık verseler ‘meğer’”, deyip sultana cevabını vermiş.

Vezirler sultanın “eğer-eğer” dediği sözü öğlene kadar düşünmeyip “nasılsa biliyordur” deyip Mir Ali’ye yalvarmışlar. Mir Ali:

“Siz akıllı vezirlersiniz, cevabını kendiniz verin!”, demiş. Vezirler de:

“Sen bize yardım etmezsen olmaz!”, deyip ağlayıp sızlanıp yalvarmışlar.

Mir Ali de:

“Şimdi her biriniz yüz akçe getirin!”, diye buyurmuş. Vezirlerin her biri istenileni getirip Mir Ali’nin yağlığını parayla doldurmuşlar. Mir Ali, vezirlere bakıp:

“Sultan Hüseyin size vurup, horladı ‘başa bela nereden gelir’ deyip. Fakat siz anlamadınız, ben anladım ve dilimi çıkarıp gösterdim ki başa bela dilden gelir. Varın şimdi! Padişaha böyle dersiniz olur”, demiş. Vezirler derhal toplanıp ‘başa bela dilden gelir’ demişler. Sultan Hüseyin ise:

“Siz bu sözü Mir Ali’den duymuşsunuz”, demiş. O sırada Mir Ali bir yağlık parayı padişahın önüne koymuş. Sultan, Mir Ali’ye:

“Ey Mir Ali, ben sana ‘eğer-eğer’ demedim mi?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Ey padişahımız, ben de sana ‘birazcık verseler meğer’ deyip cevap vermiştim. İşte senin vezirlerinin verdikleri şey”, demiş. Sultan bu işe sinirlenip:

“Ey ahmak vezirler, sizin kırkınız bir olup Mir Ali’yi kovdurdunuz. Fakat kırkınızın akli bir Mir Ali kadar olmadı. Ne yüzle vezir olmuş oturuyorsunuz!”, deyip kırkını da kovmuş.

YEDİ YIL İT OLAN PADİŞAH ^{T 64}

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin ile Mir Ali dolaşmaya çıkmışlar. Yolda giderken bir mücevher bulmuşlar. Bunun üzerine mücevherin kimin olacağı konusunda ihtilâfa düşmüşler. Nihayetinde ikisi de “Gel başımızdan geçmiş müşkülâtı anlatalım; kiminki daha eziyetli ise altın onun olsun” deyip anlaşmaya varmışlar. Önce Mir Ali başından geçenleri anlatmaya başlamış:

“Ben çocukluk zamanlarımda hem sığır bakardım hem de derya kenarına gidip balıklara ekmek atardım. Bir gün sığır bakmayı bırakıp pazara gittim. Baktım ki bir bey ‘Kim bana işçi olacak?’ diye bağıyor. Hemen beye:

‘Ben olurum’, dedim. Bey beni iki yüz akçeye tutup evine götürdü. Bana hiç iş buyurmadı. Nihayet bir gün elime iki yüz akçeyi sayıp:

‘Haydi oğlum, şu yakında bir iş var, yapıp gelelim’, dedi. Bey ile altı deveyi hazırlayıp yola çıktık. Böylece bir kuyuya rastladık. Bey bana:

‘Gel oğlum, şu kuyunun başında bir çay içelim, develeri sal!’, dedi. Ben de develeri saldım ve çay içmeye başladık. Bey sonra:

‘Ey oğlum, şu kuyunun içinde altın varmış. Sen kuyuya girip aşağıdan yolla ben de yukarıdan çekeyim. Çıkınca altınların yarısı senin, yarı da benim olsun’, dedi. Ben ‘Olur’, deyip kuyuya girdim. Kuyunun içindeki insan kemiklerinden, altın alacağım diye elinde bıçakla yeri kazmaya çalışırken ölenlerin çok olduğunu

anladım ama ben ne olursa olsun, sonunu görelim deyip altınları doldurup yukarı yolladım. Bey:

‘Şimdi seni çıkarayım’, deyince ben, ipi belime taktım. Kuyunun ağzına geldiğimde bey elime ekmek verip ipi kesti. Kuyunun dibine düşünce de elimdeki bıçağımla yeri kazmaya başladım. Birden bıçağım yumuşak bir yere değdi. Kazıp baksam ki karşıma büyük bir tünel çıktı. Tünelden geçince bir deryanın yakasına vardım. O sırada bir balık geldi ve ben de balığın sırtına bindim. Balık beni çocukken sığır bakıp gezdiğim yeri getirdi. İşte çocukken ekmek attığım balık sayesinde sağ salım kurtuldum. Sonra yine o beye kendimi tanıtmadan işçi oldum. Beyle gene önceki gibi kuyuya geldik. Ben bu sefer:

‘Bey ağa, sen bir sefer kuyuya gir, korkuyorum’, dedim. Bey kuyuya girip bir çuval altını yolladı. Ben de:

‘Ey bey ağa, çık şimdi’, dedim. Bey kuyunun ağzına geldi ve kendisinin daha önce yaptığı gibi:

‘O verdiğin ödünç ekmeğini al!’, deyip ipi kestim. Develeri köye getirdim ve onları ürkütüp kaçırdım. Beyin çocukları ‘Develerimiz kaçıp geliyor’ dedi. Ben de ‘Develeriniz habire kaçıp geliyor olsa gerek’ deyip kaşla göz arasında kayboldum. İşte benim başımdan geçen işler; hani seninkini işitelim”, demiş.

Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye:

‘Ey Mir Ali, şimdi sen benim başımdan geçeni işit. Benim babam kırk hanımlı bir adamdı. O bana, öyle böyle demeyip ‘Bir vakit suretin değişirse Buhara’ya git’ derdi. Babam öldü, ben padişah oldum. Babam ölünce ben de kırk hanım aldım. Güzel atlardan da alıp baktırdım. Bir ara atlarımla zayıflayıp boyunlarına torba bile asılamayacak hale geldiklerini gördüm. Seyislere:

‘Bu atlara ne oluyor?’, diye sordum ama onlar doğru dürüst bir cevap veremediler. Sonra dilenci gibi giyinip, kendimi tanıtmadan seyislerin yanına gittim ve:

‘Misafir kabul eder misiniz?’, diye sordum. Onlar da tereddüt etseler de ‘Ederiz’, dediler. Sonra gecenin bir vakti en sevdiğim Sahipcemal adlı hanımım gelip iyi atlardan birine binip gitti.

Derhal eve varıp padişahlık kıyafetlerimi giyip hanımımın arkasından ben de başka bir ata binip gittim. Az gitti çok gitti hanımım en sonunda bir mağaraya vardı ve benim de geldiğimi duymadı.

Bu mağarada kırk büyücü molla varmış. Bu mollalar hanımına bakıp:

'Erin de arkandan geldi', dediler. Hanımım da:

'Ay gelirse gelsin, siz halledersiniz', dedi. Ben, onlardan korkuma içeri giremedim. Onlar da kendi kendilerine keyfettiler. Sonra bir kısım kuma üfleyip hanımına verdiler ve:

'Vardığında erinin yüzüne serp, it olup gider', dediler. Onlara duyurmadan oradan ayrıldım. 'Güzel, hanımım da gelmiştir' deyip odasını yoklamaya gittiğimde birden yüzüme kumu serpip 'Defol, git!', dedi ve ben bir ite dönüştüm.

Babamın vakti zamanında söylediklerini hatırlayıp Buhara'ya gidecek olanları takip ettim. Adamların 'Yarın Buhara'ya gideceğiz' diye konuştuklarını duymuştum. Fakat aç bülaç nasıl gideceğim diye de düşünüyordum. Baktım ki kadının biri tandırda ekmek pişiriyor. Kadın, ekmekleri tandırdan çıkarınca ben de biraz bekleyip iki ekmek alıp kaçtım.

Ertesi gün kervan Buhara'ya yola çıktı. Ben de biraz uzaklarından takip ettim. Kervancılar iki gün yol gidip bir kuyunun başında durdular. Benim de susuzluktan hiç mecalim kalmamıştı. Adamlar develeriyle meşgulken içlerinden biri de namaz kılmaya durdu. Namazını bitirince ben adamın yanına varıp yüzünü gözünü yalamaya başladım. O da bana kuyudan su çekip verdi. Diğerleri de gelip beni öldürmek istedi fakat o adam beni öldürtmedi ve devesinin ardına koyup Buhara'ya götürdü. Bu adamın burada kasap bir dostu varmış. Kasap 'Bu iti bana ver' deyip beni isteyince adam da verdi. Ben kasabın yanında kaldım. Kasap beni kazığa bağlayıp etle besledi, İyice semirince, bey beni şehirdeki itlerin hepsiyle dalaştırdı. Benimle dalaşmayan sadece bir it kalmıştı. Diğerlerinin hepsini telef ettim.

Velhâsıl şehre 'Padişah Sultan Hüseyin'in sureti değişecek', diyen bin molla geldi. Kasapsa beni gene dalaşmaya götürmüştü ki bu mollalardan biri:

'Bu iti tanıyorum', dedi ve beni diğer mollaların yanına götürdü. Mollalar bu adama:

'Ne buldun?', diye sorunca adam da:

'Padişah Sultan Hüseyin'i buldum', diye cevap verdi.

Mollalar okuya okuya beni eski halime getirdiler. Ben, gidecek olduğumda bırakmayıp on beş gün beni alıkoydular. On beş gün sonra da arık bir atın üstüne

bindirip yolcu ettiler. Az gittim çok gittim köyümün yakınlarına gelince civardaki bir adama:

‘Bu köyde durumlar nasıldır?’, diye sordum. O da bana:

‘Ey kardeşim, bu köyden değilsen sorma da gidiver, durma!. Yedi yıldır padişahın nerede olduğu belli değil. Yerine bir vezir padişah oldu ki halka ağır vergiler koydu. Vermezsen de öldürüyor. En iyisi buralardan gitmek’, dedi.

Sonra ben, ‘Gene beni it yapar mı acaba?’ diye düşünüp hanımımın yanına varmaya da korkuyordum ama Buhara’dan dönerken mollalar bir avuç toprağı okuyup bana vermişlerdi ki ‘Ne zaman kadının üstüne serpersen eşek olur’ demişlerdi.

Böylece beni it yapan hanımımın yanına vardım. Selam verip kapıdan girdiğimde hanımım beni görüp ‘Hii-hiih!’ deyip içini çekti ama ben elimdeki toprağı yüzüne serpip ‘Kürr!’ der demez hanımım eşek oldu. Ben de tahtıma çıkıp oturdum. Benim yerime padişah olan vezirin de kellesini alıp halka maskara ettim. Büyücü kırk mollayı da mağaralarında öldürttüm, eşeği de bir çobana verip kurtuldum. İşte benim yedi yıl it olup çektiğim eziyet. Şimdi mücevher senin mi yoksa benim mi olacak?”, demiş. Mir Ali de:

“Hanımını eşek edip kendin de yedi yıl halkın içinde it olup maskara olduğuna göre mücevher senin olsun”, deyip sözünü tamamlamış.

MİR ALİ’NİN MUHTAÇLARA YARDIMI ^{T 93}

Eski zamanda Sultan Hüseyin adlı bir padişah varmış. Sultan Hüseyin hangi işini Mir Ali’ye danışmaksızın yapsa yanılırmış. Böylelikle sultan zaman zaman Mir Ali’yi evine çağırırmış ama Mir Ali, sultanı hiç çağırılmazmış. Mir Ali’nin üstünde hep ya kürkü ya da sade bir elbisesi olurmuş ki her ikisinde de bir sürü yama varmış.

Günlerden bir gün Sultan Hüseyin ile Mir Ali gezmeye çıkmışlar. Dolaşırken Mir Ali’nin evinin olduğu yere gelmişler. Mir Ali bu sefer de sultanı evine davet etmemiş. Sultan:

“Ey Mir Ali, ben senden hiç ‘Buyrun evime gelin’ dediğini duymadım, niçin?”, diye sormuş. Mir Ali:

“Buyrun o zaman padişahım”, diyerek sultanı evine götürmüş. Sultan içeri girip baksa ki evde hiç eşya yokmuş. Evin üstünden bir taş atsan hepsi içeri düşermiş. Mir Ali’nin hanımı ise, bir geyik postu üstünde oturmuş ip eğiriyormuş. Sultan, kadına:

“Be-heyy çok fakirmişsiniz”, demiş. Kadın da:

“Şükürler olsun ki canımız sağdır. Beraber çalışırız, niçin fakir olalım!”, demiş. O zaman sultan:

“Hani, ben senin erine her ay beş yüz akçe veriyorum, onu ne yapıyorsunuz?”, diye sormuş. Kadın da:

“Biz, onun bir akçesini bile görmeyiz. Yukarı baksak yıldız, aşağı baksak şu gördüğümüz post vardır”, diye cevaplamış. Sonra sultan, Mir Ali’ye dönüp:

“Ey Mir Ali, aldığın parayı evine getirmiyorsan kendine de harcamıyorsan ne yapıyorsun?”, diye sormuş. Mir Ali de:

“Ey padişahımız, ikimiz üstümüzü başımızı ve atlarımızı da birbirimizle değiştirip bir yere gidelim. Orada ben sana hesabını veririm”, demiş. Padişah “Olur”, deyip kendi kıyafetlerini ve atını Mir Ali’ye vermiş; Mir Ali’ninkileri de kendisi giymiş. Mir Ali, padişah suretinde atını önden sürerken sultan da arkasından geliyormuş. Nihayet şehrin kenarında bir yere gelmişler ki burada körler, malûller, hasta ve yardıma muhtaç insanlar varmış. Bu insanlar Mir Ali’yi tanımayıp yanlarından geçirmişler ama “İşte para veren adamımız geldi!” deyip arkasındaki sultanın yakasına yapışmış. “Niçin geç kaldın? Acımızdan öleyazdık!”, demişler. Sultan:

“Ey Mir Ali, yeter! Al başımdan bunları, şimdi senin paranı nereye harcadığını öğrendim”, demiş. Mir Ali de:

“Ey, onun yanından ayrılın! Gelin benim yanıma!”, deyip kendini tanıtmış ve cebindeki bütün parayı paylaşmış. Bundan sonra sultan, Mir Ali’ye hayran olup kendinden yüce görmüş.

MİR ALİ ŞİR’İN VASIYETİ ^{T 31}

Günlerden bir gün Mir Ali Şir, ağır hasta olup başı ölüm yastığına yetmiş yatıyormuş. Sultan Hüseyin de onu ziyarete gelmiş ve:

“Ey Mir Ali, bana bir vasiyetin varsa söyle”, demiş. O da:

“Benim tek vasiyetim vardır. Ben öldükten sonra sen, benim kıyafetlerimi giyip dilenciler sokağında bir sefer geç! Bundan başka da bir vasiyetim yoktur”, demiş. Sultan Hüseyin, Mir Ali’ye “Olur”, deyip veda etmiş. Velhâsıl Mir Ali vefat etmiş ve bir vakit sonra vasiyeti sultanın aklına gelmiş. Mir Ali’nin atına binip kıyafetlerini giymiş ve dilenciler sokağına gitmiş. Sokaktaki hasta, sakat, malûl insanlar ve bütün dilenciler yerlerinden kalkıp:

“Mir Ali ölmemiş, Mir Ali geliyor!”, diye bağırmışlar. Fakat bakmışlar ki bu gelen atlı hiç bunlara bakmadan, yüzü yerde geçiyor. Bunun üzerine sokaktaki yetim, dilenci, muhtaçlar:

“Eyvahlar olsun! Mir Ali’nin öldüğü doğru imiş!”, deyip her biri kendi evlerine dağılmışlar. Sultan da Mir Ali’nin kazandığı bütün parayı bîçarelere paylaştırdığını anlayıp kendinden bile daha çok sevmiş.

SONUÇ

“Ali Şir Nevâyî Etrafında Teşekkül Etmiş Özbek ve Türkmen Rivayetleri” isimli çalışmamızın amacı, Özbek ve Türkmen Türklerinden derlenmiş Ali Şir Nevâyî’ye bağlı anlatılan rivayetlerin incelenmesi olarak hedeflenmiştir. İncelemede esas aldığımız noktalar Ali Şir Nevâyî’nin halkın tasavvur ettiği şekliyle rivayetlerde yaşayan kişiliğini ortaya çıkarmak ve rivayetlerin tahkiyevî türlerimiz açısından gösterdiği farklılıkları tespit edebilmektir.

Çalışmamızın sonunda vardığımız neticelerden en önemlisi Nevâyî’nin halkın tahayyülünde teşekkül etmiş “özel bir tip” olduğudur. Nevâyî’ye atfedilen bu rivayetlerde, doğumundan ölümüne kadar halkın gözündeki Nevâyî’nin günlük hayatına dair pek çok iz bulmaktayız. Bu rivayetlere göre halkın tahayyülündeki Nevâyî benzersiz vasıflara sahiptir. Öyle ki daha doğumuyla ilgili rivayet, bize Nevâyî’nin hemen hemen bütün rivayetlerde vurgulanan özelliklerini vermektedir. Halk tarafından Nevâyî’ye atfedilen bu özellikler; zekilikte, söz söyleme sanatında, bilgelikte ve dilaverlikte bir eşi daha olmamasıdır. Buradan çıkardığımız sonuca göre halk, toplum tarafından kabul görmüş bir insanda olması gereken bütün vasıfları Nevâyî’nin şahsiyetine yüklemiştir. Yine rivayetlere göre özellikle devlet adamı olarak da bilinen Nevâyî’nin adaletperverliği, halkın menfaatlerini koruyup gözetmesi ve sürekli Sultan Hüseyin’i de bu yönde teşvik etmesi, halkın Nevâyî’ye atfettiği diğer vasıflardır. Kısacası halk, hem devlet hem de sanat adamı olan birinin taşıması gereken bütün vasıfları, Nevâyî’nin şahsında birleştirmiş ve yaşatmıştır. Hiç şüphesiz bu rivayetlerin teşekkül etmesinde Nevâyî’nin, tarihî kaynaklardan öğrendiğimiz yaşadığı hayatın da önemi ve etkisi vardır. Yaptığımız incelemede hakkında anlatılan rivayetlerin hepsinin müspet yönde olmasının, müstesna bir edebiyatçı ve etkili bir devlet adamı olarak, Nevâyî’nin halkın hafızasında bıraktığı müspet intibalar sebebiyle olduğunu tespit ettik.

Çalışmamızda yaptığımız incelemede, rivayetleri gerçeğe yaklaştıran bir takım unsurlar tespit ettik. Nevâyî’nin gündelik hayatına çok fazla yer veren bu rivayetlerde, karşılaştığımız diğer tiplerin de Nevâyî’nin tarihî kişiliği

çerçevesinde münasebet halinde bulunduğu kişilerden olması bu unsurlardan biridir. Bir diğer unsur ise sade bir üslubun hakim olduğu rivayetlerin genel olarak olağanüstü hadiselerle yer vermemeleridir. Rivayetlerin hemen hemen hepsi gündelik hayatta sıklıkla karşılaşılabilecek konular üzerine kurulmuştur.

Çalışmamızın neticelerinden biri de Ali Şir Nevâyî'nin yaşadığı coğrafya olan Orta Asya'da, XIII. asırda Anadolu'da yaşadığını bildiğimiz ve ünü dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılmış Nasrettin Hoca'dan daha etkili bir tip olduğudur. Bunun ispatı kaynaklarımıza Nasrettin Hoca fikrası olarak geçmiş bazı fıkraların Ali Şir Nevâyî'ye bağlı olarak anlatılmasıdır. Rivayetler içerisinde tespit ettiğimiz bu fıkraları ilgili bölümde karşılaştırmalı olarak verdik ve fıkralardaki bu tip değişikliğini açıklamaya çalıştık.

Yine anlatım türü bakımından yaptığımız inceleme bölümünde Nevâyî'nin bir masal kahramanı olarak boy göstermesi tespitlerimizden bir diğeridir. Nevâyî bu masalarda, Türk masallarında sık sık karşılaştığımız “akıllı çocuk” tipini temsil etmektedir.

Nevâyî hakkında tespit ettiğimiz bu rivayetlerde Nevâyî kimi zaman karşımıza bir fikra kahramanı, kimi zaman da masal kahramanı olarak çıkmaktadır. Netice olarak tarihî kişilikleri tespit edilen, halkın sevgisini kazanmış kişiler etrafında çeşitli rivayetlerin oluştuğu bir gerçektir. Nevâyî'nin de gerek yaşadığı dönemde verdiği eserlerle halkın edebî zevkine hitap etmesi, gerekse devlet işlerinde Sultan Hüseyin Baykara'nın mühürdarı olarak sahip olduğu nüfuzu halkın yararına kullanması, halkın hafızasında oluşan Nevâyî sevgisini açıklamaktadır. Şahsına yönelik bu sevgiden kaynaklanan rivayetlerin, halk arasında asırlardır anlatıldığını göz önüne alarak, bundan sonraki zamanlarda da halk tarafından Nevâyî'ye yeni maceralar atfedilerek anlatılacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

A. ASIL KAYNAKLAR

Agaliyev, P. – Batırov, Ş., (1941): *Mirali ve Soltansöyün*, Türkmenistan Dövlət İlimi-Dernev Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşgabat.

Cörayev, Mamatkul, (1991): *El Dese Nevaiyni, Hazret Mir Alişer Nevaiy Hakida Rivayatlar*, Taşkent.

Kerbabayev, Berdi, (1948) : *Mirali* (Novayı), Türkmen Dövlətneşir, Aşgabat.

B. YARARLANILAN DİĞER KAYNAKLAR

Açıkgöz, Namık, (1998): “Muğla Menkabe ve Efsanelerinde Kanunî Sultan Süleyman’ın İzleri”, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara, s.103.

Algar, Hamid - Alparslan, Ali, (1998): “*Hüseyin Baykara*”, İslâm Ansiklopedisi, C.18, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.530

Alptekin, Ali Berat, (1985): “Sevgi Konulu Azerbaycan Halk Hikâyeleri”, *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Ankara, Yayına Hazırlayan: Ahmet Buran, Bizim Gençlik Yayınları, s.121.

Alptekin, Ali Berat, (1990): “Masal, Halk Hikâyesi ve Efsane Metinleri İç İçe Girebilir mi?”, *İçel Kültürü*, S.10 (Ocak), Yıl:4, İçel, s.4.

Alptekin, Ali Berat, (1997): *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara, Akçağ Yayınları I. Baskı.

Arat, Reşit Rahmeti (1985): *Babürnâme*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Banarlı, Nihat Sami, (1987): “Ali Şir Nevâî”, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Barthold, V. V., (1937): “Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı I”, çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü*, nr.58, Ankara, s.360.

Barthold, V. V., (1938): “Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı III”, çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü*, nr.59, Ankara, s.430.

Barthold, V. V., (1938): “Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı IV”, çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü*, nr.60, Ankara, s.521.

Barthold, V. V., (1938): “Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı V”, çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü*, nr.61, Ankara, s.45.

Barthold, V. V., (1938): “Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı VI”, çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü*, nr.62, Ankara, s.153.

Başgöz, İlhan, (1999): *Geçmişten Günümüze Nasrettin Hoca*, İstanbul, Pan Yayıncılık.

Bayat, Fuzulî, (1995): “Ali Şir Nevâyî Hakkında Rivayetler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türkiye Türkçesine Aktaran Enver Uzun, S.99, İstanbul, s.185-222.

Bayat, Fuzulî, (1995): “Ali Şir Nevâyî Hakkında Rivayetler II”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türkiye Türkçesine Aktaran Enver Uzun, S. 101, İstanbul, s. 159-188.

Bertels, E. E., (1957): “Ali Şir Nevaî'nin Ferhad ü Şirin'i”, çev. Rasime Uygun, *TDAY-B*, Ankara, s.119.

Bilkan, Ali Fuat, (2001): *Masal Estetiği*, İstanbul, Timaş Yayınları, I. Baskı, s.57

Biray, Nergis, (1998): “Türkmenler Arasında Ali Şir Nevâyî Hakkında Anlatılan Halk Destanları I”, *Millî Folklor*, S.39, Ankara, s.57-76.

Biray, Nergis, (1998): “Türkmenler Arasında Ali Şir Nevâyî Hakkında Anlatılan Halk Destanları II”, *Millî Folklor*, S. 40, Ankara, s. 50-57.

Boldirev, A. N., (1988): “Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevaî”, çev. Rasime Uygun, *TDAY-B*, Ankara.

Boratav, Pertev Naili, (1969): *Az Gittik Uz Gittik*, İstanbul.

Boratav, Pertev Naili, (1974): “Türk Efsaneleri”, *Folklorla Doğru*, çev. İsmail Tuğrul Şavkay, S.35, İstanbul, s.12-20.

Boratav, Pertev Naili, (1974): “Türk Masalları”, *Folklorla Doğru*, S.36, İstanbul, s.3-9.

Boratav, Pertev Naili, (1978): *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı.

Boratav, Pertev Naili, (2000): *Tekerleme*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.

Boratav, Pertev Naili Boratav, (2002): *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.

Borovkov, A. K., (1954): “Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî”, çev. Rasime Uygun, *TDAY-B*, Ankara, s.59.

Canım, Rıdvan, (2002): “Türk Kültür Edebiyatında Ali Şir Nevâyî ve Türkiye’de Ali Şir Nevâyî Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl:9, S.19, Erzurum, s.137-146.

Cemiloğlu, Mustafa, (1999): *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa, Uludağ Ün. Güçlendirme Vakfı Yayını.

Çobanoğlu, Özkul, (1996): “Lord Raglan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış ”, *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*, Ankara, s.205.

Degh, Linda, (1998): “Halk Anlatısı”, *Milli Folklor*, çev. Zerrin Karagülle, C. 5, S:39, Ankara, s.115.

Devletşah, (1977); *Tezkire-i Devletşah*, çev. Necati Lugal, C.IV, İstanbul, Tercüman Yayınları.

Duymaz, Ali, (2000), “Dede Korkut Kitabı’nda Alphğa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, STAD III, (TDK’nın internet sitesi bağlantılı araştırma dergisidir)

Eckmann, Janos, (1957): “Ali Şir Nevai”, *Bilgi*, C.X, S.119, İstanbul, s. 4.

Elçin, Şükrü, (1986): *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Eliade, Mircea, (2001): *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, İstanbul, Om Yayınevi.

Ercilasun, Ahmet Bican vd., (1991): *Karşılaştırmalı Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ergun, Metin, (1997): *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C.I, Ankara, TDK Yayınları.

Goldberg, Christine, (1998): “Masal Tipi Kataloğunda İkilem Masalları”, *Milli Folklor*, çev. Zerrin Karagülle, S. 40, Ankara, s.72.

Günay, Umay, (1975): *Elazığ Masalları*, Erzurum, Atatürk Ün. Yayınları.

Günay, Umay, (1996): “Uygurca Oğuz Kağan Destanında Yeralan Efsaneler”, *Türk Kültürü Araştırmaları* (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan), Yıl: XXXII/1-2, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s.172.

Hikmet, İsmail, (1926): *Büyük Türk Şairi Mir Ali Şir Nevâyî, Emir Ali Şir Nevâyî'nin Hayatı ve Edebî Mevkii*, Bakü, Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti Neşriyatı.

Kabacalı, Alpay, (1991): *Bütün Yönleriyle Nasrettin Hoca*, İstanbul, Özgür Yayın-Dağıtım, I. Baskı.

Kafesoğlu, İbrahim, (1962): “Ali Şir Nevâî Devri Tarihine Bir Bakış”, *Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Neşriyatı*, İstanbul, s.23-24. (26.03.1961’de İst. Ün. Konferans Salonunda Yapılan Anma Toplantısı Konuşmaları)

Kalay, Emin, (1998): *Edirne İli Ağızları*, Ankara, TDK Yayınları, I. Baskı.

Köprülü, Fuat, (1978): “Çağatay Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.3, İstanbul, s.296.

Köse, Nerin, (2002): “Tür ve Fonksiyon”, *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 506.

Kuçkartayev, İristay, (1995): “Ali Şir Nevâyî’nin Dil Dünyası”, *Türk Dili*, S.522. Ankara, s.668.

Kurgan, Şükrü, (1996): *Nasrettin Hoca*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.84.

Kut, Günay, (1989): "Ali Şir Nevâyî", *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.449.

Latifi, (1314): *Tezkiretü 'ş-Suarâ*, İstanbul.

Levend, Agah Sırrı, (1965): *Ali Şir Nevaî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, C.I, Ankara, TTK Yayınları.

Levend, Agah Sırrı, (1968): *Ali Şir Nevâî, Divanlar İle Hamse Dışındaki Eserler*, C. IV., Ankara, TTK Yayınları.

Mazıoğlu, Hasibe, (1992): *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*", Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Necip, Emir Necipoviç, (1995): *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İktil Kurban, Ankara, TDK Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1983): *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*", Ankara.

Oğuz, Öcal, (2000): *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Ögel, Bahaeddin, (1989), *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara, TTK Yayınları.

Öztürk, Ali, (1986): *Türk Anonim Edebiyatı*, Erzurum, Bayrak Yayıncılık, 2. Baskı.

Sakaoğlu, Saim, (1973): *Gümüşhane Masalları*, Ankara, Atatürk Ün. Yayınları.

Sakaoğlu, Saim, (1974): Formel Kavramı ve Türk Masallarında Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s.148-154.

Sakaoğlu, Saim, (1980): *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim, (1984): “Fıkra Tiplerinin Değişmesi”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları Bildirileri*, İstanbul, Anadolu Sanat Yayınları, s.453 .

Sakaoğlu, Saim, (1992): *Efsane Araştırmaları*, Konya, Selçuk Ün. Yayınları.

Sakaoğlu, Saim, (1999): *Masal Araştırmaları*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Sakaoğlu, Saim, (2002): *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Semenov, A.A., (1941): “Mir Ali Şir Hakkında Farsça Bir Hikâye”, (çev. Abdülkadir İnan), *Ülkü*, nr.96, Ankara, s.483-214.

Sertkaya, Osman F., (1970): “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri ”, *TDED*, C.XVIII, İstanbul, s.134-35-36-37.

Seyidoğlu, Bilge, (1975): *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Ankara, Atatürk Ün. Yayınları.

Seyidoğlu, Bilge, (1986): “Masal”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, s.149.

Seyidoğlu, Bilge, (1997): *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul, Erzurum Kıtaplığı, 2. Baskı.

Subtelny, Maria E., (1993): "Mir Ali Shir Nawa'i", *Encyclopaedia of Islam*, C.VII, Koninklijke Brill Nv. Leiden, The Netherlands, s.92.

Subtelny, Maria E., (1988): Neva'ı, *Encyclopedia of Asian*, C.3, New York, s.111-112.

Tarlan, Ali Nihat, (1942): "Ali Şir Nevâyi", Ali Şir Nevâyi'nin 500. Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Üniversite Konferans Salonunda İrad Olunan Hitabedir, İstanbul, s.7.

Tekin, Talat, - Ölmez, Mehmet, vd., (1995): *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara, Simurg Yayınları.

Togan, Zeki Velidi, (1978): "Ali Şir", *İslâm Ansiklopedisi*, , C.1, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s.349.

Türkmen, Fikret, (1998): *Tahir ile Zühre*, Ankara, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Türkmen, Fikret, (1999): *Nasrettin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi, Transkripsiyon, İnceleme, Metin)*, İzmir, Akademi Kitabevi.

Walker, Warren S., (1968): "Türk Halk Hikâyelerinde Serendipity Motifi", Çev. Ahmet E. Uysal, *Batı Dil ve Edebiyatları Dergisi*, C.I, S.3, Ankara, Ankara Ün. DTCF. Yayınları, s.15-17.

Yaman, Ertuğrul, - Mahmud, Nizamiddin, (1998): *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Klavuzu*, Ankara, TDK Yayınları.

Yavuz, Muhsine Helimoğlu, (1993): *Diyarbakır Efsaneleri, Derleme-Araştırma-İnceleme*, Ankara, Doruk Yayınları, 2. Baskı.

Yavuz, Muhsine Helimoğlu, (2002): *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yıldırım, Dursun, (1998): *Türk Bitiği*, Ankara, Akçağ Yayınları, I. Baskı.

Yıldırım, Dursun, (1999): *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara, Akçağ Yayınları, I. Baskı.

EKLER

EK1: TÜRKMEN VE ÖZBEK RİVAYETLERİNİN BENZER VE EŞ METİNLERİNİN TABLOSU

Türkmen Rivayetlerindeki Metnin Adı-No'su	Türkmen Benzer Metnin Adı No'su	Özbek Rivayetlerindeki Eş Metnin Adı No'su
Mir Ali'nin Babasının Gördüğü Yıldız, T 1.1	Yıldız Gören T 1.2 Dört Dilaver T 1.3	
Mir Ali ile Tüccar T 3.1	Mir Ali ile Tüccar T 3.2 Yakma Pişersin Kazma Düşersin T 3.3	
Kim Önce Gördü? T 6.1	Kim Önce Gördü? T 6.2 Altın Kime Ait? T 6.3 Yedi Yıl İt Olan Padişah T 6.4	
Gül ile Sultan Hüseyin T 7.1	Gül ile Sultan Hüseyin T 7.2 Gül ile Sultan Hüseyin T 7.3	
Kim Haklı? T 8.1	Kim Haklı? T 8.2 Uzak Yerdeki Ateş... T 8.3	
Asıl Sahiplerine Dönen... T 9.1	Nereye Harcıyorsun? T 9.2 Mir Ali'nin Muhtaçlara ...T 9.3	
Mir Ali ile Sultan Hüseyin T 11.1	Mir Ali'nin Bulunması T 11.2	
Ne İçin? T 12.1	İki Kızın Bulunuşu T 12.2	Dört Akıllı Ö 4
Asumanın Ak Tavuğu T 13.1	Kavundan Hediye T 13.1	
Padişah Öldüğünde T 14.1	Mir Ali'nin Vezir Olması T 14.2	Akıllı Tüccar Ö 6
Pul Hatun T 15.1	Taş Köprü ve Pul Hatun T 15.2	
Benden de Yüz Altın T 16.1	Pir Aramak T 16.2	
İradesiz Şah Olmaktansa...T 17.1	Bir Başa Bir Er T 17.2	Erksiz Şah Olmaktansa... Ö 10
Saman Altından Su Yürüten T 18.1	Garaguduk T 18.2	
Biz Adam Değil miyiz? T 19.1	Sinek, İnsan Olmayan Yerde Olmaz T 19.2	Nerede Sivrisinek Yok? Ö 17
Kısa Yorgan T 20.1	Yorganına Göre Ayak Uzat T 20.2	Ayağımı Yorganına Göre Uzat Ö 29
Niçin Gülüyor? T 21.1	Gülüyor T 21.2	At Niye Güldü? Ö 30
Bu da Geçer T 22.1	Mir Ali'nin Kuyuya Atlışı T 22.2 Bu da Geçer T 22.3	Mir Ali Şir ile Sultan Hüseyin Ö 15
Ne Etmek Gerek T 23.1	Gül ile Kara At... T 23.2	